

Soproni Szemle

I. ÉVFOLYAM
1937. MÁJUS 15
1. SZÁM

A SOPRONI VÁROSSZÉPÍTŐ EGYESÜLET KIADÁSA

A SOPRONI SZEMLE kulturtörténelmi folyóirat a *Soproni Városszépítő Egyesület* kiadásában évenként négyszer öt iv terjedelemben minden negyedév első felében jelenik meg.

Főszerkesztő: *dr. Heimler Károly* ny. városi főjegyző, a *Soproni Városszépítő Egyesület* elnöke.

Szerkesztőbizottság: *Becht Rezső* író, *dr. Csatkai Endre* művészeti író, *dr. Freiburger József* okl. közgazdász, *dr. Gombocz Endre* egyetemi tanár (Budapest), *dr. vitéz Házi Jenő* városi főlevéltáros, *Lauringer Ernő* áll. gimn. igazgató, múzeumi igazgatóőr, *Leitner József* gimn. tanár, *dr. Mihályi Ernő* főiskolai tanár (Pannonhalma), *Németh Sámuel* m. kir. tanügyi főtanácsos, ev. liceumi (gimn.) igazgató, *dr. Ruhmann Jenő* ev. liceumi (gimn.) tanár, *dr. Romwalter Alfréd* műegyetemi tanár, *dr. Payr Sándor* ny. egyetemi tanár, *Storno Miksa* építési vállalkozó, *Sümeghy Dezső* vármegyei főlevéltáros, *dr. Szenci Vilibald* városi aljegyző, *dr. Thirring Gusztáv* m. kir. kormányfőtanácsos, ny. székesfővárosi stat. hivatali igazgató, *dr. Varga Lajos* egyetemi magántanár, *dr. Vendl Miklós* műegyetemi tanár.

Előfizetési ára évenként 6 pengő.

Egyes szám ára 1'80 P.

Szerkesztőség: Sopron, Kölcsey Ferenc-u. 1.

Kiadóhivatal: Sopron, Várkerület 44. (Idegenforgalmi Iroda.)

Postatakarék csekkszám: 20.978.

Külföldi érdeklődésre szánt közleményhez kérünk idegennyelvű kivonatot mellékelni.

Kéziratokat csak külön kívánságra a postaköltség megküldése ellenében küldünk vissza.

A dolgozatok szerzői 25 különlenyomatot igényelhetnek.

Aki Sopront és Sopron vármegyét valóban szereti, az támogatja a *Soproni Szemle* célkitűzéseit új előfizetők szerzésével.

T a r t a l o m :

Beköszöntő	1
<i>Becht Rezső</i> : Az én városom	3
<i>Dr. Thirring Gusztáv</i> : Az első soproni népszámlálás	11
<i>Dr. Varga Lajos</i> és <i>Dr. Miksa Ferenc</i> : A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán	24
<i>Lauringer Ernő</i> : A rekonstruált capitoliumi trias-szobrok Sopron város múzeumában	45
<i>Dr. Csatkai Endre</i> : A soproni utcanevek történetéhez	58
Kis adatok Sopron multjából	69
Képek Sopron multjából	72
Soproni irodalom	74
Sopron bibliográfiája	77

A szerkesztésért és ügyvitelért felel: *dr. Heimler Károly*.

bonóki gyula

SOPRONI SZEMLE

KULTURTÖRTÉNELMI FOLYÓIRAT

MEGJELENIK ÉVENKÉNT NÉGYSZER

FŐSZERKESZTŐ:

Dr. HEIMLER KÁROLY

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Becht Rezső, Dr. Csatkai Endre, Dr. Freiburger József,
Dr. Gombocz Endre, Dr. vitéz Házi Jenő, Lauringer Ernő,
Leitner József, Dr. Mihályi Ernő, Németh Sámuel, Dr. Payr
Sándor, Dr. Ruhmann Jenő, Dr. Romwalter Alfréd, Storno
Miksa, Sümeghy Dezső, Dr. Szenci Vilibald, Dr. Thirring
Gusztáv, Dr. Varga Lajos, Dr. Vendl Miklós

I. ÉVFOLYAM

1937.

KIADJA

A SOPRONI VÁROSSZÉPÍTŐ EGYESÜLET

Tartalomjegyzék.

(I. évfolyam.)

I. Tanulmányok.

<i>Becht Rezső:</i> Az én városom	3
<i>Breuer György:</i> A sopronmegyei madárvárták	173
<i>Csatkai Endre:</i> A soproni utcanevek történetéhez	58
<i>Csipkés Kálmán:</i> Soproni órakiállítás	124
<i>ifj. Gallus Sándor dr.:</i> A zárt település nyomai Sopron környékén	140
<i>Gombocz Endre dr.:</i> Kitaibel Pál sopronmegyei útja	111
— Sopron környékének néhány újabb érdekes növénye	150
<i>vitéz Házi Jenő dr.:</i> Schlippergasse	104
<i>Heimler Károly dr.:</i> Adatok a soproni 48-as emlékmű keletkezéséhez	280
<i>Kapi-Králik Jenő:</i> A soproni Stark-féle virginálkönyv 1689-ből	205
<i>Kárpáti Sándor:</i> Népdalgyűjtés Sopron vármegyében	147
<i>Lauringer Ernő:</i> A rekonstruált capitoliumi trias-szobrok Sopron város múzeumában	45
— Bella Lajos †	81
— A soproni városi múzeum legújabb római-kori sírkövelei	199
<i>Maár Károly:</i> Hol állott Rov vára?	194
<i>Németh Sámuel:</i> Egy érdekes csavaros érem a soproni ev. líceum éremtárában	188
<i>Payr Sándor dr.:</i> Zinzendorf és Sinzendorf grófok Sopronban	87
<i>Romwalter Alfréd dr.:</i> Római-korú sajtolt üveg Sopronból	120
— Sopronban lelt ókori salakok és téglák	224
<i>Soós Imre:</i> Adatok a sopronmegyei középbirtokok 16. századi történetéhez	259
<i>Storno Miksa:</i> Adatok a soproni festészet történetéhez	210
<i>Szádeczky-Kardoss Elemér dr.:</i> Sopron vármegye zsirakörnyéki (délnyugati) részének geológiája és morfológiája	245
<i>Thirring Gusztáv dr.:</i> Az első soproni népszámlálás	11
— Sopron népessége a 18. század elején	161
<i>Varga Lajos és Mika Ferenc dr.:</i> A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán	24
<i>Vendl Miklós dr.:</i> Egy soproni római kemenceboltozat téglájának közzettani vizsgálata	229

II. Különlék.

Kis adatok Sopron multjából	69
Ismeretlen soproni történetíró	69
Újabb adatok Kugler Fer. szobrász családjáról	69
A soproni Pruzsinszkyak	70
Liszt Ferenc névnap ajándéka	71
Deák Ferenc soproni városatyja	71

III. Könyvismertetés.

<i>Csatkai Endre dr.:</i> Régi soproni házak, régi soproni családok	74
— Sopron vármegye műemlékei. III. sorozat.	74
<i>Breiner Leopold:</i> Mein Liederbuch	284
<i>Élő Dezső:</i> Sarród monografiája	155
<i>Fellöldi János:</i> Soproni Poncichter	156
<i>vitéz Házi Jenő dr.:</i> Sopron a régi magyar irodalomban	154
<i>Heimler Károly dr.:</i> Sopron topografiája	75
— Sopron szabályrendeleteinek gyűjteménye	157
<i>Kónya Lajos:</i> Úti sóhaj	76
<i>Missuray-Krúg Lajos:</i> A Fabricius-ház meséi	75
— A búzakalász legendája	76
— Otthon	284
<i>Thirring Gusztáv dr.:</i> Magyar László élete és tudományos működése	282
— A soproni idegenforgalmi statisztika és a város idegenforgalma	283
<i>Thirring Gusztávné, Waisbecker Irén:</i> Újabb adatok a magyarországi Waisbecker-család történetéhez és egyéb családi emlékek	156
<i>Payr Sándor:</i> Zrinyi prókátora	153

IV. Képek Sopron multjából.

1. Háromházszer	10
2. Bástyatorony az előkapunál	72
3. Erődítmény a Várostorony mellett	73
4. A Ferenciek kertjének kapuja	151
5. Szentlélek-templom környéke 19. sz.	152
6. Bástyarészlet a várostorony mellett	287
7. A Szt. Mihály-templom	288

V. Sopron bibliográfiája	77, 158, 285
------------------------------------	--------------

hová is gyűlög

Beköszöntő.

Bizó szívvel, de egyben a soproni ember hagyományos megtartótltságával indítjuk meg ezt a lapot, abban a meggyőződésben, hogy arra szükség van.

Programmunk rövid, mint minden jó program. Egyetlen szó maradéktalanul kifejezi. Hat betű, abban a csoportosításban, ami többet mond nekünk sok betűtengernél:

SOPRON!

De e hat betű mögött egy egész világ fekszik, a „homo soproniensis“ térben, időben és szellemben kiépült különleges világa.

Sopron: — a nagyvilág számára apróbetűs földrajzi név, az ittjártak részére ízes emlék, az innen elszakadtaknak titkos nosztalgia, az itt élők szívében életet jelentő meleg vér.

Sopron: — már a történelmi idő kezdete előtt is kultúratalaj, a kelták Scarbantja, a Római Birodalom Scarbantiája, Szt. László határvára, 660 esztendő szabad királyi város, a trianoni Magyarország „leghűségesebb városa.“

Sopron: — a mesemondó, ahol a köveknek nyelvük van, ahol a házak és tornyok valamikori valóságokról regélnek, ahol a Várhely és a Váris tölgyeinek és fenyőinek gyökerei alatt őskori sáncok, urnák és agyagidólok szunnyadnak.

Sopron: — letűnt századok egyházi és profán építészeteinek szabadtéri muzeuma, a zene, irodalom, képzőművészet, tudomány, az iskolák ősi városa.

Sopron: — az ellentéteket áthidaló és kiengesztelő város, a hegyvidék és síkság, fajok és nemzetek, nyelvek és életszemléletek kapcsa, a természet és a városi élet egybekulcsolója.

Sopron: — az elvesztett gazdasági alapot csüggedetlen

józanossággal újraépítő modern, ipari és idegenforgalmi város, a szebb magyar jövőben hívő és azt előkészítő „civitas fidelissima.“

Sopron... Sopron... ez a név visszhangzik bennünk, amikor ezt a Sopronnak és Sopron vármegyének szentelt folyóiratot megindítjuk. „Soproni Szemlének“ kereszteltük, mert szívünk szeretetét, agyunk tudását a szemlélődő szem szűrőjén át sok-sok szívbe szeretnők átültetni. Sopron és Sopron vármegye multjának minden gazdagságát, jelenének problémáit, jövőjének lehetőségeit, a város és a megye történetét, művészetét, kultúráját, szociográfiáját, nyelvi és néprajzi sajátosságait akarjuk ezeken a lapokon egybegyűjteni.

Hatvan évvel ezelőtt, az akkor még németnyelvű Sopronban megalakult a „Verein für Lokalgeschichte.“ Ennek a régen megszűnt egyesületnek feladatát kívánjuk folytatni, tágultabb látókörrel és magyar szellemben. A „Soproni Szemle“ gyűjtőlencse akar lenni, amely egy pontban egyesíti a Sopronnal és Sopron vármegyével foglalkozó kutatók, tudósok, írók, szociológusok és politikusok gondolatait, munkájuk eredményét, hogy az összegyűjtött sugárnyaláb annál élesebben vetíthesse elénk és az utókor elé ennek a hatbetűs fogalomnak elmélyülő értelmét: **S o p r o n.**

Nekünk soproniaknak antheuszi erőforrás, másoknak példa legyen ez a lap arra, hogy a mult feltárása és ápolása megcélozza a jelent és hogy a vizsgálódó nézés a jelen tükrébe, az önmegismerésen át utat mutat a jövőbe.

Ehhez a nemes munkához kérjük Sopron szab. kir. város és Sopron vármegye lelkes közönségének és barátainak, az idegenbe szakadt soproniaknak, a testvérvárosoknak és az egész magyar nemzetnek megértő és lelkesítő támogatását.

A szerkesztőség.

Az én városom.

Irta: **Becht Rezső.**

Ha a velencei repülőgép ködös időben nagy ívben kikerüli az osztrák Alpokat és magyar terület felett igyekszik Bécs felé, akkor röpte újra megrajzolja annak az ősi kereskedelmi útnak egy részét, amely a rómaiak idejében összekötötte az Adriát a Keleti-tengerrel. Ilyenkor a repülőgép utasai a puha ecsettel odavetett Fertő-taván innen egy öreg, sok tornyú városra jekinhetnek le, amely az ellaposodó Alpok utolsó ráncaiban kényelmesen elnyújtózva, a fák zöldjének és a kövek szürkeségének testvéri egybeolvadásában, a hegyvidék és a síkság határán fekszik: Sopron, német nevén Oedenburg, a kelták Scarbantja, a rómaiak Scarbantiája.

Ez az én városom. Itt kattog az irógépem a nyitott ablak mellett, rügybontó hársak alatt, tavaszi napfénytől beragyogva s körülzummögve a csendtől, melyből az évezredek szava suttog.

Mert ha csendes is ez a város, hangja van száz is. Mindenkinek tud mit mondani: festőnek, régésznek, zenésznek, történet-tudósnak, költőnek, természetbarátnak, mindenkinek, aki szereti a kulturált halkszavúságot, de szól azokhoz is, akik legszívesebben a „Buschenschank“-cégek vörös nyelvének hívogató szavára hallgatnak.

Az erdőfödte középhegység szelid vonalai épúgy szólnak szívhez és szemhez, mint az öregváros görbe utcái a finom barokkapus házsorokkal. Titokzatosan susog a nádrengeteg a Fertőn és halkan pezseg a virágzó gyümölcsfák habja a „Löverek“-nek, a soproni kertlabyrinthnak széles lankáin. Az ódon kövek meshangjába autók sziszegő futása vegyül, amint végig suhannak a Lövér-körúton, kertek és fenyvesek közt, fel a hatalmas Lövér-szállóhoz, a Ma hirdetőjéhez. A Tegnap a parkok és erdei

utak padjain üldögél a nyugdíj biztonságában és a Tegnapról beszél. A Holnap pedig a két egyetemi fakultáson és a többi ötven iskolában csendíti meg ennek az ősi iskolavárosnak alaphangját.

Több mint tizezer iskolásgyerek, középiskolás és egyetemi hallgató élénkíti az öreg város érverését. Minden negyedik soproni lakos iskolába jár. Reggel háromnegyed nyolckor a villanegyedekből és külvárosokból csak úgy özönlik a fiatalság a belváros szűk utcái felé, s ha a fiatal szemek felpillantanak az öreg várostorony órájára, aligha jut eszükbe, hogy ez a torony Sopron egész történelmét tárja eléjük.

Alapját valószínűleg a rómaiak, esetleg már a kelták rakták, a hengeres alsó törzs az Árpádházi-királyok korának műve; a későbbi századok emléke az oszlopkoszorús, előkelő renaissance-körerkély, mely könnyíti a torony súlyos tömegét, anélkül, hogy rugalmas erejét csökkentené; a barokk ajándéka a gazdag ritmusú rézföveg, a mai nemzet hálája pedig a „Hűség kapu”-jának domborműveivel díszítette a torony kapuívét.

Mivelhogy ez a várostorony gyermekkorom tornya, azért az én szememben a tornyok tornya. A Bencések szelid, gótikus tornya nőiesen szende tisztelettel tekint fel rá, míg az evangélikusok tornya, — megbékélt tiltakozás —, saját méltóságos erejét szívesen rendeli az idősebb barát tekintélye alá.

A tekintet elkalandozik az írógép betűiről, hogy a hársfák ágai közt megkeresse a várostorony patinazöld csúcsát, amely a háztetők felett örködve végigtekint az egész vidéken a Fertőtől a Schneeberg havas ormáig. És mikor az ujjak ismét visszatérnek a munkához, az írógép feketén csillogó lemezeiben — mint mágikus tükörben — látomások ködlenek fel...

Az őskor kavargó gőzeiből hirtelen kiválik egy alak: kőkorszakbeli ember kuporog ott túl, a Bécsi-dombon, barlangja előtt és kőbaltáját élesíti, amely ma a városi muzeumban üveg alatt nyugszik... A látomást a billentyűk még alig tudták lekopogni, mikor már hátul a Várhely gerincén egy ismeretlen nép csodálatos stratégiai tudással védősáncokat von új lakóhelye köré... A Lővérek felett, a Várison egy őskori művész addig gyúrja az agyagot, míg ujjai alól holdsarló alakú agyag-

idólok bontakoznak ki, a hegy túlsó oldalán pedig, a Fáberrét irányában, valaki az első figurális díszítést karcolja egy urna szépívü testére... Ködvonulás homályosítja el a képet. Csak lassan dereng újra... A kelták leigázták a várhelyi és várísi népeket és lent a folyócskán túl, egy dombtetőn földvárat építettek velük: Scarbantot... Négyszáz esztendő suhan tova... Római légiók menetelnek Scarbantia felé. Északról, a Balti-tenger vidékéről karavánok jönnek megrakva drága borostyánkővel, amit talán itt Scarbantiában dolgoznak fel kis műremekekké, hogy aztán tovább vigyék Sabarián át Itáliába... Vindobonába, a testvérvárosba két út vezet. Ezeken majd kétezer év múlva vasárnaponként osztrák autóbuszok gördülnek Sopronba, az olcsó bor városába, ahol akkor már csak néhány időrágta kő és az egykori scarbantiai Forum három óriási istenszobra emlékeztet a lapidariumban a Róma aeterna háromszáz éves itteni uralmára.

A köistenek sorstársa, a perzsa Mithras legalább a szabad természetben, a Fertő partján, a híres rákosi földalatti kőfejtő környékén lévő barlangjában merenghet a multon, amikor még a római légiók tisztelete övezte... Dehogyan is gondolt volna akkor arra, hogy valamikor, 1919-ben, egy kommunista őrs őt is, meg két társát, Phosporust és Hesperust céltáblává fogja lealacsonyítani és szitává löni, mintha fehér ellenforadalmárok volnának.

A mágikus tükörben a Népvándorlás villámai cikkáznak. Scarbantia, a fényűző római gyarmatváros romhalmazzá lesz. Az évszázadok pora betemeti a mozaikpadlókat, a halastavak mocsarakká válnak, a paloták és istenek elsüllyednek... El-elhalóan pislog az élet, mint fáklya nehéz esőben... Az avarok megalapítják birodalmukat, de Nagy Károly leveri őket és életre kelti a frank Ostmarkot... Bajuvár telepések szivárogna a Lajtán át „Oedenburg”-ba, a kietlen, puszta romhalmazba... Aztán apró, gyors lovak vágatnak elő kelet felől... Vérbulcsu és Lél törzse megszállja a nyugati gyepüket, megszületik a Magyar Birodalom... Szent László Scarbantia romjain királyi határvárat emel, melynek neve Suprun...

Az ablak előtti hárs ágai közt szerelmes cinegépár hancu-

roz és ki tudja hányadszor ismétli meg az évezredek folyamán azt az „ösi történést”, ami nélkül nem volna történelem.

Közben a Johanniták 1220-ban felépítik kórházukat és a Szt. Lélek-templomot... Hősi évszám lángol fel: 1273. II. Ottokár cseh király ostromolja Sopront, árulás folytán be is veszi és túsul magával hurcolja az előkelő polgárok gyermekeit... De Sopron hű marad IV. László magyar királyhoz és feláldozza legdrágább kincsét, a gyermeket... Jutalmul a király 1277-ben szabad királyi város rangjára emeli.

Az írógép acélbetűinek most utat kellene vágni kusza évszázadok sűrűjébe... Pedig a város oly derűsen fürdik a rigó-fütytös tavaszi fényben, mintha tűzvész, háború, pestis sohasem pusztította volna... Mintha multja csak a boldog növekedés láncolata lenne, mintha földjében csak életük munkájával megelégedett halottak aludnának... Megsárgult, fakult színű képek vonulnak át az emlékezeten: zöld-vörös-arany színben, fekete gyászkeretben a török idők... mélykék színben a reformáció kora... sötét ibolyán az ellenreformáció... meggyvörösösen és búzavirágkéken a kuruckorszak...

És a képek s színek pergésén keresztül fehérlik egy széles fodros gallér s felette Sopron „nagy polgármesterének” doktor Lackner Kristófnak sötét arca. Aranyműves, doktor juris, katona, író, rézmetsző, művész, tudós — minden volt, de leginkább Sopron polgármestere. 1604-ben megalapítja az első soproni irodalmi társaságot és ezzel minden időkre eljegyzi a várost a szellemiekkal.

Királykoronázás, ragyogó országgyűlések, nagy nevek villannak fel a tükörben... 1676-ban a „nagy tűzvész” hamvasztja el a várost, három évvel később a „fekete halál” kaszálja tarlóvá... Újra felépítik és újjászületésével együtt megszületik a kertkoszorú is a falak körül... Mária Terézia alatt a város fejlődése hatalmas lendületet vesz. Messze földön híres már az 1557 óta működő ev. líceum és az 1636-ban megnyitott katolikus gimnázium.

1769-ben felavatják a közsínházat, a zene ápolása köz-szükségletté lesz, a város a gabona-, bor- és marhakereskedelem nyugati központjává fejlődik... A jómód kötelez: 1846-ban

már vasút köti össze Bécsújhellyel, 1850-ben már saját ujságja van, 1866-ban kigyulladnak az első gázlámpák az utcákon, 1892-ben megépül a vízvezeték, a 90-es évek végén felszikkraznak a villanykörték és 1900-ban megindul a villamos.

A technikai vívmányoknak ez a szokatlanul gyors meghonosodása egy vidéki városban nemcsak a jómóddal igényessé vált patriciusok hiúságában keresendő, hanem az emberi szellem mindennemű megnyilatkozása iránt táplált szenvedélyes szeretetben is. Irodalom, zene, képzőművészet Sopronban mindig otthont talált.

Liszt Ferenc kilencéves korában, 1820-ban, itt adja élete első hangversenyét és később is mindig visszatér ide. Az ő nevét viseli a 108 esztendős Zeneegyesület, melynek hangversenyein talán leginkább nyilvánul meg a soproni polgárság kulturális átgyúrtsága, mert itt ügyvédek, kereskedők, tanárok, tisztviselők, ezredesnek, bankigazgatók és mérnökök hajolnak a hegedűk, gordonkák, nagybőgők és billentyűk fölé, az oratorium szőlőjét pedig egy gazdapolgár énekli, aki nappal szőlőjét kapálja, de az almáriomban a konzervatórium oklevelét őrzi. A rádióban az egész ország hallgatta őket már néhányszor.

Az Ógábonatéren márványtábla hirdeti, hogy abban a házban Goldmark lelkében ébredtek a későbbi melódiák; a Malom-utcában Lehár Ferenc töltötte gyermekéveit. Alig van öreg ház, melynek ne volna büszke emléke. Itt lakott Mátyás király és Zrinyi a költő. Berzsenyi Dániel az evangélikus líceumban nevelkedett, Petőfi Sándor itt katonáskodott, Kazinczyt idevonzotta Kis János „Magyar Társasága“, Gyóni Géza az Orsolya-tér csöndjében lázongott, IV. Károly király a Színház-téri házban töltötte gyermekéveit és innen indult Budaörs felé. Frankenburg Adolf, a magyar irodalmi tárca megteremtője, 12 évet élt Sopronban és megalapította a soproni magyar kultúra egyik legerősebb bástyáját, az Irodalmi és Művészeti Kört.

A Templom-utcai evangélikus paplaktól Kolbenheyer Móric lelkész és költő, a Paracelsus-trilógia költőjének, Kolbenheyer Ervin Guidónak nagyapja lép ki barátja társaságában, akinek a „Toldi“-fordítás haladását magyarázza. Németül beszélnek, de

magyar zsinóros kabátot viselnek. A barát nagyapám. És néhány házzal odébb egy szegény diák mezei csokrot lop a szép Heldrich Borbála ablakába. A szegény diákból a „Csók” szerzője és báró lesz: báró Dóczy Lajos, a leányból Kolbenheyer barátjának hitvese s így nagyanyám. De ez már családi történelem.

Szép és meghitt lehetett az élet a múlt század második felében itt, ebben a soksikú városban. A testi és lelki jó mód kiegészítette egymást. Télen a polgárok a szép öreg házakban laktak, finomművi kopogatókkal díszített barokkapuk mögött és a napi munka után zenéltek, olvastak, tanultak. Nyáron a fél város kiköltözött a „Löverek”-be, a ribizkebokrok, gyümölcsfák, erdők és madarak világába. Mai értelemben vett szegények alig akadtak, de a társadalmi osztályok közti űrt sem igen ismerték. A patriciusok, a „cs. és kir. udvari szállítók”, a „királyi kereskedők” nem feledkeztek meg arról, hogy királyságuk népkirályság, egyenlők közti elsőség. Lovag Flandorffer Ignác saját költségén taníttatta külföldön a szegényebb ifjakat, a művészpatricius Storno családban pedig még ma is áll a házi törvény, hogy az egyik fiúnak az ősi kéményseprő mesterséget kell űzni.

Sokat lehetne írni a „gazdapolgárokról.” Reggeli szürkületkor ökrös szekereikkel kivonulnak a földekre és szőlőkbe, keményen dolgoznak napestig, hogy aztán lefekvés előtt, a „Buschenschank”-okban, az udvaron vagy a kiürített szobákban felállított hosszú asztalok mellett, elvegyülve a legkülönbélebb foglalkozású polgárokkal, ígyák a szomszéd vörös borát vagy pengőkre váltsák a saját termést. Rajtuk keresztül a soproni ember mindig kapcsolatban marad a termőfölddel, búzával, burgonyával, rozssal, szőlővel, babbal és mindezek sorsával.

Sopron legszebb hivatása mindig az volt, hogy enyhítse az ellentéteket. Két nyelv, két kultúra határán, nemcsak kereskedelmi javakat közvetített, hanem szellemi termékeket is. Ez a szerep megkövetelte a többnyelvűséget, a szempontok többféleségét, tiszta és emelkedett ítélőképességet, a magasabb műveltséget.

A soproniakat zárkózott, hűvös embereknek mondják. A magyarázatot megadja a földrajzi helyzet. A határszéli ember

másképpen látja a dolgokat, mint az ország belsejében élők. Sokat megért, ami amazok előtt érthetetlen marad. Józanabb, mert az élet erre neveli.

Ez a józanság már sokszor mentette meg Sopront. Legutóbb akkor, amikor a háború után gyökereit vágta át Trianon. A „Hűség városának“ „józan“ polgársága, melyet nem tudott megszedíteni Burgenland fővárosának csábító és gazdasági jólétet ígérő délibábja, átrendezte élete roncsait. Az öreg város új képességeket fedezett fel magában. Idegenforgalmi várossá lett és ma már Budapest után a legnagyobb idegenforgalommal büszkélkedhetik. Az utolsó évben az idegenek száma messze túlhaladta a százezret, a nyaralóvendégek száma pedig átlépte a hatezret.

Sopron multja Sopron jövőjének szolgálatába állt. Kamatozni kezdtek a régi város görbe utcái, — az Esterházyak, Starhembergék, Bezerédyek, Zichy-Meskók, Laszbergék, Eggenbergék ódon házai, — a Városháztér gótikából, barokkból és empirből komponált csodálatos harmóniája, — a loggiás udvarok és bástyakertek, melyekre a padláson át lehet kijutni, — a híres soproni kőfaragók mesterművei, — a Szt. Lélek-templom a Dorfmeister freskókkal, — a Szt. Mihály-templom nemes gótikája és az alatta levő parasztbarokk-házak, — a festői gazdapolgár-utcák a Bécsi külvárosban, — a városhoz tapasztott várkerületi boltosházak, melyek némelyike alig szélesebb egy ruhaszekrénynél, de azért kétemeletes, — a Storno és Zettl családok magánmúzeumai . . .

A másik oldalon a hűséges természet sietett a város segítségére. A hegyek koszorúja a gyönyörű fenyvesekkel, tölgyesekkel, bükkösökkel, a nyírfa- és szelidgesztenye erdők, melyeket a város, a Városszépítő- és a Turista Egyesület gondosan ápolt utakkal tett mindenki részére hozzáférhetővé, a hegyi táj csodálatosan változatos panorámája, a Schneeberg tisztító szele, a modern hotelek, strandfürdők és kilátók termékeny tökévé váltak. Mint az összekulcsolt kéz ujjai, úgy fonódik itt egybe természet és város. Majdnem valamennyi utcát faszor díszíti. Minden sopronira három négyzetméter közkert esik.

A vérbeli soproni csak lombok alatt érzi igazán jól magát.

A favirágzás pompája, amely előnti a hegyoldalakat, az erdők hűvössége a moha, gyöngyvirág és ciklámen illatával, az ős fenséges tűzijátéka az erika-szönyeg felett, a tél örömei, szép körré fonják itt az évet, körfallá, mely enyhíti a gyűlölettől megfertőzött mai kor ostromát.

Háromházter (Dreihäuserplatz).
(idb. Storno Ferenc 1853/XX. számú vázlatkönyvéből.)

Az első soproni népszámlálás.

Irta: Dr. Thirring Gusztáv.

II. József császár, mint a centralizáció híve, ki a birodalom minden részét egységes kormányzás alá akarta hozni, Magyarországot is az osztrák tartományok mintájára kívánta kormányozni. E célból szükségesnek tartotta, hogy Magyarország és Erdély egész népessége, úgy ahogy ez az osztrák örökös tartományokban már 1771 óta történt, rendszeres *népszámlálással* részletesen összeírassék. Ezt a szándékát fejezte ki 1784. május 1-én *gróf Esterházy Ferenc* magyar főkancellárhoz intézett leiratában. Magyarország — írja — még abban a szerencsétlen helyzetben van, hogy népessége sem összeírva nincs, sem eléggé nem ismeretes s így az adó- és ujonckivetésre, valamint egyéb közhasznú tevékenységre megfelelő alapok nincsenek. Ezért az év nyaratól kezdődőleg Magyarországon és Erdélyben — a katonai határőrvidék kivételével — a házakat és a népességet össze akarja iratni. Az összeírás a vármegyék és kerületek által kiküldött vármegyei tisztviselők által, a helyi papok közbenjöttével, házról-házra menve fogatosítandó. Ez a conscriptio az ezentúl évenként végrehajtandó revízióknak fog alapul szolgálni. Reméli, hogy az országos hatóságok és vármegyék ezen művelet végrehajtását az abból a közigazgatásra háramló mérhetetlen haszon szerint fogják megítélni.

A császárnak ezt a leiratát követte július 16-án a Helytartó Tanácshoz intézett 7.868. számú rendelete, melyben tüzetesen fejtette ki a népszámlálás iránti követelését és egyben szeptember 1-ét állapította meg a művelet megkezdésének napjául. A Helytartó Tanács augusztus 16-án kelt 19.547. számú, *Niczky Keresztély* aláírásával ellátott körrendeletével közölte a császár

parancsát a városokkal és rendeletéhez hozzátartozó felvétel alapjául szolgáló összeíró mintákat is.

Az összeírás alapjául az *Egy Házra és Familiára tartozó különös Tábla* (Individueller Haus- und Familien-Bogen) vagyis az A) minta szolgált, melyből kétféle alak volt használatban: egy részletesebb a keresztény népesség összeírására (A minta) és egy egyszerűbb a zsidóság részére (Aa minta). Ezek az ívek a katonaság használatára német nyelven, a polgári összeírás céljaira ellenben az illető nemzetiség nyelvén voltak kinyomtatva. (Sopronban csak német nyelvű minták kerültek szétosztásra.) A kétféle minta teljesen azonos volt és kitöltésüknek is mindenben egyeznie kellett. Ebbe a családi ívbe a lakásban élő minden egyes egyént kellett beírni tüzetes személyi adataival együtt.¹⁾ Minden házban annyi ívet kellett kitölteni (mind-egyiket két példányban), ahány család benne lakott, illetve ahány háztartás (lakás) a házban volt. A folyószámmal ellátott családi ívek a *Népese-dési vagy községi könyvet* (Populations- oder Ortschaftsbuch), más szóval a *Conscriptiós könyvet* alkották, mely a népesség további nyilvántartásának alapjául volt hivatva szolgálni. A katonai és polgári biztosok nevük aláírásával igazolták a könyv hitelességét. A könyv egyik példánya a község kezében maradt, a másikat a katonaság vette magához.

Még mielőtt Sopron város Tanácsa a Helytartó Tanács rendeletével foglalkozhatott volna, már augusztus 30-iki ülésében tárgyalta *Kollowrath* őrnagynak Veszprémből augusztus 20-án keltezett levelét, melyben ez a várost értesítette, hogy a császár által elrendelt és a katonaság és a közigazgatás által („zwischen Militair und Politico“) közösen végrehajtandó népszámlálás és a házak számozását szeptember 1-én meg kell kezdeni, a Tanács tehát támogassa az összeírókat minden tekintetben.

A Helytartó Tanács rendeletei a népszámlálás ügyében ezután sűrűn érkeztek, alig volt a városi Tanácsnak ülése, melyben ne kellett volna ezekkel foglalkozni s végrehajtásuk ügyében intézkedni. Október 15-iki ülésében — a felső helyről vett utasítások értelmében — intézkedett, hogy az összeírásra ki-rendelt katonatisztek részére a Korona vendéglőben (a Szentgyörgy- utcában) két szoba álljon rendelkezésre, melyekre vonatkozólag a vendéglőssel napi 8 garas árban állapodott meg; egyben a vendéglősnek a szobák fűtésére havonta 3 öl puha tüzfát engedélyezett, teljesen ingyenesen.

¹⁾ A népszámlálás tervezetét és végrehajtásának módozatait ismertette dr. *Thirring Gusztáv*: II. József magyarországi népszámlálási című tanulmányában. (Magyar Statisztikai Szemle, IX. évfolyam, 1931, 112—135. oldal.)

A császár időközben — meggyőződve arról, hogy szeptember 1-ig fizikai lehetetlenség a népszámlálás előkészületeinek befejezése, a felvételi nyomtatványoknak különböző nyelveken való előállítására és a számláló biztosok kioktatására — a népszámlálás megkezdésének időpontját november 1-re halasztotta el. Az összeírásra szolgáló nyomtatványokat is csak október 4-én indította útnak a Helytartó Tanács (23.250. sz. leiratával) s a város október 25-én tette meg ezekre vonatkozólag a szükséges intézkedéseket. A katonaság részéről *von Brixen*, a Kinsky Ferenc gyalogsági ezred főhadnagya érkezett Sopronba, a városi hatóság pedig *Ernst Ignác* tanácsost (Raths-Verwandter) bízta meg az összeírás vezetésével. Minden intézkedés megtörtént az összeírás sima lebonyolítására, amikor váratlanul — mint villámcsapás a derült égből — leérkezett II. Józsefnek október 29-én kelt és sajátkezű aláírásával ellátott szigorú hangú leirata, melyben kijelenti, hogy „non absque resensu” értesült arról, hogy a város a népszámlálás végrehajtása körül nehézségeket támasztott, holott ez az összeírás a nemesség jogait nem érinti és csak a nemzet javát szolgálja.

Ez a leirat a városi Tanácsnak november 3-iki ülésében méltán kelthetett megütközést, annál is inkább, mivel a császár az összeírás megkezdését be sem várva, dorgálásban részesítette a várost, amely az összeírás dolgában a császár minden rendelkezésére eleget tett. Persze a városi Tanács nem tudhatta, hogy ez oly leirat volt, melyet a császár valamennyi megyei törvényhatósághoz és városhoz intézett, tehát nemcsak azokhoz, melyekben a népszámlálás gondolatát tényleg ellenszenvvel fogadták és vele szemben ellenállást tanúsítottak, hanem azokhoz is, melyek a császár dorgálására nem szolgáltattak semmi okot.²⁾

A november 22-iki tanácsülés jegyzőkönyve a népszámlálás ügyéről a következőket írja:

„Retulerunt Domini Consul et Judex quod in Negotio generalis Conscriptio et Numerationis Domorum isthic operans Dominus Regiminis Kinszkyni Pedestris Ordinis Locumtenens Brüxen Jussu altiori super benigni sub propria Suae Majestatis Sacratissimae subscriptione ad Ma-

²⁾ A rendelet szövegét közöltem: Kőszeg népessége a 18. században című tanulmányomban, mely a Vasi Szemle 1936. évfolyamában megjelent; a rendelet szövege a 240—241. oldalon.

gistratum Civitatis hujus in merito admaturandae praedictae Conscriptionis expediti Mandati Regii Perceptione, Testimoniales die 18^a hujus illico expediendas et suo loco submitteudas, postulaverit, eodemque in isthic subnexo contextu expediata sint."

December 20-án a Helytartó Tanácsnak egy újabb, e hó 13-án kelt (28.438. sz.) leirata került tárgyalásra, mely a városi Tanácsot utasítja, hogy az összeírást minden igyekezettel gyorsítsa és ha megokolt észrevételek („fundatae considerationes”) merülnének fel, ezeket terjessze döntés végett a „felséges Tanács” („Excelso Consilio”) elé. Sem ez, sem a Helytartó Tanácsnak későbbi két leirata (28.570. és 29.029. sz.) nem adott okot észrevételekre, az összeírás lázas gyorsasággal folyt, az összeállítás és lezárás munkálatai befejeződtek s 1785. január 12-én aláírták az összeírás eredményeit feltüntető főösszesítést. (*Zusammengezogene Häuser- und Familien-Tabellen von Anno 1784.*) A főösszesítést a katonaság részéről *Brixen* főhadnagy, a városi hatóság részéről *Ernst Ignác* és *Liszy György* tanácsstagok (Raths-Verwandter), *Szaka István* városi komisszárius és *Zelter József* közigyámsegéd (Vormunds-Adjunkt) írták alá.

A városi Tanács — és maga a város közönsége, amennyiben az eredmények tudomására jutottak — bizonyára érdeklődéssel fogadta az első hiteles népszámlálás eredményeit. A Tanács 1785. évi január 14-én tartott ülésében vett tudomást az eredményről. Eszerint a város 782 házában 2.778 lakás (háztartás) iratott össze s a jogi népesség 11.856 lélek volt. A távollevők (316) leszámításával és a jelenlevő idegenek (1093) hozzáadásával a jelenlevő tényleges lakosság száma 12.633-ra emelkedett.

Ugyanebben az ülésben egyben jelentette a népszámlálást vezető tanácstag, hogy a város falain kívül fekvő házak összeírásáért — tekintettel az összeírásnak a nagy téli hideg miatti fárasztó voltára — házanként 6 krajcárt kellett az összeíróknak fizetni, ami 67 ház után 6 forint 42 krajcárt tett ki. (Egy forint = 60 krajcár.) Mivel a Helytartó Tanács 29.029. sz. rendelete értelmében minden népszámlálási költséget a Miltár-Árarnak kellett viselnie, ez az összeg azonban *Brixen* főhadnagy költségében nem szerepelt, a Tanács ennek megtérítését követelte. Ugyanígy kellett a házak számozásából eredő költségeket

(nevezetesen a felhasznált festék árát és az oszlopok felállításának költségeit) is a katonai kincstárnak viselnie. (Ht. T. 1785. 26. sz. rendelet). Viszont úgy látszik, hogy az oszlopokat a városnak kellett szállítania; erre utal Balf község bírájának kérelme, (melyet a városi Tanács június 20-iki ülésében tárgyalta), aki ugyanis a község névtábláinak elhelyezésére két faszlopnak a városi erdőből való kiutalását kérte. A Helytartó Tanács, ama határozatával szemben, mely a népszámlálás dologi költségeivel a katonai kincstárt terhelte meg, a személyi kiadásokból nem vállalt semmit. A városi Tanács hiába kérelmezte az összeírásnál alkalmazott tisztviselők külön díjazását, a Helytartó Tanács 2.447. sz. leiratával ezt kereken elutasította. Érdekes, hogy — miként a tanácsi jegyzőkönyvekből megállapítható — a népszámlálásnál közreműködött katonatisztek a munkálatok befejeztével különböző indokolatlan követelésekkel álltak elő. Ezeknek visszautasítására a Helytartó Tanács 1785. évi 2.960. sz. rendeletében (melyet a városi Tanács február 23-án terjesztett elő) kijelentette, hogy mivel a tiszték a fűtőanyagot ingyen kapták, ők e címen nem számíthatnak fel semmit; 5.593. sz. leirata pedig kategorikusan kijelenti, hogy a tiszték az ingyen világitásra „nullum jus habeant.”

A város népszámlálási műveletének végösszesítését a Tanács még 1785. január hó közepén felterjesztette a Helytartó Tanácshoz. Sopron azon törvényhatóságok egyike volt, melyek leghamarább készültek el az összeírás munkálataival. Ha tekintettel vagyunk arra, hogy a legtöbb törvényhatóság oly késedelmesen végezte a népszámlálás munkáját, hogy még öt hónappal annak megkezdése után az ország községeinek még a fele sem volt összeírva s ennek folytán a Helytartó Tanács csak 1786. április 4-én, tehát másfél évvel az összeírás megkezdése után terjeszthette (15.049. sz. a.) a császár elé az országos főösszesítést, akkor Sopron kötelességtudó buzgó eljárását csak elismeréssel említhetjük.

Ekkor (1786. tavaszán) már javában folytak az előkészületek a *népesség állandó nyilvántartására*. II. József már 1784. május 1-én kelt leiratában hangsúlyozta, hogy a népszámlálás által előállított családi íveket meg kell őrizni s ezekből alko-

tandó minden község *Népesedési vagy községi könyve*, másként *Conscriptiós könyve*, mely könyv a népesség nyilvántartására fog szolgálni. A császár elgondolása az volt, hogy ebbe a könyvbe kell jegyezni a népességben beálló minden változást, tehát a születéseket, haláleseteket, be- és kiköltözéseket stb. úgy, hogy a népesség valódi állapotát, különösen pedig a katonasor alá kerülő korosztályok erejét bármikor meg lehessen ismerni. Mivel ezen változások bejegyzése — különösen a városokban — nagy munkával járt, a városok e célra állandó munkaerőt kívántak igénybe venni, kit ezért külön díjazásban is részesítenének. A Helytartó Tanácsnak (1785. szeptember 26-án kelt 25.983. sz. leiratával) külön munkaerők beállítása ellen nem volt kifogása, de külön díjazásukat nem volt hajlandó megengedni. Így Sopron városa is mellékfoglalkozásként bízta a nyilvántartás munkáját három tisztviselőjére: *Ernst Ignác* (most már) városkapitányra, mint a művelet vezetőjére, *Fratric József* és *Török Lajos* accessistákra.

A Helytartó Tanács rendelete akként intézkedett, hogy a népesség revíziója céljából a népesedési könyvet a kiküldött katonatisztekkel egyetemben kölcsönösen össze kell hasonlítani és egyeztetni. De hogy ez akadálytalanul megtörténhessék, a családokban előfordult változások előzetes bejelentéseért a háztulajdonosokat kell felelőssé tenni. Egy későbbi (december 13-án kelt 38.304. sz.) rendelet pedig kimondta, hogy mivel az 1786. évtől kezdve a népesség nyilvántartásának (Evidenzhaltung) életbe kell lépnie, a népesedési könyv rectificatiójára a március, április és május hónapok használandók fel, amikor ezt a munkát a katonatisztekkel karöltve kell elvégezni, az ekként előállított népességi főösszesítés pedig azonnal felterjesztendő a Helytartó Tanácshoz és az Udvari Cancelláriához. Mivel pedig a városban vannak olyan házak, melyeknek tulajdonosai nem laknak helyben és megbízottjuk sincs itt, a városi Tanács 1785. október 24-iki üléséből megbízta a kiküldött conscriptorokat, hogy ezeknek jegyzékét mutassák be a Tanácsnak további intézkedés céljából. A Helytartó Tanács rendeletein kívül a katonaság is érintkezésbe lépett a várossal a rectificatio eszközzése céljából. A városi Tanács 1786. február 6-iki ülésében tárgyalta

a herceg Esterházy Antal-ezrednek (kelet nélküli) átiratát, melyben ez felhívta a várost, hozassa a Népesedési könyvet oly állapotba, hogy az „Evidenzhaltung” munkája március 1-ével megkezdődhessék s ugyanilyen értelmű leirat érkezett a városhoz február 23-án *gróf György Ferenc* győri főispántól és kerületi commissáriustól is. Mindezek a rendeletek és leiratok *Ernst* városkapitánynak, mint a Népesedési könyv nyilvántartójának adattak át megfelelő elintézés és intézkedés végett.

Az érkezett rendeletek folytán a városi Tanács *Mártony Bertalan* városbíró és *Artner Károly* tanácstagot bízta meg *Ernst* városkapitány és *Török Lajos* adjunktus munkásságának megvizsgálásával. Ezek — a március 9-iki tanácsülés elé terjesztett jelentésükben — a Népesedési könyv állapotát megfelelőnek találták, de a változások bevezetésének megkönnyítése céljából több javaslatot tettek. Kifogásolták, hogy a katolikus és evangélikus papok a bejelentett születési és haláleseteknél nem teszik ki a házak számát, melyekben az esetek történtek s mivel ennek folytán az eseteknek a Népesedési könyvbe való bevezetése nehezen eszközölhető, javasolták, hogy a papok ezentúl az anyakönyvekbe jegyezzék be a házsámokat, amit egyébként március 1-e óta tényleg már tesznek is. Javasolták továbbá, hogy az év folyamán előfordult változások már január 1-étől kezdve vezettessenek át a Népesedési könyvbe oly célból, hogy ezt a munkát március 1-ig, amikor a katonatisztek saját példányuk kiigazítása céljából megjelennek, be lehessen fejezni.

A népességnek 1786. évi rectificatója alapján összeállított fősummárium, mely a tavaszi hónapokban készült el — az erre vonatkozó jelentések nincsenek meg — Sopron város levéltárában nem maradt fenn. Csak annyit tudunk, hogy a Népesedési könyvnek a kiküldött katonatiszttel együtt végzett felülvizsgálata sok hibát és hiányt derített ki. Ezeknek megelőzésére a Helytartó Tanács már 1786. április 4-én 15.049. sz. a. leiratot intézett a vármegyékhez, a városokhoz, a császári komiszáriu-sokhoz és a General-Commandóhoz.

Ebben többek közt azt mondja: „Hogy tehát minden nehézséget elkerüljünk és a most munkában lévő összeírási revízióban a népességi össze-
sítések rendesen és minden hiba elkerülésével jól kiállítva érkezzenek be, a

fent említett hiányok az összes hatóságokkal közöltettek azon utasítással, hogy a legnagyobb felelősség terhe alatt a fennálló utasításokhoz ragaszkodjanak, az aequivalens, rovatokat jól rekalkulálják és semmiféle összeítést el ne küldjenek, anélkül hogy a katonáival, melyre nézve a szükséges intézkedés megtörtént, össze ne hasonlított és ne egyeztetett volna, amelytől az egész munkálat egyezése és pontossága függ. Amennyiben az előző összeírásból eredő summáriumok individualiter a házak száma és neme szerint nem volnának tisztességesen kiállítva, amit szorgalmazni és a multa vonatkozólag be kell küldeni, ezen összesítéseket már nem individualiter, hanem csakis a községeknek topografikus rendje szerint és az idecsatolt formuláre (a rendes összeíróív) szerint szerkesztve kell beküldeni." (Az eredeti leirat német nyelven.)

Ugyancsak az összeírás anyagának tökéletesbitése céljából Győry kerületi főnök október 28-án 4.586. sz. a. felszólította a várost, hogy a Népesedési könyvbe bejegyzett változásokat neki havonta küldje meg. A Tanács ennek folytán utasította a városkapitányt, hogy ezeket a változásokat ne csak a Népesedési könyvbe vezesse be, de egyúttal külön összeállítást is készítsen róluk havonta, melyet a Tanács minden hó végén meg fog küldeni Győry komiszáriusnak. December 30-án pedig Győry újból átfírt a városhoz, hogy mivel a nyilvántartó summáriumot ez évben elkésve küldte be, legszigorúbban vezettesse be a változásokat és az időközi jelentéseket hozzá pontosan küldje meg.

A Helytartó Tanácsnak 1787. január 23-án kelt leirata (3.165. sz.) hasonló értelemben és a leg súlyosabb felelősség terhe alatt utasította a várost a 15.049. sz. rendeletben hangoztatottak pontos betartására. Erre a rendeletre hivatkozva Győry biztos 1787. március 1-én közölte a várossal, hogy a Népesedési könyvek közös revíziója a legpontosabban eszközlendő, semmiféle summárium a katonákéval történt „accurate Collationirung” nélkül és a katonatisztek aláírása nélkül nem küldhető be és a revízió kezdetétől fogva ennek menetéről nyolc naponként jelentés teendő. Március 6-án felhívta a várost, jelentse be sürgősen, mennyi és mily nyelvű összeíróívra van szüksége a nyilvántartás munkálataihoz. Ennek megtörténtével a munkálat sürgősen továbbfolyt s július 3-án *Becchini báró*, a Toszkánai dragonos ezred hadnagya és *Ernst Ignác* városkapitány aláírták a lakoságnak 1787. évi február havi állapotáról kiállított summáriumot, melyet nyomban fel is terjesztettek a Helytartó Tanácshoz.

Ezen összesítés szerint a város 788 házában 2.946 lakás iratott össze és a jogi népesség 12.113 volt, 251-el több mint 1784-ben. A távollévők (235) leszámításával és a jelenlevő idegenek (460) hozzáadásával a jelenlevő tényleges lakosság száma 12.338-ra volt tehető.

Ezt megelőzőleg, 1787. május 24-én, Sopron vármegye alispánja közölte a város Tanácsával, hogy a május 1-én kelt 16.354. sz. Ht. T. rendelet értelmében a polgári és katonai összeíróknak nem szabad a revideált községet, és így Sopront sem, elhagyniok, mielőtt a kétféle községi summáriumot nem egyeztetnék és nem írták alá. Utasította továbbá a várost, hogy a revízió munkálataival megbízott tisztviselőket nem szabad változtatni és kell egy tartalék-összeíróról gondoskodni, aki az összeíró esetleges betegsége idejére helyettesíthesse őt. A városi Tanács *Fodor József* tanácsi tisztviselőt nevezte meg helyettesként, de május 25-én, amikor a városkapitány a summárium elkészítéséhez még egy munkaerő kirendelését kérte, az ő javaslatára *Rozitska Károly* irnokot bocsátotta rendelkezésére 15 krajcár napidíj mellett. *Fodor József* azonban később más-nemű elfoglaltsága miatt a „populáris conscriptio” munkái alól felmentetvén, a városkapitány az ő helyébe *Zelter Józsefet*, mint erre kiválóan alkalmas („vorzüglich tauglich”) egyént, aki már az 1784/5. évi első összeírásban is résztvett, ajánlotta. A városi Tanács *Zelert* e munkára ki is rendelte, a Helytartó Tanács azonban nehézségeket gördített a kinevezés elé: 1787. november 27-én 42.139. sz. a. a Helytartó Tanács elnöke *Zichy Károly gróf* értesítette Sopron vármegyéet (s ezt az iratot *Nagy István* vármegyei főjegyző áttette a városhoz), hogy Ő Felsége az összeírók napidíjait nem engedélyezte és kérdést intézett, hogy Sopron városa a munkálatokra, saját hivatalnokait mellőzve, miért alkalmazta a fizetés nélküli *Szaka Istvánt* és *Zelter Józsefet*, hány napig dolgoztak ezek és mely községeket írták össze? Ez a leirat méltán kelthetett meglepetést, hiszen a város Tanácsa három évvel azelőtt még 1785. január 24-én intézett ez ügyben a Helytartó Tanácshoz felterjesztést s abban közölte, hogy *Ernst Ignác* városkapitányon és *Liszty Györgyön* kívül a két nevezett egyént a „Populationsbeschreibung” munkáiba bevonta s ezek

nem községeket írtak össze, hanem a 11.862 főnyi városi lakosságot. A városi Tanács ezt 1788. január 7-én közölte a vármegyével s onnan ment ily értelemben felterjesztés a Helytartó Tanácshoz. Ebben az ügyben nem is jött felső helyről több kérdés vagy leirat. A Helytartó Tanács ezután nyilván óvatosabbá vált kérdőrevonásaiban.

Ellenben három héttel később megérkezett *gróf Zichy Károly* aláírásával Sopron vármegyéhez a Helytartó Tanácsnak 1788. január 29-én kelt 4.298. sz. rendelete, mely a város vezetőségének nagy meglepetésére azt közölte vele, hogy *az összeírás revíziós munkálatai beszüntetendők*. Az összes törvényhatóságokhoz intézett ez a rendelet közölte a császár rendelkezését, „dass mit der Konksriptions-Revision und so auch mit der bisher noch ausgesetzt gebliebenen zugleich Beschreibung bis auf weitere Zeiten zuzuwarten sey, auch sich einstweilen mit demjenigen, was bereits erhoben worden ist, füglich behälfen werden könne.“ Ugyanezt közölte 1788. február 26-án 625. sz. a *György Ferenc* főispán-királyi biztos, de ezt a rendeletet, mint fölöslegest, a városi Tanács már nem is közölte a városkapitánnyal, mivel ez már megkapta a Helytartó Tanács rendeletét.

Mi indította II. Józsefet arra, hogy a népszámlálás és a népesség nyilvántartásának műveletét, amelyet a nemzet ellen-szenve dacára oly szívósan keresztül erőszakolt, elejtse és megszüntesse? II. József napja leáldozóban volt; birodalmának különböző országaiban nyugtalanság támadt, Magyarországon a magyar nyelv elleni küzdelme, alkotmányellenes uralkodása, ellene hangolta az egész nemzetet s 1787 őszén kitört a török háború, mely az ország déli részein nyugtalanította a helyzetet. Így zavaros időben II. József, kinek Krimióban szerzett súlyos betegsége akaraterjét is csökkentette, nem kívánta a nemzet előtt ellenszenves conscriptiós műveleteket tovább erőszakolni. Meghagyásából ez év végén, december 22-én, a Haditanács (4.298. sz. a.) értesítette a magyar-erdélyi katonai főparancsnokságot, hogy a revíziós munkálatok további folytatását függőben kell tartani; ugyanakkor utasította a conscriptiós munkálatokban részt vett ezredeket, hogy a conscriptiós könyvek katonai példányait a vármegyéktől átvéve, biztos őrizetbe helyez-

zék, a Kancellária pedig 1788. január 3-án (16.719. sz. a.) a Helytartó Tanácshoz átirta oly értelemben, hogy a népösszeírás revíziójával „nyugalmasabb időig” várni kell, a hatóságok azonban értesítendőek, hogy a népesedési könyvek megőrzéséről gondoskodjanak s a népességben időről-időre előforduló változásokat külön íveken jegyezzék fel oly célból, hogy ezek alapján a könyvek az annak idején újból megindítandó revíziós munkák alkalmával ismét kellőleg rektifikáltathassanak.

A város megnyugvással vette tudomásul a nyilvántartás megszüntetését elrendelő leiratot. Hiszen a nyilvántartás munkája sohasem volt népszerű, az nemcsak a lakosság zaklatásával járt, de a hatóságnak is sok bajt okozott. Gondoskodni kellett most a népesedési könyvek megőrzéséről. Erre vonatkozólag a városi Tanácsnak 1788. szeptember 22-én tartott ülésében *Ernst Ignác* városkapitány, az eddigi nyilvántartó (Evidenzhalter) jelentette a városi Tanácsnak, hogy a nyilvántartó könyvek (Evident-Bücher) 15 kötetet képező néhány ezer füzött ívből állanak, ha a városi Tanács ezeket most, oly célból, hogy azokból a szükséges kiírásokat eszközölni lehessen, a Stadt-Kanzlei-be rendeli szállíttatni, ő felelősségének tudatában csak úgy tehet ennek eleget, ha az egész anyagot nyugta ellenében adhatja át. Különböző célszerűbb volna az egész anyagot a saját hivatalos szobájában hagyni betekintés végett. A városi Tanács ehhez a javaslatához hozzájárult.

Annak ellenére, hogy a Császár megszüntette a népesség nyilvántartására vonatkozó rendelkezéseit, Sopron városában mégis tovább vezették ezt s időről-időre megállapították a lakosság számát és annak nem, kor és társadalmi osztály szerinti megoszlását. Így az 1788. év végére és az 1789. év végére is összeállította *Ernst Ignác* városkapitány és nyilvántartó az összesítést, mely „*Populations-Stand für das Jahr 1788* (és illetve 1789) *die Königliche Freystadt Oedenburg betreffend*” cím alatt a városi levéltárban őriztetik. Mindkét összesítés teljesen a József-féle népszámlálás eredeti mintája szerint készült s az év folyamán előfordult változások figyelembevételével állapítja meg az évvégi népszámokat. Az eredményeket azonban csak az egész városra vonatkozólag adja, a városrészek szerinti részle-

tezés hiányzik. Az első kimutatás 1789. február 16-án, a második 1790. január 24-én kelt.

Ezekben vázoltuk a II. József által elrendelt népszámlálás és az ennek kapcsán foganatosított népességi nyilvántartás végrehajtását, amely műveletek teljes öt és fél éven keresztül foglalkoztatták a városi hatóságot és a lakosságot egyaránt. Oly műveletek voltak ezek, melyeknek igazi célját csak maga a felvilágosodott Császár ismerte fel, a nemzet értetlenül állott velük szemben: ő csak a Császár autokratikus akaratának érvényesítését látta bennük s nem tudta méltányolni, hogy a Császár e műveletekkel az ország megismerésének mily rendkívüli szolgálatot tett. Sopron 18. századbéli népességi és társadalmi viszonyainak megismerésére II. József összeírásai a legbecsesebb források s ha fennmaradtak volna az eredeti nyilvántartó könyvek kötetei, párját ritkító anyag birtokában volnánk.

Dr. Gustav Thirring: *Die erste Soproner Volkszählung im Jahre 1784.*

Die von Kaiser Josef II. mit Erlaß vom 1. Mai 1784 angeordnete Volkszählung war die erste Zählung der Bevölkerung Ungarns, die sich auf alle Gesellschaftsschichten erstreckte und sich dadurch wesentlich von allen früheren Konskriptionen unterschied, die zumeist steuerpolitische oder militärische Zwecke verfolgten, somit alle jene Bevölkerungsschichten außer acht ließen, die von der Steuer befreit waren. Zur Erhebung dienten die „Individuellen Haus- und Familien-Bogen“, in die jede Person, mit ihren individuellen Angaben, in je eine Zeile einzutragen war. Aus diesen Bogen mußte das „Populations- oder Ortschaftsbuch“, auch „Conscriptionsbuch“ genannt, hergestellt werden, daß zur weiteren Evidenzhaltung der Bevölkerung zu dienen hatte. Die ursprünglich für 1. September angeordnete Zählung mußte wegen Kürze der zu den Vorarbeiten verfügbaren Zeit auf den 1. November verschoben werden.

In Sopron wurde die Volkszählung im Sinne der vom Statthaltereirat erlassenen zahlreichen Verordnungen durch die Organe der Stadtverwaltung und des Militärs („zwischen Militair und Politico“) durchgeführt. Von Seite der Stadtverwaltung war

der Magistratsrat („Rath-Verwandter“) *Ignaz Ernst*, von Seite des Militärs Oberlieutenant *von Brixen* (vom Infanterie-Regiment Franz Kinsky) mit der Leitung der Arbeiten betraut. Die am 1. November begonnene Zählung wurde in den ersten Tagen des Jahres 1785 beendet und am 12. Januar dieses Jahres wurde die, die gesamten Resultate der Zählung enthaltende „Zusammengezogene Häuser- und Familien-Tabelle von Anno 1784“ durch die Leiter der Aufnahme unterzeichnet und wenige Tage später dem Statthaltereirat unterbreitet. Die Hauptresultate der Zählung waren: 782 Häuser mit 2.778 Haushaltungen, in denen 11.856 Personen gezählt wurden. Es war dies die Zahl der rechtlichen Bevölkerung. Die Zahl der faktisch anwesenden Einwohner belief sich auf 12.633.

Die Voraussetzung des Magistrates, die Konskriptionsarbeiten seien mit der Durchführung der Zählung beendet, erwies sich als irrig. Schon einige Monate nach der Unterbreitung der Zählungsergebnisse mußten die Arbeiten der Evidenzhaltung (durch Eintragung aller Veränderungen im Bestand der Bevölkerung) in Angriff genommen werden, die dann bis Anfang 1788 (mit der Verpflichtung, die Resultate mit jedem Jahresende zu unterbreiten) fortzusetzen waren, in Sopron aber selbst nach Aufhebung des Konskriptionszwanges (29. Januar 1788) bis Ende 1789 (aus eigenem Antrieb der Stadtverwaltung) durchgeführt wurden.

Die Stadtverwaltung hatte im Zeitraum der für sie recht beschwerlichen Konskriptionen und Revisionsarbeiten für dieselben immer großes Interesse und Verständnis bezeugt. Sopron war eines jener wenigen Munizipien, die nicht nur die der Nation verhaßte (weil mit Umgehung der Gesetzgebung auf imperiative Weise angeordnete) Volkszählung ohne jegliches Hindernis in der kürzesten Zeit durchgeführt, sondern auch die große Last der ständigen Evidenzhaltung der Bevölkerung ohne Murren auf sich genommen hatte, welches pflichtgemäße Verhalten die größte Anerkennung verdient.

A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán.

Irták: **Dr. Varga Lajos** és **Dr. Mika Ferenc.**

(Egy grafikonnal a szöveg között.)

1. Bevezetés.

1568-ban történt, hogy a Fertő-tó vize rendkívül megcsökkent s egészen váratlanul a mélyebb területekre húzódott vissza. Ennek következtében a tó halállománya nagy mértékben megfogyatkozott s a környék halászhalkészletének csekély eredménnyel tértek vissza halászó útjaikról. Bécs piacáról elmaradtak a Fertő környékének községeiből hetenként megjelent szekerek, melyek a Fertő halait szállították a császárvárosba. Bécs népe nem kapta meg a bizonyára olcsó és kedvelt fertői halakat. A lakosság elkeseredése akkora volt, hogy a város panaszt terjesztett az uralkodó elé. Az *udvari kamara*, mely bizonyára nagyon szíven viselte a birodalmi székváros lakosságának élelmezési gondjait, hamarosan *bizottságot* küldött a Fertő környékére. Ennek az volt a feladata, hogy megállapítsa a halászat nagyfokú megcsökkenésének és a Fertő nagyarányú apadásának okait. Úgy látszik, hogy a bizottság megkapta a felhatalmazást arra is, hogy mindent megtegyen a baj megszüntetésére, ami jól mutatja azt, hogy milyen általános és nagy csapás volt a bécsi lakosság számára a fertői hal elmaradása.

A bécsi bizottság beutazta a Fertő egész környékét és lelkiismeretes munkát végzett. Megállapította, hogy a Fertő vize valóban nagyon megapadt és a partoktól messzire elhúzódott. Ennek az *okát* keresve azt is megállapította, hogy a *Rábca* vizét, mely addig a Fertőbe ömlött, özv. *N á d a s d y T a m á s n é* más irányba vezettette, felduzzasztotta és malmot építtetett melléje.

Am az özvegy főúrné más „bünt” is elkövetett: Sarródtól Pomogyig töltést építtetett s azon vámot szedett, ami nem lett volna baj, de a súlyos következmény az volt, hogy a *töltés elzárta a Hanság és a Fertő-meder vízterületének közlekedését.*

A bizottság jelentésében nagy szakismerettel kimondotta, hogy a Rábca vizének elvezetése s a Hanság és Fertő vízgyűjtő területének egymástól történt elzárása okozta a Fertő vizének káros visszahúzódását. Javasolta az udvari kamarának, hogy rendeletére özv. *Nádasdy Tamásné* a folyót vezettesse vissza a Fertőbe s a töltést is romboltassa le, miáltal a tó apadása megszűnik s újra vízzel fog megtelni. Ez a javaslat a Hanság és a Fertő hidrográfiai viszonyainak *mai ismerete* mellett is kétségtelenül megállja a helyét. Valószínű azonban, hogy a Rábca helyett a *Répcét* kell értenünk, bár a két folyót sokan még ma is egynek veszik — a Hanság területén — s a térképek is zavarosan használják a két nevet.

Arról azonban semmit sem tudunk, hogy az udvari kamara felszólította-e özv. *Nádasdy Tamásné*t a javasoltak végrehajtására. Sokan valószínűnek tartják, hogy ez megtörtént s az özvegy végrehajtotta a rendelkezést.

A Fertő vízingadozásainak zavaros és hányatott történetéből csak ezt az egy példát hoztuk fel arra, hogy a *fertői halászatnak* a régmúlt időkben is *milyen nagy gazdasági jelentősége* volt. Kétségtelen, hogy mindenkor, amikor a különös és szeszélyes tó vízállása magas volt, a halgazdagság miatt a Fertő halászata nagyon jövedelmező, mert kedvelt néptáplálék volt. Hiszen a fertői *ponty* és *csuka* szívesen fogadott halak voltak nemcsak Sopron és Pozsony, hanem Bécs városi lakossága előtt is. Itt bizonyára egyéb halak is fogyasztókra találtak s a *kárász*, *keszeg*, *compó*, *kele* stb. sem voltak megvetett halfajok. A *szélhajtó kűsz-ről* (*Alburnus lucidus Heckel*) pedig tudjuk, hogy a múlt században a bécsi és a cseh műgyöngykészítők számára óriási tömegben fogták, mert pikelyeiből kítűnő „gyöngyesszeneciát” lehetett előállítani. Szájhagyományok állítják, hogy a múlt században a Fertő magas vízállása idején annyi volt a *keszeg*, hogy nagy tömegeit a tó környékének lakossága sertéseinek hizlalására használta fel.

A mult század nyolcvanas éveiben ismét igen magas volt a Fertő vízállása s akkor a halászok — megbízható adatok szerint — 30—40 kilogrammos *harcsákat* is zsákmányoltak. A 10 kilós csukák, 5—6 kilós pontyok s a „tenyéрни széles kárászok közönségesek voltak“, mondja Nagy Ferenc.¹⁾ *Harminc évvel ezelőtt* azonban a víz visszahúzódása miatt megint sokat szenvedett a tó halállománya. Nagy Ferenc írja: „Most azonban ritkaság számba megy, ha 1—1½ kilós potykát húz ki a háló; csuka, harcsa és kárász meg éppen hogy alig akad mutatóul. A míg hajdanában — alig egy pár évvel ezelőtt — egy-egy húzásra két-három, sőt több mázsa halat fogtak a halászok, most jó fogásnak mondják, ha a napi 4—5 húzás 2 mm (métermázsa) apró, többnyire negyedkilós pontyot eredményez. Ami hal van a tóban, az is inkább az északi s nyugati partokra húzódik, mert ott mélyebb a víz s ott több patak üditi fel a Fertőt.“

Mi kereken 15 év óta figyeljük a magyar Fertőt s vizének változásait, halállományát és halászatát. Ez alatt az idő alatt is nagyon sokat változott mind a *víztömeg*, mind a *halállomány* és ennek következtében a *halászat* eredménye is. Megfigyeléseink eredményeit óhajtjuk a következőkben röviden ismertetni. Itt hangsúlyoznunk kell, hogy vizsgálatainkat a *magyar Fertőn*, tehát a trianoni békeparancs után a soproni népszavazás következtében hazánk birtokában meghagyott tórészen végeztük. Az osztrákoknak juttatott részre csak nagyon ritkán tettünk kirándulásokat s így rendszeres kutatásokról nem lehet szó. Ottani tapasztalatainkat tehát nem is használhattuk fel.

2. A magyar fertői halászat eredményei.

Mint hogy a fertőmenti halászok zsákmányának mennyiségét sehol sem tartják nyilván, azért a halászat eredményeiről teljesen pontos képet nem adhatunk. *Minden adatunk tehát csak hozzávetőleges*, mert azok csak *becslés* eredményei. Ám az adatok összeszedésében igyekeztünk alapos, lelkiismeretes munkát végezni. Megfigyeltük a hivatásos halászok munkáját, kikérdeztük őket és vezetőiket, átnéztük a fogott halakat s figyelemmel kísértük a soproni piacra felhozott halállományt.

¹⁾ Nagy Ferenc: A Fertő geográfiája. — A soproni Laehne-féle gimnázium értesítője 1908—1909. tanévről, 5—81. lap. — Sopron, 1909.

Az 1924—27. évben a Fertő aránylag magas vízállású volt s már a Fertőrákos előtti területeken is 60—70 cm-es mélységű volt a víz. Ezekben az években nagyon eredményes volt a fertői halászat.

Így 1924-ben összesen mintegy 800 métermázsa értékesíthető halat fogtak; ebből 100 mázsa *ponty*, 170 mázsa *compó*, 200 mázsa *kárász* és 60 mázsa *csuka* volt a legértékesebb. A tó vízterületének nagyságához viszonyítva nem sok, de mégis jól hasznosítható tömeg volt az eredmény.

A következő (1925.) esztendőben az eredmény még jobb volt. Összesen 900 métermázsa volt a kihalászott halmennyiség. Ebből a tömegből mintegy 110 mázsa volt a *ponty*, 180 mázsa a *compó*, 220 mázsa a *kárász* és 80 mázsa a *csuka*. A többi mennyiség egyéb, kevésbé értékes, ám felhasználható halakra esett.

Még jobb volt az eredmény 1926-ban. Ekkor már mintegy 1000 mázsa hal volt a magyar Fertő halászáinak fogása. Ebből a szép mennyiségből mintegy 110 mázsa jutott a *pontyra*, 200 mázsa a *compóra*, 240 mázsa a *kárászra* és 120 mázsa a *csukára*. A *csuka* nagyon értékes és pl. a soproni piacon is kedvelt hal s örvendetes volt, hogy ennek fogása két év alatt éppen kétszerezésére emelkedett. A szintén értékes *ponty* halászati eredménye azonban alig emelkedett.

A halászatra vonatkozólag hosszú idő óta az 1927. év volt a legeredményesebb. Ekkor fogták a magyar Fertőben a legnagyobb halmennyiséget. A közeli piacokon már nem is tudták értékesíteni s halászaink az osztrák tórész partjaira lejáráó osztrák kereskedőknek adták el, akik különleges halszállító gépkocsikon szállították Bécsbe. Rendesen éjszaka vették át a zsákmányt, hogy reggelre az eleven halakkal az osztrák főváros piacaira érkezhessenek. Bármilyen mennyiséget szívesen átvettek. Ebben az évben a fogás összes mennyisége, mintegy 1200 métermázsát tett ki, tehát az 1924. évi eredményhez hasonlítva kéreken 50%-os volt az emelkedés. Ebből a mennyiségből 130 mázsa volt a *ponty*, 200 mázsa a *compó*, 270 mázsa a *kárász* és 140 mázsa a *csuka*. A magyar fertői halászat csúcsertékét tehát 1927-ben érte el.

Sajnos, ez az állapot a következő esztendőben már nem

maradt meg. A Fertő újra egyik *kiszáradási* időszakához érkezett el. A vízmennyiség fokozatosan csökkent. Ám ennek ellenére 1928-ban még meglehetősen jó volt a halászat eredménye. Ekkor még összesen mintegy 850 mázsa halat eredményezett a halászat, melyet az egész éven át — az alacsony vízállás miatt nehezen ugyan — de űzni lehetett. A kifogott mennyiségből 90 mázsa volt a *ponty*, 160 mázsa a *compó*, 260 mázsa a *kárász* és 110 mázsa a *csuka*.

A halmennyiség és halászat eredménye 1929-ben már nagyon szomorú képet mutatott. A tó vízmennyisége nagyon megcsökkent s egyéb, később részletesebben sorra kerülő csapások érték a tavat és ennek halállományát. Ebben az évben csak június haváig lehetett halászni. Az eddigi fogás mindössze kb. 200 mázsa volt, melyből azonban mintegy 65 mázsa volt csak az értékes hal, mégpedig 30 mázsa *ponty*, 5 mázsa *compó*, 10 mázsa *kárász* és 20 mázsa *csuka*. A magyar tórész nagy területei jutottak szárazra. A tavaszi ívás is nagyon gyengén sikerült.

1930-ban a tó nagyfokú sekélyisége miatt a halászat jóformán teljesen szünetelt. A halászok kerítőhálóval nem dolgozhattak, sőt varsával is alig. Ha a halászok itt-ott kedvező szélviszonyok mellett, amikor az északi és északnyugati szelek a magyar tórészre nyomták le a vizet az osztrák területekről, fogásra szánták el magukat, kizárólag nádvejszékkal végezték azt. Így az egész esztendőben mintegy 50 mázsa volt az eredmény. Ebből 10 mázsa lehetett a *ponty* és 3 mázsa a *csuka*. Így lassanként még a soproni piacról is elmaradt a fertői hal. A halászok kénytelenek voltak az általuk nagyon lebecsült *nádvágással* megkeresni kenyerüket. Szerszámaik részben otthon, részben pedig a tó nádasai között, vagy a partokon lógtak a szélben az egész éven keresztül. Volt idő bőségesen a halászó szerszámok kijavítására és rendbehozására, bár ezek egy része a gondozás elmaradása miatt teljesen tönkrement. A laposfenekű halászcsónakokat is a nád szállítására rendezték be.

1931-ben csak július havában kezdődött meg a rendszeresnek mondható halászat s eltartott a tó befagyásáig (december 4). Ez év tavaszán ugyanis hirtelen sok víz jutott a Fertőbe. Az a különös és szokatlan jelenség történt, hogy a Duna nagyon

magas vízállása miatt Győr felől a Répce, Rábca, Rába és az Ikva vize a hansági főcsatornán keresztül *visszafolyt a Fertőbe* és alaposan feltöltötte a tó medrét. Ehhez járult az a körülmény is, hogy a nyár és az ősz sajátságos módon szokatlanul szeles volt. Nagyon gyakori volt az északnyugati szél, melynek hatása alatt a *tó északi részéből* nagy mennyiségű víz került át a magyar tómedencébe s ez aránylag sok halat hozott magával az osztrák tórészből. A magyar tórész halászhai ősi tapasztalat alapján mindig nagyon örvendenek az északi és északnyugati szeleknek, mert ezek, különösen hosszabb ideig történő működésük idején, a vizet a magyar medencébe nyomják, a vízmagasság emelkedik s nagyon sok halat juttatnak ide. (A viharos északi és északnyugati szelet azonban gyűlölik a nádvágók és nádszállítók, mert ilyenkor lehetetlen a náddal megrakott csónakokat hajtani és vezetni.)

Ebben az évben mintegy 270 mázsa volt a halászat eredménye. Ebből a mennyiségből azonban feltétlenül le kell számítanunk 40—50 mázsa *pontyot*, mely a hansági főcsatornából került a tóba (az említett visszaömlés alkalmával), tehát nem fertői eredetű. A hansági *főcsatornában* ugyanis nagyon jól tenyészik a *ponty*. Így az évi fogás eredménye mintegy 220—230 mázsa volt.

A nevezetesebb és értékeesebb halfajokból 1931-ben a következő mennyiséget fogták:

1. pirosszemű <i>kele</i> és vörösszárnyú <i>koncér</i>	mintegy	50 mázsa,
2. <i>sügér</i>	. . . . .	" 20 "
3. <i>dévérkeszeg</i> és <i>ezüstös balin</i>	. . . . .	" 60 "
4. <i>csuka</i>	. . . . .	" 40 "
5. <i>ponty</i>	. . . . .	" 100 "

Összesen mintegy 270 mázsa.

1932-ben a halászat már jóval eredményesebb volt. A tó víztömege az előző évi állapothoz viszonyítva nem növekedett ugyan, de a gyakori északi és északnyugati szelek most is meghozták eredményüket, úgyhogy az egész évi fogás eredménye mintegy 500 mázsára becsülhető. Ebből azonban csak mintegy 60 mázsa volt a *ponty* és csupán 10 mázsa a *csuka*. Ez az utóbbi

értékes hal tehát nagyon megfogyatkozott s a kifogott példányok is gyengék, fejletlenek voltak.

Javulást azonban az 1933. esztendő sem hozott. A kifogott halmennyiség az előző évit alig haladta meg. A tó vízmennyisége folytonosan csökkent s így a halállomány sem szaporodhatott. Ebben az évben mintegy 550 mázsa volt a fogott halak mennyisége. Ebből azonban csak mintegy 75 mázsa volt a *ponty* s az előző évhez hasonlóan csupán 10 mázsa lehetett a *csuka*. A többi mind csekélyebb értékű halfajokból került ki.

A magyar Fertő halászatának eredménye évtized óta az 1934. évben volt a legszomorúbb és a leggyengébb. Kétségtelenül ekkor érte el a mélypontot. Az egész éven át kihalászott hal összes mennyisége nem volt több 40 mázsánál. Kerítőhálóval egyáltalában nem lehetett halászni. A varsával való halászat is csaknem csődöt mondott. A kifogott *ponty* mennyisége mintegy 5 mázsa, a *csukáé* pedig csak 3 mázsa volt. A hálók és a varsák ismét üzemen kívül kerültek. A halászok újra nádvágásra kényszerültek, mint 1930-ban s ezzel az „alantos” munkával kellett megkeresniök kenyerüket.

Az 1935. évben a halászat eredménye némileg javult. Az egész évi fogás mintegy 160 mázsára becsülhető. Ebből 15 mázsa volt a *ponty*, mintegy 8 mázsa a *csuka* és $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ mázsa a *compó* és *kárász*. A fennmaradó mennyiséget főleg a *dévérkeszeg*, *ezüsts balin*, *vörösszárnyú koncér* és a *pirosszemű kele* adták. Fel-tűnő tehát az azelőtti években gazdaságilag jelentős *compó* és *kárász* nagyfokú megcsökkenése. Minthogy azonban ebből a két halfajból öt éven át — 1930-tól 1934-ig — alig fogtak valamit, ez az 1 mázsa is örvendetes tény, mert remélhető, hogy ha a Fertő vízállása magasabb lesz, ez a két gazdaságilag fontos hal újból el fog szaporodni.

Az 1936-os eredmények feldolgozásával most foglalkozunk s így még nem közölhetjük. De az eddigiekből is megállapítható, hogy ennek az esztendőnek halászati eredménye biztatóbb és jobb, mint a közvetlen előbbi évek eredménye.

Látható ezekből, hogy a Fertő gazdaságilag fontos halállománya és halászata mennyire változó. Az azonban, aki a Fertő természeti viszonyait ismeri, nem fog csodálkozni ezen.

Hiszen tavunk a legszeszélyesebb változások örökös színtere. Nemcsak a víz mennyisége, fizikai és kémiai viszonyai változnak meg szinte évről-évre, hanem ennek következtében az egész élővilága is. Nagyfokú sekélyisége miatt a Fertő minden tekintetben a változó, u. n. asztatikus tavak közé tartozik. Állandóság, megállapodottság talán soha sincsen benne. A víz mennyiségének s fizikai, kémiai viszonyainak örökös — sokszor nagyon szélsőséges — megváltozásai hihetetlen rugalmasságot és alkalmazkodóképességet követelnek meg a Fertő élőlényeitől, növény- és állatvilágától s így a halaitól is. Ha ez az alkalmazkodóképesség hiányzik, akkor az állati és növényi élet ilyen tagjai a pusztulásra vannak kárhóztatva.

Mindez pedig mint végső okra, a nagyfokú sekélyiségre vezethető vissza.

Maradandó értékű törvényszerűséget tehát a Fertő élővilágáról nem állíthatunk. Így pl. nem lehet állandó értékű tényeket megállapítani a Fertő halairól és halászatukról sem. Aki Homér Janka dr.-nak a „Halászat“ c. szaklap 1933. évi 3—4. számában a Fertő halászatáról és halairól szóló részletes ismertetését olvasta,¹⁾ kétségtelenül azt a meggyőződést szerezte, hogy a Fertő halállománya és halászata ma is jelentékeny. Azt írja, hogy a Fertőben (magyar tórész) évente 800—900 mázsa halat fognak és a csuka, compó és kárász a tónak gazdaságilag legfontosabb hala.

Azt, hogy ez az állítás milyen kevéssé állja meg a helyét ma, világosan bizonyítják a fentebb előadott tények és adatok. Hiszen a utóbbi években a compó és a kárász csaknem teljesen kipusztultak és így természetesen semmiféle gazdasági jelentőségük sem lehet. A csuka pedig tíz évvel ezelőtti állományának egytizedére csökkent, tehát állományának 90%-a veszett ki.

De súlyos veszteséget és változásokat szenvedett a gazdaságilag nem fontos halfajok állománya is. Egyes fajok vagy teljesen kipusztultak, vagy pedig annyira elhúzódtak az északi (oszt-rák) tórészre, hogy a magyar tóterületen nem lehetett megfigyelni őket.

¹⁾ Homér Janka dr.: Magyarország halászati földrajza. — „Halászat“, 1933, 3—10. szám.

Ezzel szemben a végzett kutatások megállapították, hogy aránylag rövid idő alatt újabb, gazdaságilag nem fontos, csak tudományos szempontból érdekes halfajok jelentek meg a Fertőben, kiváló jeléül annak, hogy a Fertő milyen jelentékeny változásoknak alávetett tó, amelyben a tudományos kutatásokat sohasem lehet lezárni.¹⁾

3. A gazdaságilag fontosabb halak állományának változásai.

A következőkben a gazdasági szempontból nevezetesebb halfajok állományának változásait fogjuk röviden ismertetni. Ezzel többek között az is a célunk, hogy az eddigi ismeretek rögzítésével a további kutatások számára is alapot adjunk.

A *közönséges csuka* (*Esox lucius L.*). A Fertőben mindig közönséges és értékes halfaj volt. Az 1917. évben bekövetkezett nagyfokú kiszáradás előtt gazdasági jelentősége nem volt olyan nagy, mint a *pontyé*. Nagyon érdekes, hogy az 1917—29. évek közötti időkből nagy mértékben elszaporodott a tó leggyakoribb és legfontosabb hala lett. Az 1928—29-i kemény tél után, amikor a magyar tórész vize legtöbb helyen a *fenéig befagyott*, a csuka — mint a sekélyebb parti részek lakója — csaknem teljesen kipusztult. Utánpótlása az 1930 után következő esztendőkből az osztrák tórészről történt, de ez igen lassú folyamat volt, ami azt mutatja, hogy az osztrák területeken nem volt oly elterjedt és gyakori, mint a magyar tórészben.

Ívása az 1930—31. években nagyon gyenge volt. Nagyon káros az a körülmény is, hogy a halászok főleg ívása idején fogják. 1932-ben már gyakoribb volt, de csak olyan kicsiny példányok kerültek hálóba, melyeknek súlya 1 kg volt; a 2 kg-os egyedek már nagy ritkaságok ma is. Pedig az irodalmi adatok szerint régebben, pl. a múlt században 25 kg-os példányokat is fogtak.²⁾ Saját megfigyeléseink szerint 1929 előtt 6—7 kg-os példányok elég gyakran kerültek hálóba.

Az 1935. év tavaszán, ívása idején, az elmúlt esztendőkhöz

¹⁾ Varga Lajos dr.: Adatok a Fertő-tó fizikai és kémiai viszonyainak évi változásához. — Hidrológia Közlöny, 1931. é. XI. köt., 21—42. l.

²⁾ Rodiczky Jenő: Moson vármegye leírása. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen.

képest nagyobb mennyiségben mutatkozott. Ívása sikerült s így remény van arra, hogy ez a gazdasági szempontból annyira értékes halfaj, amennyiben a vízállás állandó marad, újból el fog szaporodni. Sajnos, hogy a kíméletlen halászat az erősebb elszaporodást nagyon gátolja. Ma még a 100—150 gr-os példányokat is piacra viszik. A külföldi példákhoz hasonlóan a csukára vonatkozólag is meg kellene állapítani a legkisebb kifogható mértéket s ívása idején el kellene tiltani a halászatát. Így egészen biztosan a Fertő legfontosabb és legbecselesebb hala lenne.

Tőponty (Cyprinus carpio L.). Az előbb említett 1917. évi kiszáradási időszak előtt a Fertőnek gazdasági szempontból a legfontosabb hala volt. Mint a nyílt, mélyebb vizeket kedvelő faj, az 1928—32. évek csapásait aránylag csekély veszteségekkel élte át. Az utóbbi esztendőkből a sanyarú életviszonyok között is a Fertőnek egyetlen gazdaságilag értékes hala volt. A halászok szemében ma is az egyetlen értékes zsákmány. Sajnos, kíméletlenül fogják. Ennek következtében az 1 kg fölötti példányok erősen megritkultak. Így az 1935. évben a piacra felhozott pontyok legnagyobb része alig érte el az $\frac{1}{4}$ kg-ot. Jelentősége azért emelkedőben van.

Széles kárász (Carassius carassius L.). A parti sekélyebb vizek lakója. A soproni, fertőbozi és balfi határba tartozó területek nádasai között levő tavakban, melyek csak csatornák útján vannak összeköttetésben a Fertő nyílt vizeivel, nagy tömegben élt. Az 1924—28 közötti időben évente 200—270 mázsát fogtak belőle. Kedvelt, keresett hal volt. Az 1928—29. kemény télen bekövetkezett fenékgig való befagyás s a következő években történt kiszáradási jelenségek az állományt annyira tönkretették, hogy gazdasági jelentősége csaknem teljesen megszűnt. Minthogy nem vándorló természetű s a nádasok mentének lakója, azért az északi irányból fúvó szelek okozta vízlehúzóddással az északi, ma osztrák területekről sem kerülhet hozzánk. Azért csak hosszú idő múlva nyerheti vissza régi jelentőségét, bár 1935-ben újból mutatkozott s ívása is sikerült. Elszaporodására megvan a reményünk.

Nyálkás compó (Tinca vulgaris Cuv.). Az 1928 előtti esz-

tendőkben évente 120—200 mázsát is fogtak belőle. Minthogy a bécsi piacon nagyon kedvelt és keresett hal volt, leginkább oda szállították. Főleg a kárással együtt fordult elő. Nálunk legkedveltebb helye volt a Fertőrákostól délkeletre levő és pompás *Chara*-mezőkkel benőtt „Paraszttócsa” (Bauerlacke).

Mai állományáról csak azt mondhatjuk, hogy szinte teljesen kipusztult. Így nagy gazdasági jelentőségének vége szakadt. Viruló állományát ugyanazok a katasztrófák tették tönkre, mint amelyek a kárásztét és csukáét kipusztították. A kárászhoz hasonlóan csak nagyon lassan fog újból megerősödni, ha a tó vízállása hosszabb időn keresztül kedvező marad. Az 1935. évben éppen úgy, mint a kárász, újból mutatkozott, de nagyon elenyésző mennyiségben. Pedig gazdasági jelentősége miatt üdvös volna, ha ez az értékes halfaj újból elszaporodnék. Az is tanácsos volna, ha *betelepítéssel* nem csak növelnék, hanem fel is frissítenék az állományt, hiszen az 1928 előtti nagy mennyiség is az 1903-ban történt betelepítés elszaporodásának eredménye. A betelepítésnek és mindenféle mesterséges beavatkozásnak természetesen igen nagy akadálya az a körülmény, hogy minden kérdés csak az osztrákokkal közösen oldható meg.

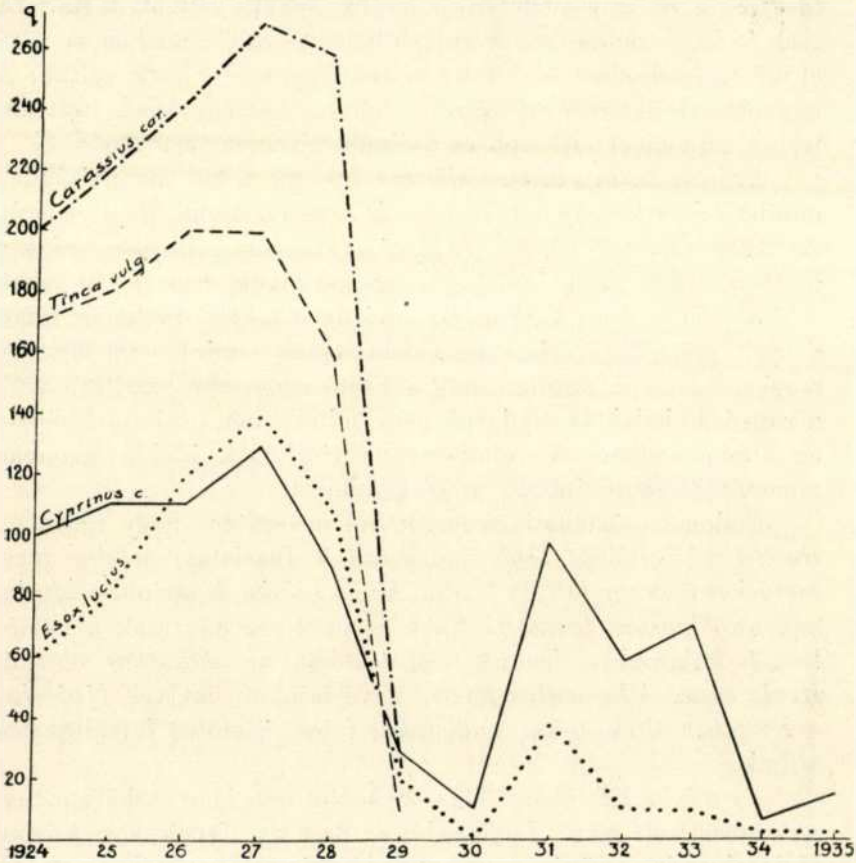
Ennek a négy, gazdasági szempontból értékes halfajnak halászati fogását az utolsó 12 esztendőben a mellékelt grafikon (1. rajz) tünteti fel. Itt jól láthatjuk az 1929. év előtti fogások magas értékeit és az azután bekövetkezett katasztrófális megcsökkenést.

A felsorolt négy halfajon kívül még volt a Fertőnek egyéb értékes halfaja is. Szükségesnek tartjuk, hogy röviden ezekről is megemlékezzünk.

Rózsás márna (*Barbus fluviatilis Agassiz*). A Fertőben való előfordulásáról az irodalomban legelőször *dr. Wachtel* soproni orvos és természetvizsgáló emlékezik meg 1859-ben megjelent könyvében.¹⁾ Tekintettel arra, hogy kimondottan *folyóvízi hal*, a régebbi időben is csak *vendége* lehetett a Fertőnek. Így ez a hal is jó bizonyíték arra, hogy főleg a régebbi időkben a folyóvizek gyakran megjárták a Fertőt. Ma is megvan. 1931 tavaszán

¹⁾ *Dr. Wachtel*: Ungarns Kurorte und Mineralquellen. — Oedenburg, 1859, 41. old.

a megduzzadt hansági főcsatornán keresztül sok jött be a Fertőbe, úgyhogy ebben az időben a keleti partvidékeken bőven került hálóba.

1. ábra. — Abbildung 1.

A kárász (*Carassius carassius*), nyálkás compó (*Tinca vulgaris*), ponty (*Cyprinus carpio*) és csuka (*Esox lucius*) kifogott mennyiségének változásai az 1924—35. években. — Die Änderung des Fanges der vier wichtigsten Fische in dem ungarischen Fertő vom Jahre 1924 bis 1935.

Dévékeszeg (*Abramis brama* L.). A Fertő minden helyén közönséges hal. Az 1928 utáni csapások csak a sekély parti területeken élő állományt pusztították el. A nyiltabb vizeken tartózkodó egyedek nagy részének sikerült a mélyebb, osztrák viz-

részekre elmenekülnie. A gazdasági szempontból fontos kárász és compó erős elpusztulása miatt a dévérkeszeg halászati jelentősége határozottan megnövekedett. Minthogy azonban a magyar tórészen a víz még 1936-ban is nagyon sekély volt, itt legfeljebb csak $\frac{1}{4}$ kg-os példányok kerülnek hálóba. Ezzel szemben az 1929 előtti esztendőkből $\frac{1}{2}$ —1 kg-os példányok is bőven voltak. A nagyobb, fejlettebb példányok ma az osztrákoknak ítélt tóterület valamivel mélyebb és nyiltabb vizeiben tartózkodnak.

Ezüstös balin (Blicca björkna L.). Ez a hal mennyiségileg mindig a dévérkeszeg mögött maradt; számarányuk kb. 1 : 6 volt. Az 1928—32. esztendőök csapásai erősebben sújtották, mint a dévérkeszeget, mert jelenleg a számarányuk csak 1 : 10 lehet.

Szélhajtó күsz (Alburnus lucidus Heckel). Pikkelye miatt a múlt században óriási tömegben fogták, amint erről főntebb megemlékeztünk. Addig, amíg a Fertő magasabb vízállású volt, a ragadozó halak és madarak nem tudtak nagy pusztítást okozni az állományában. Az alacsonyabb vízállások idején azonban mennyisége egyre jobban megfogyatkozott.

Tudománytörténeti szempontból nevezetes, hogy régebben Heckel a Fertőben több fajváltozatát (varietas) találta meg, melyeket ő akkor (1858) önálló, külön fajoknak tartott.¹⁾ Így leírja az *Alburnus lacustris Heck.*-t, mely szerinte csak a Fertőben és Balatonban fordult elő, továbbá az *Alburnus obtusus Heck.* és az *Alb. acutus Heck.* nevű fajokat, melyek kizárólag a Fertőben éltek, tehát endémikus fajok, illetőleg fajváltozatok voltak.

Ez a faj a Fertőben 1917—29 között már igen csekély mennyiségben volt meg. Leginkább a Balf és Fertőrákos közötti Halászkunyhó előtti u. n. Fürdőházi-tócsában élt nagyobb számban. Itt igen sűrű alámerülő növényzet (*Utricularia*, *Myriophyllum* és *Ceratophyllum*) tenyészett s halunk azért jó búvóhelyet talált az akkor nagy mennyiségben élt csuka falánksága elől. A tó sekélyebb helyei s így a Fürdőházi-tócsa is 1928/29 kemény telén a fenéig befagyott s ez a dús alámerülő víznövényzetet teljesen tönkretette. Így a күsz is véglegesen ki-

¹⁾ Heckel—Kner: Die Süßwasserfische der Öst. Monarchie. — Leipzig, 1858.

pusztult. A Fürdőházi-tócsát, a régi (1880-as évek) soproniak kedvelt fürdőhelyét, ma már csaknem teljesen nádas nőtte be, ami 4 éven át történt meg. A *szélhajtó kűsz* azonban a fertő-rákosi-patakban egészen a torkolatáig bőven található ma is.

Pirosszemű kele (*Scardinius erythrophthalmus* L.). Minthogy inkább a parti tájak lakója, a Fertő kiszáradási jelenségei e hal állományát rendkívül megcsökkentették. Egyes rajai az 1931. évtől kezdődően a mai osztrák tóterületről hozzánk is lesodródtak s így a magyar vizrészen újra megjelent. Ámde régi gazdag állományának csak szerény töredéke van meg. Minthogy ellenálló, nagy alkalmazkodóképességű faj, bizonyos, hogy újra és hamarosan el fog szaporodni.

Csapó sügér (*Perca fluviatilis* L.). Egyike a Fertő legközönségesebb halfajainak. Az 1928. évet megelőzően óriási tömegei éltek a tóban. Különösen a nádasok tája nyüzsgött a törpe növésű, ragyogóan zöldszínű, feketén csíkozott, ám gazdaságilag teljesen értéktelen változatától. A nyílt vizeken élő szürkés, elmosódott színezetű és $\frac{1}{2}$ kg-ra is megnövő ú. n. „Laute Bärschtling“, melyet *Walter E.* „Jägebarsch“ néven különböztet meg,¹⁾ már sokkal ritkább volt. A *törpe változata* jóformán teljesen kipusztult a tó parti részeiről, ámde a nyílt vizekben tartózkodó állományt a különféle katasztrófák nem érintették.

1934 óta újból szaporodóban van, pedig ennek a rosszul növekedő és ragadozó természetű, kimondottan gyomhalnak az elszaporodása nem nagyon kívánatos. Remélhető, hogy a *csuka* elszaporodása nem fogja megengedni, hogy túlságos tömegben lépjen fel.

Vágó durbincs (*Acerina cernua* L.). A soproni és fertőbozi határhoz tartozó parti részek kivételével általában mindenütt előfordul. Állománya azonban 1929 óta nagyon megcsökkent. Életmódjára vonatkozólag mind *Herman Ottó*,²⁾ mind *Lovassy Sándor*³⁾ azt írják, hogy *ragadozó*. Ámde ezt *Walter E.* és leg-

¹⁾ *Walter E.*: Einführung in die Fischkunde unserer Binnengewässer.

²⁾ *Herman Ottó*: A magyar halászat könyve. — Budapest, 1887. Természettud. Társulat kiadása.

³⁾ *Lovassy Sándor*: Magyarország gerinces állatai és gazdasági vonatkozásai. — Budapest, 1927. Természettud. Társulat kiadása.

újabbán *Gaschott O.*¹⁾ határozottan kétségbevonják. Az ellentmondó megállapítások felülvizsgálása céljából igen sok *durbincs*-példány gyomor- és béltartalmát vizsgáltuk meg. Mindig csak *Gammarus*, *Asellus aquaticus* és árvaszúnyog- (*Chironomida*-) álcák, tehát általában a tófenék állatvilágának tagjai kerültek elő a béltartalomból, sokszor még emésztetlen állapotban. Halat sohasem találtunk benne. Ezzel szemben a nyár elején fogott példányok gyomortartalmában bőven volt halikra is. Ám ez nem bizonyít a ragadozó természet mellett, mert az ikrát minden hal pusztítja. Vizsgálataink így *Walter* és *Gaschott* megállapítását igazolták, mert a *vágó durbincs* a Fertőben nem kimondott ragadozó.

A Fertőben a felsorolt halakon kívül természetesen egyéb hal-fajok is élnek. Minthogy azonban ezeknek csupán tudományos jelentőségük van, itt főlegesen tartjuk megemlékezni róluk, annál is inkább, mert más dolgozatainkban részletesen foglalkoztunk velük.²⁾

4. A magyar Fertőben élő halállomány pusztulásának okai.

Az 1923—28 közötti esztendőkből meglehetősen magas volt a Fertő vizállása. Ennek következtében halállománya az előző évekhez viszonyítva tetemesen megnövekedett és halászata s halgazdasági jelentősége számottevő volt.

1928-ban már jelentékenyen visszahúzódott a tó vize. Ettől az évtől kezdve olyan természeti csapások érték a Fertő tavát, amilyenekre az irodalomban alig találunk példákat, mert a régebbi emberek csupán a *teljes kiszáradás*, vagy feltűnően magas vízállás jelenségeit jegyezték fel. 1928 meleg és száraz nyara a víz párolgását annyira fokozta, hogy a víztömegnek mintegy 40%-a párolgott el. Mikor a tó 1928 december közepén befagyott, *átlagos mélysége* 35—40 cm-re csökkent.

1928/29 telének szokatlanul kemény hidege arra vezetett,

¹⁾ *Gaschott Otto*: Die Stachelflosser (Acanthopterygii). — Handbuch der Binnenfischerei Mitteleuropas, III.

²⁾ *Mika—Breuer*: A magyar Fertő halai és halászata. — Archivum Balatonicum, 1928. II. köt., 104—131.

Mika—Varga: A Fertőn történt katasztrófák hatása a tó halállományára és halászatára. — „Halászat,” 1935.

hogy a Fertő sekélyebb területeinek nagy része *fenéig befagyott*. Mikor Varga 1929 januáriusában Fertőrákos előtt a jeget átvágta, a 40 cm vastag jég alatt csak mintegy 4 cm mély vízréteget talált, melynek hőmérséklete a kifagyott sótartalom miatt -0.8 C° volt. Az *iszap is teljes egészében átfagyott* s kökeménnyé lett. A víz sötétbarnássárga volt s csaknem kibíratatlan szagot árasztott nagyfokú kénhidrogéntartalma miatt. Néhány *Euglena*-egyeden kívül a vízben semmiféle élőlény sem volt.¹⁾ Pedig rendes körülmények között a Fertő vizében *télen* is nagyon sok mind a mikroszkópikus növényi, mind a mikroszkópikus állati élőlény, melyeknek élete a jég alatt is rendszeresen folyt le. A Fertőt csaknem 100 napon keresztül borította el a vastag jégpáncél, mely az osztrákoknak juttatott tórészen Ruszt előtt a 60 cm-es vastagságot is elérte. Egy részét kásás hó borította, más részén azonban a jég hóval fagyott össze s teljesen átlátszatlan volt, illetőleg még áttetszőségét is elveszítette. Így a jég alatti vízbe nem hatolhattak be a zöld növények életéhez annyira szükséges napsugarak.

A magyar Fertő halállományának egy része a sekélyebb tórészről a valamivel mélyebb és kiterjedtebb ruszti területekre menekült. Ámde ez csak igen csekély mennyiségű hálnak sikerült, mert mire 1929 március vége felé a tó jégpáncélja elolvadt, a sekélyebb területek vizét megbecsülhetetlen tömegű halhulla borította el.

Ez a *befagyási katasztrófa* a tó halállományát annyira megtizedelte, hogy becslésünk szerint az *egész tó* halmennyiségének mintegy 40%-a pusztult el. Természetes, hogy ez a pusztulás főleg a *sekély magyar tórészt* érte, mely az *egész területén fenéig fagyott*. Az *egész Fertő* vízzel borított területe átlag 300 km² s ebből becslésünk szerint mintegy 200 km²-re tehető az a terület, melyen a víz *fenéig* befagyott, illetőleg az *iszap is kökeménnyé* vált a fagyás következtében. A Fertő halállományára ez a katasztrófa természetesen igen nagy befolyással volt.

A hosszantartó kemény tél után a Fertő medre jelentékeny víztömeggel telt meg, de a meleg nyár folyamán párolgás követ-

¹⁾ Varga Lajos dr.: *Katasztrófák a Fertő-tó életében*. — Állattani Közlemények, 1931. é. XXVIII. köt., 132—147. l.

keztében vízének a *felét* veszítette el újra. 1930-ban még jobban leapadt és rendkívül nagy terület került szárazra. 1931-ben, amint már említettük, egy manapság eléggé szokatlan jelenség tetemesen gyarapította a tó vizét. A késő tavasszal bekövetkezett igen magas dunai vízállás következtében ugyanis a hansági főcsatornán keresztül rengeteg víz ömlött bele a Fertőbe. Ámde ez a vízgyarapodás sem sokat segített. A tó vízmennyiségének jórésze újra elpárolgott, vagy a talajban veszett el, úgyhogy 1932-ben már újra nagyon kevés vizet találunk benne. Ez év nyarán az *Esterházy-hercegi* uradalom a hansági főcsatornának a Fertőbe nyúló végét eltömette, miáltal északi és északnyugati szelek alkalmával sem folyhatott le víz. Ámde ez sem igen segített sokat, mert 1933-ban és 34-ben fokozatosan tovább folyt az apadás. 1935-ben már jobbak voltak a viszonyok s 1936-ban újból tetemesen emelkedni kezdett a Fertő vízállása. Remélhető, hogy ez néhány évig tartani fog, hiszen a sokat vitatott hét éves emelkedési és apadási időszak vízbő esztendőinek kellene következniök.

Súlyos károkat okozott a halállományban a *szél is*. A Fertőnek nagy sekélyisége és kevés vízmennyisége következtében ugyanis a csekélyebb erejű szelek is abba az irányba nyomják el a vizet, a merre fújnak. Hosszantartó északi és északnyugati szelek alkalmával a mai osztrák tóterületekről a déli, magyar tómedencébe ömlik át a víz — nagy öröme a halászoknak, mert ilyenkor igen sok hal sodródik ide, illetőleg úszik el a vízzel. A szél tartama alatt Nezsídnél és Feketevárosnál eltűnik a víz s csak a szürke iszap marad vissza. Ha azonban a szél déli irányból fúj (ami ritkább), akkor a jelenség is megfordul: a magyar medencerészből ömlik át a tó vize, mint a megbillentett teknőben. Ha sekély vízállás mellett a szél hosszú ideig tart, akkor megtörténik, hogy a mintegy 50 km²-nyi magyar tórész teljesen szárazra kerül s még Fertőrákos előtt sincsen víz, sőt az északabbra levő, már nagyobb tómedence közepe táján fekvő Fertőmeggyesnél is alig csillog egy kis víztükör.

Ezt a jelenséget gyakran meg lehetett figyelni, de a legéresebben 1929 őszén jelentkezett, amikor október 6-ától 11-éig fújt a heves, sirokkószerű, nagyon száraz déli szél. A mélyebb

területek is szárazra kerültek az egész magyar tóvidéken. A víz élőlényei elveszítették életető elemüket s megsemmisültek. 2—3 kg-os *csukák* seregestül fúrták fejüket a még nedves iszapba, mely lassanként száradásnak indult. Testük többi része kiállott az iszaptól. A halászok az iszapban gázolva kézzel fogdosták őket. A legnagyobb pusztítást azonban a vízi madarak végezték közöttük. Mintha valamilyen módon megtudták volna, a sirályok, csérek ezrei jöttek ide a Fertő minden vidékéről s a szárazra jutott területeken csapatosan lakmároztak a fulladozó halakból.

Az ötödik nap végén megszűnt a szél s az észak felé eltolt víztömegek újra visszaáramlottak és néhány óra alatt megint víz alá kerültek. Ám későn jött vissza a vízi élőlények életető eleme. A csaknem 80 km²-nyi területen (a Fertő területének 1/4-e), melyről a szél elnyomta a vizet, már csak szemfedőként borulhatott a sok-sok különféle viziállat hullái fölé...

Bátran állíthatjuk, hogy a víz elvonulásakor az ott élt planktonnak, az iszap élőlényeinek, a nádszálakon és vízi növényeken élt állati és növényi lényeknek túlnyomó része megsemmisült. Hiszen az erősen szárító szélnek hatását fokozta az állandó derült idő, a nagy meleg (25 C⁰ körül) és a nap sugárzása. S a mikor a víz újra visszajött, akkor megint csaknem üres életteret találtak azok az élőlények, főleg *halak*, melyek a vízzel együtt idekerültek, vagy később ide vándoroltak. A máskor annyira gazdag planktonban alig volt élőlény az egész őszy folyamán s annak is legnagyobb részét a gyorsan úszó alsóbbrendű rákok (*Ostracoda*, *Cladocera*, *Copepoda*) tették. A plankton egysejtű moszatjai, állati véglényei és kerekeseférgei csaknem teljesen eltűntek s csupán a gyorsan úszó alakok és azok jelentek meg újra, a melyek *hideg vizet kedvelő fajok* lévén, a beálló hidegek következtében a nyáron át az iszapban volt tartós petékből bújtak elő. A halakra pedig azért volt ez súlyosan hátrányos, mert nagy részüknek tápláléka éppen ezekből az élőlényekből áll.

A szélnek még egyéb súlyos hatása lehet a Fertő halaira. A sekély vizet ugyanis annyira *felkavarja* és összeelegyíti az iszappal, hogy az egész víz nem egyéb, mint erősen híg sár-tömeg. A Fertő fenekét ugyanis csaknem mindenütt 30—50 cm

mélységű nagyon finom szürke iszap borítja, mely a víz sekélysege miatt ritkán pihen, mert már a közepes erejű szelek is felkavarják. A szélcsendes időben a nyugvó vízben lassan leüllepzik ez az iszap. De ha a szél fölkerekedik, akkor erős hullámzásba kezd a tó vize s tisztasága nyomban megszűnik. A nagy iszaptömeg, melyet ilyenkor a szél a vízzel összekevegyít, igen káros hatással van a vízben lebegő élőlényekre (plankton) és természetesen a halakra is. Hiszen a tiszta vizet kedvelő halakra nem lehet közönbös, ha a gyakori szelek miatt állandóan *híg sártömegben* kell élniök.

A közelmúlt években a sekély vízállás miatt igen gyakran megtörtént a víz és iszap összekevegyítése még gyengébb szelek alkalmával is.

Mint ahogy az utóbbi esztendőben nagyon megfogott a Fertő vize, azért a *hőmérsékletváltozások* is szélesebb kilengéseket mutattak annyira, hogy sokszor veszedelmesek voltak a tó halfaunájára is. Forró nyári napokon nagyon magasra emelkedhetik a *víz hőmérséklete* s gyakran mértünk 30 C^o-on felüli meleget is. A víz hőmérséklete ennek következtében *egész mélységében* ilyen meleg lesz s még az iszap is hasonló hőmérsékletet vesz föl. Ennek eredményeként a víz oxigéntartalma rendkívül megcsökken s így meglehetősen sok hal megfullad a nyári csekély oxigénmennyiség következtében. Forró nyári napokon nagyon meleg víz mellett azért meglehetősen nagy a halak pusztulása.

A nagyfokú nyári elpárolgásnak sokszor igen káros hatása az is, hogy a víz *sótartalma* nagy fokban töményé válik. Hiszen a Fertő igazi alföldi sóstó, melyben a szulfátok, a szóda, illetőleg nátriumhidrokarbonát az uralkodó. Egy liter vízben sokszor 16—20 grammnyi is lehet a sótartalom. A nagyfokú elpárolgás tehát a víz sötöménységét növeli és így a halállománynak nagyfokú alkalmazkodóképességre van szüksége, hogy a fokozott sötöménységet elbírja. Természetesen sok faj nem képes erre s vagy elvándorol, vagy elpusztul.

A tó életében a közelmúlt esztendők folyamán jelentkezett katasztrófák között ezek voltak a halakra nézve a legpusztítóbbak. Ezek okozták a halállománynak olyan nagyfokú elpusztulását.

tulását, hogy a magyar Fertő halászata ma már alig számít valamit.

Természetesen magától kerül előtérbe az a kérdés, hogy *miként lehetne ezen az állapoton segíteni?* Hiszen itt van birtokunkban egy kb. 40—50 km²-nyi sekély vízterület, melynek *halgazdasága* szinte a semmivel egyenlő. Pedig voltak idők, amikor nagy hasznot tudott hajtani halászatával is.

Erre a kérdésre nagyon röviden meg lehet felelni. Láttuk, hogy a halászat jelentősége mindig nagy volt, amikor a Fertő medrében bőséges víztömeg terült el. Ha a tó vizének *átlagos mélysége* 70—80 cm volt, már a halászat is jelentős sikereket mutatott fel. A halak elpusztulása akkor következett be, amikor az *átlagos mélység* 20—30 cm-re csökkent. *Halgazdasági szempontból* csak az volna az egyetlen sikeres orvoslás és megoldás, ha a Fertőnek sokat vitatott szabályozását úgy oldanák meg, hogy benne *állandóan* megfelelő mélységű — 80—100 cm mély — víz legyen. Ez nem volna nehéz, hiszen nagytömegű víznek odavezetésére a tó sekélysége miatt nincsen szükség. *Tehát állandósítani kellene a tó víztömegét*, hogy a természet munkája ne legyen olyan szeszélyes hatású. Ha az Ikva és a Répce ide ömlenének, mint régen, akkor hisszük, hogy a Fertő halállománya, mesterséges halgazdasági beavatkozásokkal is segítve, megint a magas vízállású idők jelentékeny fokára emelkednék s a soproni piac mellett a fertői hal újra megjelenne a — bécsi piacon. A megoldás módozatainak tárgyalása már nem a biológus feladata. Ám a lehetőségre reámutatni kötelessége. S láttuk, hogy a megoldás úgy volna a legegyszerűbb a hogyan azt már 1568-ban az említett bécsi bizottság javasolta . . .

Sajnos, minden kérdést csak az osztrák hatóságokkal egyöntetűen, egységesen lehet elintézni. Ez pedig körülményes, nehéz és hosszadalmas. A fertői halásznak és biológusnak addig is néznie kell, hogy a Fertő tava a természet játéka és az örökös változások színpada marad.

Dr. L. Varga und **Dr. F. Mika:** *Die Fischerei des ungarischen Teiles des Fertő (Neusiedlersee) während der letzten zwölf Jahre.*

Verfasser schildern eingehend die Ergebnisse ihrer Unter-

suchungen über die Fischerei des ungarischen Fertő während der letzten 12 Jahre: von 1924 bis 1935. Nach der Beschreibung der Wichtigkeit und Rolle der Fertő-Fischerei (Wiener Markt in dem XVI. Jahrh.) befassen sie sich mit den Ergebnissen der Fischerei in den einzelnen Jahren. In dieser Zeit haben den Fertő Katastrophen heimgesucht, die den Fischbestand und somit die Fischerei fast vollkommen vernichteten. Bis 1928 war noch die Fischerei ziemlich ausgiebig, seit 1929 aber war ihr Ertrag so gering, daß ihr kaum eine Rolle zugeschrieben werden kann.

Verfasser beschreiben sodann die starken Veränderungen, denen die einzelnen fischereiwirtschaftlich wichtigen Fischarten unterworfen waren. Manche Arten sind fast ausgestorben. Die Ursachen dieser katastrophalen Erscheinung waren: das vollkommene Einfrieren bis zum Grunde im Winter 1928/29; die starke Verdunstung und dadurch die erhöhte Salzkonzentration des Wassers in den Jahren 1929, 1930 und 1931; die große Wärme des Wassers im Sommer dieser Jahren; die starken Verschiebungen des Wassers durch langdauernde südliche Winde und dadurch die mehrfachen natürlichen Trockenlegungen des Seebodens.

Der Neusiedlersee trat von 1929 an in eine Austrocknungsperiode ein, als sein Wasserstand sehr niedrig war. Die Fischerei hat seit Jahrzehnten im Jahre 1934 das geringste Ergebnis gehabt und damals sicher ihren Tiefpunkt erreicht. Im Jahre 1935 trat eine kleine Besserung ein und diese berechtigt zu der Hoffnung, daß bei weiteren günstigen Wasserverhältnissen die wirtschaftlich bedeutungsvollen Fischarten wieder hochkommen.

Der Fertő-See gehört in ausgesprochener Weise zu den *astatischen* Seen. Es ändern sich von Jahr zu Jahr nicht nur Menge, physikalische und chemische Beschaffenheit des Wassers, es ändert sich in notwendiger Folge die ganze Lebewelt und somit die ganze Fischfauna.

Fischereiwirtschaftlich wäre es sehr wünschenswert, den See so zu regulieren, daß sein Wasserstand um etwa 1 m erhöht ständig bleibt.

A rekonstruált capitoliumi trias-szobrok Sopron város múzeumában.

Irta: Lauringer Ernő.

I.

A klasszikus ókor népei: a görögök és rómaiak természet-imádók voltak, isteneik eredete a természeti erők megszemélyesítésére vezethető vissza. A két nép lelkületének, érzés- és gondolatvilágának megfelelően azonban a két vallás lényegesen különbözik egymástól. Ez a lényegbeli különbség akkor is megmarad, amikor Kr. e. a II. században Róma meghódítja Görögországot, s ennek hatása alatt a két vallás fokozatosan bár, de idővel teljesen összeolvadni látszott. Zeus = Juppiter, Hera = Juno, Pallas Athene = Minerva, Ares = Mars, Aphrodite = Venus stb.

A görög istenek emberfeletti lények és hatalmasok, de sok emberi gyarlóság is lakozik bennük (veszekednek, féltékenyek, haragtartók, bosszúállók stb.), halhatatlanok, de nem öröktől fogva valók (Gaea: a föld szüli Uranost; az eget, Uranos fia: Kronos, kinek felesége és testvére: Rhea, leányai: Hestia, Demeter és Hera; fiai: Hades, Poseidon és Zeus).

A rómaiak ősi istenei (Janus, Juppiter, Juno, Quirinus stb.) elvont lények, bár emberi testtel bíróknak képzelik azokat, de emberi gyarlóságokat nem tulajdonítanak nekik; komolyak, tisztességek, erkölcsösek, tekintélyesek. A római vallás nem ismeri sem a víg Olympust, sem a szomorú Hadest, az ésszerű és fegyelmezett római gondolkozásban hiányzik minden olyan vonás, melyet a csapongó képzeletű görög oly bájosá és költőivé alakított még a vallásban is.

A római történet első két századában még nem emeltek szobrot az isteneknek, hanem csak jelképileg tisztelték azokat. Juppiternek a kova, Marsnak a dárda, Vestának a tűzhely volt a szimbóluma. Az első római istenszobrok a Kr. e. VI. században keletkeztek és pedig égetett agyagból, festett arccal, de minden művészeti szépség híján. A görögök utolérhetetlen művészete az istenszobrok alkotásában is már korán megnyilatkozott.

A római istentisztelet kétféle módon történt. Magánuton: a családban és nyilvánosan. Előbbit a családfő végezte a házi tűzhelynél, a nyilvános istentiszteletek valamely nyilvános épületben mentek végbe az állam nevében, állami papok (pontifex, flamen, salius, augur, haruspex stb.) közreműködésével.

Mínt hogy a római kultusz nem követelte a rendszeres és fejenkinti összejöveleteket, mint később a keresztény vallás, azért az istentisztelet helyei is kisebb, kápolnaszerű épületek voltak (fanum, sacellum, aegicula, templum). A keresztény templomok a *basilica*-nak nevezett nagyméretű, fedett csarnok-épületekből, illetőleg törvénykezési helyek mintájára keletkeztek a Kr. u. VI. században.

A római istenek száma kezdetben kevés volt, később ez a szám egyre gyarapodott, sőt idővel megszámlálhatatlanná vált. A rómaiak hite szerint u. i. minden élő és élettelen lénynek, minden foglalkozásnak és eseménynek, minden értelmi és erkölcsi tulajdonságnak megvannak a maga megszemélyesített istenei. Innen van az a tolerantia is, amellyel Róma a meghódított népek és országok isteneit befogadta az államvallásba (Isis, Mythras stb.).

A római vallásnak még egy sajátos jellemvonása volt. A római vallás a királyság idejében (Kr. u. 753—509) keletkezett, a szertartások szervezője a hagyomány szerint a második király Numa Pompilius volt (Kr. e. 715—672.), ki szigorú rendszerességgel megállapította a ritus szabályait, éppen ezért a rómaiak a vallást ősidőktől fogva állami ügynek tekintették, papjaik állami tisztviselők voltak, a vallás mindvégig az állam felügyelete alatt állott. A köztársaság idején (Kr. e. 509—Kr. e. 31.) a jog és hatalom gyakorlása a szenátus kezében volt, a császári korban ez a hatalom is a császár személyében összpontosult.

A királyság idején és a köztársaság első századaiban a nyilvános istentiszteletet csak a patriciusok gyakorolhatták, a plebeiusok csak hosszas küzdelem után és politikai jogaik kivívása eredményeképpen, a lex Ogulina alapján (Kr. e. 300) vehettek részt a nyilvános istentiszteleteken.

Az istenek száma és jelentősége koronkint, sőt helyenkint változott, állandósult, divatossá lett, ellanyhult, sőt feledésbe ment.

A 12 főistenség keretén belül a legnagyobb és legállandóbb tisztelet Jupitert, Junot és Minervát illette. *Jupiter* a derült ég és viharos mennyboltozat megszemélyesítője, az istenek atyja, az időjárás szabályozója, az erkölcs gondozója, a jog őre, a rend védelmezője, az államfenség, méltóság jelképe. Címe: Optimus, Maximus. Szimbóluma: sas, villám, jogar.

Juno: Jupiter felesége, az ég királynéja, a házasság és családi áldás istenasszonya, a római állam védője. Növényei: ciprus és granátalma. Állatai: liba, páva, kígyó, varjú. Attributumai: fátyol, csésze (patera), és királyi pálca.

Minerva, kit később a görög Pallas Athenaevel azonosítottak, a békés foglalkozások: cipőkészítők, takácsok, általában iparosok, továbbá a költők, szobrászok, orvosok, tanítók és zenészek védőasszonya. Jelképe: a bagoly.

A hármas istenséget nevezték *Capitoliumi trias*-nak, mivel legrégebb, legtiszteltebb és legszebb temploma, valamint szobra a Capitoliumon állott.

A hét halmon épült Rómának legrégebb telepe a Palatinuson volt, a városnak középpontjává azonban már a királyság korában a Capitolium lett. Itt volt Róma fellegrvára (arx), ennek közelében terült el a Forum, itt épültek az első nagy paloták és középületek.

A capitoliumi Jupiter templomát a római hagyomány szerint az utolsó római király, Tarquinius Superbus (Kr. e. 534—510.) kezdte építeni, de felszentelése a köztársaság első évében 510. szeptember 13-án történt. A templom dél felé néző hármas fülkéjében volt elhelyezve Jupiter, tőle jobbra Minerva, balra pedig Juno festett cserépből készült szobra. A templom ismételten leégett, de mindannyiszor újjá és szebbé építették. Domi-

tianus császár (Kr. u. 81—96.) különösen nagy tisztelője volt a capitoliumi triasnak; a Kr. u. 80-ban leégett templomot nemcsak újra felépítette, hanem márvány oszlopokkal díszítette, tetejét aranyozott bronzsal fedette. Területe $30'5 \times 28'75$ m volt; a középső fülke területe 15×9 m, a két szélső egyenkint $25 \times 7'5$ m-t ölelt fel.

A kereszténység terjedésével a Kr. u. IV. században a capitoliumi trias tisztelete is egyre jobban háttérbe szorul, a temploma is évről-évre pusztul; 455-ben a vandálok dúlták fel, de még a VI. században is fennállott és bámulatra készítette a szemlélőt. Még romjaiban is 1000 esztendőn át dacolt az idők viharával, míg helyén és alapjain 1578-ban a Caffarelli-palota épült, amelyben a világháború előtt a német követség volt elhelyezve.

A capitoliumi trias-templom az ókori Róma legjelentősebb templomai közé tartozott. Már alapításának napja: szept. 13. az ünnepnapok között szerepelt. Ekkor folytak le azok a nyilvános lakomák (epulum Jovis), melyeket a pontifexek rendeztek Jupiter, Juno és Minerva tiszteletére; a szenátorok a Capitoliumon lakmároztak, a nép pedig a cirkuszokban szórakozott. A főhivatalnokok, konzulok, szenátorok, később a császárok, mielőtt hivatalukat megkezdték volna, itt tettek fogadalmat, s itt mutatták be az áldozatot. A győztes hadvezér ebben a templomban mondott hálát a kivívott győzelemért, ide helyezte az aranyból vert koszorút és a zsákmány egy részét. A templom pincéiben őrizték a Sibyllai könyveket, itt helyezték el a nemzetközi szerződéseket, itt eskették fel az újoncokat, itt tanácskoztak akárhánszor béke és háború felett.

A capitoliumi trias jelentőségét a provinciákban is elismerték, azt a meghódított tartományokban is utánozni törekedtek.

Forrásmunka: *Pecz Vilmos: Ókori Lexikon.*

II.

Sopron város közvetlen környéke már az őskorban emberlakta terület volt, a *mai Sopron város területének alapjait* azonban *a kelták vetették meg* a Kr. e. II. évszázadban. Sopron városának tehát 2000 esztendőös multja van, környékének története

azonban még legalább 2000 esztendővel korábbra nyúlik vissza. A kelta uralomnak a római hódítás vetett véget a Kr. u. I. században.

Kelta emlékünk alig maradt fenn. Ez a művelődésre hajlamos nép rövid időn belül teljesen beleolvadt a római kultúrába. Csak egy-két név őrzi emléküket. Sopron római kori neve: *Scarbantia* is elrómaiásodott, kelta eredetű szó.

Városunkban a római uralom a keresztény időszámítás kezdetétől a Kr. u. IV. század végéig tartott.

Rómaikori emlékek oly nagy számban maradtak fenn, hogy az ókori Sopron története külön tanulmányt igényel. Ezúttal csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy Sopron már Flavius-császárok korában (Kr. u. 69—96.) *municipium*, vagyis önálló közigazgatással bíró város volt, mely tisztviselőit saját maga választhatta. A város élén a consuloknak megfelelő *duumviri* állottak, kiknek segítőitársai voltak a *decuriok* (szenátorok, tanácsosok), *aedilisek* (rendőrségi tisztviselők), *quaestorok* (adószedők), stb. Az ókori Sopron virágkorát Hadrianus (117—138.) és Antoninus Pius (136—161.) császárok idejében élhette. Fennmaradt emlékeink legnagyobb és legszebb része e korszakra vall. A város középpontja a mai helyén, a belváros területén, a Ferenc József-téren lehetett.

A mai városház a réginek helyén épült, melynek falait 1893-ban kezdték lebontani. Az alapozó munkálatoknál 1—3 m mélységben igen sok régiségre bukkantak, melyek időbelileg a XVII. századtól visszafelé a XI. századig eredőnek bizonyultak (agyagedények, korsók, tégelyek, téglák, vas és egyéb fémtárgyak stb.). Amint azonban 3 m mélységnél tovább hatoltak, a tárgyaknak időbeli sokfélesége megszűnt, helyébe teljes egyformaság: a zavartalan római kor tárult fel. Az alapozásnál mindössze 6 m mélységig hatoltak, de már 3 m mélységtől kezdve lefelé kizárólag rómaikori emlékek kerültek felszínre. A beépítendő területen 27 falat találtak, melyeknek vastagsága 2'5—3 m volt, különösen a keleti oldalon. Ezek már a római korból származtak. A régészeti kutatásokat Bella Lajos végezte, aki tapasztalatait az *Archaeologiai Értesítő* 1894. évben megjelent XIV. számú kötetének 74—76. oldalain írta le, sajnos

röviden és hiányosan. Bella szerint 4'20 m mélységben 9'8 m széles termet találtak, melynek hossza az u. n. Háromház-tér felé esik. A terem 3 fala közül a keleti szép kvader kövekből

(Foto Diebold K.)

Jupiter szobra a soproni múzeum lapidariumában.

épült, melynek közepe táján két, másfél m vastag fal derékszög alatt 1'8 m-re kiszökelve 2 m széles fülkét zárt közbe, szépen festett falakkal. A falak meglevő része 1'64 m magas volt. A teremnek feltárt részében Bella 23 nagy márványtömböt talált és több ezerre rugó márványtöredéket. A nagyobb márvány-

tömböket javarészt, a kisebbekből 50—60 darabot felszínre hoztak s az új városháza udvarán helyezték el szabadon, ahonnet 1913-ban a jelenlegi múzeum kerthelyiségében nyertek ideig-esenesen elhelyezést.

A márványtömbök a capitolumi triast ábrázolják: Juppi-tert, Junot és Minervát, trónuson ülve. A márványszobrok még töredékeikben is imponálóan hatottak a szemlélőre nemcsak nagyságuknál fogva, hanem művészi alkotásukat tekintve is. A szobrok $2\frac{1}{2}$ embernagyságúak lehettek.

A szobortöredékek összeállításának kérdése állandóan foglalkoztatott. A múzeum szakrégész látogatói — belföldiek, külföldiek egyaránt — csudálkozva szemlélték a hatalmas márványtöredékeket s az összeállítás szükségszerűségét valameny-nyen hangoztatták. Mindenki érezte, hogy ez a munka kivételes szaktudást kíván, hosszas és nehéz munkát követel, súlyos felelősséggel jár, azonkívül tetemes költségbe is kerül.

A bécsi egyetemi filozófiai fakultás régészeti osztályának vezető tanárai: Kubitschek, Schober, utóbbi időkben *Praschniker Camillo* majdnem minden évben megtekintették tanítványaikkal a Sopron városi múzeum régészeti gyűjteményét, összehasonlítva a szomszéd noricum-i leleteket a mieinkkel s ilyen alkalommal velük is gyakran beszélgettem a szobortöredékek összeállításának módozatairól. Különösen *Praschniker* professzor figyelmét kötötték le a szobormaradványok.

A klasszikus ókor művészettörténetének ez a kiváló tanára engedélyt kért tőlem a velük való tüzetesebb foglalkozásra, amibe természetesen készséggel beleegyeztem. Az 1935. év június havában 8 növendékével egy héten át dolgozott rajtuk előbb elméletileg, minden darabot pontosan lemérve és lerajzolva. A munka nemcsak szellemi fáradozást kívánt, hanem fizikai megerőltetéssel is járt. Az 5—15 mázsás tömbök megmozdítása, egymás mellé való helyezése kemény fizikai munka elé állította a tanárt és tanítványait, valamint az erre a célra felfogadott segéderőket. *Praschniker* professzor még 3—4 ízben jött le Bécsből; nagy kitartással és szakszerű alapossággal végzett munkája még a múlt nyár folyamán befejezést nyert. Hátra volt még a gyakorlati megoldás.

A város polgármesteréhez benyújtott kérvényemben rámutattam az ügy jelentőségére, melynek lényege: *hogyan ilyen méretű római kori szobrok Itálián kívül sehol a világon nem találhatók; szakszerű módon való felállításuk nemcsak tudományos érdek, de egyúttal múzeumunk értékét is igen emeli.* A kulturális intézmények iránt mindenkor megértést tanúsító Dr. Sopronyi-Thurner Mihály polgármester a legnagyobb készséggel tette magáévá jelentésemet, a törvényhatósági bizottság tagjai is fennakadás nélkül megszavazták az erre a célra kért 1200 és vele kapcsolatos munkákra szükséges 500, összesen: 1700 P póthitelt, amit a polgármester sürgetésére a belügyminiszterium is már a múlt év szeptember havában jóváhagyott.

Most még a szobrok felállításának helye körül támadtak nézeteltérések. A törvényhatósági bizottság tagjainak egy része félreértve javaslatomat, a múzeum épületén kívül kívánta elhelyezni a szobrokat, vagy legalább is az u. n. Pálmaházban, noha Praschniker professzorral alaposan megvitatta és megfontolva ezt a kérdést is, a legmegfelelőbb helyet a múzeum alagsorában találtuk, ahol a 3 szobornak teljesen megfelelő 3 fülke van s ahol eddig a keramiai gyűjtemény volt kiállítva. Ehhez a javaslatomhoz az ebből a célból egybehívott múzeumi bizottságot végre sikerült meggyőzni, úgy hogy a munka november második felében megkezdődött.

A szobortöredékek összeállítását Baumann Béla helybeli szobrász- és kőfaragómester végezte, nagy gonddal és sok körültekintéssel. Praschniker professzor szóbeli utasításai és az általa gondosan készített pontos rajzok azonban megkönnyítették a Baumann Béla által elvállalt nem könnyű feladat helyes megoldását. Maga a munka 12 hétnél hosszabb időt vett igénybe s naponta 3—6 munkást foglalkoztatott. A végleges befejezés ez év február havának közepén történt.

A *szobrok leírása* a következő:

A trias mind a három tagja homloknézetre beállítva, ülő helyzetben van ábrázolva, mely ábrázolási mód legalkalmasabbnak mutatkozik az erővel teljes, fenséges nyugalom kifejezésére.

Juppiter és Juno szobrán a trónus egyes épen maradt részleteiből következtetni lehet annak rendkívül díszes voltára;

finoman profilált párkányzat, fonatos és csigavonalas diszítő motívumok maradványai tanuskodnak róla.

Aránylag legépebben maradt a Juppiter-szobor törzse a kissé jobbra forduló fejjel. Életerős, izmos, javakorban levő

(Foto Diebold K.)

Juno szobra a soproni múzeum lapidariumában.

férfitest, zömök nyakkal, s a rajta ülő, sérült állapota dacára is méltóságteljes, kifejező arcú fejjel, melynek komoly szépségét nagyban emeli a dekoratív hatású dús hajzat és szakáll. A bal vállán átvetett köpeny (himation) a felsőttestet szabadon hagyva, az alsóttestet takarja s művészi faragott redőkben omlik a lábakra. Ballába kissé előretolva. A lábfejen vastagtalpú saru,

szíjazattal és csokorba kötött zsinórzattal. Eredetileg felemelt balkarjával kormánypálcát tarthatott, ölébe helyezett jobbával pedig villámcsomót. A végtagok közül a balkar csonkja, a ruhá-

(Foto Diebold K.)

Minerva szobra a soproni múzeum lapidariumában.

val fedett felső lábszárak s a jobb lábfej maradt fenn; a bal lábfej csak hiányosan.

A Juno-szoborból az erősen sérült fej, a ruhával fedett törzs és csonka lábszárak s az előretolt jobbláb ujjai, valamint trónusrészletek maradtak fenn. Az istennő eredetileg földigérő, ujjas tunikával — a mell alatt övvel átfogva —, köpennyel és a

fejre vetett fátyollal volt ábrázolva. A fejen csupán a két fül, egyes hajcsigák és fürtök, s a fátyol töredékei vehetők ki. Az arc hiányzó részei következtében annak kifejezéséről nem beszélhetünk. Baljában kormánypálcát, jobbában tálat tartott.

Minerva szobrából az arc töredéke, a nyak, a ruhával fedett törzs- és lábszárrészletek, valamint a csonka lábfejek maradtak fenn. Ruházata: földigérő ujjatlan tunika övvel és köpeny. Fején sisakot viselt. Rendkívül finom, mesterien elrendezett a ruharedőzet. Felemelt balkarjában dárdát tartott, ölében nyugvó jobbában baglyot.

Jupiter szobra 12, Junoé 9, s Minerváé 18 darab töredékből van összeállítva. Az első két szoborhoz 1—1, az utóbbihoz 6 darab be nem illesztett részlet tartozik még.

A triasszal szemben volt, szintén ülőhelyzetben ábrázolt császárszoborból mindössze 5 darab töredék maradt fenn, főképp a trón részletei, melyeknek stilusa a trias trónrészleteivel egyező. A felállításnál csupán 3 darabot sikerült beiktatni.

Fontosabb méretek:

Jupiter-szobor. Teljes magasság: 2'95 m, a tróntalapzat magassága: 0'15 m, a talapzat felszínétől a térdvonalig: 1 m, a trón teljes oldalmagassága: 1'20 m, a törzs magassága: 1'20 m, a fej magassága (a szakáll végétől a fejbubig számítva): 0'60 m, a fejszélesség (a homlok vonalában, hajzattal együtt): 0'45 m, a nyak kerülete: 0'92 m, a megközelítő vállszélesség: 1 m, a derékvonalnál a szélesség: 0'71 m, a lábfej hossza: 0'60 m, a jobbláb hüvelykhegyének a hátfaltól való távolsága: 1'53 m.

Juno-szobor. Teljes magassága: 2'61 m, a legnagyobb szélesség: 1'20 m, a tróntalapzat magassága: 0'11 m, a trón teljes oldalmagassága: 1'10 m, a tróntalapzat felszínétől a térdhajlásig való magasság: 1'08 m, a törzs magassága: 0'90 m, a fej magassága: 0'42 m, a fej szélessége: 0'40 m, a térdvonalnál való szélesség: 0'90 m, a derékvonalnál a szélesség: 0'50 m (a köpenyt nem számítva), a lábujjhegynek a hátfaltól való távolsága: 1'56 m.

Minerva-szobor. Teljes magasság: 2'75 m, a tróntalapzat magassága: 0'10 m, a talapzattól a térdvonalig való magasság: 1 m, a trón teljes oldalmagassága: 0'90 m, a törzs magassága:

1 m, legnagyobb szélessége (köpennyel együtt): 0'90 m, a nyakvonal szélessége: 0'20 m, a fej hossza az álltól a sisaktaréjig: 0'55 m, a jobb lábfej csonkjának a hátfaltól való távolsága: 1'40 m.

Császár-szoborcsonk. Teljes magassága: 1'36 m, legnagyobb szélesség: 1'24 m.

A szobortöredékek összeállítása az archaeologiai rekonstrukció legújabb követelményeinek megfelelően, műköbe való illesztéssel történt minden kiegészítés nélkül, úgy hogy az eredeti darabok a nekik megfelelő helyre kerültek és tisztán ki-vehetők. Kiegészítő pótlás csak Minerva fejénél, illetőleg sisakjánál történt, amit esztetikai szempontok tettek kívánatossá, illetőleg elkerülhetetlenné.

Megállapítást nyert, hogy az eredeti márványdarabok Marburg vidékéről valók s a szobrok Antoninus Pius császár korában (Kr. u. 138—161.) készültek. A szobrász minden valószínűség szerint italiai lehetett, mert provinciákban ily nagyszabású művész alig nevelődhetett.

Az eredeti szobrok megcsonkítása és tönkretétele csak erőszakos úton-módon történhetett durva kezekkel, fanatikus gyűlölettel eltelve a mult iránt, a Kr. u. IV. század végén, vagy az V. században, egy új civilizáció hajnalhasadásakor, a keresztény kultúra elterjedése idején, a barbár népvándorlók korában.

Ernst Lauringer: *Die rekonstruierten Statuen der Capitolinischen Trias im Museum der königl. Freistadt Sopron (Ödenburg).*

Der Verfasser gibt uns in der Einleitung einen allgemeinen Überblick über die römische Religion und weist auf die Bedeutung der Capitolinischen Trias hin.

Im zweiten Teile, nach kurzem Rückblick auf die urzeitliche und römische Geschichte Sopron's (Oedenburg) betont er den Umstand, daß die unmittelbare Umgebung der Stadt Sopron schon in der Urzeit von Menschen bewohnt war. *Die Stadt Sopron wurde im II. Jahrhundert v. Chr. von den Kelten gegründet, sie hat also eine Vergangenheit von 2000 Jahren. Die Geschichte ihrer unmittelbaren Umgebung aber kann um weitere*

2000 Jahre zurückgeführt werden, so daß ihre Geschichte mindestens 4000 Jahre umfaßt.

Die Herrschaft der Kelten dauert vom III. Jahrhundert v. Chr. bis zur Zeit Christi. Im I. Jahrhundert n. Chr. machten ihr die Eroberungen der Römer ein Ende. Der römische Name Soprons ist *Scarbantia*, ein romanisiertes Wort keltischen Ursprungs. *Die römische Herrschaft dauerte bis zum Ende des IV. Jahrhunderts n. Chr.*

Die Bruchstücke der Statuen der Capitolinischen Trias wurden bei Gelegenheit des Baues des heutigen Rathauses im Jahre 1893 gefunden. Ihre Entdeckung erzählt uns Ludwig Bella im XIV. Bd. des „*Archaeologiai Értésítő*“, 1894. Jahrgang, S. 74—76. Die Marmorbruchstücke wurden 1893 bis 1913 im Hofe des Rathauses, von da an im Garten des am Deák-Platz stehenden Städtischen Museums aufbewahrt. Das Verdienst der Zusammenstellung gebührt in erster Reihe der unermüdlichen, fachmäßigen und uneigennütigen Arbeit des Wiener ordentlichen Universitäts-Professors, *Dr. Camillo Praschniker*.

Jetzt folgt die Beschreibung der Statuen, sowie die Angabe ihres Umfanges: Jupiters Statue hat eine Höhe von 2'95 m, die der Juno 2'61 m und die der Minerva 2'75 m. Die Zusammenstellung der Statuen geschah, indem man Bruchstücke in Kunststein einfügte, ohne jede Ergänzung, so daß die ursprünglichen Teile genau zu sehen sind. Eine nachträgliche Ergänzung war nur am Gesichte, bezw. am Helm der Minerva nötig, aus ästhetischen Gründen.

Die Marmorstücke stammen aus der Gegend von Marburg, die Statuen selbst wurden unter Antoninus Pius (138—161 n. Chr.) verfertigt. Die Verstümmelung und Verheerung der Statuen mochte auf gewaltsame Weise wohl gegen Ende des IV. oder im V. Jahrhundert n. Chr. geschehen sein, am Anfange einer neuen Zivilisation, zur Zeit der Verbreitung des Christentums und der barbaren Völkerwanderung.

Die Bedeutung der Statuen liegt einerseits im Maße ihres Umfanges — *außer in Italien sind nirgends Statuen in solcher Größe zu finden* — andererseits aber auch in ihrer künstlerischen Vollkommenheit.

A soproni utcanevek történetéhez.

Irta : **Dr. Csátkai Endre.**

Idegenből közibénk szakadt új polgártársak nem egyszer elcsodálkoznak némely utcanevünkön és megragadják a legelső kínálkozó alkalmat, hogy az ujságban megváltoztatásukra javaslatot tegyenek. Nem ismerhetik még az évszázados hagyományt, amelyen csorbítani elődeinknek nem jutott volna soha az eszébe, és elhalt nagyjaink emlékét azzal kívánják sebtiben megőrizni, hogy eltöröljenek sokkal régebb, szinte már csupán a szerény utcanévben élő emléket.

Hajdanában nem volt nagy probléma az utcaelnevezés, ma már sokféle követelmény fonódik benne össze. Az örök jelen eleven tükre a kérdés fejlődésének; kis falu, amely egy utcából áll, ma sem ismer efféle kérdést, egyszerűen nincs utcanév, azaz a szétbontó törekvés itt is megvan, keletkezik az alvég, a felvég, az alsó szer, a felső szer. Kissé fejlettebb községben Hosszú utca, Kis utca, Kereszt utca, minden elnevezés a dolog természetes rendjéből fakad. Majd következnek a szomszédos helyekre vezető út mentén keletkező utcanevek. Ilyeneknek száma Magyarországon az irredenta gondolat jegyében az utóbbi években megszorodott; mivel pedig világos, hogy ezek az utcák nem vezetnek azoknak az elszakított helyeknek gyakran még az irányába sem, felvetődik a probléma, vajjon helyese az ilyen utcanév, Kolosvári utca, Lándzséri utca stb.? Logikailag bizonyára a helyesebb Szombathely példája, p. o. „Német-útvár utca”, de jóhangzás szempontjából a nyelvszokás egészen biztosan ott is a soproni példára talál majd idővel rá. Ez a közbevetés arra jó volt, hogy rámutassunk, az utcák elneve-

zése mennyi körültekintést, hány szempont figyelembe vételét kívánja!

Nagyobb község utcanevei között mind több a mesterség megjelölése; nem mintha valamely mesterség csak abban az egy utcában vett volna szállást, de vagy az első képviselő, vagy fel-tünőbb cégér adott alkalmat rá, hogy a névtelen utca nevet kapjon. Jó példa rá a soproni Torna utca hajdani Kalapos köz nevével, melyet a sarokházon Heckenast kalaposmester cégérje tett jellegzetessé. Először a „Hutterer Gässl“ nevét az 1780-as tanácsjegyzőkönyvben olvastam. Személynevekről is neveztek el ugyan régebben utcát, de ezek nem nagy emberek emlékét, mint inkább háztulajdonosok szürke nevét tartották fenn. Az örök jelen Sopronban erre is ad példát: a Giczy-közt a Giczy házról nevezte el a közhasználat nyomán a hivatalos világ is.¹⁾

Sopron utcaneveinek történetét teljes terjedelmében még nem tárt fel senki. Azokat a fontos adatokat, amelyeket városi főlevéltárosunk dr. vitéz Házi nagyszámú oklevél-kiadásában közzétett, Veszelka László használta fel először és értékes következtetéseket vont le belőlük.²⁾ Dr. Heimler Károly nagyszabású munkája, Sopron topográfiája,³⁾ mindezeket kibővíti újabbkori adatokkal és megpróbálkozik a helynevek magyarázatának kényes és felette háládatlan feladatával is. Nyomaikban jómagunk tovább akarjuk építeni a megkezdett falakat és főleg a magyar nevek eredetére mutatunk rá.⁴⁾

Ez rávezet egy olyan kérdés felvetésére, amelyre rendkívül

¹⁾ Dr. Heimler Károly: Sopron topográfiája, 1936. 251. o. A munkát a szerző nevével idézzük.

²⁾ Veszelka László: Sopron régi németsége és a német nyelv feltünése a városi kancelláriában, 1934.

³⁾ Lásd az 1. számú jegyzetet. 240—278. oldalon hozza a soproni utcák és terek lajstromát, a legtöbbnek első ismert említését stb. Mivel ábcés sorrendben következnek, a fentebb feltüntetett idézési módhoz nem függesztjük oda az oldalszámot.

⁴⁾ Korántsem akarjuk e rövid dolgozattal a tárgyat kimerítettnek hinni, csak egy keskeny résen férköztünk hozzá az adathalmazhoz. Az adás-vételi szerződések könyveinek átdolgozása közben bukkantunk rá a magyar elnevezésekre; meghatottan és csendes derűvel figyeltük a nehézkes toll vergődését, jószándékát és nem egyszer önkéntelen, talpraesett célbalalását. Nem fojthattuk el mosolygásunkat, amikor a bolti felszerelést 1840-ben boltozati eszközök-nek láttuk kicirkalmazva, a kőfaragót kömet-szőnek, a Gemeines Gässl-t, azaz a köznek szolgáló utcácskát közönséges utcácskának, a Zwingert szorulás-épületnek stb. stb.

nehéz a felelet. Mikor lett hivatalos egyes helynevek használata, felsőbb határozatra-e, vagy miután a közhasználatban kikristályosodtak már?

Utcaneveket a középkori oklevelekben is találunk; de még hosszú ideig, még a 18. században is odateszik a hivatalos írássok „sogeannte“ X Gasse, vagyis a közhasználatra hivatkoznak. Képzeltető ezek szerint, hogyha hivatalosan megállapított utcanevek nem voltak, milyen nehézségekbe ütközött annak a városi jegyzőnek a tolla, aki megelőzve az 1844-es törvényt, mely a törvényhozás nyelvét a nemzetet tette, magyar nyelven szerkesztette az ingatlanok adás-vételi szerződését. Tiszteletünket nem tagadhatjuk tőle meg, akkor, mikor írásai alapján e munka gerinceképpen éppen a magyar elnevezések első felbukkanását ismertetjük. A tárgyalt utcaneveknél dr. Heimler első középkori adatát készséggel átvesszük és kiegészítjük a későbbi adatokkal.

Balfi utca (Schlippergasse). Legrégibb ismert alakja *Schrip-pergasse* 1413-ból (Heimler). 1836-ban nagy gondot okozott a jegyzőnek a magyarosítása és *Ikva utcának* fordította, elég helyes ötlettel, 1837-ben rátapintott a dolog velejére a *Balfi utcával*, de még abban az évben visszahátrált az Ikvára, sőt 1842-ig ezzel a korcszülöttel örvendeztet meg: Schlipper utca, majd Schipper utca.

Bécsi domb (Wiener Berg). Azt hiszem, ez az elnevezés azóta divik, amióta végleg eltávolították a vesztőhelyt onnan. Ez pedig 1853-ban történt;⁵⁾ addig főleg a kuruckor krónikáiban ezek a nevek ismeretesek: *Galgenberg, am Gericht, Gerichtshügel*, 1595-ben már szerepel a *Hochgericht*, az akasztófás vesztőhely a tanácsjegyzőkönyvben.⁶⁾ A magyar név természetesen ehhez igazodott: 1836-ban, 1843-ban mint *Vesztőhely*, 1847-ben a németes *Vesztőfánál* rá a meghatározás.

Bécsi utca (Wiener Gasse). Heimler dr. szerint valaha Szélmalom utca volt ennek a neve is. Többször találkoztam a *Szent János utca* névvel; nem a Bécsi utcával azonos-e? 1698-ban em-

⁵⁾ Michel krónikás feljegyzése szerint az állandó vesztőhelyet már 1837-ben eltakarították, de katonai hatóságok még később is akasztattak e helyütt.

⁶⁾ Sopron sz. kir. thj. város monográfiája. Forrásanyag. II. köt. 86. o.

líti a tanácsjegyzőkönyv, hogy benne áll a vámház,⁷⁾ utoljára 1781-ben az adás-vételi szerződések könyvében találkoztam a névvel, mint közzel (Gassl).

Előkapu (Vorderes Tor). 1465-ben említi a városi monográfia.⁸⁾ Sokszor átépítették. A mai szabálytalan alakú tér az 1760-as évektől fogva fokozatosan épült ki és az új városháza építésével kapta mai formáját. Elnevezése mindenkor az *Előkapu*hoz tapadt: 1837-ben a magyarosító a *Felső kapu* elnevezést használta.

Erzsébet utca. 1879-ben nyitották meg hivatalosan.

Esterházy utca. 1887-ben nyitották meg és nevezték el.

Fegyvertár utca (Zeughausgasse). Első ízben Gamauf Teofil lelkész feljegyzései közt találkoztam német elnevezésével, ez figyelmeztetett rá, hogy régebben a Müller Paulin utca torkolatáig számították; ezt tanúsítja Frankenburg Adolfnak egy levele is 1868-ból, melyben lakását Fegyvertár utca 109. számmal jelöli meg, ez ma Szent György u. 24.⁹⁾ (Bizonyára az Orsolyita teret sem vették külön egységnek.) Utcánk magyar nevét 1846-ban találtam először.

Ferenc József tér (Városháztér). Ősi neve *Fötér* (*Platz*), 1379 óta szerepel említése. Mikor a tanács a Szentháromság oszlopának felállításáról tárgyal, még *Platz* a neve (1695). E században bizonyára már egyéb vásártereket így neveztek, innen a bővebb meghatározás: *Bey dem Rathaus auff dem Pläzl*. (1625.)¹⁰⁾ 1800 körül, amikor Sopron erős garnizon város volt és a francia háborúk miatt gyakran tartottak díszszemlét, a *Preßburger Zeitung* mint *Paradeplatz*-ot emlegeti. Még pár éve megvolt a Storno házon a kétnyelvű régi kőtábla ezzel a szöveggel: „*Föpiatz. Hauptplatz*.” Zamatos patinás magyar nevét, melyet az adás-vételi szerződések közt 1838-ban olvastam először, sajnos a szürke Városháztér kiszorította. 1837-ben

⁷⁾ 308. o.

⁸⁾ Sopron monográfiája. II. 4. o.

⁹⁾ Gamauf Theofil soproni ev. lelkész több mint 30 kötetet kitevő jegyzeteit a Nemzeti Múzeum levéltárában néztem át. A XX. kötet tartalmazza a belvárosi házak lajstromát. Frankenburg levelét e sorok írója birtokolja.

¹⁰⁾ Sopron monográfiája. I. 439. o.

ugyanitt olvasom a *Belső utca* nevet, amely a városház előtt levő terecske jelzésére szolgált.

Festőköz (Färbergäßchen). 1779-ben találkoztam a német nevével először az adás-vételi szerződések könyvében.

Fövényverem utca (Sandgrube). 1416 óta említi oklevél (Heimler dr.) német nyelven. Ugyan önmagában német neve is már helynév volna, de 1857-ben a soproni német ujság *Sandgrubgasse*-képpen említi. 1837-ben ráhibázott a magyar fogalmazás a ma is használt kedves névre, 1839-ben visszakozott a *Homokveremre*.

Halász utca (Fischergasse). Német nevét Heimler dr. 1421-ben találta legrégebben említve, magyar neve minden nagyobb fordítási nehézség nélkül 1837-ben tűnik fel.

Háromházsér (Dreihäuserplatz). Eredetileg a három különálló ház csoportja a mai Széchenyi téren az Ujhelyi ház helyén tűnt fel a névadóknak és kapta a *Háromház* nevet, csak ezeknek lerombolása után, tehát a 19. század dereka óta használták a városháza mögött megbujó házcsoportha a felszabadult nevet (ma már ott sincs meg a három ház, csak egy). 1772-ben a hely megjelölésére a *Hinter dem Rath-Haus* elnevezés szolgált.¹¹ *)

Hátulsó utca (Hintergasse). Német neve 1410 óta szerepel (Heimler dr.), míg magyarra fordítva 1837-ből ismerem legkorábban a mai formájában már.

Hegy utca (Berggasse). Még a 19. század első felében *Kirchgasse* volt a neve, így 1839-ben a magyar tollforgató *Egyházköznek* fordította, 1841-ben a kényelmesebb oldaláról fogta a dolgot és *Kirchgassel* utcát írt, de ismét első magyar nevében is vette, 1847-ben pedig Templom köz néven jelzi.

Ikvahid (Spitalbrücke). 1843-ban a magyarosító német névhez tapadva bár, de a patinás *Ispotály hid* elnevezést használta.

Kolostor utca (Klostergasse). 1379-ben a *Hindern dem Chloster* elnevezést rávonatkoztatja Heimler dr. Úgy látszik, mivel az utca egyik sorát a kolostor, a másikat az Új utcába is átnyúló házak alkották, hajdanában nemigen fogadta el a közhasználat utcának. Gamauf Theofil az 1665-ben említett *Münich-*

¹¹) Az adás-vételi szerződések könyve. 175. o.

*) Régi képét közöljük (Szerk.)

gasse-val azonosítja, akkor ott egy városi házról tétetik említés, amely Gamauf szerint tán a későbbi Starhemberg-ház vagy a Meskó-ház volt, benne valamilyen külföldi nemes lakott. 1670-ben ugyanez a ház a *Klostergasse*-ban szerepel. De mindkét név vonatkozhatik a Templom utcára is. A *Klostergasse* név ugyanis 1681-ben Csányi krónikájának és az 1713-as tanácsjegyzőkönyvnek tanúsága szerint szintén a Templom utcának a megyeház felé eső részére került használatba.¹²⁾

Magyar utca (*Große Potschy Gasse*). 1542-ben a polgári lajstromban *Potscha Gasse*. Kezdeté volt a város egész déli szegélyén végigfutó Hosszúsornak és ezért még 1807-ben is így említi az adás-vételi szerződések könyve: *In der Potschy Gasse an der langen Zeile*. Nem emlékezem, hogy az utcát valaha is Ungargassenak hívták volna, csak a végén álló kaput említik Ungarthornak is. A magyar elnevezés mégsem nyult vissza az ősi Pócsi névhez, hanem *Magyar utcának* nevezte el már 1836-ban. Ugyanabban az évben a *Kleine Potschy Gasset*, amely ma Kis utca, *Kleine Gasse* lett, *Kis Magyar utcának* keresztelte el.

Müller Paulin utca (Hátsó kapu, Hinteres Thor). A Hátsó kapu német neve már 1394-ben szerepel (Heimler dr.). Mikor a magyar elnevezésre került a sor, már rég nem volt meg,¹³⁾ de a jegyző 1836-ban mégis a történelem megszentelte helyet *Alsókapunak* jelölte, amely mellett 1849-ig ki is tartottak. Az utóbbi időben mozgalom támadt, hogy a régi hagyományos elnevezés, tehát mintegy 30 év múlva, ismét feltámadjon, de hogy érdemes Müller Paulinunk emlékének csorba ne essék azzal, hogy nevét elvonják működése helyéről, az indítványt visszavonták.

Ógabonatér (Alter Kornmarkt). Olyan utcanév, amelyet a hagyomány különösképpen szentnek tart. Mint *Kornmarkt* szerepel 1400-ban (Heimler dr.), mint kiérdemesült gabonapiacot említi tudtommal először 1695-ben a tanácsjegyzőkönyv, mond-

¹²⁾ Csányi szerint 1681-ben a mai Kossow-ház előtt felvonuló díszszemle a Hátulsó-kaputól a Kölostor-utcán át vonult fel. (54. o.) Az 1713-as jegyzőkönyv pedig a *Klostergasse* két házáról beszél, Schillsohn és Russ tulajdonairól, ezek a mai Schwartz-házak a Templom-utcában. Gamauf a maga XVIII. kötetében a városi számadáskönyvek kivonatai közt hozza adatát.

¹³⁾ 1822-ben rombolta le a Hátulsó-kapút Hasenauer Márton és az egész környéket átformálta.

ván: *Auf dem alten Kornmarkt bey dem Teuch gelegen*. Ez a tó a mai színház helyén terült el. Tehát majdnem 250 esztendeje elavult már az utcanév, de hál' Isten az ősrégi hagyományt nem tudta semmi sem kikezdeni. A vitéz Házi dr. közreadta magyar soproni levelek egyike 1589-ből magyar néven említi *Rozspiacnak*,¹⁴⁾ a magyarosító jegyző 1837-ben *Ó gabona vásárnak* említi, de még abban az évben *Alter Kornmarkt nevű utcává* rontja. A mai nemzedék a kiejtésben kb. óga-bonatér-nek hangsúlyozván, nem is érzi már, hogy jelzett szót vesz ajkára és hogy milyen meleg patinája van neki.

Orsolya tér. Az 1428-ban először említett Salzmarkt (Sópiac) elnevezés (Heimler dr.) később valószínűleg eltűnt; mai elnevezésével sem igen találkoztam régebb írásban még, valószínűnek tartom, hogy nem is számították külön térnek; így a mézárszékek közelsége is szerepel helymeghatározó gyanánt.¹⁵⁾ A Fegyvertár utcát pedig a Müller Paulin utcáig számítván, amikor amaz utca neve feltűnt, bizonynyal a teret is beleértették.

Ötvös utca (Ezüst utca, Silbergasse). Legrégibb említése jegyzeteimben csupán 1659-re esik.¹⁶⁾ Nem hiszem, hogy amit Payr S. professzor és nyomán dr. Heimler írnak, hogy t. i. a soproni híres ötvösök emlékét őrizné az elnevezés, megfelelné a valóságnak. Nem emelkedett annyira magasra ez a művészet Sopronban.¹⁷⁾ Az Ezüst utcában csak mintegy 1730-tól fogva tudok kimutatni ötvöst: Hüpfel Györgyöt, aki a műhelyét 1760 táján Coriáry János Miklósnak adta át. Ez a ház az utcának a Hátsó kapú felé néző bejárójánál állt balra, tehát esetleg ennek az egy háznak köszönheti az utca a nevét. 1836-ban a magyar jegyző némi zavarban volt a szót illetőleg és a *Silber utca* elnevezéssel vágta ki magát a csávából, de még abban az esztendőben ráhibázott az *Ötvös*, sőt az *Eötvös utcára*.

Petőfi tér (Színháztér, Theaterplatz). Amíg a belváros fala mentén meg nem épült a házsor, melynek legelseje 1788-ban a mai belvárosi iskolaképpen ismert kaszinó volt, az Ógabonatérhez számított a terület. 1800/1-ben *Palatinus* térnek nevezte a

¹⁴⁾ *Vitéz Házi Jenő dr.*: XVI. századbeli magyar levelek. 181. o.

¹⁵⁾ A mai Győry-ház helyén állottak a hagyomány szerint a székek.

¹⁶⁾ Gamauf VII. kötetéből.

¹⁷⁾ *Csatkai Endre dr.*: Soproni ötvösök a 15.—19. században. 1931.

Preßburger Zeitung abból az alkalomból, hogy a Pejachevich-házban lakott több hétig József nádor. Egyébként *Casinoplatz* néven emlegetik még az 1870-es években is, amikor a kaszinó már régen kaszárnya volt és a teret az új színház uralta. 1836-ban *Cassioni* piac néven jegyezte fel a magyar szöveg, 1840-ben *Sétatérnek*, mert Promenádnak is nevezték. (Később tudvalevőleg a Széchenyitér volt a Promenád.)

Pflaster. A mai Jégverem utca egyik része népiesen. 1838-ban *Körakás* néven fordította a jegyző.

II. Rákóczi Ferenc utca (Lange Zeile). Két hajdani részből áll. A Hosszú sor eredetileg a Magyar kaputól az Újteleki kapuig terjedt; legvégül Hosszú sornak a Széchenyi tértől kezdve a könyökig nevezték a mai Rákóczi utcát. Onnan tovább Éles szögnek. A *Hosszú sor* német neve, *Lange Zeile*, Heimler dr. szerint már 1522-ben szerepel. 1836-ban a magyar elnevezés *Hosszu utcát* hoz, de még az évben kialakítja a későbbi magyar nevet, sőt 1840-ben összetoldván a kettőt *Hosszu sor utcát* ír. Az *Éles szög* német neve *Am scharfen Eck* 1460-ban említésre talál. (Dr. Heimler, úgy hiszem, téved akkor, amikor azonosítja vele az *Am kalten Eck* nevű helynevet.) 1841-ben *Éles szeglet* név alatt jelentkezik magyarul.

Rózsa utca. Valaha, a 18. század derekáig, hosszabb volt, mert a mai *Szent Lélek utca* is odaszámított.

Sas tér (Adlerplatz). Valaha nyilván csak névtelen Platzl, amelynek nevét később a Fekete sas fogadó határozta meg. 1792-ben az adás-vételi szerződések könyvében: *Auf dem Platzl neben dem Adlerwirt*, 1797-ben *Auf dem Platzl dem Adlerwirtshaus gegenüber*. Wolfnak Sopronról szóló geológiai könyvében *Platz an der Wiener Gasse* (1870).

Szent György utca. Legrégibb említése német nyelven Heimler dr. szerint 1453. A protestáns időkben csak *Georg Gasse* (p. o. 1603).

Szent Lélek utca. Még a 18. században a Rózsa utcához számított. 1777-ben az adás-vételi szerződések könyvében *Hl. Geist Gasse*.

Szent Mihály utca. Heimler dr. szerint már a 15. század

elején említett helynév. Magyar elnevezése nem ment egészen simán. 1836-ban *Szent Mihályi utca*, 1845-ben *Michaelis utza(!)*.

Széchenyi tér. A tér különböző oldalai más és más névre hallgattak. Déli sora a Hosszú sor része volt. A nyugatin a három összecsoportosult ház külön elnevezésre adott alkalmat. *In der langen Zeile bey den drey Heusern*, mondja 1601-ben a tanácsjegyzőkönyv.¹⁸⁾ Csak mikor az 1840-es évek második felében lebontották a három házat és helyébük a Ritter (ma Ujhelyi) bérkaszárnya épült, enyészett el az elnevezés is. Az északi soron csak az 1850-es évek óta torkollik be a Templom utca, eladdig ott a kaszinó helyén állt bástyához csatlakozó erős várfal nem volt áttörve és a házak is csak a 19. század derekán épültek. A környéket neveztek felfogásom szerint *Am kalten Eck*-nek, így szerepel 1569-ben a város önkormányzati szervezetében is, mikor is leírja a belváros kerületét.¹⁹⁾ Itt állt a Zöld torony, a későbbi Brückelthurm. Kánia Ferdinánd 1861-ben azt az ajánlatot teszi a város közgyűlésében, hogy a Promenádot (mert akkor már ez volt a neve a térnek) Széchenyi Istvánról kereszteljék át.²⁰⁾ Megelőzőleg a *Dominikanerplatz* is előfordul az ötvenes években. A javaslatot el is fogadták és így ez volt Sopronnak első, nagy emberről elnevezett tere, melyet csak nagy sokára követett Deák (1878), Csengery Antal, Esterházy herceg, Erzsébet királyné, Kossuth és Jókai.

Szigetköz (Inselgasse). Régebben *Hirtengassel* (1847) és *Halter Gasse* (1866). Ezeknek megfelelő magyar név nem akadt; 1847-ben *Schlipper Kösz(!)* néven ír róla a jegyzőkönyv.

Templom utca. Vitéz Házi dr., Veszelka L. és Heimler dr. a középkori *Fleischer* vagy *Fleischhacker* utcával azonosítják, melyet Gamauf még 1678-ból is feljegyez. 1681-ről és 1713-ról adat van, hogy utcánkant nevezték *Klostergasse*-nak. Talán a 17. századbeli *Münichgasse* (Barát utca) is rá vonatkozik? A *Bäckergasse* elnevezés is szerepel a 19. századig, még akkor is, mikor a türelmi rendelet folytán megépített jelentékenyebb új evangélikus templom adta meg az utca életének jellegét. A 17.

¹⁸⁾ Sopron monográfiája, II. 154. o.

¹⁹⁾ Sopron monográfiája. Sopron sz. kir. thj. város önkormányzati szervezete, 2. o.

²⁰⁾ *Lauringer*: A soproni állami Széchenyi-reáliskola története. 32. o.

század utolsó tanácsjegyzőkönyvei szolgáltatják számomra a legkorábbi adatokat. A *Bethausgasse* elnevezésre 1795 a legkorábbi adatom,²¹⁾ 1801-ben a mai Vojtkó-házról (20. sz.) ez áll az adás-vételi szerződések könyvében: *Bäcker oder Bethausgasse*. A magyar elnevezés csak nem akart célba találni: 1839-ben *Egyház utca*, 1840-ben *Templom u.*, 1844-ben *Bethaus utca*, 1845-ben *Imaház utca*.

Újteleki utca. Az Új utcával együtt páratlan szívóssággal tapad hozzá ódonóságában az egykori név. Az Újteleki utca német neve már a 15. század elejéről ismert. Széchenyi György gróf széplaki birtokos vejéhez írt egyik levelében említi 1713-ban a *Wondorfi utcát*, amelyik bizonytalannal ezzel azonos, lévén az Újteleki kapu is Wandorfer Thor az 1745-ös tanácsjegyzőkönyvben.²²⁾ 1836-ban a magyarosodás nem vitte tovább a *Neustift utcánál*, a következő évben kissé kedélyes elirással lőn az *Újteleky utca*.

Várkerület. Hajdanában több névre hallgatott. A belső öv. a tulajdonképpeni Várkerület, a várarokban és annak mentén keletkezett házikók kiépülésével Mária Terézia idejében született meg, a *Grabenrunde* nevet tanácsjegyzőkönyvben ugyan csak 1782-ben találtam, de néhány évvel korábban biztosan használták már. 1836-ban a *Várkerület* nevet forgalomba hozta a magyarosodás, de 1837-ban a *Sánckerülettel* visszaigazodik a név a német eredethez, a negyvenes évek elején kőszegi mintára a *Várkör* tartja magát, de 1848-ban ismét a mai név állandósul. A ma úgynevezett Kis Várkerület 1868-ig mint *Schmied Gasse*, *Kovács utca* szerepel. A német név már 1400 óta használt volt. A Festetich major felé eső részt *Kőkapunak* hívták, mit is 1840-ban a magyar szöveg még ékes németséggel *Beym Steinthor*-nak vesz át, majd 1842-ben a *Kőrakó kapuval* helyettesít. Az Ikva hidjától a Torna utca mélyén folyó patakig a házsort a fogadók látták el jelleggel, innen az elnevezés 1745: *zwischen den Wirtshäusern*, 1772: *Bey den Wirtshäusern*; 1775-ben a tanácsjegyzőkönyv *Platz*-nak hívja. Az 1840-es években *Wirtshausgasse*; 1837-ben *Vendégfogadó utca*, 1848-ban *Kocsma utca* el-

²¹⁾ Az adás-vevési szerződések könyve 1795-ről. 384. o.

²²⁾ Széchenyi György gróf és Ebergény báró levelezése. I. köt. 403. o.

nevezést alakít ki a magyar hivatalos írás. Töpler Ottó festőművésznk gyászjelentésében 1864-ből *Vendégfogadószert* zamatos elnevezés csillog felénk. Most a Széchenyi térig terjedő rész a *Szénatér (Heuplatz)*, ezen a néven 1843-ban szerepel. A két szert közt levő vásárteret is több szakaszra bontották az elnevezések. 1602-ben *Viehmarkt*nak nevezi a községi ülés jegyzőkönyve a Szent György utcának megfelelő részt a térségen.²³⁾ 1764-ben a tanácsjegyzőkönyv jelöl meg *Platzl* néven egy kis teret a Halpiac és a mázsálóház közt. A *Halpiacot* 1841-ben kedvesen *Halpiartz*-nak nevezi el a jegyző.

Végfordulat (Ruckherzu). Ezzel alaposan meglehetett akada a fordító, először kikerülte, *Ruckherzu* utcának írta, de még 1837-ben megtalálta a mai, talpra esett kifejezést (pláne ha *Végforduló* lenne!). De egy évre rá még a *Hátfordulóval*, majd a *Hátfordulattal* kísérletezett, míg 1848-ban visszatért az első gondolatához.

Wieden. 1424 óta ismert név, de jelentése körül sok a vita mai napig. 1836-ban *Wiedeni utca*, (40-ben *Videni*), 1844-ben *Wieden utca* jelentkezik a magyar szövegben. Nem volna elvondó, ha az utóbbit a mai kor is átvonné, mivelhogy magyar fül számára a puszta szó (*Wieden*) mit sem jelent.

Megjelentek-e vajjon az utcákon is a magyar utca jelző táblák? Valószínűleg szórványosan csak, hiszen magyar nyelvű cégtábla sem akadt igen sok. 1858-ban mindenesetre felrakták az utcajelzőket, de kizárólag német nyelven.²⁴⁾ 1869-ben hivatalos formában nyomtatva került a közönség elé a város utcáinak mindkét nyelvű neve.²⁵⁾ Úgy látszik, hogy az 1848 előtti magyar nevek megnyerték az akkoriak tetszését is, a zöme megmaradt és él máig.

A hagyomány tisztelete, nagy helyismeret, történeti tudás, nyelvérzék kell, amint egyes esetekből tán dolgozatom folyamán kiviláglik, az utcanevek helyes kiválasztásához. Az utóbbi 10 év alatt legalább is száz új utcanévvel gyarapodtunk. Ezekről bizvást elmondhatjuk, hogy a fenti követelményeknek mindannyian megfelelnek.

²³⁾ Sopron monográfiája. I. 391. Ezt az elnevezést még 1700 táján is használták. Akkoriban rövid időre a domonkosoknak volt itt háza.

²⁴⁾ Így írja az „Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt“.

²⁵⁾ Gassen- und Häuser-Schema der kön. Freistadt Oedenburg.

Kis adatok Sopron multjából.

Ismeretlen soproni történetíró.

A bécsi Malota-könyvkereskedés nemrégén egy soproni vonatkozású kéziratot kínált eladásra, amely egy eddig ismeretlen nevű történetíróra tesz figyelmessé. A többszáz oldalas tiszta kézirat utolsó lapján jelzi magát az író: *Harrucker*, nyugalmazott cs. kir. kapitány, a befejezés kelte: Sopron, 1830. július 14. Először 30 oldalon a munka tartalmi kivonata, majd 212 oldalon Magyarország története 1657-től 1780-ig, azaz Mária Terézia haláláig. Végül 100 oldalon tárgymutató, névmutató, a magyar királyok névsora, a mágnás családok, Magyarország és Erdély vármegyéi stb. Érdekes volna tudni egyet-mást *Harrucker* kapitány életéről. Talán a véletlen felvet róla adatokat. Cs. E.

Újabb adatok Kugler Ferenc szobrász családjáról.

Az 1836-ban városunkban született Kugler Ferenc szobrász nemcsak Sopron műtörténetében játszik nagyobb szerepet, hanem az általános magyarországiában is. „Régi soproni házak, régi soproni családok” című könyvemben (1936) az első fejezetet neki és családjának szenteltem, azóta azonban egypár érdekesebb adat birtokába jutván, ezeket is szívesen közreadom. A család nem szentmargitai származású, mint azt feltételesem állítottam, legalább is Sopronba nem közvetlenül onnan származtak be, hanem művészünk dédapja, Kugler Lőrinc kertész Kismartonban született. Fia, Jakab, az első cukrász, kétszer is nősült; első felesége Fábriánkovits Teréz, akitől 1800 július 2-án született János fia később neves festő lett. Keresztapja Pejachevich Nep. János volt. 1816—20. közt a bécsi akadémián tanult, résztvett hat üvegfestménnyel az első soproni művészeti kiállí-

táson 1847-ben. Kőszegen volt rajztanár, de 1851-ben Handler József építészünk arcképét festette meg (Sopron, városi múzeum), 1857-ben pedig igen szép kőrajzot készített a városról. A keresztényi templomban szép zászlóit, Kőszegen a Schönbauer-családnál igen jó arcképeket találtam tőle. Kőszegről is készített kőrajzot. Mint restaurátor azonban nem sok babért szerzett, így örökre elrontotta a szombathelyi székesegyház főoltárképét. A Kugler családi ház, ahol a festő unokaöccse, a szobrász is született, ma már teljesen összeépült szomszédjával és viseli a Várkerület 113/115-ös számot, közvetlen a Lenk-átjáró mellett áll az Előkapu irányában. Az átjáróhoz csatlakozó rész volt a Kugler-ház. Valóságos ikerházak, hiszen az első emeleten teljesen azonos a csinos fonatos dísz rajtuk. 1857-ben Kugler Antal cukrász a maga részét második emelettel toldotta meg, erre a szomszéd, Buck ötvös is kénytelen volt még abban az esztendőben hasonló módon kiépíttetni a házat. (Ödenburger Intelligenz Blatt 1857, 37. és 44. szám.) Ma csak tüzetes vizsgálat után lehet szétválasztani a két, mégsem egészen egyforma részt.

Cs. E.

A soproni Pruzsinszkyak.

A Trencsén Vármegyei Múzeumegyesület 1914-ből való értesítőjében Pázmány Lajos, ma egrri főlevéltáros, felsorolja a Trencsén vármegye levéltárában őrzött eredeti és hiteles másolatú nemesi címeres leveleket. A Pruzsinszky-családnak itt hites másolatban két címeres levele is van. Egyik ágának III. Ferdinánd adott nemességet 1649-ben Pozsonyban és pedig Jánosnak és testvérének, Györgynek. Másik ágának, Miklósnak és fiának, Istvánnak 1668-ban meg I. Lipót Ebersdorfban állította ki a címeres levelet. A Sopron multjában szerepet játszó Pruzsinszkyak azonban, mint azt velem Pruzsinszky János dr. tankerületi főigazgató úr Budapesten közölni szíves volt, ezekkel nincsenek kapcsolatban, mert az ő nemességük jóval korábbi. 1530-ban kapták Zápolya Jánostól. A korábbi Starhembergházat megszerző P. József gyermektelenül halt meg. Unokaöccse, János örökölte özvegyétől a házat, majd ennek rövidéletű fia, ez után a második fiú, akinek fiai közül Ferenc a ka-

Erődítmény a Várostorony és Előkapú közötti bástyaszakaszon.
(idb. Storno Ferenc 1887. évi vázlatkönyvéből.)

Soproni irodalom.

Csatkai Endre dr.: Régi soproni házak, régi soproni családok. 94 old., képekkel. Rábaközi Nyomda, Sopron kiadása, 1936.

A neves szerző fáradhatatlan kutató munkájának legújabb fontos eredménye. A „Régi soproni házak, régi soproni családok” — reméljük — csak első része egy époly terjedelmes sorozatnak, mint a „Sopron vármegye műemlékei” c. munka, amely a III. sorozattal lezárult. Ebben a műben a tudós lelkiismeretességét, az írónak tárgya iránt táplált mély szeretete hatja át. Ez teszi a könyvet tudományos értékén felül egyben élvezetes olvasmánnyá is.

br.

Dr. Csatkai Endre: Sopron vármegye műemlékei. III. sorozat. Sopron, a szerző kiadása, 1937. 223. XXX. 1.

A tudós szerző már a harmadik kötetben közli Sopron vármegye műemlékeinek részletes leírását. A három kötet közül az utolsó a legtestesebb: 30 faluban gyűjtötte hozzá az író az anyagot és ismert lelkiismeretességével, gondos utánjárással kutatott a falusi templomokban, kastélyokban és temetőkben a még fellelhető s említésre érdemes műemlékek után. Nem kerülték el figyelmét az útmenti feszületek és oszlopok s a temetők omladozó síremlékei éppúgy, mint a templomokban őrzött régi kelyhek, monstranciák vagy harangok; elsősorban mégis az építészeti emlékek után kutatott nagy körültekintéssel és ezeket írta le a részletekre is kiterjedő alapossgággal. A feldolgozás topográfiai rendben történik, vagyis külön-külön foglalkozik az egyes községekben található műemlékekkel, előbb röviden közölvén az ősi falvak történetének nevezetesebb eseményeit. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a birtokosok váltakozásának évszámokkal is meghatározott pontos adatait, művészettörténeti munkáról lévén szó, bátran mellőzhette volna a szerző.

A gondosan összegyűjtött és pontosan leírt anyagból távolabbi következtetéseket is vonhatunk Sopron vármegye történetére és műveltségi viszonyaira. Az építészeti emlékek legnagyobb része a 18. századból, vagyis a török kiűzését követő nyugodtabb korszakból, tehát a késői barokk idejéből való, ennek a pompaszerető stílusnak azonban csak szerény megnyilatkozásai. Valószínű, hogy nem annyira a műízlés, mint inkább az anyagi eszközök hiánya miatt voltak kénytelenek megelégedni az építettő

hívek szerényebb templommal, a földesurak egyszerűbb kastéllyal. Az itt-ott még megmaradt kevés csúcsíves emlék, köztük, mint legértékesebb, a horpácsi templomnak valószínűleg a 13. század közepéről való díszes kapuzata azonban azt bizonyítja, hogy Sopron vármegye községeiben már a középkor folyamán is épültek művészi értékű templomok. A törökök dúlásai azonban elpusztították a csúcsíves művészet falusi emlékeit, majd későbbi korok közömbössége és hozzánemértése nagyrészt még a maradványait is eltüntette a középkori építészet emlékeinek. Sopron vármegye azonban még így is hasonlíthatatlanul gazdagabb műemlékekben, mint hazánk legtöbb, főképp alföldi vármegyéje.

Becsés munkát végzett a mű szerzője, amikor annyi utánjárással és a tudományos irodalom felhasználásával leírta ezeket a nekünk kedves és értékes emlékeket s ezzel mintegy megőrizte őket az utókor számára is. Azonban élvezetesebbé tette volna munkáját, ha kissé több gondot fordít stílusára s a művészi tárgyhoz illő csiszoltabb nyelven közli anyagát. A művet elég bő németnyelvű tartalmi összefoglalás, valamint a leírt, nevezetesebb műemlékekről készült negyven fénykép egészíti ki.

Az értékes munka méltón sorakozik a művészettörténeti irodalomban ismertnevű szerző többi művéhez.

rj.

Heimler Károly dr.: Sopron topográfiája. 307 old., 4 térkép-melléklettel. Röttig-Romwalter Nyomda Bérlői, Sopron. 1936.

Ez a valóban „hézagpótló” mű példás gonddal és szakértelemmel összeállított leltára Sopron reális és ideális javainak. Nagy részletességgel tárgyalja a város természeti és területi viszonyait, pontos épület- és lakásstatisztikát ad, törzskönyvezi a műemlékeket, behatóan ismerteti a közintézeteket, a kulturális és népiéleti intézményeket, a közigazgatást, az utak, járdák, csatornák stb. adatait. Különösen értékesek a lakosságra vonatkozó statisztikai táblázatok, amelyek nemcsak a jelenlegi viszonyokat mutatják minden vonatkozásban, hanem visszanyúlnak az 1379. évig. Pontos utca- és házjegyzék egészíti ki a kötetet, amelynek szerkesztője és munkatársai nagyfontosságú és minden tekintetben kiváló munkát végeztek.

br.

Missuray-Krúg Lajos: A Fabricius-ház meséi. Sopron, 1936., 140 lap.

Sopron legszebb terén, az ősi Ferenc József-téren áll egy évszázados, kétemeletes ház, amelyet hajdani tulajdonosáról ma is Fabricius-háznak hívnak. Csodálkozva nézi a Sopront járó sok idegen az ódon ház boltajtásos kapuzsínét, kecses loggiákkal ékes, szűk udvarát, boltíves szobáit és az emelet magasságában, a régi városfalon húzódó kis kertjét. Mennyi történeti eseménynek volt tanuja ez a ház, hány nemzedék életének emlékét őrzik vastag falai! A könyv szerzője ennek a régi háznak a lakója, hogyne ihletnék meg tehát azok a beszélő kövek, amelyekhez az ő életének is annyi édes-bús emléke fűződik! Csalódik azonban az, aki a cimben

ígért „meséket“ vár a könyvtől, mert sokkal inkább talál komoly gondolatokban gazdag elmélkedést, mint könnyed, szórakoztató elbeszéléseket benne. Hiányzik is az íróból az az epikus nyugalom, ami a nyugodt mese-mondás sajátja. Felfogása és megnyilatkozásának formája egészen lírai: még amikor a körülötte folyó élet eseményeit veszi is tollára, mindúntalan megszakítja az elbeszélés fonalát és a maga eszméit, gondolatait szövi a történet menetébe. A gondolatok pedig olyan szokatlan bőséggel áradnak belőle, hogy néha alig tudjuk követni sodrukát. Ez valami nyugtalanság hatását kelti az olvasóban, érdeklődését és figyelmét azonban nem hagyja lankadni. A patetikus hang, a ki-kirobbanó izgalom, ami az író előadásmódjának jellemző tulajdonsága, mind arra vall, hogy mennyire lélekből jön írásának minden sora, minden szava.

Ennek a prózában írt lírának a nyelve is színes és gazdag, sőt néha nagyon is tarka, merész jelzőkkel és szokatlan kifejezésekkel zsúfolt. A szerző irigylésre méltóan fiatalos heve alig bír magával, amikor érzelmeinek áradatát és gondolatainak bőségét akarja szavakba önteni.

A tartalmas könyvet Mihalovits Jánosnak néhány művészi képe díszíti.

ri.

Missuray-Krúg Lajos: A búzakalász legendája . . . Sopron, Röttig-Romwalter nyomda bérlői kiadása, 1936.

Az ízléses kiállítású kötet, amelynek külső díszét Sterbenz Károly néhány hangulatos képe is fokozza, a tehetséges költő újabb verseit foglalja magában. Nagyrészt rövid, de mindig művészi formájú megnyilatkozásai ezek a költő egy-egy gondolatának, a szív mélyéből előtörő érzésének, vagy egy finom hangulatának. Élénk természetszemlélete a megkapó képek bőségével árasztja el költői stílusát, az érzés ereje azonban mindig előcsillan az ékes szavak szövedéke alól. A költeményeknek nemcsak külső, hanem belső formájuk is művészi; zárt egységet alkot mindegyik s a gondolat sokszor szinte epigrammai csattanóval zárja a verset. A kis kötet a költő érzelmi elmélyülésének, hangulati gazdagodásának s kifejezésbeli készsége finomodásának egyaránt bizonyítéka.

ri.

Kónya Lajos: Uti sóhaj. Versek. 63 oldal, a szerző lino-leummetszeteivel. Gáspár Zoltán könyvnyomdája, Sopron. 1936.

A mai ifjúság sóhajos nekiindulása az életnek. Kónya, akinek a mostohaságában is jótékony sors kettős tehetséget adott, versben és képen keresi az utat ígéretes erővel. Gordonkahangú első verskötetében sokszor meglepő szépségű, borongó sorokba önti fájdalmát, vágyait, kételyeit és hitét — a költő legértékesebb tőkéjét. Az öt lino-leummetszet édes-testvére a verseknek.

br.

szinó ékes díszítményeit tervezte és részben bécsi barátaival kivitelezte. Mint kisebb képek festőjét a soproni múzeumban ismerhetni meg. Jószívű, lelkes ember volt, akit a háború nyomasztó súlya már 1914 őszén sírba vitt. Fivére, János, mint pedagógus jelentékeny szerepet játszott az utóbbi évtizedek tanárképzésében. Egyébként Hegedüs Lórántnak volt a nevelője és közeli kapcsolatban állt Jókaival és Rákosi Jenővel. A líceumnak egyik legszebb pályafutású növendéke. Az 1530-ban nemesített Pruzsinszkyaknak ő a tizedik nemzedéke. Cs. E.

Liszt Ferenc névnapi ajándéka.

Régi feljegyzés szerint a város 1857-ben azzal kedveskedett Liszt Ferencnek, hogy névnapijára tisztelete jeléül a mester dorbjáni szülőházát ábrázoló, Steinacker Károly reáliskolai rajztanár készítette képet küldött Weimarba, ahol akkor Liszt lakott. ry.

Deák Ferenc soproni városatyja.

1861. március 19. közgyűlési jegyzőkönyvben olvassuk: „Dr. Boór Károly képviselő úr az újonnan alakult közgyűlés elébe méltó tárgyat terjesztendő tanácskozással, indítványozza, miszerint a köztiszteletben álló nagyérdemű hazafi s alkotmányos szabadságunk fáradhatatlan előharcosa, Deák Ferenc, aki már 1840. évben sz. kir. Sopron városa díszpolgárává megválasztott — a városnak e kitűnő férfiú iránti különös kegyelete nyilvánításául — városi képviselőink sorába is felvételnek; mely indítvány általános lelkesedéssel fogadtatván, Deák Ferenc soproni díszpolgár e város képviselőjének egyhangú felkiáltással megválasztott és az ezen határozatról értesítő irat átvitelével a legközelebb választandó városi követ megbízatni határozott. — 2267. sz. a. bejegyzés: Tekintetes Deák Ferenc folyó évi Szt. Iván hó 10-én kelt levelében kijelenti, hogy Sopron város képviselőtestületének tagjává való megválasztását köszönettel elfogadja. —ry.—

Bástyatorony az Előkapú közelében.
(idb, Storno Ferenc 1887. évi vázlatkönyvéből.)

Sopron bibliográfiája.*)

- Bán Imre dr.:* A brennbergi kőszénbányászat története 1759-től 1792-ig. (Különlenyomat a Bányászati és Kohászati Lapok 1936. évi 4—7. számából. Budapest, 1936.; n8. r. 31 lap.)
- A magyar kőszénbányászat úttörői. (Buvár, 1936. nov. 779—782. l.)
- Collindon, Björn:* Urbs fidelissima. (Nya Dagligt Allehanda, svéd napilap, 1936. jún. 3; ismertette a Soproni Hírlap, 1936. aug. 1.)
- Csatkai Endre dr.:* Régi soproni házak, régi soproni családok. Sopron, 1936. Rábaközi nyomda kiadása (k8—r. 95 l., 6 képpel). Ára 1'20 P.
- Sopron vármegye műemlékei. III. sorozat. A szerző kiadása. Kunsttopographie des Soproner (Ödenburger) Komitats. III. Teil. Sopron, 1937. Székely és Társa ny. (16—r. 223 l., 40 képmelléklet; a 199—223. lapon német kivonat.)
- A soproni részházak. Thirring Gusztáv dr. legújabb tanulmánya. (Soproni Hírlap, 23. évf., 209. sz., 1936. szept. 13.)
- A régi soproni Magyar király-fogadó. (Soproni Hírlap, 23. évf., 295. sz., 1936. dec. 25.)
- Soproni „tűzes hazafiak”: Horváth István és Pap Ferenc. (Soproni Hírlap, 23. évf., 130. sz., 1936. jún. 7.)
- Az Asbóth-család. (Soproni Hírlap, 24. évf., 70., 72. és 73. sz., 1937. márc. 28, április 18—20.)
- Egy derék soproni ötvös a 17. században. (Erlböck András—Weber János Lénárt.) (Soproni Hírlap, 24. évf., 2. sz., 1937. jan. 3.)
- Sopronmegyei Haydn-emlékünk. (Sopronvármegye, 39. évf., 72. sz., 1937. április 1.)
- Liszt Ferenc és Sopron. „Liszt a miénk” c. kiadás, 101—102. old. Budapest, 1936, Dante. 14 kép.
- Soproni iskolai színjáték a 17—18. században. „Színpad”, I. évf., 5—6. sz., 265. old., 6 kép. Budapest, 1936.
- Adatok a ruszti zenekultúra multjához. Történetírás, I. évf., 2. sz., 212. old. Budapest, 1937. március.
- Das Steintor. (Oedenburger Zeitung, 70. évf., 41. sz. 1937. febr. 20.)
- A régi soproni ónöntők. (Történetírás, 1. évf., 1. sz. 24—33. old. Budapest, 1937.

*) Az 1936. július hó 1-től megjelent művekről.

- Freiberger, Josef, dr.*: Die Soproner Teilhäuser. Gustav Thirring's neuestes Essay. (Oedenburger Zeitung, 1936. szept. 5., 203. sz.)
- Friedrich, Ferdinand*: Das goldene Stadtviertel. (Oedenburger Zeitung, 1936. évf., 1936, 295. sz.) Ismerteti az 50 év előtti gazdasági és kereskedelmi életet, különösen a város állatforgalmát és vásárait.)
- Graf Samu*: A 30 éves Muck-kilátó. (Soproni Hírlap, 23. évf., 220. sz. 1936. szept. 26.)
- Házi Jenő dr., vitéz*: Sopron szabad királyi város története. II. rész, 4. köt.: Különféle számadások és adójegyzetek 1454-től 1495-ig. Sopron, 1936. Székely és Társa ny. (8—r. XXII. és 493. l.)
- Sopron város címere. (*Heimler*: Sopron topográfiája, 1936, 79—80. l., két színes és három fekete címerrajzzal.)
  - Négy év múlva ünnepli Sopron alapításának 2000. évfordulóját. (K. ny. a Soproni Hírlapból. 1936. Székely és Társa ny. k 8—r. 20. l.)
  - Néhány történelmi adat a nyugatmagyarországi horvátokról. (Vasi Szemle, 4. évf., 1937, 1—2. sz., 8—14. l.)
  - előadásából: Nyugatmagyarország műemlékei is az 1000 éves magyar tulajdont igazolják. (Soproni Hírlap, 24. évf., 42. sz., 1937. febr. 21.)
  - Hogyan irtották ki császári rendeletre az alsóausztriai horvátokat? (Soproni Hírlap, 24. évf., 42. sz., 1937. febr. 21.)
  - Sopron a régi magyar irodalomban. (Előadás.)
- Heimler Károly dr.*: Sopron topográfiája. Utca- és házjegyzékkel, részletes statisztikai táblákkal. Négy térképmelléklettel, 1 alap- és öt címerrajzzal. Sopron, 1936. Röttig-Romwalter nyomda bérlői. (n 8—r. XII. és 307. l.) (Ismertette: Földrajzi Közlemények, 1936, 165. l.; Városok Lapja, 1937, 131. l.)
- Heintz Fülöp*: Kárpáti Sándor. Egy muzsikus életéről és műveiről. (Irottkö, 1936, 2. sz., 113—120. l.; k. ny. is, Szombathely, Martineum ny.)
- Lauringer Ernő*: A soproni Burgstall. Felfedezésének 50. évfordulójára. (Sopronvármegye, 38. évf., 295. sz., 1936. dec. 25.)
- Leitner József*: Sopron földrajzi vázlata. (*Heimler*: Sopron topográfiája, 1936, 6—17. l.)
- Marikovszky Zoltán*: Népsűrűség az 1930. évi népszámlálás alapján. (*Heimler*: Sopron topográfiája, 1936, 101—102. l., térképpel.)
- Martonos Lajos dr.*: A Soproni Gyorsíró Egyesület története (1873—1936). *Traeger Ernő dr.* előszavával. (Sopron, 1837. 8—r. 28. l., az egyesület kiadása. Röttig-Romwalter ny. bérlői.)
- Mészáros Sándor*: A Szent Mihály-templom legendája. (Sopronvármegye, 38. évf., 295. sz., 1936. dec. 25.)
- Mihalovits János*: Oltárkép a Voss-féle árvaház kápolnájában (Dorfmeister: Három királyok imádása). (Soproni Hírlap, 23. évf., 251. sz., 1936. nov. 3.)
- Missuray-Krug Lajos*: A Fabricius-ház meséi... (8—r., 140. l., két kép Mihalovits Jánostól. Sopron, 1936. Bagó Mih. ny., Dombóvár.)

- Egy élet muzsikája. Makkay Béla cigánymuzsikós élete. (Soproni Hírlap, 24. évf., 75. sz., 1937. ápr. 4.)
- Mohl Adolf:** Haydn-emlékeink. (Sopronvármegye, 39. évf., 70. sz., 1937. március 28.)
- Karácsonyi régi emlékeink. Régi egyházi játékok Sopronban. (Sopronvármegye, 38. évf., 295. sz., 1936. dec. 25.)
- Németh Sári:** Kolbenhayer és a Görgey-család. (Soproni Hírlap, 23. évf., 182. sz., 1936. aug. 9.)
- Kolbenhayer Mór fogsága. Arcképpel. (1937. évi Luther-naptár, 35. évf., 53—56. l.)
- Östör József dr.:** A mi szónokaink. (Soproni Hírlap, 23. évf., 295. sz., 1936. dec. 25.) (Megemlékezés Póda Endre, Dörfler György, Bauer György, Kapi Béla, Sopronyi-Thurner Mihály és néhány más soproni polgárról.)
- Polány István:** A földrajzi nevek bizonyossága Nyugatmagyarország ősi magyar mivolta mellett. XIII. Helységek a mai német nyelvterületen. XIV. Elpusztult helységek. (Vasi Szemle, 3. évf., 1936. 4. sz., 256—276. l.) (Sopron vármegye elszakított területét is felöleli bő adatokkal.)
- Schattenmann, Paul, dr.:** Simon Gerengel. Ein Exulantenschicksal. (Zeitschrift für bayrische Kirchengeschichte, 11. Jahrg., 1936, 3. Heft.)
- Sopronyi-Thurner Mihály dr.:** Sopron idegenforgalma. Öt képpel. (Városok Lapja, 32. évf., 1937, 3. sz., 60—63. l.)
- A 60 éves Frankenburg Kör és Sopron. (Előadás Budapesten. Soproni Hírlap, 1937. ápr. 20—21.)
- Sp.:** Zwei große Schüler des Oedenburger Lyceums: Daniel Berzsenyi und Johann Kis. (Gotthold, 16. évf., 11. sz., 1936, jún. 15.)
- Szádeczky-Kardos Elemér dr.:** A Lajta-folyó kialakulásáról. (Földrajzi Közlemények, 65. köt., 1937, 27—30. l., térképvázlattal.)
- Szalay Lajos:** Sötét verem a szerelem. Haydn József szerelmi regénye. (Soproni Hírlap, 23. évf., 295. sz., 1936, dec. 25.)
- Szieberth Imre:** Órakiállítás (Sopronban 1936). Hat képpel. (Buvár, 2. évf., 1936, 9. sz., 597—600. l.)
- Thier, Ladislaus:** Aquamanilen im Storno-Museum. (Oedenburger Zeitung, 69. évf., 1936, 295. sz.)
- Vermögensteuer in Sopron schon vor mehr als 400 Jahren. Aus dem Urkundenbuch des Dr. E. Házi. (Oedenburger Zeitung, 69. évf., 216—217. sz. 1936. szept. 22—23.)
- Kulturhistorisches aus einer Sammlermappe. I. Der Magistrat gegen das Färbeln. II. „Bey Geld- oder Leibesstrafe.“ III. Der erste Kindergarten. IV. Als der Stadtturm schwankend wurde. V. Dero unterthänigste Theresia Geiger, Zettelträgerin. VI. Eine Bekleidungsaktion von 1849. VII. Nagymarton — ein Flammenmeer. VIII. Eine frühe Aufführung von Haydns „Die Jahreszeiten“. (Oedenburger

- Zeitung, 70. évf., 68—69., 81—82., 90. sz., 1937. márc. 25—26, ápr. 13—14, ápr. 17—18, ápr. 20, ápr. 21—22, ápr. 23, 25.)
- Thirring Gusztáv dr.:* A soproni részházak. Öt melléklettel. (Városi Szemle, 22. évf., 1936. 3. sz., 401—422. l.)
- Statisztikai adatok Sopron városáról. (*Heimler:* Sopron topográfiája, 1936, 85—100. l.)
  - Egy eltűnt régi ház emlékezete. A Várkerület 66. sz. ház. (Soproni Hírlap, 23. évf., 265. sz., 1936. nov. 19.)
  - Sopron legtöbb adót fizető polgárai II. József korában. (Soproni Hírlap, 23. évf., 295. sz., 1936. dec. 25.)
- Török Sándor:* A Storno-család otthona Sopronban. (Magyarság, 1936. nov. 16, számos képpel.)
- Varga Lajos dr.:* Sopron környékének hatóságilag védett növényei. Természettud. Közlöny, 68. köt., 1936, 15—16. sz., 433—434. l.)
- Végh Gyula:* A soproni könyvkötők céhkönyve 1790-ből. (Vasi Szemle, 3. évf., 1936, 4. sz., 225—233. l., egy képpel.)
- Vendl Miklós dr.:* Sopron város földjének földtani felépítése. (*Heimler:* Sopron topográfiája, 1936, 18—25. l., egy térképpel.)
- Vértes József:* A nagy Palatinus. Esterházy Pál herceg életének regénye. (Sopronvármegye, 39. évf., 2. és köv. számok, 1937. jan. 3.)
- Zügn Nándor:* Sopron határa. (*Heimler:* Sopron topográfiája, 1936, 4—5. l.)
- Führer zur Exkursion des Internationalen Verbandes Forstlicher Forschungsanstalten in den Waldungen der kön. Freistadt Sopron am 23. August 1936. (IX. Kongreß des Internationalen Verbandes Forstlicher Forschungsanstalten, Ungarn, 1936.) 8—5. 11. l., egy térképvázlattal.)
- Berecz Ábel: Életrajz. (Soproni Hírlap, 24. évf., 74. sz., 1937. ápr. 3.)
- Berzsenyi Dániel és Kis János emléktáblái a soproni evang. liceum falán. Két képpel. (1937. évi Luther-Naptár, 85. évf., 86. l.)
- Felsőbüki Nagy Pál, a „fajvédő”. (Soproni Hírlap, 23. évf., 295. sz., 1936. dec. 25.)
- Sopron 1936. évi idegenforgalmának statisztikája. (Soproni Hírlap, 24. évf., 64. sz., 1937. márc. 20.)

Kérjük Sopron barátait, gyarapítsák a városi múzeumot és a levéltárakat soproni és sopronmegyei vonatkozású okmányok, képek, tárgyak stb. adományozásával vagy letétbehelyezésével, ez a legbiztosabb módja annak, hogy ezek az értékek az utókornak megmaradjanak.

RÖTTIG-ROMWALTER
NYOMDA BÉRLŐI, SOPRON

Soproni Szemle

I. ÉVFOLYAM
1937. AUGUSZTUS 15
2. SZÁM

SOPRONI VÁROSSZÉPÍTŐ EGYESÜLET KIADÁSA

A SOPRONI SZEMLE kulturtörténelmi folyóirat a *Soproni Városszépítő Egyesület* kiadásában évenként négyszer öt iv terjedelemben minden negyedév első felében jelenik meg.

Főszerkesztő: *dr. Heimler Károly* ny. városi főjegyző, a *Soproni Városszépítő Egyesület* elnöke.

Szerkesztőbizottság: *Becht Rezső* író, *dr. Csatkai Endre* művészeti író, *dr. Freiburger József* okl. közgazdász, *dr. Gombocz Endre* egyetemi tanár (Budapest), *dr. vitéz Házi Jenő* városi főlevéltáros, *Lauringer Ernő* m. kir. tanügyi főtanácsos, áll. gimn. igazgató, múzeumi igazgatóőr, *Leitner József* gimn. tanár, *dr. Mihályi Ernő* főiskolai tanár (Pannonhalma), *Németh Sámuel* m. kir. tanügyi főtanácsos, ev. liceumi (gimn.) igazgató, *dr. Ruhmann Jenő* ev. liceumi (gimn.) tanár, *dr. Romwalter Alfréd* műegyetemi tanár, *dr. Payr Sándor* ny. egyetemi tanár, *Storno Miksa* építési vállalkozó, *Sümeghy Dezső* vármegyei főlevéltáros, *dr. Szenci Vilibald* városi aljegyző, *dr. Thirring Gusztáv* m. kir. kormányfőtanácsos, ny. székesfővárosi stat. hivatali igazgató, *dr. Varga Lajos* egyet. magántanár, *dr. Vendl Miklós* műegyet. tanár.

Előfizetési ára évenként 6 pengő.

Egyes szám ára 1'80 P.

Szerkesztőség: Sopron, Kölcsey Ferenc-u. 1.

Kiadóhivatal: Sopron, Várkerület 44. (Idegenforgalmi Iroda.)

Postatakarék csekkszám: 43.705.

Külföldi érdeklődésre szánt közleményhez kérünk idegennyelvű kivonatot mellékelni.

Kéziratokat csak külön kívánságra a postaköltség megküldése ellenében küldünk vissza.

A dolgozatok szerzői 25 különlenyomatot igényelhetnek.

Aki Sopront és Sopron vármegyét valóban szereti, az támogatja a *Soproni Szemle* célkitűzéseit új előfizetők szerzésével.

T a r t a l o m :

<i>Lauringer Ernő</i> : Bella Lajos †	81
<i>Dr. Payr Sándor</i> : Zinzendorf és Sinzendorf grófok Sopronban	87
<i>Dr. vitéz Házi Jenő</i> : Schlippergasse	104
<i>Dr. Gombocz Endre</i> : Kitaibel Pál sopronmegyei útja	111
<i>Dr. Romwalter Alfréd</i> : Római korú sajtolt üveg Sopronból	120
<i>Csipkés Kálmán</i> : Soproni órákiállítás	124
<i>Dr. ifj. Gallus Sándor</i> : A zárt település nyomai Sopron környékén	140
<i>Kárpáti Sándor</i> : Népdalgyűjtés Sopron vármegyében	147
<i>Dr. Gombocz Endre</i> : Sopron környékének néhány újabb érdekes növénye	150
Képek Sopron multjából	151
Soproni irodalom	153
Sopron bibliográfiája	158

A szerkesztésért és ügyvitelért felel: *dr. Heimler Károly*.

A SOPRONI SZEMLE KIADVÁNYAI.

(Kaphatók a kiadóhivatalban.)

	Ara:
1. <i>Becht Rezső</i> : Az én városom	20 f
2. <i>Thirring Gusztáv dr.</i> : Az első soproni népszámlálás	30 f
3. <i>Varga Lajos dr.</i> és <i>Mika Ferenc dr.</i> : A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán	50 f
4. <i>Lauringer Ernő</i> : A rekonstruált capitoliumi trias-szobrok Sopron város múzeumában	30 f

NYOMDA BÉRLŐI, SOPRON

hová: jules

Bella Lajos
1850—1937

Irta: Lauringer Ernő.

A világháborút közvetlenül megelőző korszakból a Sopronban élt sajátos és tekintélyes egyéniségek egész sorozatát említhetnénk névszerint, akiknek gátló vagy lendítő szerepük volt a város sorsának intézésében, tudományos, művészi, gazdasági, politikai és társadalmi vonatkozásban, s ha egykori hírük-nevük egyre jobban merül el a feledékenység örök homályában, az csak annak bizonyága, hogy eredetit, nagyot és tartósat alkotni csak ritka egyéniség hivatott. A legtöbb ember önkritika híján ügyis hajlamos magát különbnek tartani felebarátjánál különösen akkor, ha kedvező körülmények: vagyon, összeköttetés vagy más szerencsés véletlen folytán szerephez jut, esetleg tekintélyes állást tölt be. De ne legyünk túlszigorúak, még kevésbé igazságtalanok elődeinkkel szemben és ne vessük meg az átlagembert sem, ha hivatását ügykörének megfelelően betölti.

Ha a múlt század második felétől a világháború kitöréséig Sopronban szereplő egyéniségeket vizsgáljuk, csak nagyon, de nagyon keveset találunk, akinek tudása, alkotási képessége a középszerűséget felülmúlta volna. Amit azonban érdem gyanánt el kell ismernünk: a polgári társadalom és vezetősége az ösöknök két tulajdonságát megőrizte: *prudens et circumspectus* maradt; a szertelenségtől tartózkodó józanság és körültekintő óvatosság jellemzik. A világháborút megelőző évtizedekben Sopron kevesebb lendülettel fejlődött, mint sok magyar város, de az ösöktől szerzett vagyonát nem tékozolta el, hanem féltő gonddal

megőrizte. A jelen- és utókor hálás elismeréssel tartozik ezért is az elődöknek.

Aki városunk mult század második felének tudományos, társadalmi és politikai történetének megírásával foglalkozni akar, az *Bella Lajos* markáns egyéniségét nem hagyhatja szó, említés és figyelmen kívül. Munkássága nem egyoldalú, hanem sok mindenre kiterjeszkedő, vannak eredeti ötletei, gondolatai, fellépése bátor, sőt merész, szónoki készséggel megáldott, ügyes tollforgató magyar és német nyelven egyaránt, munkabíráásával is kiválik polgártársai sorából, amellet vig cimborá, hű barát, lovagias ellenfél, akinek ellenségeit inkább csak a tehetségét irigylők sorában kell keresnünk.

Bella Lajos 1850. december 29-én született Pozsonyban. Középiskoláit a pozsonyi kir. kath. főgimnáziumban, felsőbb tanulmányait a budapesti kir. magyar tud. egyetem bölcsészeti karán végezte. Tanári pályáját a pozsonyi kir. kath. főgimnáziumnál 1876. január 1-én kezdte meg, mely intézetnél azonban csak félévig működött. Még ugyanebben az évben Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter a soproni m. kir. állami főreáliskola tanárává nevezte őt ki, mely időtől kezdve az 1910/11. tanév végéig itt teljesítette fáradságos, de nemes hivatását. Katonai kötelezettségének az 1872/73. évben tett eleget, melynek végeztével cs. és kir. hadnaggyá nevezték ki. Résztvett az 1878. évi boszniai hadjáratban s mint a hadiérem tulajdonosa fejezte be szolgálatát a közös hadseregénél. A honvédséghez áttétetvén, 1883-ban főhadnaggyá, 1889-ben pedig századossá léptették elő szolgálaton kívüli viszonyban.

Bella Lajost, mint *tanárt* alapos szaktudásán kívül a tanulóifjúság iránt érzett és tanusított szeretete jellemezte. A történelmet és földrajzot tanította. Ritka szónoki tehetséggel lévén megáldva, gyújtó beszédeivel, lelkesítő előadásaival eszményi törekvéseket igyekezett ébreszteni s az ifjúság fogékony lelkében a haza- és emberszeretet lángját fokozni és állandósítani. Mondanunk is fölösleges, hogy igyekezetét teljes siker koronázta. Nagyszámú tanítványai hálával és szeretettel emlegetik egykori tanáruk nevét s különösen a történelmi órák felejthetetlenül véődtek emlékezetükbe. A tanári pályán 35 éven át töltött kiváló

hazai szakkörök figyelmét vonta magára, szerencsés fölfedezéseivel a külföldön is előnyösen ismert nevet vívott ki magának. Számos prehisztórikus-, római-, népvándorlás- és honfoglaláskori telepet, temetőt és emléket kutatott föl Sopron város és a vármegye területén. Méltó feltűnést keltettek a Sopron város közelében levő *Várhelyen* (Burgstall) végzett ásatásai (1887). Az itt talált nevezetes őskori telep, mint erődítmény, Közép-Európa eddig ismert legnagyobb hallstatti-korú emléke (Kr. e. 8—4. század), melynek híre a külföldi tudományos szakköröket is foglalkoztatta. (A Burgstall felfedezésének körülményeit a Sopron-vármegye c. helyi lap 1936. évi karácsonyi számában ismerttettem). Hasonló sikerrel jártak a soproni *Váris* hegyen, valamint a Lajtahegységben végzett ásatásai. Fölfedezte a *feketevárosi* (Sopron vm.) prehisztórikus nekropolist, úgyszintén a *Kismarton* fölött fekvő Várhegy közelében elterülő őskori telepet. 1890/1891-ben szolgálatot teljesített szerencsétlen véget ért trónörökösünk, *Ferenc Ferdinánd* főherceg régészeti kutatásainál. Eredményes ásatásokat végzett 1898-ban a Magyar Nemzeti Múzeum megbízása folytán az Al-Dunánál is. Megszerezte a M. kir. Földtani Intézet számára a *borbolyai* (Sopron m.) világhírű *Mesosocetus Hungaricus* csontvázát, valamint a *Paleomerix* teljes vázát.

Az archaeológia iránt tanusított szeretete éveinek előrehaladásával nemcsak nem csökkent, hanem inkább fokozódott. Testi és szellemi erejének teljes hatalmában fiatalos lelkesedéssel buzgólkodott a régészet tudományának fejlesztésén még nyugdíjaztatása után is. 1913-ban Budapestre költözvén, a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztálya mindjárt beválasztotta tagjai sorába, ugyanakkor mint a *Barlankutató bizottság* tagja is buzgón és eredményesen működött. A tápiószentmártoni, Kr. e. IV. sz.-ból származó szkitha aranyszarvas felfedezésénél (1923) az oroszlanrész Bella Lajost illeti.

Régészeti kutatásaival kapcsolatban számottevő Bella Lajos *irodalmi munkássága* is. Sok cikke jelent meg az *Archaeológiai Értesítőben*, valamint a *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, úgyszintén a *Praehistorische Blätter* (München) című folyóiratokban. Mint *előadó* szerepelt a bécsi Wis-

senschaftliche Klub ülésein, továbbá Budapesten a Múzeumok és Könyvtárak rendezte kurzusokban 1899. és 1903-ban. Sok élvezetes és tanulságos órát szerzett hallgatóságának a Soproni Irodalmi Körben, az Iparosok Egyesületében, valamint a Szabad Lyceumban elmondott előadásaiival. *Megjelent művei* közül említést érdemelnek: *Paur Iván életrajza* (1889). — *Praehistorische Funde in der Umgegend von Oedenburg*; herausgegeben von Professor Ludwig Bella und Otto Müller; Wien 1892. — *Sopron vármegye leírása*; megjelent az „Osztrák Magyar Monarchia Irásban és Képben” című munkában. — *Sopron város földrajzi fekvése és neve*, 1894. — *Széchenyi István élet- és jellemrajza*; megjelent az 1896-ban kiadott Széchenyi albumban. — Ezenkívül gyakran írt népszerű és tudományos cikkeket a helybeli lapokba. — Legértékesebb munkája: *Az őskor embere és kultúrája* c. műve (1921), amelynek első részét: a Palaeolithikumot hűséges tanítványa a soproni származású Dr. Hillebrand Jenő európai híró ősrégész, Magyar Nemzeti Múzeumi igazgató írta meg, második részét Bella szerkesztette. A zamatos magyarsággal megírt mű úttörő a magyar régészet irodalmában, tudományos becse mellett világos és könnyen érthető.

Bella Lajos érdemekben gazdag munkásságának ez csak rövid, kivonatos összefoglalása.

A Gondviselés hosszú élettel ajándékozta meg Őt. Ha voltak is erkölcsi sikerei — a Magyar Tudományos Akadémia is tagjai közé választotta — élete gondterhes volt és küzdelmes, gyakran sorscapásoktól is sujtott. Élete alkonyát leányainak szerető gondozása mellett Szódligeten (Pest m.) töltötte egy stoikus bölcs világszemléletével és nyugalmaival. 1937. július 8-án hűnyt el ugyanott mint a magyar középiskolai tanárság és magyar tudományos világ országszerte becsült Nestora.

Nevét elévülhetetlenül véste Sopron város annaleseibe, a Burgstall és Váris időtlen időkig fogja hirdetni kutató szellemét.

Emlékét kegyelettel zárjuk szívünkbe mindannyian, kik ismertük, szerettük és becsültük őt. R. i. p.

Zinzendorf és Sinzendorf grófok Sopronban.

Irta: Payr Sándor dr.

I.

A régi viharos időkben Sopronba költözött osztrák főnemesi családok közül egyik legkiválóbb volt a Zinzendorf grófoké. Magas állami tisztségekben és a hadseregben belső bizalmas emberei a Habsburg-háznak. Egyik ivadékuk pedig az egyháztörténetben is nagy szerepet játszott: Zinzendorf Miklós gróf, a XVIII. század vallásos életének ez a hódító és kimagasló alakja, akit Herder protestáns Loyolának nevez, alapította a Krisztust szerető buzgó herrnhuti felekezetet. Ismeretes a tekintélyes szép arcképe, melyet Kupeczky János, a hírneves magyar festőművész festett. Ezt nálunk kevesen tudják. Zsilinszky Mihály Kupeczky életrajzában éppen ezt a nagybecsű olajfestményét nem említi, melyet a külföldiek jól ismernek és gyakran közölnek. Zinzendorf életírói pedig azt nem tudják, hogy a herrnhuti gróf szülei és nagyszülei egyideig Sopronban is laktak s családfájokat itt is több ággal növelték.

A sok Zinzendorf nevét még történetírók is összetévesztik a rokonhangzású Sinzendorf grófok nevével. Pedig a két családnak egészen más az eredete, a címere, a birtoka, a pályafutása, sőt még a jellemvonása is; a Zinzendorffok Alsó-Ausztriából, a Sinzendorffok pedig Bajorországból származtak. Össze is házasodott a két család, de származási vonalukat nyilvántartották. Nekünk is élesen meg kell őket különböztetnünk, mert Sopronban is voltak Sinzendorffok is. I. Lipót idejében az udvari tanácsban egymás mellett ültek a két család leszármazottjai.

Az első Zinzendorffok Sopronban és vidékén.

Pettenegg E. G., a Zinzendorffok monográfiusa szerint a család neve Zu-Inzendorf összetételből származott. Ősi birtokuk volt a magyar határral szomszédos Pottendorf is, innen a címük: Herr und Graf von Zinzendorf und Pottendorf. De hazánkban is szereztek hivatalt és birtokot. Zinzendorf *Kristófnak*, György fiának, I. Miksa császár már 1517-ben adta zálogba Kismarton és Scharfeneck (Sárfenek) uradalmait. Kristóf nővérét, Zinzendorf *Katalint* Weiszpriach Miklós, a soproni főispánnak, Weiszpriach Jánosnak fivére vette feleségül, akinek Kaboldon és másutt is a megyében voltak birtokai.

Zinzendorf *Erzsébet*, Z. Istvánnak, I. Ferdinánd főlovászmesterének és Weiszpriach Margitnak leánya, Gersei Pethő János soproni főispánnak (1554—71), Nádasdy Tamás nádor jó barátjának volt a felesége. Férjével együtt magas rangra emelkedtek. Pethő Miksa és Rudolf királynak udvari tanácsosa, főkamaraása és fővezére volt. Érdekes levelet írt Linzből 1562-ben Nádasdynak. 1578-ban 53 éves korában halt meg, Bécsben az Ágoston-rendűek templomába temették. István és Gáspár nevű fiai maradtak (Pettenegg i. m. VI. t. Payr, Sopr. ehtört. 114. l.).

Zinzendorf *Hannibál*, a fentebbi Kristóf unokája, Kismarton és Fraknó kapitánya volt 1572-ig. Ez képviselte Miksa királyt az evang. Kollonics Szigfrid fiának keresztelőjén Kismartonban. (A Pozsonyban kelt rendelet: „daß er den Sohn des S. K. aus der Taufe hebe, um unsertwegen Gfota werde und zum Christen machen helfe.“) Z. Hannibál atyja, János evangélikus volt, a fia, Z. György azonban prépost és apostoli protonotárius lett s ő maga is áttért. Zinzendorf *János Joachim*, Hannibál unokaöccse, Thurzó György nádorral volt jó barátságban. A pozsonyi országgyűlésre készülõ osztrák protestáns rendek nevében 1608. október 4-én Tschernembl György báró Horn városából írja Thurzó Györgynek: „Salutant Te omnes, quos haereticos haeretici vocant papicolae, inter eos omnino baro Zinzendorffius et Starembergius.“ (Prot. Ehtört. Adattár XV. 63.)

A nagy Zinzendorf ősei Sopronban.

A fentebbi János Joachim fia volt Zinzendorf *Ottó Henrik*, udvari tanácsos és kamarás Bécsben. Magas állásában II. és III. Ferdinánd korában is megmaradt evang. hitében. De a protestánsok ellen hozott osztrák törvények arra kényszerítették, hogy Bécsben elhalt leányának Sopronban keressen sírhelyet. Így került a 22 éves Zinzendorf Anna Katalin grófkisasszony († 1653. dec. 11.) Sopronba. Lang Mátyás lelkész mondott felette halotti beszédet, mely nyomtatásban is megjelent: „Gynaecium Christi ex Matth. 25. oder das Frauenzimmer Christi des himmlischen Bräutigams, in welchem auf Erden gewandelt hat Anna Catharina Fräulein und geborne von Zinzendorf und Pottendorf. Eine Leichenpredigt, gehalten in der St. Michaelis Kirche zu Oedenburg.“ (Nürnberg, 1654.)

Ottó Henrik másik lányát, *Z. Éva Zsuzsannát* (1636—1709) Zinzendorf Rudolf gróf vette el, akiről alább fogunk szólni. Ez az első házasság a két hasonló nevű család között.

Zinzendorf Ottó Henrik 1655. március 28-án halt meg s ezt is valószínűleg Sopronban temették el. Az erélyes Wittnyédy Ferenc soproni plébános ugyanis 1655. április 12-én Fenesy Mihály és Nátel János megyei assessorok által üzenté a tanácsnak, hogy eddig az ő tudta nélkül nem volt szokás az exulánsokat sem a temetőbe, sem a Szent Mihály-templom sírboltjába temetni, most pedig egy idegen urat, aki istentiszteletre jött Sopronba s itt váratlanul elhalt, a sírboltba temettek el és úgy hallja, hogy Raumschüssel (György) exulans urat is oda fogják temetni. Ő tehát protestál és ha elégtételt nem kap, az országgyűlés elé viszi panaszát. De a tanács erélyesen válaszolt, hivatkozva a temetőhöz és sírbolthoz való ősi jogára. (Payr S.: A sopr. ev. ehközség tört. 356. l.)

Ottó Henrik 12 gyermeke közül a harmadik fia, Zinzendorf *Miksa Erasmus* (1633—72) növelte tovább a családfát. Ez volt a nagy Zinzendorfnak, Herrnhut grófjának is a nagyatyja. Az apát és a fiút nagyon elkészerítette Ausztriában a vallásüldözés. Eladták ősi birtokukat, Pottendorft is. Nádasdy Ferenc gróf

vette meg, aki maga is csak 1643-ban hagyta el evang. hitét. Kedves lakóhelye lett az osztrák Pottendorf. Ide hozta át Csepreg híres könyvnyomdáját s most itt jelentek meg magyar művek. Értékes könyvtárt rendezett be. Itt Pottendorfban történt 1670. szeptember 2-án az elfogatása is.

Zinzendorf Miksa Erasmus gróf pedig a nejevel, Dietrichstein Anna Amáliával Sopronba költözött. Közel egy évtizedig laktak itt. Magukkal hozták György Lajos nevű kisfiukat is, aki majd a herrnhuti grófnak lesz az apja. Itt Sopronban is születtek gyermekeik: Kristóf Viktor 1666. október 22-én († 1667 Sopronban) és Dorottya Renata 1669. szeptember 23-án. Gamauf történetírónk, aki ez anyakönyvi adatokat kiírta, nem tudta, hogy ezek voltak a nagy Zinzendorfnak szülői és nagyszülői.

A buzgó Miksa Erasmus Sopronban sem kerülhette el a sorsát. Vallása miatt volt baja itt is. 1669-ben Ūrnappa után való vásárnapon ugyanis a gróf fogatán ülve szembe került a Krisztus testéről nevezett s a jezsuiták vezetése alatt álló kongregációnak processiójával. A vád az volt ellene, hogy szándékosan feltartóztatta és megzavarta a körmenetet. I. Lipót már július 13-án rendeletet küldött Sopron városához, mely szerint „exulans quidam Comes a Zinzendorf” megzavarta a fentebbi módon a r. katolikusok vallásgyakorlatát; e miatt komolyan intsék és fenyegetessék meg büntető peres eljárással is. Az evang. előljáráóság azonban nem akarta a gróft megbántani és nem járt el ellene. Nádasdy is mint országbíró 1669. szeptember 8-án Pottendorfban kelt levelével vonta felelősségre a várost. „Az elmúlt napokban — írja — mikor az Soproni SS. Corporis Christi Congregatio szokott devotiója szerént Processióval a Város utzáira kiment volna, egy idegen, máshonnan szakadott s most a Kegyelmetek városában lakozó Zinzendorff nevű Gróf, nem tudatik, honnan indíttatván, minden szükség kívül szekerivel a Processio közébe menvén, szántsándékkal in despectum Exercitii Catholici ac Pietatis turbálta a Processiót.” Mint a kongregáció főrektora és országbíró megparancsolja, hogy a gróftól (Pottendorf előbbi urától) satisfactiot követeljenek, mert „istentelen cselekedetit” sem a király, sem ő nem fogják abban hagyni és el-

szenvedni. Szeptember 16-án Sopronkeresztúrról ismét megsürgette ezt az ügyet, azzal fenyeget, hogy a király előtt jelenti fel őket. (Gamauf, Dokumente II. 2. C. 281. 1.)

Zinzendorfról nem lehetett a szándékosságot feltételezni. Ez a bántó eset is oka lehetett, hogy Sopront is elhagyta és a Nürnberg melletti Oberburgba költözött családjával. Huga, a fentebbi Sinzendorf grófné tovább is Sopronban maradt. Ennek itt még 1676-ban is gyermeke született.

A nagy Zinzendorf atyja Sopronban.

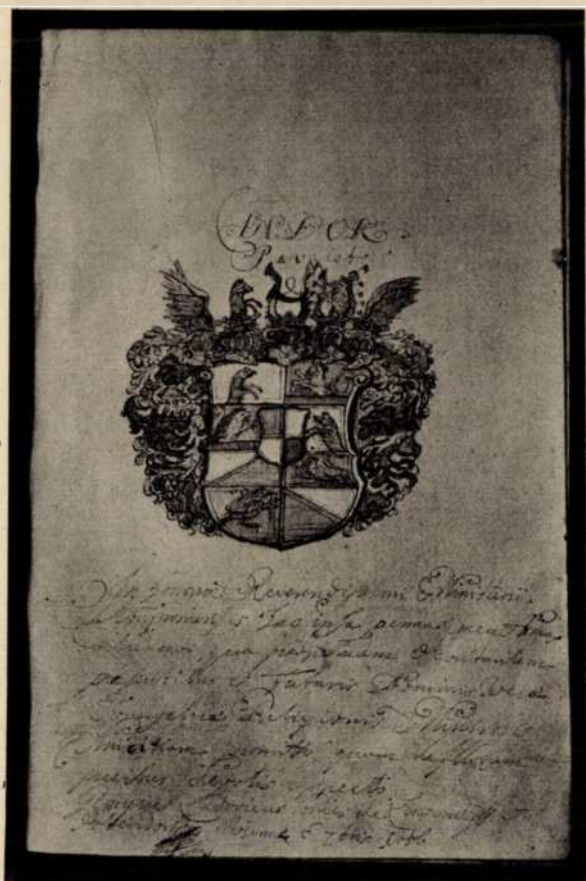
Az 1662-ben született Zinzendorf *György Lajos* mint kis gyermek vándorolt ki szüleivel Ausztriából Sopronba. Hogy járt-e itt is a kis gróf nyilvános iskolába, a liceumba, arra nincs adatunk. De szüleivel együtt buzgó evangélikus volt s háláját a soproni lelkészek iránt később is bebizonyította. Az úrnapi sajnálatos eset után Sopronból szüleivel együtt ő is előbb Nürnberg vidékére, azután pedig Szászországba vándorolt ki. Itt a hivatalos pályán gyorsan emelkedett, kedves embere lett III János György választófejedelemnek s 1686-ban mint 24 éves férfiú már Szászország követe volt Bécsben. Első nejével, Teufel Ottó güntersdorfi báró leányával, Mária Erzsébettel Pozsonyban 1687. november 18-án kelt egybe. Mint bécsi követ ellátogatott Sopronba is s az akkori ev. lelkészi kart egy igen díszes kötésű spanyol nyelvű bibliával ajándékozta meg, mely ma is egyik nagybecsű ritkasága a liceumi könyvtárnak.

A nagyalakú vastag könyv címe: „La Biblia. Revista y conferida con los textos Hebreos etc. Por Cypriano de Valera. En Amsterdam. En casa de Lorenzo Jacobi. MDCII.” Zinzendorf a könyv első lapjára jelszavát írta: Candor Praevalet. És ez alá sajátkezűleg rajzolta oda szép tollrajzzal családi címerüket. Ajánló szavai pedig ezek: „In honorem Reverendissimi Ministerii Sempronienensis hac ipsa penna mea Arma delineavi, qua perpetuam et constantem praesentibus et futuris Dominis Verae Evangelicae Religionis Ministris amicitiam promitto, quam de Illorum precibus devotis expecto. Viennae 6. sept. 1686. Georgius Ludovicus Comes de Zinzendorf et Pottendorf.” Nagybecsű

soproni emlék ez a nagy Zinzendorf atyjától. (Sopr. lic. könyvtár La 36. sz. a.)

A soproni evang. anyakönyv is igen érdekes adatot őriz erről a Zinzendorfról, Szászország bécsi követéről, melyet Wohl-

A Zinzendorf-címert. Zinzendorf György Lajos sajátkezű rajza.

muth János, soproni orgonista, a jeles zenész is feljegyzett a naplójába. Budavár visszafoglalása után a menekülő törökök ugyanis több gyermeket hagytak itt Magyarországon. Ezeket azután magyar uraink fogadták és nevelték fel, de előbb a ke-

resztség szentségében is résztették. Így ezen Zinzendorf gróf török gyermekét is 1687. december 28-án a soproni evang. imaházban keresztelték meg és pedig Gottlieb névre. (Wohlmuth napl. 64. l.)

A fiatal bécsi követ később III. János György v. fejedelemnek lett a minisztere. Második neje (1699. július 19.) a művelt Gersdorf Sarolta bárónő volt. Ettől született Drezdában *Miklós Lajos* nevű fia (1700. május 26-án), akinek keresztapjául Spener Fülöp udvari lelkészt, a pietizmus atyját is meghívta. E fiúból lett a nagy Zinzendorf, a herrnhuti felekezet alapítója, Herrnhut és Berthelsdorf grófja. Ennek egykori kastélyában, Berthelsdorfban, a herrnhutiak gyűléstermében őrzik ma is a grófnak a magyar Kupetzky János által festett szép arcképét, melyről a magyar művészettörténet Safarik Ede művéből (Johannes Kupeczky 1928) csak legújabbban vett tudomást.

Zinzendorf Albert gróf főmarsall a soproni országgyűlésen.

Több családtag, mint láttuk, evang. hite miatt hagyta el Ausztriát. De volt köztük olyan is, kit a rokonok már gyermekkorától fogva r. katolikusnak neveltek. Ez azután megmaradhatott, sőt magasra is emelkedhetett hazájában. Ilyen volt Z. *Albert* gróf, a buzgó evang. Ottó Henrik legkisebb öccse, Enzersdorf ura. 1619-ben született, Khevenhüller Mária grófnőt vette feleségül Regensburgban 1647-ben. Belső titkos tanácsos, főudvarmester, főmarsall és az aranygyapjas rend lovagja volt.

Mint ilyen kísérte el I. Lipótot és nejét Eleonórárt 1681-ben a soproni országgyűlésre is. Midőn a király szállásáról, Nätl Lipót házából a Szelepcsényi primás által mondott misére indult, a menetben a király előtt Zinzendorf Albert gróf főmarsall haladt kivont karddal. A nádorválasztáson is ő volt I. Lipót megbízottja. Június 13-án az Artner-ház (az akkori „zöldház”) kapujában Kéry János csanádi püspök üdvözölte Zinzendorfort és Hocher Pál kancellárt. A király lepecsételt levelét is Zinzendorf adta át a primásnak. Az új nádor, Esterházy Pál fogadásakor s a királyné koronázásakor is Zinzendorf állott kivont karddal a király oldalán. A protestánsokkal folytatott tárgya-

lásokon is résztvett, de nem akart tudni elhagyott hitrokonairól. Bécsben még több kitüntetés várt reá, de 1683-ban már elhalt. Nem jó gazda lehetett, mert több bécsi Zinzendorf-házat eladott.

Az utolsó Zinzendorfook.

Ezek közül csak *Z. Ferdinánd*, a fentebbi János Joachim dédunokája volt Sopronban 1696 telén a Nätl Lipót-féle házban mint generális bekvártélyozva. (A későbbi Kossow-féle ház a bencés-templommal szemben.) Ide szállt 1681-ben I. Lipót is a nejevel.) Csányi János krónikája szerint ugyanakkor a szász választófejedelem udvara is a Lackner-féle házban volt elhelyezve. Erről az ezredestől II. Rákóczi Ferenc emlékirata is két helyen szól. Ő volt ugyanis 1704. tavaszán Eger várának parancsnoka, melyet maga Rákóczi ostromolt. 1705-ben Nyitra mellett a kurucok fogságába került s a kassai kamarától Nagyszekerest kapta adományul, hogy a fogságból kiválthassa magát. Később ő lett Nagyváradnak, a Tisza és Máramaros vidékének is a parancsnoka. 1728-ban halt meg. (Pettenegg i. m. X. t. Csányi Krón. 160. l. Márki S. II. Rákóczi F. I. 323., 333.)

Z. Miksa Albert (1665—1719), a fentebbi Miksa Erazmus unokaöccse, császári kamarás és ezredes. Az Esterházyakkal lehetett rokonságban. Arcképe az Esterházy-gyűjteményben maradt fenn. Denner Boldizsár kiváló német festő (1685—1749) festette. (Szépműv. Múz. képtára 742. sz.)

Szászországból tért vissza Ausztriába a két jeles Zinzendorf: *Lajos* és *Károly*, a herrnhuti gróf bátyjának, Frigyes Keresztélynek fiai, a Sopronban is jól ismert buzgó György Lajosnak unokái. *Lajos* gróf 1721-ben Nürnbergben született. Drezdában Serbelloni pápai követtel egy házban lakott és ennek káplánja, Salmi vette rá a 18 éves ifjút az áttérésre, aminek Ausztriában nagy hasznát vette. A herrnhuti gróf és püspök külön levélben dorgálta meg. A Jörger grófokkal és Esterházy herceggel volt barátságban. Mária Teréziának teljes bizalmát bírta. Kiváló államgazda is volt. 1764-ben a magyar indigenátust, majd a Szent István-rend nagykeresztjét és az aranygyap-

jas-rendet is megkapta. Bécsben 1780-ban halt meg. Arcképét Petteneigg közli.

Ennek testvéröccse és a család utolsó férfitagja, Zinzendorf *Károly* még többre vitte. Drezdában született 1739-ben és buzgó evang. nevelésben részesült. Anyja nagyon szigorú pietista nő volt. Húsz éves korában bátyját, a herrnhuti püspököt is meglátogatta és melegen érdeklődött a cseh-morva testvérek iránt. De Ausztriába átjövén, látta, hogy mint protestáns itt nem boldogulhat. Sokáig küzdött magával, de végre is megalkudott. „Esze már jóváhagyta volna az áttérését — írja önéletrajzában —, de szíve és érzésvilága ellene mondott.” Különösen az édesanyjának okozott fájdalom hatott reá. De 1764-ben Mária Terézia és bátyja nagy örömeire ő is áttért. Ausztriában az ilyen apostata államférfiaknak, kik protestáns nevelésben részesültek, igen jó hírük volt. (Haugwitz, Gebler, a két Zinzendorf.) A politikusok a poroszokra és az angolokra mutattak, hogy azok előbbre vannak. (Marczali H. II. József I. k., 387.)

Így hát fényes pálya nyílt az ifjabb Zinzendorf előtt is, akinek kiváló tehetségei és erényei voltak. Négy uralkodót szolgált Mária Teréziától I. Ferencig. Ausztriának Metternich előtt egyik legnagyobb államférfia volt. Neki is jutott aranygyapjú, Szent István-kereszt, donáció és sok egyéb. Magtalanul halt el Bécsben 1813-ban. Címerét megfordították. Károly arcképét is közli Petteneigg. Mindkét testvér értékes naplót vezetett.

II.

Sinzendorf grófok Sopronban.

Ezt a hasonló nevű grófi családot nem szabad összetévesztenünk a Zinzendorffokkal, bár később rokonságba is keveredtek. Sinzendorffok is már a XIV. század óta szerepelnek. Ezek Bajorországból származtak és más volt a nemesi és grófi címerük. Ausztriába átköltözve, magas állásokba jutottak el ezek is. Kedves emberei voltak I. Lipótnak s Bécsből az evangélikus szabad vallásgyakorlat hozta át ezeket is Sopronba.

Az első Sinzendorff grófot, *János Károlyt* a soproni evang.

egyházközségnek legrégebb templomi leltára említi. Ez a gróf ugyanis már 1650-ben, mikor az evangélikusok istentiszteleteiket még a Szent Mihályról nevezett templomban tartották, egy pár ezüst oltári gyertyatartót adott ajándékol. Az 1674. évi leltár szavai szerint: „Ein anders pahr Silberne Altar Leuchter, wegen 5 Mark 5 $\frac{3}{4}$ Loth, so Ihro Hoch Gräfl. Gn. Herr Hanss Karl Graff von Sinzendorff verehret am Heyl. Christtag an. 1650.“ Több adatunk erről a grófról nincsen. (Bünker J. R.: Über den alten Ornat der ev. Kirche in Sopron, 16. l.)

Talán fivére volt ez annak a Sinzendorf *Rudolf* grófnak, S. Ágoston fiának (szül. 1623-ban), aki császári udvari tanácsos, birodalmi kincstartó volt és Zinzendorf Éva Zsuzsannát, a fentebbi Z. Ottó Henrik leányát vette feleségül 1655-ben. Ez a Sinzendorf a vallásüldöző I. Lipót császár és király mellett is (titokban vagy nyilván) megtartotta evang. hitét feleségével együtt. Három gyermeküket a soproni evang. lelkész keresztelte és pedig Ágoston Joachimot 1672. december 2-án, Anna Máriát 1674. április 25-én és Mária Maximiliánát 1676. május 26-án. Idősebb fiúk, Sinzendorf Adolf Zsigmond, aki már nem tarthatta meg hitét, később a császárnak főudvarmestere lett. Hogy ez a grófi pár csak gyermekeit kereszteltette-e Sopronban, vagy legalább az anya Sopronban is lakott, azt nem tudjuk eldönteni. Az apa ragaszkodott Sopronhoz, annyi bizonyos. Midőn Bécsben 1677. évi szeptember hó 2-án (54 éves korában) meghalt, holttestét szép címeres vörösréz koporsóban Sopronba hozták s az akkori új temető elő részében (a mai líceum udvarán) külön családi sírboltba temették. Ennek a városi jegyzőkönyvben is van nyoma. Nagymihályi Ferenc plébános panaszt emelt a városi tanács előtt 1677. szeptember 10-én, hogy e napokban egy lutheránus grófot hoztak Sopronba temetni. Elégtételt kért, de nem kapott. (Póda E.: A soproni paróchia tört. 66.)

Valószínűleg testvére vagy közeli rokona volt e grófnak Sinzendorf *Zsigmond Frigyes*, akinek ugyanaz a családi címere s ugyanazon címei és hivatalai voltak: „des römischen Reichs Erbschatzmeister und Erbschenk in Oesterreich ober der Enns, seiner Maiestät Reichs Hofrath“. Ez is, midőn Bécsben 1679.

február 28-án 59 éves korában meghalt, Sopronba hozták az új evang. temetőbe s a másik Sinzendorf sírboltjába temették. Ennek is vörösréz koporsója volt s erre erősített sárgarézlapra vésték a nevét, címerét, hivatalos címeit és halála napját. Ezt a kettős grófi sírboltot a régi soproniak jól ismerték és nagy tiszteletben tartották. A múlt században, midőn a líceum udvarát bővítették, a két Sinzendorf koporsót is a belső nagyobb temetőbe, a régi födeles papi sírbolttal egy vonalba helyezték át. A régi temető kiürítésekor pedig 1924. február 5-én ezt a két koporsót is a benne már teljesen elporladt hamvakkal együtt az új temetőbe szállították s a többi csont- és koporsómaradványok közös sírboltjába helyezték el. A szépen vésett sárgaréz címerek, melyek a koporsókról leváltak, most az ev. konvent birtokában vannak. Rajtuk van a művész neve is: Joseff Graff f. Ezeknek a képét is bemutatjuk.

A XVII. század végéről három nőt is említenek soproni feljegyzések a Sinzendorf-családból. Wohlmuth János orgonista még Regensburgban írta naplójába, hogy ott Fräulein Juste Zinzendorf 1685. február 20-án meghalt. Ő jegyezte fel már Sopronban azt is, hogy 1688. húsvét keddjén, április 8-án, három török gyermeket kereszteltek meg az evang. imaházban s ezek közt Zinzendorf grófné keresztfiát János Keresztély névre. Ez a grófné a fentebbi, itt Sopronban 1672-ben eltemetett Sinzendorf Rudolf özvegye lehetett. S ez volt az a Zinzendorf grófné is, akit Gamauf (III. k. 331. l.) az 1691. évi soproni adakozók' lajstromában említ. S végül Rindsmaul grófné lányának keresztelőjén, 1699. július 12-én, Sinzendorf grófkisasszony volt a keresztanya. Ezt a gyermeket Karolina Jozefa névre már a plébános keresztelte, Esterházy Mihály gróf volt a keresztapa, akit Schmied őrnagy helyettesített. (Wohlmuth napl. 209. l.)

Allamférfiak és győri püspök a Sinzendorfok közül.

A Sopronban eltemetett Sinzendorfok családjából való volt S. György Lajos gróf is, az udvari kamarai elnök, Kollonics Lipót barátja, akinek nagy kapzsiságát Maurer József Kollonics életrajzában méltán bélyegzi meg kemény szavakkal. Szekfű

Gyula is a Magyar Történet V. k. 355. l. ezt mondja róla: „I. Lipót fejedelmi tulajdonságaira mi sem jellemzőbb, mint hogy 22 esztendőn át, 1657—79 között, megtartá az udvari kamara

Sinzendorf Zsigmond Frigyes koporsóján talált sárgarézlap.

elnökségében Sinzendorf Lajos grófot, aki a legközönségesebb sikkasztásoktól sem riadt vissza; mikor pedig 1680-ban végre (minden hivatalától megfosztva) 1,970.000 forint fizetésére elítéltetett, Lipót ebből is elengedett neki 1,900.000 forintot. Sin-

zendorf volt az, aki Kollonics magyar kamarai elnökkel a konfiskációkat végrehajtotta, s pl. a titkos tanács csak egy ülésében a felsőmagyarországi vármegyék területén 11 várat, 70 nemesi lakóhelyet, 367 falusi birtokot vett el tulajdonosaiktól, akik föl-

Sinzendorf Rudolf koporsóján talált sárgarézlap.

dönfutókká válva, természetesen a bujdosók közé menekültek." Erre a Sinzendorfra célozva, mondta Lobkovitz herceg I. Lipótnak, midőn ez panaszkodott, hogy egyik lova nincs eléggé jó bõrben: „Ha azt akarja Felséged, hogy a lova megkövéredjék, tegye meg kamarai elnöknek.” Sinzendorf-féle emberekre céloz

Ábrahám a Sancta Clara páter, Bécs híres szónoka is, midőn Jonas Isfridus urat említi, kinek 400 forintos hivatala van s ebből nemcsak a felesége ruhájára költ 1000 tallért, hanem sok másra is még többet. „Das Andere seind lauter Accidentia, Schmiralia, vulgo Diebalia.“ (Maurer 133. l.)

Ilyen pénz- és élvezetvágyónak, munkakerülőnek és csel- szövénynek jellemzi Marczali Henrik Sinzendorf *Fülöp Lajos* gróf főkancellárt is (1670—1742), akít még Károly lotharingiai herceg is felhasznált, midőn a fiának birtokot szerzett. Olyan ragyogó fényes arcképe maradt ennek a kancellárnak (Rigaud egykorú metszete), hogy még XIV. Lajos vagy Kollonics bíboros is megirigyelhetné. Ez a Sinzendorf az utrechti kongresszuson szerepelt 1712. mint III. Károly követe. (Marczali, M. Terézia 32. l. Márki S. II. Rákóczi F. III. 312.)

Ez a két Sinzendorf úgy vallás, mint jellem dolgában messze állott a soproni evang. temetővel megelégedett rokonaitól. A szatmári béke előtt és után konfiskált magyar urodalmakból is kivették részüket a Sinzendorfok. Még I. Lipót Bécsben 1702 június 27-én kelt levelével adta Sinzendorf *János Weikhard* grófnak Kis- és Nagytormás, Nána, Apáti, Kismányok, Izmény, Mucsfa és Kalaznó tolnamegyei falvakat. 1723-ban Prágában pedig III. Károly erősítette meg azt a szerződést, amellyel Sinzendorf *Prosper Antal* gróf a nevezett tolnamegyei birtokokat gróf Mercy Kolos Florimund tábornoknak eladta. (M. Tört. Tár, 1909. 34. Payr, Eht. Eml. 352.)

A nagyratörő és a Habsburgok által felettébb kedvelt Sinzendorfok közül győri püspök is került ki: *Fülöp Lajos* gróf (1726—33). Még csak 28 éves volt, előbb pécsváradi apát s kölni, salzburgi, olmützi kanonok. Az udvarnak igen kedves embere. III. Károly 1726. május 5-én nevezte ki. Győrmegyei főispánnak is Erdődy Gábor gróf egri püspök mint kir. biztos iktatta be. Alig 30 éves korában már bíboros is. Rákóczi korában Telekessy István egri püspök példájától megijedve, Kollonicsot, Keresztély Ágost szász herceget és Volkra, Althan, Harrach, Sinzendorf osztrák grófokat nevezték ki magyar püspököknek, sőt primásoknak is. Sinzendorf 1733-ban boroszlói

püspök lett. Károlyi Lőrinc nagyprépost *Speculum Jaurinensis Ecclesiae* c. művében (Győr, 1747) azt veszi Sinzendorf legnagyobb érdemének, hogy Nemeskéren 1732-ben ez foglalta el a régi evang. templomot s Kemenesaljáról és a Hegyhátról is ez üzte el az evang. lelkészeket és tanítókat.

Ezekon kívül Pettelegg még csak Sinzendorf *Ferenc Vencel* grófot említi, aki Bécsben 1762-ben évi 1850 forint bérösszegért engedte át házát (*Freihaus in der Johannesgasse*) a fentebbi Zinzendorf Lajos grófnak, Mária Terézia titkos tanácsosának. Az utóbbiak közül csak a győri püspök, mint Rákos ura került Sopron közelébe.

Sinzendorf püspök volt az, aki Streibig József Antal könyvnyomdáját, mely 1721 óta működött Sopronban, 1728-ban áttelepítette Győrbe és Streibig szabadalomlevelét is III. Károly engedelmével átruházta a győri nyomdára. Így ez a kiváló nyomdászcsalád a püspök által Soprontól elvonatván, Győrben működött több mint 120 évig. Sopronban a Schmidt, Rennauer, Siess és Kulcsár-nyomdák csak nehezen tudták Streibiget pótolni. (Kugler A.: Gutenberg-émlék, 26. l. Pitroff P.: A győri sajtó tört. 6. és 9. l.)

III.

Ezen a két családon kívül a XVII. században számos más osztrák evang. főnemes is lakott, vagy legalább időnként látogatott el Sopronba, hogy itt saját egyházának templomába járhasson. Ilyenek voltak az Althan, Auersperg, Dietrichstein, Egg, Hardeck, Herberstein, Heritsch, Jörger, Laszberg, Polheim, Raumschüssel, Regal, Rindsmaul, Roggendorf, Rottal, Trautmannsdorf, Wurmbrand, Weltz, Windischgraetz stb. családok s végül a legelőkelőbb, a Hohenzollern-házból való Eggenberg Anna Mária hercegnő. Ezek vendégeikkel és fényes udvartartásukkal adták meg akkor Sopronnak az idegenforgalmat. Mint külföldiek a magyar nemzeti műveltségnek közvetlen szolgálatot ugyan nem tehettek, de gazdagságuk, műveltségük mégis jelentékenyen hozzájárult Sopron gyarapodásához. Az 1657-ben Wittnyédy és a német patriciusok által a magyar vidékek

diákjai számára alapított Juceumot, az ú. n. magyar iskolát a külföldiek is adományaikkal és alapítványokkal gazdagították s így közvetve a soproni magyarságnak is hasznára voltak.

A fentebbi két családból Zinzendorf Miklós gróf, a herrnhúti felekezet alapítója, lett világhírű, a külmisszióban, a pogányok térítésében elsőrangú. Életével, jelentőségével a történetírók ma is foglalkoznak. Magyar nyelven Scholtz Ödön ágfalvi esperes írta meg az életrajzát (Sopron, 1900). Regényes életrajzát pedig mostanában „Der Graf und die Brüder“ címen Hirzel István adta ki (Gotha, 1935). Életrírói nem tudták, hogy Zinzendorf atyja és ősei rövidebb ideig Sopronban is laktak. Scholtz a grófnak szép arcképét is közli, de nem tudta ő sem, hogy ez az olajfestmény Kupeczky János magyar festő műve. A magyarok közül talán ez a festő volt az egyetlen, aki Zinzendorffal és a herrnhutiakkal összeköttetésben állott. Annál inkább is vonzóhatott hozzájuk, mert hiszen az ő atyja is Morvaországból a hite miatt száműzött takács volt s mint ilyen menekült hozzánk Bazinba. Némelyek (Safarik E.) a festőt is huszitanak mondják. Kupeczky Nürnbergből Lipcsébe is eljárt. Szászországban festette az ura által megalázott Krisztina Eberhardina fejedelemasszony (Erős Ágost neje) arcképét. Ilyen kirándulásakor festhette meg Zinzendorf arcképét is. Az olajfestmény hátlapján régi felírás: Graf Zinzendorf, gemalt von Kupeczky s az erről készült rézmetszeten is: Kupeczky ad vivum pinxit 1740. (Safarik Ede, J. Kupetzky, Leipzig, 1928. 79. és 204. l.)

Sopronban ma már csak egy üzleti címkép az üvegajtón és üzleti papirokon őrzi a herrnhutiak s ezekkel Zinzendorf emlékét. A herrnhutiak jóhírű, ügyes takácsok, áruik keresettek voltak. A kép jámbor arccal, háromszögű kalappal és térdnadrággal ábrázolja őket. Bécsben 1779-ben a Neuer Markton a Felbermayer családnak volt ilyen herrnhuti szoborral jelölt kereskedése. Ebben volt segéd a soproni Graf Viktor s midőn ez 1860-ban hazajött, szintén a becsületes herrnhutiak képét választotta cégérnek, amelynek a jeles Steinacker Károly volt a festője. Az üzletet 1884-ben a ruszti születésű Karner Lajos vette át, aki 1894-ben a régi Petrik-féle házba (Várkerület 91)

költözött. S most ennek bolti üvegajtójáról inti a jámbor Herrnhuti a soproniakat, hogy grófjukat és prófétájukat, Zinzendorfort, aki Krisztust szerető jó takácsokat nevelt, el ne feledjék.*)

Dr. Alexander Payr: Die Grafen Zinzendorf und Sinzendorf in Sopron.

Unter den österreichischen Exulanten-Familien, welche im 17. Jahrhundert in Sopron wohnten, waren neben der Fürstin Eggenberg die Grafen von Zinzendorf die vornehmsten. Ihre Verbindung mit den Ungarn stammt schon aus dem 16. Jahrhundert. Elisabeth Zinzendorf war die Gemahlin des Soproner Obergespanns Johann Pethő von Gerse. Die Exulanten hatten in Sopron freie Religionsübung. Zuerst suchten sie nur Grabstätten für ihre Toten in dem evang. Friedhof, später aber kamen auch sie nach Sopron und wohnten hier längere Zeit. Auch die Ahnen des berühmten Grafen Nikolaus Zinzendorf, des Begründers der herrnhutischen Brüdergemeinde, finden wir unter den Einwohnern unserer Stadt. Sein Vater, Georg Ludwig Zinzendorf, lebte in inniger Freundschaft mit den evang. Geistlichen in Sopron. Er schenkte ihnen zum Andenken im Jahre 1686 ein prachtvolles Buch, die spanische Übersetzung der Heiligen Schrift. Auch von den Grafen Sinzendorf, welche aus Bayern stammten, wurde Rudolf im Jahre 1677 und Sigismund im Jahre 1679 in Sopron im evang. Friedhof begraben. Der Graf Philipp Ludwig Sinzendorf, Bischof in Győr, war es, der die Streibigsche Buchdruckerei im Jahre 1728 aus Sopron nach Győr übersiedeln ließ.

Die reichen und gebildeten Exulanten-Familien mit ihrer großen Hofhaltung, mit ihren ausländischen Freunden und Verwandten, die unsre Stadt öfters besuchten, belebten nicht nur den Fremdenverkehr, sondern wirkten auch förderlich auf die geistige und materielle Entwicklung der Stadt. Mit der Unterstützung der evang. Kirchengemeinde und mit ihren Stiftungen und Stipendien für die Schüler „der ungarischen Schule“ (des Lyzeums) leisteten sie guten Dienst auch der Sache des Ungarntums in Sopron.

*) A herrnhuti címeres házhoz e sorok írója is jogot formál, hogy szólhasson róla. Ez volt ugyanis a régi Petrik-ház, a jeles soproni család otthona. Petrik József kalapos (P. János Jakab theol. tanár és magyar lelkész fivére) és neje Krueg Amália a házat, amint ezt Pétery Aladár dr. budapesti ügyvéd előttem az eredeti szerződéssel igazolta, 1839. július 31-én 4800 pengő forintért nagyszüleimtől, Payr Sámuel balfi lelkésztől és nejétől, Pahr Rozinától vásárolta. Akkor 73 volt a száma a Várkerületen. A szomszédok Kling Fülöp választott polgár és Tiefenbrunner Theodor dohánykereskedő voltak. Nagyanym a házat 1814-ben nevelőatyjától, Grundtner Tamás vaskereskedőtől örökölte, aki 500 forintot hagyott a soproni árvák és 100 forintot a lic. alumneum javára is. Tessék tehát engem a „Hergelaufene“ rovatából törölni. Vitéz Házi dr. könyvei szerint már a XV. században is voltak Sopronban, a mi nevünket viselő és a jegyző által megurazott polgárok.

Schlippergasse.

Irta: Dr. Vitéz Házi Jenő.

Sopron középkori utcanevei közül a Schlippergasse volt az, amelynek megfejtése a legnehezebbnek látszott, mert sokáig teljesen tanácstalanul állottunk vele szemben. A Schmeller-féle bajor szótár,¹⁾ amelyet pedig a középkori németnyelvű levelek stb. kiadása során a legtöbb esetben eredményesen használtunk, — mi azt bizonyítja, hogy Sopron németisége e korban a bajor nyelvterület különböző vidékeiről vándorolt be, — ebben az esetben egészen cserben hagyott minket, amennyiben a II. kötet 531. hasábján olyan értelmet ad „die schlipp” szónak, amelyet el nem fogadhatunk. Egyéb német szótárakban található adatok sem nyújtanak kielégítő megoldást²⁾ és a legnagyobb német szótárnak, a Grimm-féle Deutsches Wörterbuch IX. kötet 745—9. és 1754. hasábjain felhozott elég sok megfejtés közül egy sem olyan, amelyet nehézség nélkül el lehetne fogadnunk.

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy Schlippergasse esetében olyan német elnevezéssel állunk szemben, amikor a nyelvész segítségére nem számíthatunk és így egyedül az a lehetőség marad nyitva számunkra, hogy esetleg a helyi történelem ismerete oldja meg a rejtélyt. Ez a remény — szerencsére — valóra is vált. Mielőtt azonban rátérnénk a helyi történelem szolgáltatotta megfejtésre, szükségesnek véljük, ha felsoroljuk az összes, Schlippergasse-ra vonatkozó és eddig ismeretes adatokat, amelyek a soproni oklevéltár már megjelent köteteiben felfedezhetők. Megjegyezni kívánjuk ezzel kapcsolatban, hogy az utca-

¹⁾ J. Andreas Schmeller, Bayerisches Wörterbuch. II. bővített kiadás. Bearbeitet von G. Karl Fromman. I—II. kötet. München, 1872 és 1877.

²⁾ L. erre nézve néhány példát: Heimler, Sopron topográfiája 241—2. l.

név különböző, elüljárós írásváltozatai mellett elsőnek az évszámot közöljük, amelyben előfordul, míg utána az I. vagy II. rész kötettségét és oldaljelzését adjuk.

in der Slipergassen 1439 : II. 3. 112., *in der Schlippergassen* 1521 : II. 1. 404., 1529 : I. 7. 344., *in Schripergassen* 1500 : II. 1. 268., *in der Schripergassen* 1458 : II. 4. 59., 1515 : II. 1. 332., 1534 : II. 2. 90., 1537 : II. 2. 106—7., 1541 : II. 2. 140 és 278., *in der Schripergassen* 1413 : II. 1. 15., 1428 : II. 1. 42., 1429 : II. 1. 46., II. 2. 401., 1437 : II. 1. 53., 1438 : I. 3. 159., 1440 : II. 3. 232., 1441 : II. 1. 63., 1453 : II. 3. 389., 1456 : II. 1. 81., 1458 : II. 1. 90., II. 4. 61., 1459 : II. 1. 91., II. 4. 98., 1467 : II. 1. 105., 1473 : II. 1. 117., 1476 : II. 1. 187., 1500 : II. 1. 264., 1521 : II. 1. 364., 1527 : II. 2. 205., *in der Schripergassen* 1529 : II. 2. 37—8., *in der Schrypergassen* 1525 : II. 2. 13., *Schripergassen* 1526 : II. 2. 203., *Schripergassen* 1529 : II. 2. 215., *in der Srippeergassen* 1436 : II. 1. 51., 1437 : II. 1. 53.

Miként a felsorolt adatokból látható, első említése ez utcának 1413-ból való és a középkorban inkább *Schripergasse* alak volt használatos, de elvétve találkozunk a *Schlippergasse* változattal is.

Az 1459—1460. évi számadáskönyvnek ez a kitétele: *item mer von den von Schrippen X tal. den.*³⁾ a kérdés helyes megoldására vezetett, melyet még bizonyosabbá, sőt egészen kétségtelenné tett a most kiadásra kerülő 1495—1496. évi számadáskönyvnek ez a bejegyzése: *genn Schrippen zu der kirichen khalich IIII mütt per VI tal. den.*⁴⁾ Világos, hogy itt egy német falunévvel van dolgunk. 1683-ban a fenyegető töröktámadásra való tekintettel a városi közgyűlés július 2-án úgy határozott, hogy Kőszeg, Sárvár és Kapuvár irányában hírszerzőket küld ki, hogy a török előnyomulása felől tájékozódást szerezzenek. Itt olvassuk ezt az intézkedést, hogy az egyik hírszerző útiránya „*auf Copuar einer, von da auf Schrippen, von dann hieher,*“ vagyis Kapuvárra, onnét Babótra menjen és azután visszatérjen.⁵⁾ Azzal a ritka esettel állunk tehát szemben, hogy egyéb-

³⁾ Vitéz Házi, Sopron sz. kir. város története, II. 4. 78. l.

⁴⁾ Uo. II. 5. 54. l.

⁵⁾ 1683. évi tanácsjvk. 491. l.

ként egy szinmagyar község német neve feledésbe merült és így csak hosszas kutatás után lehetett a német falunév magyar megfelelőjét megállapítani. Ha most tudjuk, hogy Babót község német neve *Schripp(en)*, úgy kell, hogy egészen természetesnek tartsuk, hogy *Schrippergasse* magyarul *Babóti-utcának* felel meg.

Ezzel a megfejtéssel együtt azonban sok más fontos kérdés is megoldást nyer. Eléggé köztudomású volt Sopron régi történetéből II. Endre királynak még a szentföldi hadjárata során 1217-ben kiadott az az adománylevele, amelyben többek között a soproni babóti kapunál szedett vámot a János-lovagoknak ajándékozta.⁶⁾ Ezt az adományt nagyjelentőségűnek kell tekintenünk, mert utóbb maga után vonta a János-lovagoknak Sopronban való letelepedését a babóti kapunál, azonban nem mindjárt, mint ezt Veszélka hiszi,⁷⁾ — az általa említett Gerardus testvér keresztényi templomos volt ugyanis — hanem csak 1247-ben, amikor IV. Béla király a johannitákkal megállapodott, hogy azok a nyugati végek, mint Pozsony, Moson, Sopron, Vasvár és (Német)-újvár védelmére 50 lovagot kötelesek a király segítségére adni.⁸⁾ A János-lovagok letelepedését a babóti kapunál a jogaikra féltékeny várbeli lakósok (burgenses) nem nézték jó szemmel. Ebből viszály keletkezett, amelyet IV. Béla király parancsára Csák kir. tárnokmester és soproni ispán 1250-ben tudott békés megegyezéssel elintézni. Az egyezés szerint, melyet IV. Béla király is még ez évben jóváhagyott, a soproniak a János-lovagoknak átengedtek egy tornyot a hozzátartozó udvarral és házakkal együtt.⁹⁾ Megvalljuk őszintén, hogy az 1217. évi oklevél e kitételét: „*tributum porte de Suprun, quod nominatur Bobeth*“ sokáig megérteni teljesen nem tudtuk, nem pedig azért, mert nem mertük hinni azt, amit Schrippergasse alapján most már joggal megállapíthatunk, hogy Babótnak 1200 előtti korszakban katonai jelentősége Sopron megyében azonnal Sopron után következett. Mivel a vámot mindig a mai Bécsi-kapunál szedték, ebből következik, hogy a

⁶⁾ Fejér, C. D. III. 1. 240., Wenzel, Á U. O. I. 158. 1. és Theiner, Monum. Hung. I. 16. 1.

⁷⁾ Veszélka, Sopron régi németsége stb. 29. 1.

⁸⁾ Theiner, i. m. I. 210. 1.

⁹⁾ Fejér, C. D. IV. 2. 62. 1.

babóti kapu is ott volt eredetileg, hisz a Bécsi kapu és Bécsi-utca elnevezések egészen újkeletűek. De a babóti kapu elnevezés 1217. évi adata azt is bizonyítja, hogy Babótnak Sopron védelmében igen előkelő hely jutott osztályrészül, amelyet 1250-ben részben a János-lovagok vettek át, teljesen azonban még ekkor sem szűnt meg Babótnak Sopronnal való kapcsolata, mit bizonyít az a körülmény, hogy 1256-ban IV. Béla király a hűtlen Péter várnagytól elkobzott soproni tornyot és házakat babóti polgároknak adományozta, akik utódai még 1339-ben is pereskedtek ezért.¹⁰⁾ Ettől függetlenül azonban a Babóti-utca elnevezés már magában véve is fényesen igazolja, hogy Babótnak a királyság első századaiban a nyugati határszél védelmében a Rábaköz többi szállásai között legfontosabb szerepe volt és jelentősége idővel oly mértékben szállott alá, amely mértékben a királyi vármegye átalakult nemesi vármegyévé, Sopron városi rangra emelése 1277-ben pedig, amely a város védelmét kizárólagosan a városi polgárok kötelességévé tette, megszüntette a Sopronnal fennálló kapcsolatokat is, de a babóti kapu és a Babóti-utca elnevezések mindennél ékebben hirdetik, hogy valamikor, amikor még Sopron királyi vár volt, ennek a királyi várnak őrségében a babóti vitézek — vagy a Babóton gyülekező és onnan elinduló rábaközi vitézek — állottak az első helyen. Ezért hívták a külváros legnyugatibb és leginkább veszélyeztetett kapuját Ausztria felé babóti kapunak, melyet bizonyára a babóti katonák is védtek és ezért hívták a Babót felé vezető hadi utat Babóti-útnak, mikor pedig később ennek egy kis szakasza kiépült Sopronban utcává, azt Babóti-utcának nevezték el. A babóti kapu elnevezés 1250 után, hogy annak őrzését a János-lovagok vették át, lassankint feledésbe merült, de megmaradt napjainkig a Schlippergasse, melynek végén jóval később emelt kaput azután, hogy a régi babóti kapu emléke elmosódott, Schripperthornak kezdték hívni. Ezzel az elnevezéssel először 1537-ben találkozunk.¹¹⁾

Kisértsük meg legvégül Babót szerepét megvilágítani a ren-

¹⁰⁾ Hazai okmánytár I. 32, 36, 47, 85 és II. 70. l.

¹¹⁾ Vitéz Házi i. m. II. 2. 249. l.

delkezésre álló adataink és az eddigi ismereteink segítségével. Itt mindenekelőtt hivatkoznunk kell Tagányi Károlynak: Gyepű és gyepüelve című klasszikus cikkére,¹²⁾ amelyben kimutatta, hogy a határőrök nem azonosíthatók a királyi vármegegyék várszolgáival, várnépeivel, mert a határőrök soha határszéli várakat nem őriztek, sőt még a királyi vármegegyék kötelekébe sem tartoztak.¹³⁾ E megállapítás szerint még a vezérek korára visszamenő soproni gyepük őrei vigyáztak a gyepüre és a gyepün lévő kapura (a mai Kapuvárra), szolgálatot teljesítettek a gyepüelve területén, de a Szent István által megalapított Sopron vármegegye székhelyével, Sopron királyi várral kapcsolatban már nem állottak, hanem a várbeli szolgálatot a várszolgák végezték. Ilyen várszolgák laktak Szent István óta Babóton, valamint Rábaköz és Répcevidék számos egyéb szállásain, melyek között Babótnak első helye lehetett, mit a soproni babóti-kapu elnevezés bizonyít.

Ennek a körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy a Szent László-korabeli Gesta Ungarorum-ot felhasználó Kézai krónikában és a Budai krónikában III. Henrik német császár 1044. évi hadjáratának elbeszélésénél egyöntetűen említik, hogy a császár a magyar határon átlépve Sopronon át Babótnak haladt, hol azonban az árvíz miatt előbbrejutni nem tudott, míg nem Péter király pártján álló magyarok egy éjszakán át tartó lovaglás után megfelelő gázlót nem mutattak neki.¹⁴⁾

A Budai és Bécsi képes krónikában a mogyórodi csata után említett „castrum porte Bobuth”, melyet Géza és László királyi hercegek Székesfehérvárral egyetemben Salamon királlyal szemben megszállottak és megerősítettek,¹⁵⁾ a fentiek alapján nem lehet más mint Sopron, melynek kapuját hívták még 1217-ben is babóti-kapunak. Sopron fontossága határszéli fekvése miatt méltán vetekedett a királyokat koronázó Székesfehérvárral, mellyel egyidőben is van említve a felhozott krónikákban.

A gyepüket őrző határőrök kiváltságos helyzete az idők folyamán, amint a gyepük fenntartásának a kötelezettsége a

¹²⁾ Magyar Nyelv 1913. évf. 97—104, 145—152, 201—6 és 254—66. l.

¹³⁾ Uo. 101. l.

¹⁴⁾ Szentpétery, Scriptorum rerum Hungaricarum I. 176 és 331. l.

¹⁵⁾ Uo. 394. l.

megváltozott viszonyokra való tekintettel lassankint megszűnt, szintén nagy változáson ment keresztül: kisebb részük nemesiséget szerzett, míg nagyobb részük jobbágysorba süllyedt. Az egykori királyi vármegyéből el nem adományozott sopronmegyei királyi birtokok központja Kapu(vár) lett 1277 után, hogy Sopron királyi városi rangot nyert, ide kapcsolták Babót is, melynek Sopron királyi vár életében oly előkelő szerep jutott osztályrészül. Babót jelentősége egy ideig még ezután is megmaradt. Ahogyan Moys nádorispán 1272-ben a székási erdőörök panaszja tárgyában itt ítélkezett,¹⁶⁾ és Miklós soproni és mosoni főispán 1275 táján Heteyi Orbán vérdíja felől egyezkedést foglalt oklevélbe Babóton,¹⁷⁾ ahogyan IV. László király Babóton tartózkodván itt oklevelet állított ki,¹⁸⁾ azonképpen Máté nádorispán 1279-ben Babóton iratta meg azt az ítéletlevelét, amelyben elmondotta, hogy Péter soproni várnagyot hűtlensége miatt lefejeztette és ennek balfi szőlejét Beled comesnek ítélte oda.¹⁹⁾ Mindezekből azt látjuk, hogy 1277-ig és még ezután is rövid ideig Rábaköz legfontosabb helyének Babót számított. Bizonyára ez a felfogás vezette III. Endre király kancellári irnokának is a tollát, amikor 1291-ben Kecöl földjét nem Kapuvárhoz, hanem a babóti várhoz tartozónak tekintette.²⁰⁾ Babót jelentősége mellett szól végül az a körülmény is, hogy már 1270-ben vámhelynek van említve.²¹⁾ Babót sorsa véglegesen megpecsételődött 1387-ben, amikor Zsigmond király Kapuvárt tartozékaival, köztük Babóttal egyetemben a Kanizsai családnak adományozta,²²⁾ miáltal végérvényesen földesúri jobbágyfaluvá süllyedt az a helység, amelynek Sopron legrégebb történetében oly igen fontos feladata volt.

De amiként Rábaköznek az ország határszéle védelmében szerzett régi dicsőségét hirdeti a ma is fennálló rábaközi főesperesség és Sopron megyén belül fennállott különleges autonó-

¹⁶⁾ Nagy Imre, Sopronm. okltár I. 34—5. l.

¹⁷⁾ Fejér, C. D. V. 2. 292. l.

¹⁸⁾ Wenzel, A. U. O. X. 445. l.

¹⁹⁾ Hazai okmtár V. 63—4. l.

²⁰⁾ Nagy Imre, Sopronm. okltár I. 56. l.

²¹⁾ Fejér, C. D. V. 1. 24. l.

²²⁾ Hazai okmtár V. 165—71, 177—84. l.

miája, miből arra lehet következtetni, hogy mielőtt Sopron székhellyel megalakult volna 1030 táján a Sopronmegye, ezt megelőzőleg Rábaközmegye fennállása lehetségesnek tartható,²³⁾ hasonló eset forog fenn Babót esetében is, melyet a magam részéről hajlandó volnék a rövideltű Rábaközmegye székhelyének mondani, később pedig a különleges állású Rábaköz területének legfontosabb helyéül kell a Schrippergasse alapján tekinteni, melynek fénye erősen leáldozóban volt már akkor, amikor 1200 után az írásbeliséget Sopron megyére nézve is mindinkább terjedni tapasztaljuk. Ahogyan azonban a napnyugtát sokáig még az alkony követi, úgy Babót hírnevének elmulása sem ment olyan gyorsan, hogy annak egyetlen emléke se maradt volna hátra.

Babót német nevét: Schripp(en)-t már meg lehet fejteni és erre legtalálóbbnak az említett német szótárak „lubricus” szavát tartom, mely jelenthet sík területet, amilyen Babót földje, de átvitt értelemben jelenthet veszélyes helyet is. Ebben az esetben a közvetlen Babót előtt húzódó gyepüre való célzást, vonatkozást látok.

Schlippergasse. Diese Vorstadtgasse wird in den Urkunden zuerst 1413. genannt. Bisher ist es nicht gelungen, den Ursprung dieses Namens festzustellen, da die bezüglichen Angaben der deutschen Wörterbücher nicht ganz zutreffend sind. Nun ergibt sich aus den alten Rechnungsbüchern und Ratsprotokollen, daß die in der Rábaköz liegende Ortschaft Babót den deutschen Namen Schripp(en) führte, somit ist erwiesen, daß der Name Schrippergasse auf diese Ortschaft hinweist.

Babót spielte in den ersten Jahrhunderten des Königreichs eine sehr wichtige Rolle bei der Verteidigung der königlichen Burg Sopron und aus diesem Grunde hieß das heutige Wiener-Tor 1217. Babóter-Tor, und so erhielt der nach Babót führende Weg den Namen Babóter-Straße. Die Benennung „Schrippergasse“ enthält also einen sehr wichtigen Hinweis auf das alte Verteidigungssystem der Grenzen.

²³⁾ Gábor Gyula, A megyei intézmény 18—20. l.

Kitaibel Pál sopronmegyei útja.

Irta: Gombocz Endre dr.

Hazai természettudományunk történetének legnagyobbjai közé tartozik a nagymartoni születésű *Kitaibel Pál* (1757—1817), a sajátosságos magyar flóra igazi felfedezője, ásványvizeinknek első szakszerű leírója, az első földrengésmonográfia megszerkesztője és számos más természettudományban kiváló polihisztor, akinek sírkövére már kortársai rávésették: „Gaude Hungaria quae talem tulisti!” *Kitaibel* alakja az időbeli távolsággal, amely bennünket tőle elválaszt, csak egyre nő. Műveinek, hátrahagyott írásainak tanulmányozása mindig újabb és újabb részleteket derít fel abból az átfogó munkásságból, amelynek figyelmét semmi — ami a nagy természethez tartozik — el nem kerülte. Egyéniségét legjellemzőbben útinaplói tükrözik vissza. Ezek a kis oktáv, legnagyobbbrészt ceruzával írott, olykor végtelenül nehezen olvasható füzetek kimeríthetetlen kincsesbányái a megfigyeléseknek. Javarészüket legalább botanikai szempontból már feldolgozták, legutóbb nagy horvátországi útjának (1802) feljegyzései jelentek meg teljes terjedelemben.¹⁾

Megyéink szülőttének útjai közül bennünket legközelebről az 1806. évi „Iter soproniense”²⁾ érdekel, amely a nagy tudósnak legszerencsétlenebb utazása volt. Alig érkezik meg Borbolyára bátyjához, *Kitaibel Györgyhöz*, aki ott plébános volt, amikor tifuszba esik és július 3-tól szeptember 29-ig tétlenségre van kárhóztatva. Meghatva olvassuk naplója második füzetének utolsó oldalán: „Vom 3ten July an hatte ich das Fieber . . .” Három hónapig kínozza a testét emésztő láz, ott a szülőfalu közelében, és zárja el kegyetlenül az imádott természettől.

¹⁾ *Degen A.*: Flora velebitica. Magy. Tud. Akadémia, 1937.

²⁾ Kézirat a Nemzeti Múzeum Növénytárában. 102/Oct. Germ.

Közel 20.000 kilométer utat tett a hazában *Kitaibel Pál*, tengelyen, lóháton és gyalog, növényekkel, ásványokkal, ásványvízmintákkal gazdagon megrakodva tért mindig haza. A soproni út nem volt ilyen eredményes. A sors csak néhány kirándulást engedett neki Borbolya környékén, mielőtt a kór ágynak döntötte. A soproni napló mégis megérdemli a közzétételt. Mindazokat a helyeket, amelyeket naplójában megemlíti, ezelőtt 30 esztendővel magam is bejártam. A „Marzer Kogel”, a borbolyai erdő, Rétfalu (Wiesen) környéke a norikumi és pannóniai flóra határán már akkor is megkaptak gazdag és érdekes flórájukkal. *Kitaibel* naplójából meglepetve állapíthatjuk meg, hogy ezeknek a területeknek flórája és vegetációja az elmúlt száz esztendő alatt alig változott. A gazdag *Linum hirsutum*, *L. flavum* mezők akkor épp oly díszei voltak ezeknek a lankáknak, mint száz esztendővel később.

A növényeken kívül minden másra is gondja van. A talaj és kőzetfajták éppúgy érdeklik, mint a népies gyógymódok, növénynevek, kisipar és mezőgazdaság. Kutatásaiba másokat, Borbolyán elsősorban bátyját is igyekszik bevonni, aki a Fertőről a Hanságról és a Hanyistókról közöl vele egyes adatokat. Brennbergben nem járt, de a bányáról külön jegyzetkék alakjában többször megemlékezik.

Útinaplóját attól a naptól kezdve közlöm, amelyen sopron-megyei földre lépett.¹⁾

Am 28ten Juny nach Wieselburg [Moson].

Unter der schwärzlichen Dammerde ist eine Lage weißlicher Thon und unter diesem Sand. *Butomus umbellatus* in nassen Vertiefungen, *Carduus acanthoides* u. *nutans*, *Onopordon acanthium*, wenig *Chrysanthemum inodorum*, an Äckern *Bromus squarrosus* sehr selten.

In Wieselburg 1½ Station, 1 fl. 30 kr.

Die Brachäcker sind voll von *Carduus acanthoides*, auch nicht wenig *Verbascum phlomoides*, *Sinapis arvensis* u. *nigra*, *Hesperis tristis*, *Scabiosa ochroleuca*.

¹⁾ A kipontozott helyek olvashatatlanok.

In Zany $\frac{3}{4}$ Stat. 45 kr.

Die Déli Bába ist auch hier gegen S. u. O. zu sehen, man hat aber keinen Namen für diese Erscheinung. Unter der schwärzlichen Dammerde ist weißlicher Thon, wie man an den Maulwurf-Haufen, und an den Löchern der Zieselmäuse sieht. Auch den großkörnigen Kieselsand bemerkte ich an einer Stelle.

Auf der Heide sind *Astragalus austriacus* atii bifidis, *Gypsophila muralis*, *Sisymbrium monense*. In dieser Gegend ist schon ein großer Theil Frucht geschnitten. Vor Halbthurm wird der grobe Kieselsand zum Straßenbau gefördert.

In Halbthurm [Féltorony] $1\frac{1}{2}$ Stat. 1 fl. 30 kr.

Von hier hat man zur rechten Hügel, die mit Weingärten bepflanzt sind. Der Weinstock wird ohne Ordnung in Hecken und Bölzen gezogen. Unter Minnidorf zieht sich ein Morast gegen Goiss [Nyulas] hin. *Dipsacus silvestris* u. *laciniatus*, *Carduus eriophorus*, *acanthoides* u. *nutans*, *Xanthium strumarium*, *Sisymbrium silvestre*.

Die Hügel haben hier noch keine Steine, sondern einen blossen Thon. Einen Sandstein mit Kalkzement holt man von Neusiedel und Winden [Sásony] her. Einige neuere Weingärten sind in Reihen gepflanzt. Von der überflüssigen Feuchtigkeit versäuret die Frucht und es wächst viel *Agrostis spica venti* sehr hoch.

Bey Neusiedel ist der Rand des Sees mit Rohr bewachsen. Der See hat dieses Jahr sehr zugenommen, so daß nun wieder viele Wiesen überschwemmt sind. Die Wellen haben die angepflanzten Weiden weggewaschen.

Die Hügel steigen nach und nach zu niederen Bergen an; der Boden ist etwas steinig. Vor Breitenbrunn [Széleskut] liegt unter der Dammerde der weiße kalckige Sandstein.

Die Hügel und Berge sind mit Weingärten bepflanzt.

In Purbach [Feketeváros] 1 Station 1 fl.

Külön jegyzet: In Neusiedel am See baut man ganze Felder mit Majoran an. Das Joch trägt 40—50 Metzen.

Külön jegyzet: Der Neusiedler See hat nebst den Zuflüssen von verschiedenen Bächen auch eigene Quellen, theils mehr oder

weniger vom Lande entfernt, theils auch unter dem Wasser. Letztere nennt man Köttbrunnen oder Köttquellen.

Külön jegyzet: Die Wälder der Hanság sind von verschiedener Art; daher haben sie auch verschiedene Benennungen: der eine heißt *Fenyés*, weil er, wie mein Bruder versichert, zum Theil aus Lärchenbäumen¹⁾ besteht. Diese und andere Bäume, die sonst nicht in Sümpfen wachsen, sollen nach dem Kotts. Ingenieur *Wagner*, auf kleinen Hügeln, deren es da giebt, wachsen.

Den 29ten Juny nach Trauersdorf [Darásfalva].

Als der See zurückgetreten war, war der Boden ein Paar Jahre mit Zick (d. i. mit Salz) bedeckt u. unfruchtbar, hernach aber trug er den schönsten Weizen und andere Feldfrüchte. Bey Purbach gieng gegen 400 Schritte zurück, und man fand auf die andere Seite fast nirgends das Wasser über 4 Schuch tief. Bey Neusiedel hatte man schon die schönsten Obstbäume gepflanzt.

Echium italicum, Saponaria officinalis, Marrubium peregrinum, Cochlearia Draba, Anchusa officinalis, Anthemis arvensis, Sinapis alba, nigra u. arvensis, Sium falcaria, Saponaria vaccaria, das *Chrysanthemum inodorum* ist nicht mehr zu sehen, statt dessen *Anthemis, Matricaria, Carduus nutans, acanthoides, Chamomilla.* Auf den trockenen Brachfeldern viel *Agrostis spica venti.* In Gräbern *Aira aquatica, Festuca fluitans, Sium latifolium, Mentha aquatica.*

In Gschiess [Sérc] ist eine starke Quelle von reinem kaltem schwefelichem Wasser, welches getrunken wird und einst zu Baden verwendet worden war. Wer es nicht gewöhnt ist, krieget davon einen Ausschlag, der sich wieder verliehret.

Der gegen Ogau [Okka] u. Oslip [Oszlop] hin gelegene Berg besteht aus Glimmerschiefer. Es wächst guter Wein darauf. Die anderen Berge, die sich rechter Hand gegen Eisenstadt hinauf ziehen, sollen aus Kiesel bestehen. *Inula dysenterica* in Gschiess, *Cochlearia coronopus* auf der Straße weiter hin.

In Trauersdorf 1 Stat. 1 fl.

¹⁾ Tévedés. Nem vörösfenyő, hanem erdei fenyő (*Pinus silvestris*) nő a Hanság egyes helyein.

Die niederen Brachäcker sind voll *Euphorbia helioscopia*. In Walbersdorf [Borbolya] 1 Stat. 1 fl.

Den 30ten Juny in den Walberstorfer Wald.

Er besteht aus den 4 Eichenarten mit *Crataegus Aria*, *Sorbus domestica*, *Crataegus oxyacantha*, *Carpinus Betulus*, *Ligustrum*, *Juniperus*, *Acer campestre*. Sonst sind da: *Dianthus armeria*, *Vicia pisiformis* u. *Gerhardi*, *Lotus Dorycnium*, *Bromus pinnatus*, *Trifolium ochroleucum*, *Cytisus capitatus* u. *nigricans*, *Trifolium montanum*, *Potentilla opaca*, *Chrysanthemum corymbosum*, *Genista tinctoria*, *Juncus campestris*, *Scabiosa sylvatica*, *Viburnum lantana*, *Medicago falcata*, *Inula dysenterica*, *Buphthalmum salicifolium*, *Gnaphalium dioicum*, *Orobanche caryophylla*, *Acer campestre*, *Carex*, *Evonymus europaeus*, *Berberis vulgaris*, *Rhamnus cathartica*, *Cornus sanguinea*, *Rosa silvestris* u. *canina*, *Astragalus glycyphyllos*. Sonst *Euphorbia exigua*, *Melampyrum arvense*, *Valerianella dentata*, *Hedysarum onobrychis*.

Den 1. July zu Wiesen [Rétfalu].

Auf den Brachäckern viel *Cerithe minor*, *Thymus acinos*, *Teucrium Botrys*, *Bupleurum perfoliatum*.

Fagus castanea war schon größten Theils verblüht. Die Blüthe erfüllte die ganze Gegend mit dem eckelhaftem Geruch des menschlichem Sperma.

Im Thale oder Graben unter Wiesen links hinein ist ein sehr fester kaum mit Pulver zu zersprengender Sandstein außer feinen Quarzkörnchen u. etwas Glimmer mit einer Menge Muscheln und Schnecken. Er bildet Lagen, die da verschiedene Richtungen haben, tiefer vielleicht gleichförmiger sind.

Külön jegyzet: Im Wiesner Walde wird versteinertes Holz angetroffen, welches ganz die Textur des Fichtenholzes hat. Es ist weißlich, die Lager aber haben da, wo sie mehr getrennt sind, einen blaßbraunen Überzug. Es ist leicht zersprengbar, doch nicht leicht zu zerbrechen; ist nicht hart (läßt sich mit dem Messer ritzen), giebt einen weißen Strich; es riecht nicht, wenn

es angehaucht wird. Von Säuren wird es nicht merklich angegriffen. Ist undurchsichtig u. ohne Glanz.

Den 2ten July auf den Kogel [Marzer Kogel 386 m].

Einen Berg, der zwischen Walbersdorf, Marz, Rohrbach und Schadendorf liegt und sich gegen Rohrbach hin am höchsten erhebt, er ist von Betelsdorf angefangen bis gegen den Schadendorfer Wald hin mit Weingärten bepflanzt, oben aber mit Wald bewachsen, in welchem die 4 Eichensorten und die Föhre das vorzüglichste Holz ausmacht; gegen Schadendorf hin sieht man auch einige Fichten. Der Boden ist mager, blaßthonig mit Kie-selsand, der oben häufiger ist. Das Gestein ist grobkörniger Sandstein mit Mergel-Cement und Quarckörnern, und einigen 2-schaligen Muscheln. Das Gestein liegt in horizontalen Lagen. Auf sehr mageren sandigen Stellen wächst sehr viel *Linum hirsutum*, mit einigen *Linum flavum* u. *tenuifolium*. Sonst finden sich da auch ziemlich viel *Medicago falcata* und *Astragalus Onobrychis*.

Die übrigen Gewächse dieser Gegend sind: *Prunus chamaecerasus* und *spinosa*, *Crataegus oxyacantha*, *Cornus sanguinea*, *Betula alba*, *Berberis vulgaris*, *Corylus*, *Crataegus monogyna*, *Ligustrum*, *Teucrium Botrys* und *Chamaedrys*, *Cistus fumana*, *Asperula cynanchica*, *Athamanta cervaria* und *Oreoselinum*, *Lotus Dorycnium*, *Centaurea scabiosa*, *Chrysocoma linosyris*, *Hypochoeris maculata*, *Galium glaucum*, *Verbascum nigrum*, *Melampyrum barbatum*, *Buphthalmum salicifolium*, *Convallaria polygonatum*, *Chrysanthemum corymbosum*, *Anthyllis vulneraria*, *Genista tinctoria*, *Festuca ovina*, *Poa cristata*, *Trifolium montanum*, *Inula ensifolia*, *Hieracium auricula* u. *pilosella*, *Iris variegata*, *Bromus pinnatus*, *Polygala major*, *Campanula sibirica*, *Cytisus nigricans* u. *capitatus*, *Cistus Helianthemum*, *Sedum acre*, *Coronilla varia*, *Cucubalus otites*, *Anthericum ramosum*, *Dactylis glomerata*, *Geranium sylvaticum* et *sanguineum*, *Crepis foetida*, *Silene nutans*, *Cucubalus Behen*, *Scabiosa silvatica*, *Trifolium alpestre*, *Anthoxanthum odoratum*, *Avena pubescens*, *Rubus fruticosus*.

Man übersieht vom Kogel die ganze Gebirgsstaffel, die sich von der Leyta angefangen bis Oedenburg herumkrümmt.

Lychnis viscaria, *Lotus corniculatus*, *Artemisia pontica*, *Lithospermum purpureo-coeruleum*, *Phalaris phleoides*, *Orobus niger*, *Hieracium murorum*, *Dictamnus albus*, *Orobus vernus*, *Evonymus verrucosus*, *Hedysarum onobrychis*, *Lavatera thuringiaca*, *Saponaria officinalis*, *Euphorbia Gerardiana*, *E. virgata*.

Weiter hinein bricht ein feinkörniger fester Sandstein, der nichts von Schalthieren und Kalk zu enthalten scheint.

Im Walde auf etwas feuchteren Stelle *Carex recurva* oder *flacca*: spica mascula plerumque unica, raro binis, foemineis binis aut unica, erectis, superiore sessile.

Spergula? caps. 5-valvo fol. subulatis, glabris, mucronatis in demissis ibidem cum eadem carice.

In der Lacke im Walde: *Ranunculus sceleratus*, *Elatine alsinastrum* (folia inferiora verticillata, angustiora, linearia, superiora terna et latiora, lanceolata omnia obtusa), *Peplis portula*, *Alisma Plantago*.

Auch gegen Walbersdorf zu sind unter den Föhren auch Fichten. Unter den Föhren haben einige kurze Nadeln und eine glattere hellbraune Rinde, andere haben lange Nadeln und eine dunklere Rinde. Die Früchte sind in beider konisch zurückgekrümmt.

Im Walde *Genista germanica* (in definitione spinæ dicuntur verrucoso-compositæ, qui terminus est indeterminatus: spinæ sunt proprie compositæ, in quibus indumenta, ut videtur foliorum subjiciuntur spinulis lateralibus quibusdam nec omnibus.

Den 3ten July in den Wald gegen Krensdorf [Tormafalu].

Dieser Wald besteht ebenfalls aus den 4 Eichen-Arten mit Birken und einigen Fichten. Die übrigen Gewächse sind dieselben wie auf dem Kogel und den übrigen Wäldern. (Der Sandstein des Kogels, wie er gegen Walbersdorf vorkommt, wären zu Schleif- u. Wetz-Stein zu brauchen.)

Einige Hände voll Hahnebutten (Hetschel) geben dem Wein einen sehr angenehmen Geschmack und Geruch.

Ausgekochte u. . . . Eyserschallen mit Wasser eingenommen kurieren die Wechselfieber. Man nimmt so viel als die Schalle von einem Ey beträgt in der Arz. Praxis.

Ungesalzenes Gänsefett mit gelben Rüben gedünstet und durchge . . . . . giebt eine Salbe, womit Fieber . . . . . und andere Geschwülste kuriert werden. Zugleich werden die so gedünsteten Rüben umgeschlagen.

Fichten- oder Föhren-Nadeln zerschnitten dem Hirschfleisch während dem Dunsten zugesetzt geben diesem einen angenehmen Geruch und Geschmack: zum Wildschwein-Fleisch nimmt man Weihrauch.

Die Wurzel der *Scrophularia aquatica* wird in Leinwand gewickelt zwischen die Schultern gehängt, um das Fell von Augen zu vertreiben. Man nennt daher dieses Kraut Fellkraut.

An den Weingärten *Salvia verticillata*. Am Wald-Wege *Festuca decumbens*.

Der Wald zwischen Grenstorf und Walberstorf besteht aus Eichen, Zitterraspen, Weißbuchen, Rüstern, Fichten, auch ist ein sehr schöner Föhrenwald da.

Oleum infusum florum liliorum alborum scroto inunctum sudorem largum excitat.

Teer auf Holz geschmieret und in die Gewächse gelegt vertreibt die Kröten.

Külön jegyzet: Im Kroisbacher [Rákos] Steinbruch hat man vor einiger Zeit einen versteinerten Elefanten-Zahn gefunden, der in Oedenburg bei einem Kaufmann aufbewahrt seyn soll.

Külön jegyzet: In Brennberg, 1 Stunde von Agendorf [Ágfalva] werden die Steinkohlen so lange es das Wetter erlaubt, unter freyem Himmel (zu Tage) gebrochen, bey starker Kälte u. wenn viel Schnee ist, wird in Stöllen u. Schichten gearbeitet. Die Oedenburger erhalten den Ctner für 10 kr, andere aber für 24 kr. Die Kohlen sind eine Art Braunkohle, deren Stoff in parallelen Lagen abgesetzt worden ist; im Bruch sind sie glänzend vorzüglich im Quererbruch, oft auf den Flächen mit Kies (messing- od. gold-gelb, od. buntfarbig) angefliegen, der Strich ist mehr schwarz als braun. Der Geruch ist jener stinkende der Braunkohle. Das Lager erstreckt sich über Loipersbach und

Rohrbach hinaus. Auf den Pötschinger Feldern ist es in der Ebene entblößt. In den Weingärten bey Wolffs [Balf] ist auch ein Lager anzutreffen, wie *Fabriczi*¹⁾ versichert.

*

A balsikerű útról *Kitaibel* szeptember 29-én indult vissza. Sopronon, Eszterházán, Babóton, Csanakon, Móríchidán, Téten, Igmádon, Nyergesújfalun, Vörösváron át október hó első napjaiban érkezett Pestre. A súlyos betegség még a következő évben is éreztette hatását: nagyobb útra nem vállalkozhatott, Parádón és Ránkon üdült.²⁾

Kitaibels Reise im Soproner Comitát i. J. 1806. Paul Kitaibel (1757—1817), Professor an der Pester Universität, der berühmteste ungarische Botaniker und Entdecker der ungarischen Flora, der auf seinen Forschungsreisen in Ungarn während der Zeit 1797—1817 ungefähr 20.000 km hinterlegte, wollte i. J. 1806 sein Geburtsland (Nagymarton im Soproner Comitát) besuchen. Glücklicherweise erreichte er Borbolya (Walbersdorf), wo sein Bruder Georg Pfarrer war. Nach einigen kurzen Ausflügen in der Umgebung erkrankte er aber am 3. Juli an Abdominaltyphus und war bis zum Ende September bettlägerig. Die Aufzeichnungen in seinem Tagebuch über diese Ausflüge bezeugen das rege Interesse, womit der berühmte Forscher die ganze Natur betrachtete. (Siehe im ungarischen Text.)

¹⁾ *Kitaibel* pesti egyetemi tanár kollégája.

²⁾ *Gombocz E.*: A magyar botanika története. M. Tud. Akad., 1937. 305. l.

Római korú sajtolt üveg Sopronból.

Irta: Romwalter Alfréd dr., tanár.

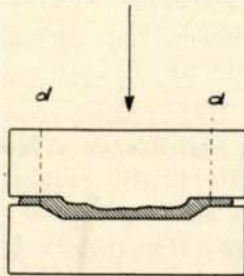
Az 1924. évben a „Bécsi domb”-nál végzett ásatások alkalmával sokféle római régiség közepette pecsétgyűrűkövet találtak. A körülbelül ellipszis kerületű, eléggé átlátszó, kékszínű kő különös érdekessége, hogy a Romulus-t és Remus-t szoptató farkas képe van beléje mélyítve. A gyűrűkö legnagyobb átmérője (ellipszis kerületének nagy tengelye) 15 mm, kisebbik át-

mérője (az ellipszis kis tengelye) 11 mm. A mélyített kép ezen ellipszisen belül hozzávetőleg 12×8 mm²-nyi területet foglal el, tehát valóban „miniatűr”, emellett azonban mély, mert a képlemezke 2 mm-es vastagságából a farkas törzsének zömében 1 mm-t igénybe vesz. (L. az 1., 2. és 3. ábrát.) A farkasképen a törzs hossza kb. 8 mm, tehát a fél törzsvastagság kihomorított mélysége a természetes arálynak megfelel, mert a teljes törzsvastagságot a törzshossz negyedrészenek mutatja. A pecsétlenyomaton szépen látszik ez az arányosság. A farkasfej ábrázolása a legkevésbé sikerült, de a törzs alakítása és a kép részleteinek aránya, valamint elrendezése a közismert szobornak megfelel. A képlemezke hátoldala többé-kevésbé sík, de kisebb felületű a vele párhuzamos homloknál, mert kerületi élét kúpfelület tompítja.

A lelet annakidején megragadta Lauringer Ernő múzeumigazgató úr figyelmét, aki azt még 1924-ben átadta e sorok írójának a kőanyag meghatározása végett.

A kő tömege 0'6332 g, térfogata (a vízbemerítéskor mutatózó súlycsökkenés alapján) 0'2570 cm³, sűrűsége eszerint $6332/2570 = 2'464$ g/cm³; fénytörése egyszerű, törésmutatója kb. 1'5. A törésmutató pontosabb meghatározása a Duc de Chaulnes módszerével sem volt lehetséges, mert a helyenkint planparallel lemez felülete erős fényszóródást okoz. Az utóbbi jelenség magyarázata, hogy a felületet egymást metsző

4. ábra. sajtolás

0'05—0'15 mm átmérőjű korróziós gödörkék borítják. A gödörkék többé-kevésbé gömbsüveg alakúak, felszínük üvegfényes, tehát egyenkint homorú lencsének, halmazukban pedig homorú lencsék mozaikjának felelnek meg a fénytörés szempontjából. A felület ilyen alakja miatt a törésmutatónak csak becslése volt lehetséges. A *Juniperus virginiana* besűrített olajába, az ú. n. „cedrusolaj”-ba merítve a felület homorulatainak körvonala eltűnik, ami a két határos közeg törésmutatójának a megegyezésére vall. Eszerint a kérdéses anyag törésmutatója közel jár a cedrusolajéhoz, az 1'53-hoz. Az olajba, avagy vízbe merített anyag belseje gyenge mikroszkópnagyítással kényelmesen átvizsgálható. Sok buborék van benne, egyébként egyenmő.

A tárgy anyaga e sajátságok alapján üvegnek bizonyult és felületének bizonyos egyenetlenségei, nemkülönben az egyetlen változó szélességű köszörület az egész kerülete mentén arra mu-

tatnak, hogy alakítása főképp izzó-képlékeny állapotban, fémszerszámmal, sajtolás útján történt. Az alakverő alkalmasint a szobor miniatűr domborművű másolatát viselte. Az alakverő és alakmás között talán emelős sajttal nyomták szét a körülbelül negyedkébcéntiméteres üvegcsöppöket és a két szerszám között köröskörül kiduzzadó üveganyagot a lehülés után leköszörülhették. Ennek a köszörülésnek a nyomai látszanak a lemezke egész kerületén, noha a köszörült felszint is teljesen ellepik a korróziós gödörkéek. A 4. ábra az elgondolt szerszám metszetét mutatja; d-nél a kiduzzadt anyag látszik. A hátlapon (l. 3. ábra) a korróziós gödörkéeken kívül gyürődések látszanak, amelyek arról tanuskodnak, hogy sajtolás közben már nagyon viszkózus kéreg borította az anyagot, amely ezért csak nehezen illeszkedett az alakító szerszámhoz.

A római és egyéb régi üvegek erősen hólyagos volta ismeretes. Csak a regeneratív tüzelés magasabb munkahőmérséklete mellett sikerül jobban az üvegolvadék gáztalanítása, tehát a kevéssé hólyagos üveggéartmányok a legújabb kor vívmányai.

Pecsétnyomónk kék színe bizonyára kobalttól ered, de a tiszta kéket valószínűleg egyéb színező összetevők, főképpen talán a vas kissé módosítják.

Nem kizárólagosan a technológusra tartozik annak a kérdésnek az elbírálása, hogy a szóbanforgó lelet a római korbéli Scarbantia maradványa-e. Az egyéb és kétségtelenül római régiségek közötti előfordulása, minitürjének tárgya, üveganyagának belső szerkezete, felületének erősen korrodált volta és minden külső alaki sajátsága a római eredet mellett szól. Másrészt tudjuk, hogy városunk római municípium korában Rómában igen fejlett üvegipar volt. Sőt valamivel később, Alexander Severus korában (222—235) már annyi lett Rómában az üveggár, hogy törvényt hoztak, amely szerint az örök városnak csak egy bizonyos kerületében működhetek az üveghuták, mert a kemencék füstje a polgárságot nagyon zaklatta. Valószínű, hogy leletünk is Rómában készült és a Krisztus utáni 2. vagy 3. századbéli római hyalurgia érdekes mintadarabja: *1700 éves sajtoltt üveg.*

Prof. Dr. Alfred Romwalter: *Preßglaslund aus der Römerzeit Soprons (Ödenburgs).*

Im Jahre 1924 wurde am Ödenburger „Wienerberg“ nebst vielen römischen Altertümern auch ein blauer, elliptisch-tafeliger, ziemlich durchsichtiger Siegelringstein blauer Farbe gefunden, auf welchem das tief-relief eingegrabene Abbild der Romulus und Remus säugenden Wölfin sichtbar ist. Die beiden Ellipseachsen messen auf der Bildfläche 15, bzw. 11 mm, die Tafeldicke beträgt 2 mm, die Relieftiefe bis 1 mm, die Flächengröße des Reliefs selbst beträgt etwa $12 \times 8 \text{ mm}^2$. (S. Abb. 1, 2 und 3.) Der Stein hat 0'6332 g Masse und ein Volumen von 0'2570 cm^3 . Hieraus ergibt sich die Dichte 2'464 g/cm^3 . Seine Lichtbrechung ist einfach; sein Brechungsverhältnis dürfte 1'5 sein, weil in Zedernholzöl alle Umrisse eben verschwinden. Die genauere Messung des Brechungsverhältnisses wird durch die Oberflächenbeschaffenheit der Tafel erschwert, indem die ganze Oberfläche mit kugelhaubenförmigen Korrosionsgrübchen von 0'05 bis 0'15 mm Durchmesser bedeckt ist, welche das Licht wie ein Mosaik konkaver Linsen stark streuen und auch die Messung nach dem Verfahren von Duc de Chaulnes ausschließen. In Wasser oder Zedernöl getaucht ist die Binnenmasse der Tafel gut sichtbar und erscheint voller Bläschen, sonst klar. Alle diese Eigenschaften deuten auf Preßglas. Scheinbar trug das Obergesenk das positive Relief, das Untergesenk das Negativ der Kehrseite. Das auf Abb. 4 im Schnitt dargestellte Prägewerkzeug mit inliegendem Preßgut versinnlicht die gedachte Herstellungsweise. Ein Teil der etwa halb cm^3 großen Glastränen wurde hierbei in die Fuge bei d gedrängt und mußte wohl nach der Abkühlung weggeschliffen werden. So kommt der auf Abb. 2 ersichtliche Umriß des Schnittes a—a zustande.

Soproni órakiállítás.

Irta: Csipkés Kálmán.

Az órakiállítás terve abból a már évekkal ezelőtt felvetett gondolatból eredt, hogy a Sopronban található történeti, képző- és iparművészeti kincsekből nagyszabású kiállítás rendeztessék. E terv megvalósítható azonban részben anyagi, részben pedig egyéb okok miatt nem volt. Az általános jellegű nagy kiállítás helyett a múzeum vezetősége évenként részletbemutatókat rendez a múzeum kebelén belül; ezáltal a múzeum iránt való érdeklődés is fokozódik, de egyúttal az itt található műkincsek is bemutatathatók. Hároméves terv készült; e szerint 1936. az órák, 1937. a kerámia és üveg, 1938. — Szent István-év — az ötvösművészeti kincsek kerülnek bemutatásra.

Ez a terv általános tetszésre talált. Az első részletbemutató anyagául szolgáló régi órák tulajdonosai a legnagyobb készséggel ajánlották fel műtárgyaikat. Elsősorban a soproni mesterjelzéssel ellátott órákat vettük figyelembe; azután az idegen mesterekét.

A kiállítás 1936. július 19-től szeptember 20-ig tartott. Közel 2000 személy tekintette meg a bemutatót.

A másfélszáz óra megismerésekor három évszázad iparművészeti törekvései vonultak el lelki szemeink előtt. Az óraszerkezet alakulásával mindenkor együttjárt az óraház kialakításának változása. A nagy világstílusok az órákon is kitűnően tanulmányozhatók.

Jeles soproni mestereink igen csekély kivétellel külföldről származtak ide, s az ott szerzett ismereteiket, mesterségbeli jártasságukat e város közönségének szolgálatába állították. Egy-egy műremekük megalkotásában természetesen az alkalmazott iparművészet nem egy, gyakran névtelenül maradt képviselője

is résztvett. A kiállításon igen jó alkalom kínálkozott arra, hogy összehasonlítást tehessünk a soproni és egyéb más mesterek művei között; az eredmény azt mutatja, hogy a mi órásaink, iparművészeink nem maradnak az utóbbiak mögött.

A rendezési munka révén 15 régi soproni órás összesen 30 művét sikerült egybegyűjteni. Mind céhbeliak! A céhalapító *Zoller és Baumgartner* mesterektől egészen *Keller Vilmosig*.¹⁾

A soproniakon kívül elég szép számban sorakoztak fel a kismartoniak (4 mester, 6 mű). Szerepeltek a hazaiak közül győri, kőszegi, szombathelyi, magyaróvári és veszprémi mesterek; a külföldiek közül pedig jeles bécsi, bécsújhelyi, gráci, augsburgi, genfi, párizsi és londoni mesterek. Az ő műveik viszont a soproni műgyűjtők szélesebbkörű érdeklődését bizonyítják, s megerősítik a soproni kultúra felsőbbrendűségébe vetett hitünket.

*

A következő sorokban a kiállított s soproni mesterjelzéssel ellátott, majd néhány egyéb, értékesebb órákról adunk rövid leírást, végül pedig felsorolunk több, a kiállításon nem szerepelt, s újabban felkutatott soproni jelzésű régi órát.

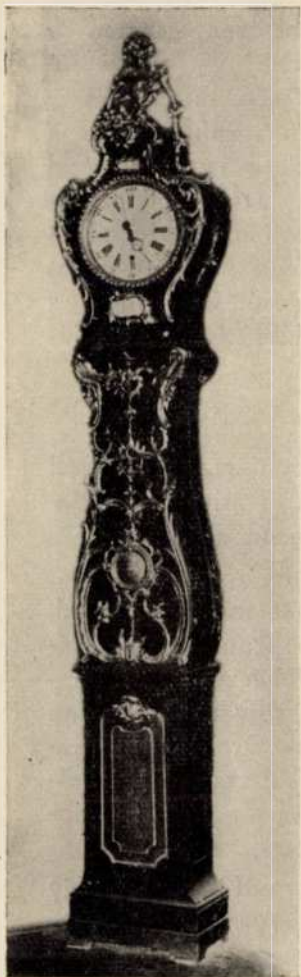
R o k o k ó l á b a s ó r a (1. kép), hármas tagozású testtel. Barnára pácolt fa, gazdag faragással és aranyozott díszítéssel. A felső kartusszerű tagozaton van a fehérzománcú számlap; ugyancsak fehérzománcú alapon külön az évszám (számlap felett) és külön a mesterjelzés (számlap alatt). Oromdíszül pompásan faragott és aranyozott urna szolgál. 322 cm magas. Jelzése: *MDCCLXXIII — Frantz Xaveri Zoller Oedenburg.* — Sopron sz. kir. thj. város múzeumának tulajdona.

A l a b á s t r o m s z e k r é n y ű á l l ó ó r a (2. kép). Négy aranyozott bronzlábban nyugszik, tetején, a négy sarkon egy-egy ar. bronzurna, középen copfstilű, ar. bronzfogantyú. Finoman vésett, veretes, tűzön aranyozott rézelőlap fehérzománcú számlappal és efölött három kisebb körlappal (járás, ütés, ismétlés

¹⁾ A soproni (és kismartoni) óráscéh történetét Csatkai Endre dr. dolgozta fel *Két nyugatmagyarországi óráscéh* című tanulmányában. (*Historia*, IV. köt. 1/2. H. 41—46.)

szabályozására). 58 cm magas. Jelzése: *Franc: Xav. Zoller
Ödenburg. 1780 körül.* — Holl Jenő dr. vasúti üzletigazgató
tulajdona.

1. kép.

2. kép.

Szekerényes állóóra. Feketére pácolt fa. Aranyozott rézlapja szépen vésett és veretes. A számkör felett kidom-

borodó réz-körlapon Nep. Szt. János vésett képe. A szekrény tetején copfstilű bronzfogantyú. 43 cm magas. Jelzése: *Xa. Zoller Oedenburg*. — Sopron sz. kir. város múzeumának tulajdona.

Kisméretű állóóra. Fogantyúval ellátott, áttörtművű réztkba épített szerkezet. A fehérzománcú számlap felett Szt. Domonkos festett színes zománcképe; tőle jobbra és balra az ütést, ill. ismétlést szabályzó. 18 cm magas. Jelzése: *Xavery Zoller Oedenburg*. 1780 körül. — Holl Jenő dr. vasúti üzletigazgató tulajdona.

Állóóra. Az óraház feketére fényezett fából; hármastagozódású. Nemes egyszerűségű, profilált talapzaton téglalapú hasáb, felette profilált koronázó tagozat. A hasáb előlapján a fehérzománcú számlap. A szerkezet a hónapok napjait is jelzi. 44 cm magas. Jelzése: *Franz Xav. Zoller Oedenburg*. 1790 körül. — Sopron sz. kir. thj. város múzeumának tulajdona.

Szekrényes állóóra. Feketére fényezett fa, aranyozott lécezet. Veretes rézelőlap fehérzománcú számlappal, amely felett három kisebb fehérzománcú körlap; a középsőn a mesterjelzés, a két szélsőn az ütést, ill. ismétlést szabályzó. A szekrény négy bronzlábon nyugszik; tetején négy lángnyelves urna. 46 cm magas. Jelzése: *Johan Georg Baumgartner Oedenburg*. 1780 körül. — Sopron sz. kir. thj. város múzeumának tulajdona.

Állóóra. XVI. Lajos korának stílusában. Aranyozott fa. Szépen megmunkált szélesebb, tagozott talapzat közepén, külön keskenyebb tagozaton ül a kerek óratok, fehérzománcú számlappal; a tok tetején virágcsokor, kéve és füzér. A talapzaton az óratoktól jobbra és balra egy-egy aranydrapériás fehér angyal ül csonka aranyoszlopon. 46 cm magas. Jelzése: *Joh. Georg Baumgartner in Oedenburg*. 1790 körül. — Fröh-wirth Lujza kalapdíszítő tulajdona.

Női zsebóra. Arany, duplafedelű. Átmérője: 3 cm. Fehérzománcú számlapján jelzés: *Joh. Trautzel Oedenburg*. XVIII. század vége. — Ezt az órát Kisfaludy Sándor, a költő vette Sopronban feleségének, Szegedy Rózának. Az órához tartozó zsinór Szegedy Róza hajából fonott. — Kisfaludy József alezredes tulajdona.

Állóóra (3. kép). XVI. Lajos korának stílusában. Aranyozott fa. A finoman faragott lábakon nyugvó, tagozott talapzaton jobbról és balról egy-egy allegorikus álló alak. A nagyméretű kerek óratokot négy oszlop és öt pillér (a középső szélesebb, alakos domborművel) tartja; felette elől szárnyas ég-

3. kép.

gömb, mögötte külön talapzaton díszesen faragott virágcsokor. Az applikált díszítések alapja és az oszlopok teste csillogó kékeszöld fényű. A szerkezet a dátumot és a holdváltozást is jelzi. 80 cm magas. Jelzése: *Karl Wenneck in Edenburg*. 1800 körül. — Kastner Károly csemegekereskedő tulajdona.

Szekrényes állóóra. Feketére fényezett fa, ara-

nyozott falécezet; vésettdíszű, veretes réz-előlap fehérzománcú számlappal, mely felett három kisebb körlap; a középsőn színes tájkép, a két szélsőn az ütést, ill. ismétlést szabályozó A szekrény tetején copfstíli aranyozott bronzfogantyú és 4 lángnyelves bronzurna. A szerkezet a hónapok napjait is jelzi. 48 cm magas. Jelzése: *Wilhelm Spurtzheim in Oedenburg*. 1800 körül. — Sopron sz. kir. város múzeumának tulajdona.

Szekrényes állóóra. Barnára pácolt fa, aranyozott lécezettel és díszítéssel; tetején jobbról és balról egy-egy lángnyelves aranyozott bronzurna. Fehérzománcú számlap. A szerkezet a hónapok napjait is jelzi. 54 cm magas. Jelzése: *Johann Georg Uhl in Oedenburg*. — 1800 körül. — Laehne Vilmos dr. ügyvéd tulajdona.

Empire állóóra. Mahagoni, dió- és ébenfa, aranyozott fémveretek. Kettős talapzat: az alacsonyabb és szélesebb alsón áll az óradobot közrefogó gerendázatot tartó két diófaoszlop, a magasabb és keskenyebb felső tagozaton elől: lyra ébenfából, hátul tükrös fal, az óradob alátámasztására. Fehérzománcú számlap. A szerkezet a hónapok napjait is mutatja. 66 cm magas. Jelzése: *Johan Hoffman in Oedenburg*. — Hoffmann János mesterremeke 1804-ből. — Tasch Pál városi irodagazgató tulajdona.

Empire állóóra. Mahagonifa, aranyozott rézveretekkel gazdagon díszítve. Gombszerű alabástrom-lábakon nyugvó téglalakú talapzaton négy faragott és aranyozott oroszlánláb hordja a karélyos, érdekes alakú óraházat. Fehérzománcú számlap. 44 cm magas. Jelzése: *Georg Uhl in Oedenburg*. — 1815 körül. Sörtély Mária varrónő tulajdona.

Empire állóóra. Feketére fényezett fa, aranyozott rézveretekkel. Hármastagozódású óraház. Nemes egyszerűségű, profilált talapzaton téglalakú hasáb, felette profilált zárótagozat alabástrom mellszoborral (római férfifej). A középső tagozat két oldallapján egy-egy rézből domborított oroszlánfej, szájában rézkarikával. Fehérzománcú számlap. A szerkezet a hónapok napjait is mutatja. 42 cm magas. Jelzése: *Georg Uhl in Oedenburg*. 1815 körül. — Sopron sz. kir. város múzeumának tulajdona.

Empire állóóra. Mahagonifa, aranyozott rézveretekkel. A talpazat tetejére jobbról és balról korlátos lépcső vezet fel, s rajta a háttérben: homloksíkban és — vele összefüggően — kétoldalt rézsút elhelyezett tükrőfal, az előtérben pedig négy rézfejezetű és lábazatú alabástrom-oszlop áll. A négy oszlopot félkörívek kötik össze, s a középső nyílás felett nyugszik a kockalakú óratok, fehérzománcú számlappal. A tükrös hátfal előtt Amor és Psyche domborított rézfigurája áll. Finomművü inga. Az óratok tetején alabástrom-kutyaalak ül. A szerkezet a hónapok napjait is mutatja. 63 cm magas. Jelzése: *Peter Paul Jutz in Oedenburg*. 1815 körül. — Sopron sz. kir. város múzeumának tulajdona.

Empire állóóra. Réz. Oroszlánlábakon nyugvó alacsony talpazaton elől két oszlop, hátul tükrőfal áll: rajtuk helyezkedik el az oromzat, melyen a külön talpazattal bíró óradob nyugszik. Díszítésül rézből kivágott és domborított mitológiai alakok szolgálnak. Fehérzománcú számlap. A szerkezet a hónapok napjait is mutatja. 46 cm magas. Jelzése: *Joseph Klenner in Oedenburg*. 1815 körül. — A Zettl-gyűjteményből.

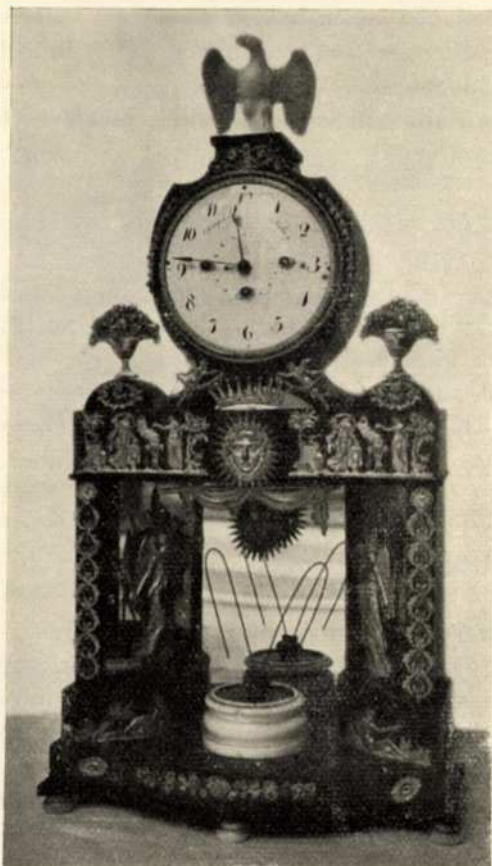
Empire állóóra. Hármastagozódású óraház, feketére fényezett fából. Nemesen egyszerű, profilált talpazaton téglalakú hasáb, felette profilált zárótagozat bronzfogantyúval. Rézszámlap. 34 cm. magas. Jelzése: *J. Klenner in Oedenburg*. 1820 körül. — Sopron sz. kir. város múzeumának tulajdona.

Empire állóóra (4. kép). Barnára és feketére fényezett fa, bőven alkalmazott rézveretekkel. Finoman ívelt alacsony talpazaton bemélyedő háromoldalú tükrös háttér, rézből domborított figurákkal. A talpazat tetején szökőkút alabástrom-kávéval, réz-delfinfejjel és vizsugarat utánzó két fémsodronnyal. Kétoldalt egy-egy rézveretes lizena. Feljebb, rézveretes tagozat felett, a közepén áll a finomívelésű óratok, fehérzománcú számlappal. A tok felett alabástrom-sas. A toktól jobbra és balra egy-egy rézből domborított virágváza. 70 cm magas. A szerkezet a hónapok napjait is mutatja. Jelzése: *Joseph Klenner in Oedenburg*. 1820 körül. — Gregorits Rozália magánzó tulajdona.

Empire állóóra. Feketére fényezett fa, rézveretekkel. Öblözött talpazaton 4 alabástrom-oszlop tartja az

oromzatot, melyben a szerkezet foglal helyet. Fehérmáncú számlap. 48 cm magas. Jelzése: *Joseph Klenner in Oedenburg*. 1825 körül. — Özv. Heitmann Rezsőné tulajdona.

Empire állóóra. Vörösre és részben feketére pá-

4. kep.

colt fa, faragott és aranyozott díszítéssel, aranyozott rézveretekkel. Két nagyobb és két kisebb alabástrom-oszlop tartja az ormán faragott és aranyozott sassal koronázott óratokot. Fehérmáncú számlap. A szerkezet a hónapok napjait is mu-

tatja. 62 cm magas. Jelzése: *Johann Keller in Oedenburg*. 1825 körül. — Zügn Mátyás gazdapolgár tulajdona.

Késői empire állóóra. Aranyozott fa. Finoman profilált lábazati párkánnyal bíró, téglalakú talapzaton, 4 öblözött karcsú oszlop, párkányzatos lapot tart, melynek közepéről a rézszámlapos kerek óratok csüng alá. 30 cm magas. Jelzése: *Joseph Klenner in Oedenburg*. 1830 körül. — Kmetty Rudolfné tulajdona.

Falióra. Hosszúkás, lantalakú, feketére fényezett fatokban, rézszámlappal, egy rézsúllyal, hosszúszerű ingával. 140 cm magas. Jelzése: *Joseph Klenner in Oedenburg*. 1830 körül. — Ezen óra régebben a várostorony őrszobájában függött. Sopron sz. kir. város múzeumának tulajdona.

Keretes falióra. Aranyozott fa, faragással. Téglalakú óraszekrény, ökörszemes kerettel, acélgyűrűs számlappal; tetején kiterjesztett szárnyú sas, csőrében kígyóval. A számlap körül palmetta-koszorú. Zenélő szerkezettel. A keret 63×52 cm. Jelzése: *Joseph Klenner in Oedenburg*. 1830 körül. — Mayer Walburga nyelvtanár nő tulajdona.

Keretes falióra. Aranyozott fa, faragással. Téglalakú óraszekrény, ökörszemes kerettel, fehérzománcú számlappal; tetején neobarokk oromdísz. Zenélő szerkezettel. A keret 50×40 cm. Jelzése: *Joseph Klenner in Oedenburg*. — 1840 körül. Gregorits Rozália magánzó tulajdona.

Fali képóra. Az óratok az aranyozott blondelkeret felső vízszintes oldalának oromszerűen kiképzett közepésrészén foglal helyet; kerek rézlap acél szám-körgyűrűvel. Az olajfestmény Szent István megkoronáztatását ábrázolja. Tóth István soproni festő műve. A keret 95×74 cm. Jelzése: *Kregtzy János Sopronyban*. — *Tóth István pinx.* 1846. — Sopron sz. kir. város múzeumának tulajdona.

Biedermeier állóóra. Feketére fényezett fa, gyöngyház- és aranyozott réz-veretezéssel. A téglalakú talapzaton két aranyozott fafejezetű és -lábazatú alabástromoszlop, ormos gerendázatot tart, melyről a dobolakú óratok csüng alá. Az utóbbi támaszául aranyozott fafaragvány szolgál. A gerendázat két végén egy-egy alabástrom-urna, középen a

finomvonalú oromzat, üvegre festett virágcsokorral. Fehéromancú számlap. 62 cm magas. Jelzése: *Wilhelm Keller in Ödenburg*. — 1855 körül. Schummel Rezső dr. fogorvos tulajdona.

Biedermeier állóóra. Feketére fényezett fa, gyöngyház-veretekkel. Érdekes alakú talapzaton két, aranyozott fafejezettel és -lábazattal bíró alabástrom oszlop, finomívelésű, aranyléces, gyöngyház-veretes oromzatot tart, melynek közepén félköríves mezőben színes rézmetszet. Az oromzatról csüng alá az óradob. Alátámasztására lantszerű, áttörtművű aranyozott fafaragvány szolgál. Rézszámlap. 56 cm magas. Jelzése: *Wilhelm Keller in Ödenburg*. — 1855 körül. — Steiner-nővérek tulajdona.

Neorokokó állóóra. Aranyozott öntöttbronz, feketére fényezett fatalpon, üvegbura alatt. Feketére fényezett, aranyozott bronz-veretes, ovál fatalapzaton finomművű, kartus-szerűen felépített óraház, aranyozott bronzból. A közepén áttört fém-körlepon fehéromancú szám-körgyűrű; peremén ar. bronz-koszorú. *Niewelt Ferenc* remeke, 1860 körül. Bura nélkül: 45 cm magas. — Özv. Czapp Endréné tulajdona.

Falióra, barnára fényezett, hosszúkás fatokban, oromdísszel, 3 rézsúllyal, fehéromancú számlappal. 110 cm magas. Jelzése: *Georg Schauer in Ödenburg*. — 1865 körül. Özv Schaffer Antalné tulajdona.

Falióra. Barnára fényezett kerek fatokban, fehéromancú számlappal. Átmérő: 26 cm. Jelzése: *Leopold Rosenbusch in Ödenburg*. — 1870 körül. — Thirring Jenő vaskereskedő tulajdona.

Állóóra (5. kép). XVI. Lajos korának stílusában. Faragott és aranyozott fa. Élénken tagozott díszes talapzaton kétoldalt 4—4 oszlop, melyektől jobbra és balra a talapzat két végén egy-egy pompás urna áll. Középpütt, előreugró alacsonyabb talapzaton, ülő szárnyas angyal, a baljában tartott táblára írja: „Eine dieser Stunden ist die Letz...“ — itt megáll az irón hegye. Az oszlopok között közepén külön kisebb, egy-egy kisebb-méretű urnával díszített talapzaton félpillér emelkedik s az óradobot tartja. Az oszlopok felett párkányos gerendázat, az óradob felett pedig talapzaton, éremszerűen kivitelezett dombormű: II.

József császár mellképe; felirata fenn, félkörben: JOSEPHUS II. AUGUSTUS. A dombormű felett középen pálmafa, tőle jobbra és balra egy-egy szárnyas angyal, akantuszlevelekben végződő testtel; az akantuszlevelek közül püskösdirózsa-ágacskák szakadnak ki, s a párkányzatra borulnak. Fehérmárcú szám-

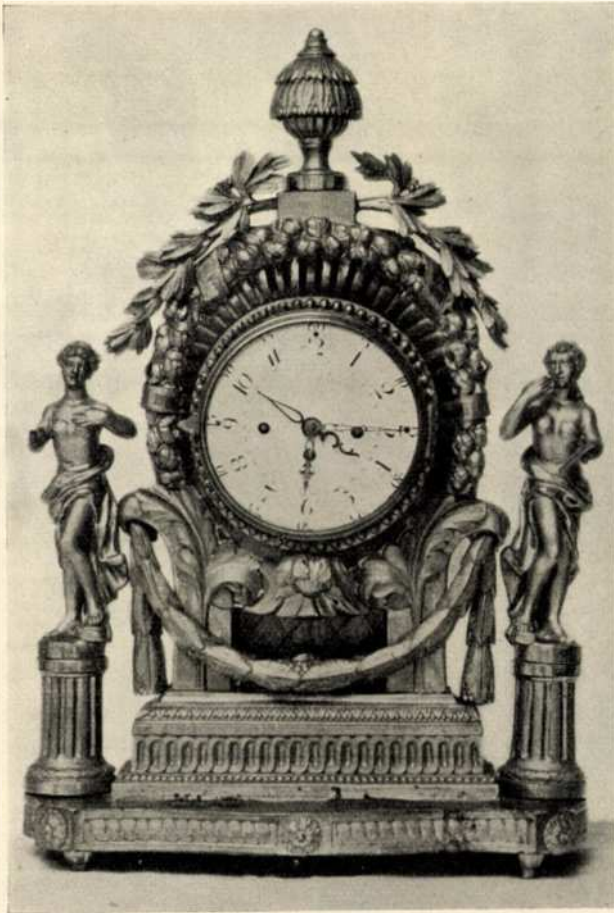

5. kép.

lap. A szerkezet a hónapok napjait is mutatja. 72 cm magas. Jelzése: *Joseph Naber Burger in Wien*. — 1790 körül. — Töpler Lajos ny. tengerészkapitány tulajdona.

Állóóra (6. kép). XVI. Lajos korának stílusában. Faragott és aranyozott fa. Széles, de alacsony talapzaton a közepén külön díszes, akantuszleveles, babérfüzéres emelvényen a kerek

óratok, virágkoszorúval és babérgallyal körülvéve; — tetején ékesen faragott urna. Az alsó, alacsony talapzaton, jobbról és balról egy-egy álló faszobor, zömök oszlopon. Számlapja fehér-

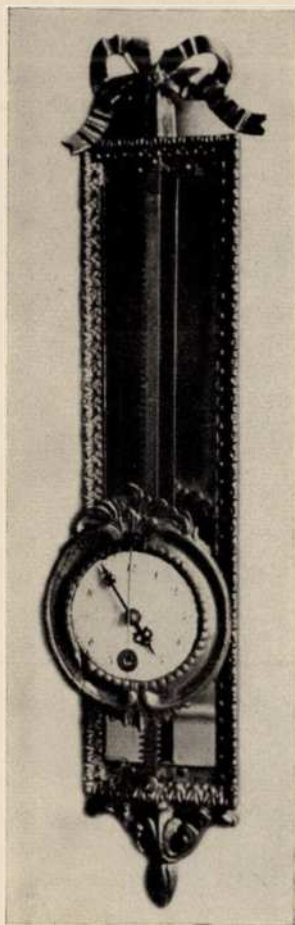

6. kép.

zománcú. A szerkezet a hónapok napjait is mutatja. 70 cm magas. Jelzése: *Johann Köstler Eisenstadt*. — 1790 körül. — Dr. Csesznák Eleménné tulajdona.

Fűrészkes falióra (7. kép). XVI. Lajos korának stílusában. Aranyfényezésű, öntöttvas-keretben, álló-téglalapalakú tükrös háttér előtt, fogazott vasszáron halad az aranyfényezésű

7. kép.

8. kép.

kerettel és fehérzománcú számlappal bíró óradob. 57 cm magas. Jeltelen. — 1790 körül. — Zepko Ferenc vár. hiv. tűzoltó-parancsnok tulajdona.

XVI. Lajos-korabeli falióra (8. kép). Faragott és aranyozott fa. A fehérzománcú számlappal ellátott óradob kereteléséül remekül faragott, anatómiailag is tökéletes figurák szolgálnak. 96 cm magas. Jeltelen. 1790 körül. — Lederer Sándor régiségkereskedő tulajdona.

9. kép.

Korai empire falióra (9. kép). Aranyozott s részben feketére festett, faragott fa. Az óradob köré művészi redőkbe fogott, rojtos drapéria csavarodik, bojtokkal. Tetején sas kapaszkodik s csőrével a drapériát fogja. Fehérzománcú számlap. A szerkezet a hónapok napjait is mutaja. 70 cm

magas. Jeltelen. — 1800 körül. — Horváth József magánzó tulajdona. (Néhai Kiss Kolos Jenő prem. kanonok hagyatékából.)

C s ü n g ő ó r a (10. kép). Tojásalakú, trébelt és áttörtművü ezüsttokban. Egymutatójú! A tok mindkét ovál lapján egyazon díszítés: feszület, indák közt, körben; a körön kívüli felület szintén díszített; széles peremén fonatos dísz. Az ellipszis tengelyei: 5'8 ill. 7'2 cm. A szerkezet jelezve: *Hollison London N 1549*. — 17. szd. — Annakidején láncon, nyakban hordták. — Holl Jenő dr. vasúti üzletigazgató tulajdona.

12. kép.

10. kép.

11. kép.

Férfi zsebóra (11. kép). Ezüst, kettős tokban. A külső tok hátlapján trébelt díszítés: Szent Benedek képe barokk-rokokó keretben. A belső tok pereme áttört; hátlapján vésett rozetta. A szerkezet jelzése: *Jos. Anto. Cotti in Wien. 283*. — 1740 körül. — A külső tok átmérője: 5 cm. — Korpitsch Ottmár ny. alezredes tulajdona.

Férfi zsebóra. Arany, egyfedelű; a fedélen finoman vésett virágdísz. Fehérománcú számlap. Átmérő: 4'5 cm. A szerkezet jelezve: *Baillon a Paris*. (Mária Lescinska ki-

rályné udvari órása.) — 1770 körül. — Az órához külön tok. — Keglovich József vendéglős tulajdona.

F é r f i z s e b ó r a (12. kép). Aranyozott réz, gyémántsorral szegett, színeszománcú hátlappal; a kép ülő női alakot ábrázol, tájképi háttérben. Előlapja üvegezett, s szintén gyémántsorral szegett. Fehérszománcú számlap. Jelzése: *Fs Deroches a Geneve*. — 1780 körül. — Átmérő: 5 cm. — Özv. Balassa Istvánné tulajdona.

A múzeum vezetőségének ez év tavaszán egy *Zoller-féle*, egyszerűbb kivitelű, barokk-rokokó lábasórát sikerült — vásárlás útján — gyűjteményébe iktatnia. *Jutz-féle* empire állóóra található: Lunkányi-nővéreknél. *Klenner-féle* empire állóóra a Caesar-családnál (2 drb.) és Schármár Károly műépítésznél. *Franz Kolb in Oedenburg* jelzésű biedermeier állóóra: Gallus Jenő gyógyszerész tulajdonában. *Kregtzy-féle* biedermeier falóra: Goldman Hugó dr. körorvos és Radomszky Miksa magánzó birtokában.

Uhrenaussstellung in Sopron. Verfasser gibt ein in gedrängter Form gehaltenes chronologisches Gesamtverzeichnis jener alten Zeitmesser Soproner Provenienz, die mit gewählten Werken fremder Uhrmacher in einer Sonderschau des städtischen Museums in Sopron vom 19. Juli bis 20. September 1936 zu sehen waren. Die Liste ist mit einigen in letzterer Zeit bekannt gewordenen Soproner Uhren ergänzt. Diese Uhrenschaubildet die erste Etappe eines Dreijahrplanes. Derzeit präsentiert die keramische und Gläserausstellung im Museum ausgewählte Kunstobjekte und im Sankt-Stefansjubiläum (1938) sollen dem Kunstfreunde Werke der Goldschmiedekunst aus Kirchen-, Museal- und Privatbesitz gezeigt werden. Diese Ausstellungen verwirklichen wenigstens zum Teil den vor Jahren gefaßten Plan einer großzügigen kunsthistorischen Ausstellung, deren Durchführung materielle Schwierigkeiten im Wege stehen. Dem Forscher der Geschichte der Soproner Uhrmacherzunft, deren Gründer die Meister Xaver Zoller und Johann Georg Baumgartner waren, sei die Studie „Két nyugatmagyarországi óráscéh“ (Zwei Uhrmacherzünfte in Westungarn) von Dr. André Csatkai („Historia“, IV. Bd., S. 41—46) empfohlen. In dieser ist außer der Soproner auch die Kismarton-Eisenstädter Uhrmacherzunft berücksichtigt.

A zárt település nyomai Sopron környékén.

Irta: ifjabb Gallus Sándor dr.

A mai Sopron közelében már a Kr. e. VII. században zárt település létezik. A vaskor közepén a mai Ausztria területéről érkeznek a telepések, akik birtokukba veszik a Sopron szomszédságában elnyúló dombvidéket. A Károlymagaslaton, a Várhelyen, a Sánchegyén, a Harka melletti magaslatokon vetik meg a lábukat és építik fel földvéraikat.

Ha a ránk maradt településnyomokat rekonstruáljuk, úgy az első, ami szemünkbe tűnik, a temető. A sírok fölé nagy földhányásjeleket (tumulusokat) állítottak. A halottat sokszor 20—30 drb. díszes agyagedénnyel temették el. A halottnak különösen sok ivóvízre volt szüksége, mert még ma is, fellelhető népi hit szerint, égető szomjúság gyötri. Amíg az urnák egyikébe az elégetett halott hamvait rejtették, addig a többi urna folyadékot tartalmazott. Ezt megerősíti az is, hogy az edényben sokszor megtaláljuk a mericét.

Az edényleltárt tányérok, talpastálak és apró bögrék sokasága egészíti ki, ahová a napi táplálékot helyezték. A sírok legérdekesebb mellékletei az állatfejekkel díszített holdsarlóalakú lámpák, az úgynevezett holdidőlumok, vagy helyesebben tűzkutyák. Az agyagtálba helyezett tűzkutyákat fahasábokkal támogatták körül és úgy égették a fahasábokat.

Ausztriában még most is megtaláljuk ezt a berendezést. A világitásra a fenyőfának gyantás hasított ágai a legalkalmasabbak. A tűzkutya ma már vasból készül.

Az urnákat rajzok díszítik. Ezek a rajzok éppen a soproni telepen a legszamosabbak és legérdekesebbek. Az ősember, aki nem tudott írni, rajzai segítségével mondja el hiedelmeit és félelmeit az életről és a halálról. Sajnos még nem tudok be-

számolni a rajzok értelméről. Annyi bizonyos, hogy a halált ellensúlyozó termékenység kultuszt sejthetünk mögöttük.

A rajzokon többször is előforduló szent állat a szarvas. A cselekmény központjában szarvasvadászat áll. A következő mozzanat a szarvas feldolgozása. Egy másik rajzon a halott a túlvilágba utazik lovas kocsiján. A halál mint utazás, mint búcsú egy hosszú és ismeretlen út előtt, oly fogalom, amit mi is jól tudunk megérteni.

Már sokkal kevésbé értjük a görögországi mintaképek nyomán rajzolt táncoló és párharcot vívó csoportok jelenlétét. Ugyancsak görögországi hatás mutatkozik a szövésnek, mint mély jelentőséget kifejező cselekménynek ábrázolásában. Értelme megfejthetetlen. Mi csak az érdekes és kezdetleges rajzokat látjuk, az egyszerű ember erőlködését és önkifejezésre törekvését. A rajzok mögött meghúzódó gondolatvilág nagyrésze örökre elveszett és csak halovány körvonalakban keltheti életre a kutatás.

Az élők telepe sokkal kevesebb rejtéllyel lep meg bennünket. A földbevált igen egyszerű viskókat hatalmas földsáncrendszerrel védték. A földsáncok mindenütt pontosan alkalmazkodnak a hegyoldal stratégiai helyzetéhez. Ahol a hegyoldal erősen lankásodik, ott többszörös erősítéseket építettek ki.

A telepek jó megerősítése ebben az időben igen fontos volt. Európában nyugtalanság uralkodik, a többszáz éve megindult népmozgások még nem ültek el. Maguk a telepések is idegenből érkeztek idegen, ismeretlen földre és szinte természetes reakció ilyenkor az összehúzódás, a védekezés, az ismeretlen veszély elhárításának akarata. Sorsukat azonban a megerősített földvár ellenére sem kerülhették el.

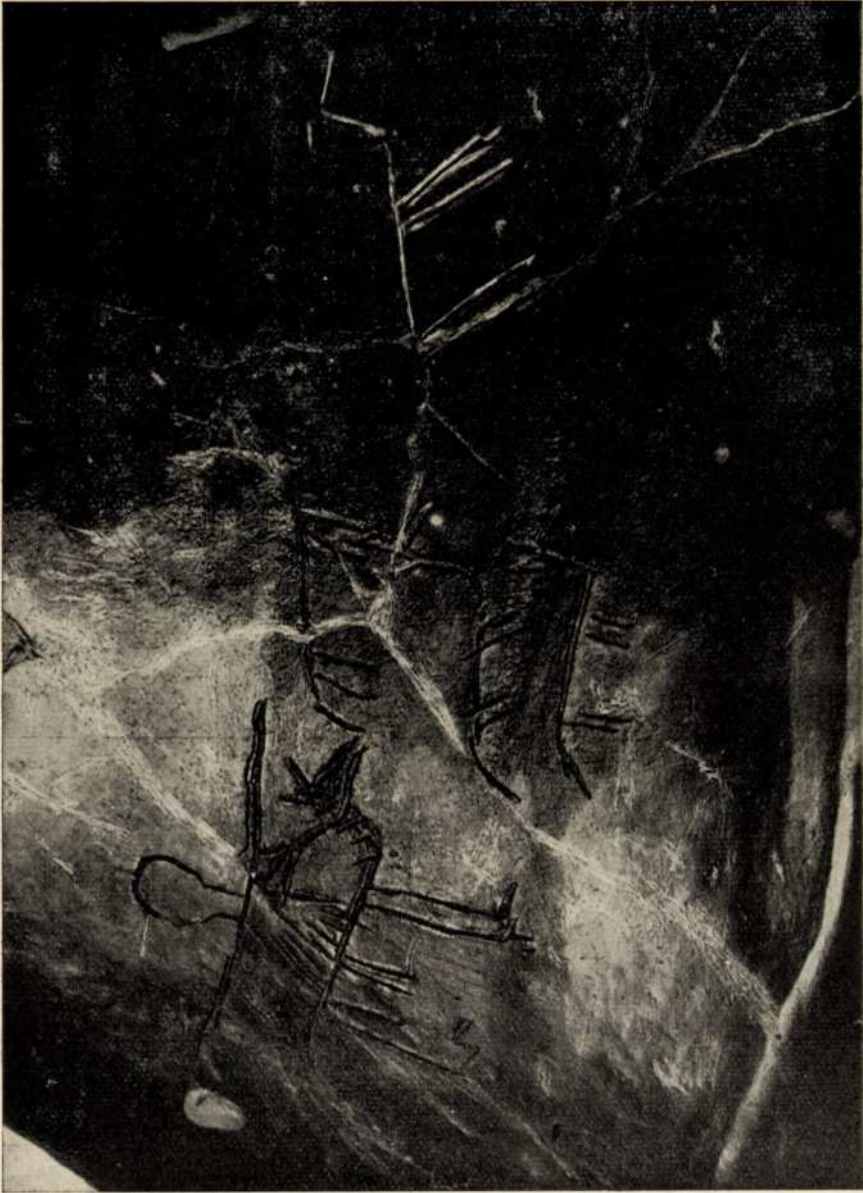
A Kr. e. IV. században ugyanazon a betörési kapun, amelyen ők is érkeztek, beözönlik a hódító kelták népe és birtokba veszi Sopron környékét.

A kelták Nyugatmagyarországon törtek be először és innen hódították meg az egész Dunamedencét. Legrégibb sírmezőjük a Bécsi-dombon került elő. Telepüket már nem a környező dombokra építették, hanem a mai Sopron területére. A harcias kelták teljes fegyverzetben temették el magukat. Szent állatuk a vaddisznó volt és a bécsidombi kelta temető leg-

A legérdekesebb urnarajzok egyike. Az urna a soproni múzeumban van. Az egyik férfi (az arcon látható „csőr” a szakáll jelzése) egy áldozati szarvást tart szarvánál, míg a másik férfi egyik kezével az állat lábait tartva, a másikkal belédöfi az áldozatba a kést. Az állat alatt oltár vagy edény a vér lefelfogására.

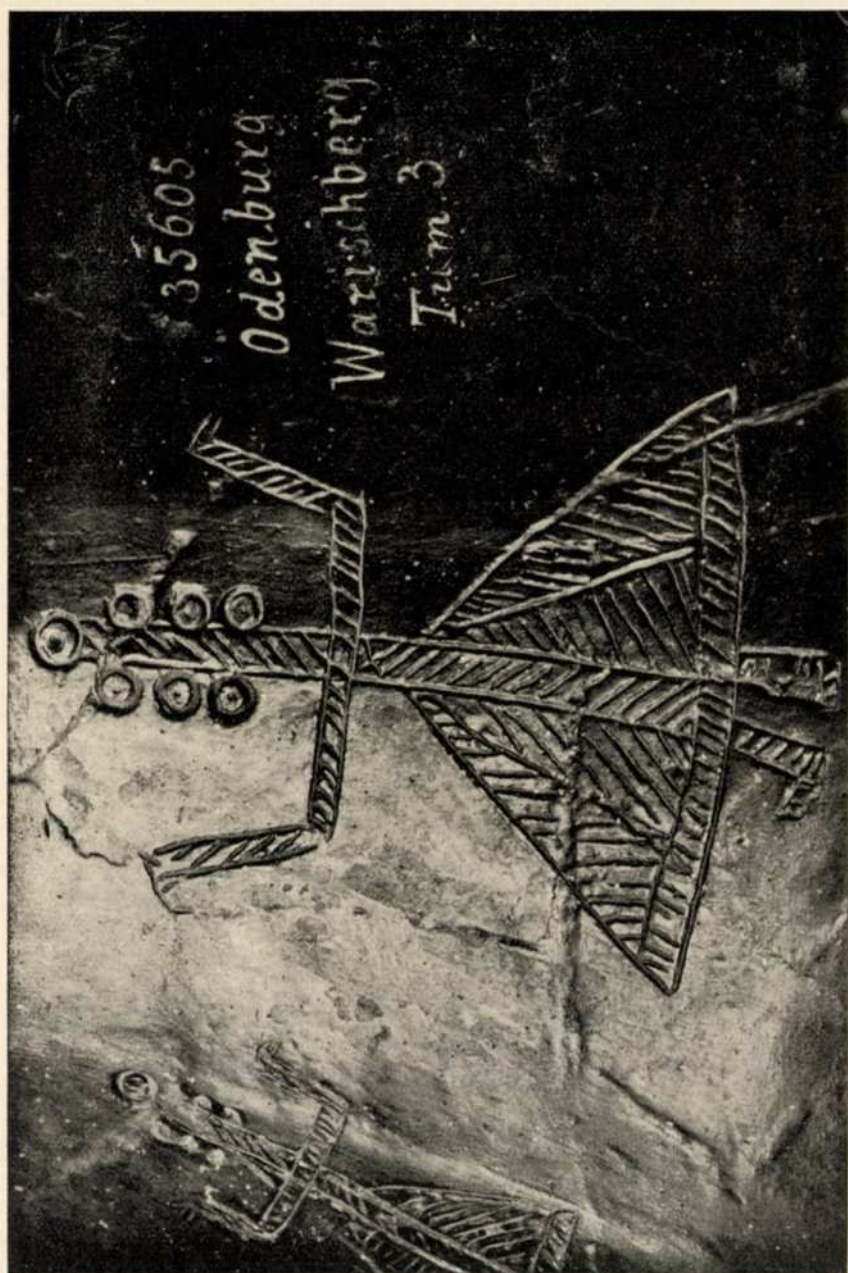

A képen látható a vadász, amint vállmagasságban tartott lándzsával követi a vadat. Előtte a három kisebb állat, esetleg kutya. A „kutyák” előtt egy szarvasinó (?) látható.

Ez a kép az első vadászjelenet folytatása. Egy szarvast látunk, három szarvasünnöt vagy özt és egy nagyszarvú állatot, amely esetleg östuiok (bos).

Imádkozó női alak, a nyaka mellett látható karikák a haját akarják jelképezni.

érdekesebb sírja egy, előkelő helyen, kikövezett kriptában, eltemetett vaddisznó.

Sopron tehát idestova 2300 éves multra tekinthet vissza.

A történelmi események csodálatos szívóssággal maradnak meg a népek emlékezetében: a város kelta eredetét nemcsak a tárgyi emlékek, hanem maga a név is őrzi, amely a kelta eredetű Scarabancia elnevezésből kopott Sopronná.

Dr. Alexander Gallus jun.: Spuren der geschlossenen Siedlung in der Umgebung von Sopron (Oedenburg).

Die Spuren der geschlossenen Siedlung um Sopron stammten aus dem 7. Jahrhundert v. Christi. Die Siedler, die aus dem Gebiet des heutigen Österreich um die Mitte der Eisenzeit sich auf den Anhöhen der umliegenden Hügeln (Karlshöhe, Burgstall usw.) niederließen, wohnten in Erdhöhlen (Erdburgen). Die Erdhügel vorgeschichtlicher Gräber (Tumulus) sind Spuren der geschlossenen Siedlung um Sopron. Aus diesen Erdhügeln grub man verschiedene Lehmgefäße. In Sopron fand man Urnen, die mit den schönsten Verzierungen versehen sind, und welche sich zumeist auf den Toteskult jener Völker beziehen. Ihr heiliges Tier war der Hirsch.

Im 4. Jahrhundert v. Christi eroberten die Kelten Westungarn und damit auch Sopron. Sie besiedelten das Soproner Tal. Ihre ältesten Grabstellen fand man am Wienerberg. Ihr heiliges Tier war das Wildschwein. Der Name Sopron stammt aus dem keltischen Scarabantia. Die Stadt Sopron kann also auf eine Vergangenheit von ungefähr 2300 Jahren zurückblicken.

Népdalgyűjtés Sopronvármegyében.

Irta: Kárpáti Sándor.

A nemzetközi forgalomnak egyik, újabban óriási lendületet vett ága az idegenjárás. Olcsó vonatok, autókárok s egyéb gyorsjárású közlekedési alkalmatosságok ezrivel röpitik a népeket szomszédos vagy távoli tájakra, ahol az így pár órára vagy napokra kicserélt utasoknak alkalmuk nyílik a másik országrész szépségeinek, értékeinek a megismerésére.

Amde nemcsak a táji szépségek, a kultúrközpontok építkezési és művészeti nevezetességei vonzzák az idegeneket, hanem érdeklődésük újabban felfokozott mértékben a népi eredetiségek felé irányul. S örvendetes tény, hogy e révén most már a falu, tehát a tőzsgyökeres nép is bekapcsolódik az idegenjárás érdekkörébe. A népi viseletek, eredeti népszokások, játékok, táncok, dalosbokréták szemlélése ma már beletartozik a hozzánk vetődött bel- és külszázgi látogatónak a programjába. A pompás magyar himzések és eredeti faragások mint becses népművészeti alkotások ma már külszázgokban is rendkívül kedveltek és keresettek.

És ez egészen rendjén van, mert nemzeti sajátos mivoltunkat éppen ezek az ősi eredetű néprajzi elemek mutatják igazában.

Egyik újabban örvendetes módon föllendült kultúrmozgalomnak: a *falukutatásnak* e téren már is nagy érdemei vannak; de még számos néprajzi ág van, amelynek mélyreható felkutatása igen kívánatos volna.

Ilyen például a nép zenei kincseinek, eredeti, sőt a régmúltba visszanyúló ősi népdalainak a felkutatása és összegyűjtése. Olyan kincsek feltárásáról és megmentéséről van szó, amelyeknek elhanyagolása vagy veszendőbemenése a hazai népi kultúrának örök kára volna.

Igaz, hogy a népdalgyűjtés hazánkban is már régebben megindult. Nekünk itt Sopron városában is vannak lelkes nótagyűjtőink, akik ezrivel másolták az innen-onnan kapott dallamokat. Ám e gyűjtemények tartalmának túlnyomó része csak *nóta*, újabb és régibb keletű művészies népdal, miket a cigányzenekarok és nótásújságok terjesztenek országszerte, amelyeknek azonban alapjában véve semmi közük sincs az eredeti *ősi* népdalhoz.

Lajtha László dr., majd *Kodály* Zoltán és különösen *Bartók* Béla már tudatos megkülönböztetéssel kutatott ilyen ősi magyar népdalok után. Olyan nóták ezek, amelyeknek dallamlejtése határozottan a keleti eredetű ötfokú hangsor (pentatonika) jellegét viseli magán. Érdekes, hogy ennek a sajátos dallamlejtésnek nyomait (hiányos hangsor, negyedlépéses befejezés) felismerhetjük egyik-másik mai katonanótában is: a *nóta* régieskedő, de a szövege mai, ennél fogva az egész nem ősi termény, hanem archaizáló csinálmány.

De *Bartók* és *Kodály* gyűjtése nagyrészt a nemzetiségi hazai tájak közé ékelt, vagy az ú. n. csángó magyarok szájról szájra hagyott dallamaira szorítkozott. Ezeknek a megmentésével elévülhetetlen érdemeket szereztek. Az újabb muzsikuskok közül *Veress* Sándor is leginkább Moldvában kutatott ősi magyar dallamok után. Dunántúl is jártak nótagyűjtők (Somogyban, Zalában), *Veress* Sándor a győrmegyei Rábavidéken is járt, de sopronmegyei kutatásról nem tudok.*) *Kapi-Králik* Jenő (városunk szülötte) a múlt nyáron Nagygeresden jegyzett fel néhány eredeti dallamot (kettőt közülök fel is dolgozott egy hangulatos zenekari szvitben), de a tiszta dallamot még sehol sem közölte s így annak ősi eredetiségéről nem mondhatunk ítéletet. *Michay* Ödön (szintén Sopron város fia) Ebergőc vidékéről származó nótákat jegyzett föl egy idősebb cseléd előéneklése után, amely dallamok menete, szerkezete, záradéka szintén erősen emlékeztet a *Bartók*-gyűjtemény hanglejtéseire. Hitelességük azonban kérdéses.

A megyében több helyütt magam is jegyeztem föl néhány

---

*) Újabban Szany vidékén jegyzett föl néhány eredeti nótát *Veress* Sándor.

nótát, ezeknek azonban csak a szövegben van lokális ízük, a dallamok többé-kevésbé szokványosak s mentesek minden ősi magyar elemtől.

Mindez élénken bizonyítja, hogy az őseredetű dallamgyűjtésnek Sopron megyében is van talaja. Bár kevert nemzetiségek lakják a megye nagyrészét, beljebb a Rábaközben, a Hanságban bizonyára érdemes volna kutatni. A falukutatás kiterjeszkedhetnék az őskultúramentés emez ágára is.

Természetesen sok nehézsége van ennek a dallamgyűjtésnek, bár még mindig akadnak öregemberek, pásztorok, nótás asszonyok, akiknek ajkáról le lehetne lesni s följegyezni az ősiinek vélt dallamot, aminek valódiságát azután tudományos összehasonlítással lehet megállapítani. (Közismert dolog ugyanis, hogy az ilyen nótáknak, de még az újsütetű „népdalok”-nak is vannak vidékenként, sőt faluként eltérő variánsai, amelyekben akárhányszor a nép maga korrigálja ki népiesre a szerző csinálmányát.)

Ha szakképzett és abszolút zenei hallású a gyűjtő, akkor följegyzését, tehát a nóta valódiságát hitelesnek fogadhatjuk el. Legbiztosabb természetesen a gramofonnal való gyűjtés, mert e tökéletes műszernek a tüje nemcsak belerója a lemezbe a hangot, hanem annak bármikor s akárhányszor való visszaidézését teszi lehetővé. Ám az ilyen föl vétel és megrögzítés nagyon költséges és csak akkor válik közkinccsé, ha nyomdafestéket is lát. (A magyar nemzeti múzeum egyik tárában százával hevernek ilyen gramofonfölvételek, amiknek nótái mai napig is kiadatlanok!)

De költséges a hallás utáni följegyzés is, mert a gyűjtőnek az utiköltségen felül mégis hosszabb időn át kell kutatnia és ott tartózkodnia azon a vidéken, ahol ilyen dallamgyűjtés lehetősége adódik. Ez pedig lényeges költségtöbbletet jelent, amit a maga zsebéből csak az fedezhet, akinek módja van hozzá. (A muzsikások nagyrésze azonban, sajnos, szegény ördög, akinek a zenélés inkább lelki szükséglete, mint — kenyere.)

Azért az ilyen, nemzeti értékmentést jelentő népdalgyűjtést a hivatalos hatalom érdekkörébe utalandónak vélem. Meg lehetne

oldani a kérdést a falukutatás keretén belül, anyagi segélynyújtással. Annyi most a fiatal és keresetnélküli magyar muzsikussal, hogy kapva kapva e hálás munkakör s érdemes feladat után és bizonyára teljes odaadással szorgalmazná az ügyet, amelynek sikere érdemet és értéket jelent egyaránt.

Bartók és Kodály mesterek céltudatos művészete révén a magyar muzsikának emez ősi elemei helyet kaptak a nagyvonalú zeneművekben is, és lám a külföld felfigyelt ezekre a meglepő nemzeti sajátosságokra és ma már új magyar zenéről beszél. Új irányról, új és hódító stílusról, amelynek színei, motívumai keletre mutatna, az őshaza felé, ahonnan a szájhagyomány még egyet-mást átmentett a kárpátalji újhazába.

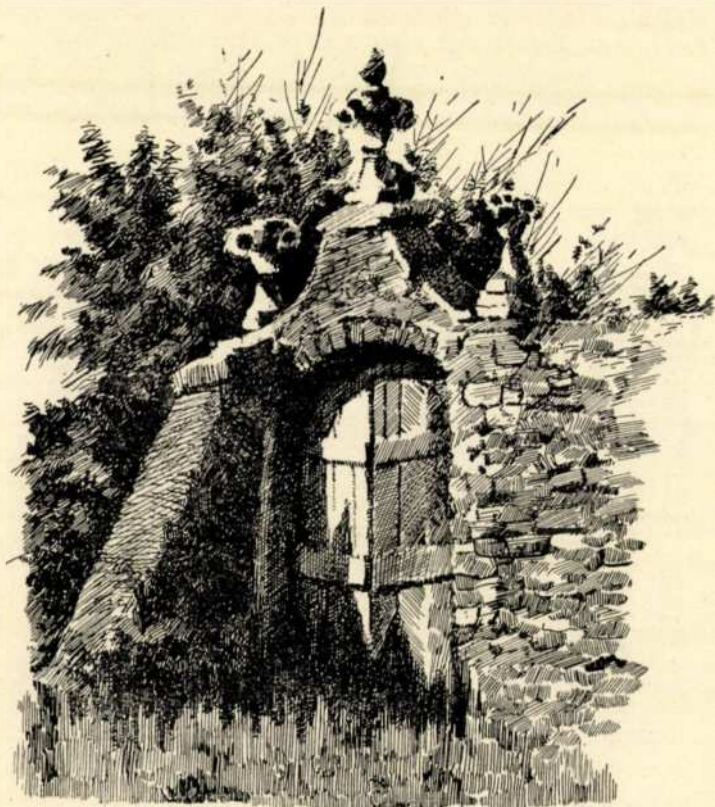
Folytassuk tehát ezt az értékmentést, mert az őseredeti nóták gyűjtése kultúrmissziót jelent ennek az elárvult nemzetnek.

Sopron környékének néhány újabb érdekes növénye.

Az ausztriai Alpok közelségével magyarázhatjuk nyugati hegyvidékünknek sok tekintetben már az alhavasira emlékeztető flóráját. A már régebben ismert adatokhoz újabban több olyan járult, amelyek a magas hegyvidéki jelleget még kifejezettebbé teszik. Néhány évvel ezelőtt találta meg *Dr. Kárpáti Zoltán* a Rák-patak forrásvidéke körüli nedves, hűvös réteken a *Pleurospermum austriacum* (L.) Hoffm.-t és a *Cirsium erisithales* (Jacq.) Scop.-t. Az utóbbinak a *Cirsium oleraceum* (L.) Scop.-val alkotott keverékfaját a *Cirsium Candolleianum* Näg.-t 1904-ben a Dachsriegel nedves rétjein már megtaláltam, anélkül, hogy magára a *C. erisithales*-re ráakadtam volna. A múlt évben ugyanazon a vidéken a Dachsgaben rétjeiről, trianoni határon túl, nagy örömmre szintén előkerült. Erről a vidékről huzódhatott le a Rák-patak völgyébe is. Érdekes új adat a Csonka Hazára a *Goodyera repens* (L.) R. Br. orchidea, melyet néhány példányban a Nagy-Füzesből a Vadász-forráshoz vezető út menti tisztásokon az ültetett fenyvesek szélén, kissé nyirkos, mohos helyeken *Pirola rotundifolia* L. és más növények társaságában a múlt évben találtam meg. A Kárpátokban, Horvátországban előforduló csinos kis növényke a Csonka Hazában csak Kőszeg környékén található még.

Dr. Gombocz Endre.

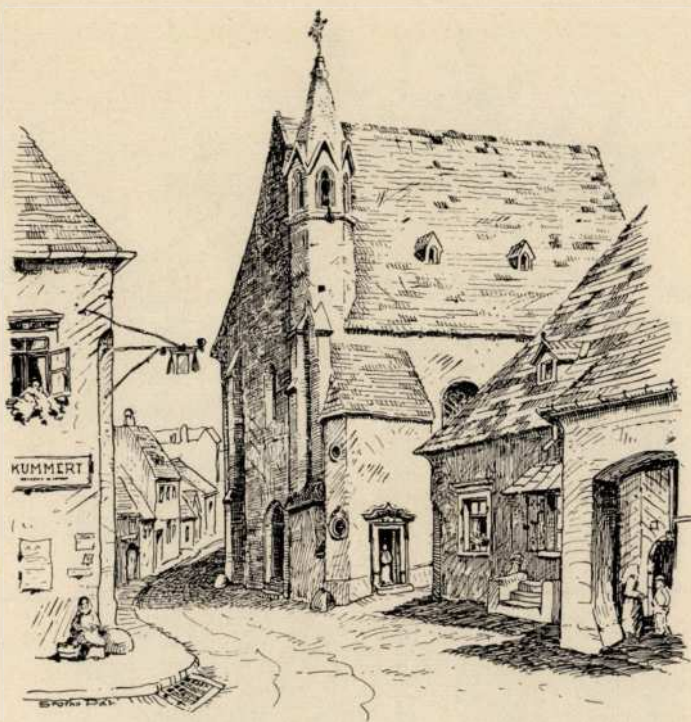
Képek Sopron multjából.

Szabó Margit

A Ferenciek kertjének kapuja.

(A mai Vitznyedy-utcában; lebontották és a Storno-ház (Bécsi-ut) falába építették 1935.)

Copyright by Storno.

A Szentlélek-templom környéke a 19. század végén.
(id. Storno Ferenc vázlatkönyvéből.)

Soproni irodalom.

Payr Sándor: Zrinyi prókátora. Történeti színmű négy felvonásban egykorú dalokkal. Győr, 1937. — 95 l.

A jeles történetíró ebben a művében a drámaíró tollával cseréli fel a hisztórikusét, úgy azonban, hogy nem tesz engedményt a költészetnek a történetírás rovására. Ezt természetesnek is tarthatjuk attól, aki történeti hűséggel írta meg még e század elején Zrinyi prókátorának, Wittnyédy Istvának életrajzát és aki egész hosszú s gazdag tudományos munkában töltött élte folyamán mindig Klió szolgája volt, a költészet műsájának pedig csak lelki üdülésképpen, kevés üres órájában áldozott. Horatius tanácsát: „nonum prematur in annum” követve az író, nem kilenc, hanem huszonnégy évig hevertette kéziratát íróasztala fiókjában s az egész művet csak akkor bocsátotta a nyilvánosság elé, mikor annak több részlete nyilvános felolvasásból vagy színpadi előadásból már ismert lett.

A *Zrinyi prókátora* történeti színmű, s legfőbb értéke éppen abban van, hogy valóban történeti, hogy a rajz, amit arról a küzdelmes és szomorú korról nyújt, hű és igaz. De korszerűek a szereplő személyek is: a németlelkű, császárbárát soproni városbíró és a ravasz és óvatos szenátorok, akiknek a magyar Sopronban fontosabb a bor ára, mint a magyar haza sorsa, a velük szembenálló nemcsak magyar, hanem német származású városi tanácsosok, a Reichenhallerek. Gradtok hűsége és hazaszeretete, a bécsi udvarnak kém-szolgálatot teljesítő, ravasz és hizelgő cseh toronyőr alakja, de elsősorban is hű és korszerű a színmű főhősének, a nagy Zrinyi Miklós legnagyobb csodálójának s legigazibb hívének, a nagyészű jogtudósnak s kristálytisztá jellemű hazafinak, Wittnyédy Istvánnak jelleme. A dráma szempontjából túlságosan sok is egyéniségének nemes jellemvonása, hiányzik nála a tragikai vétségnek amaz Achilles-sarka, ahol sebezhető volna. Így csak áldozata lesz nemeslelkűségének s főképp messzetekintő, megnemalkuvó hazafiságának, a nélkül, hogy valami botlásával maga idézné elő végzete beteljesedését. A drámaíró alakító tollát azonban itt visszatartotta a történetíró lelkiismeretessége.

A színmű határozottan azt a benyomást kelti, hogy megírásával a szerző inkább történeti, mint drámai célt igyekszik szolgálni. A korrajz hűsége mögött így háttérbe szorult a cselekvény drámai lüktetése, a szenvedélyek harca s a dialógusok drámaisága. Hatása azonban így is van az ol-

vasóra: híven állítja elénk Sopron életét s vele kapcsolatban egész Magyarország sorsát 1664-ben, abban a szomorú korban, mikor annyi sok jó magyarnak, s köztük Zrinyi prókátorának is „két pogány közt egy hazáért omlik ki vére”. Végigolvastván a drámát, azzal az érzéssel tesszük le kezünk-ből, hogy a neves történetíró ezzel a művével is újabb levelet fűzött írói bábérkoszorújához.

ri.

Sopron a régi magyar irodalomban. Kiadta és sajtó alá rendezte dr. vitéz Házi Jenő városi főlevéltáros dr. Augusztinovicz Elemér tanár és a soproni áll. Széchenyi István gimn. VI. o. tanulóinak közreműködésével. Budapest, Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. — 120 l.

Ez a kis könyv, mely mint a Vajthó László szerkesztésében megjelenő *Magyar Irodalmi Ritkaságok* 36. kötete jelent meg, beszédes bizonyítéka annak, hogy a németnek tartott Sopron már századokkal ezelőtt is nem egy magyar íróval és költővel ajándékozta meg irodalmunkat, hogy ebben az ősi városban mindig élt és alkotott a magyar szellem s hogy írói és költői irodalomtörténetünk lapjain is megörökítést érdemelnek. Természetesen Sopronnak már lakossága összetételénél fogva sem lehetett olyan szerepe a magyar irodalmi és szellemi élet fejlődésében, mint pl. a magyar lakosságú Debrecennek vagy Kolozsvárnak, de hogy a magyar szellem itt is termékenyítőleg hatott irodalmi életünkre, annak éppen az előttünk levő kis könyv a bizonyítéka. Hányan tudják pl., hogy az eddig ismert legrégibb magyar virágének, szerelmi költszetünknék első, írásban fennmaradt emléke soproni eredetű s 1490 táján írta Gugelweít János városi jegyző egy városi könyv fedőlapjára? Vagy hogy a magyar szótárirodalom egyik első terméke, a tudományos irodalomban Soproni Szójegyzéknek nevezett, töredékes kis jegyzék szintén Sopronban keletkezett? (Régi irodalmunknak e két becses emléket a kötet tudós és szerencséskezű szerkesztője fedezte fel a városi levéltárban s ismertette meg a tudományos világgal.) A közölt szemelvények bizonyítják, hogy Sopronban a német földről elterjedt reformáció magyar követőkre is talált, s két híres prédikátor, az énekszerző Szeremlyéni Mihály s a híres szónok és író Beythe István volt a soproni evangélikus magyar gyülekezetnek lelki gondozója. Mindkettő műveiből találunk szemelvényeket a műben.

Ugyancsak a reformáció korából való a Szigeti Frankovith Gergely doktor műveiből vett részletek, valamint Artner Sebald magyarnyelvű kérvénye a soproni tanácshoz. A XVII. századból Nyéki Vörös Mátyás kanonok gazdag vallásos költszetéből mutat be néhány szemelvényt a gyűjtemény.

Kétségtelen, hogy Sopron Kis János életében emelkedett irodalmunk szempontjából a legnagyobb jelentőségre. Kazinczynak ez a leghivebb barátja hosszú és munkában gazdag életének irodalmi tevékenységét ez ősi

város falai közt fejtette ki. Itt alapította már diákkorában a líceumi Magyar Társaságot, itt szerkesztette a Soproni Estvéket, itt írta a korában nagyra értékelt költeményeit, tudományos és vallásos tárgyú műveit, innen írt leveleivel kapcsolódott be irodalmunk irányításába s itt látogatták meg az országszerte ismert költőt irodalmi életünk akkori vezérei. Kortársai közül Dukai Takách Juditnak, aki élete egy részét Sopronban töltötte s itt is halt meg és a bencés Kovács Márk Jánosnak költészetéből mutat még be a gyűjtemény néhány szemelvényt, végül Frankenburg Adolf emlékirataiból a Liszt Ferenc gyermekkorára vonatkozó érdekes részletet. Az írókra és műveikre vonatkozó jegyzetek és adattár egészíti ki a művet és emeli értékét.

Elismerés illeti a kiadásért vitéz Házi Jenő főlevéltárost, valamint Augusztinovicz Elemér tanárt és lelkes diákjait, hogy gondos és nagy utánjárást kívánó munkájukkal megvilágították Sopron jelentőségét régi irodalmunk szempontjából.

ry.

Élő Dezső dr.: Sarród monografiája. Budapest, 1937. Az Országos Széchenyi Szövetség Könyvtára. 2. A Magyar Társaság Falukutató Intézetének támogatásával. (8-r., 167 l., 6 kép, 1 grafikon, 1 dülötérkép.)

A Sopron és vidékének sorsát vezetni hivatott tényezők és a szülőföld helyzetének alakulása iránt érdeklődni tudók tábora örömmel fogadta a Magyar Társaság Falukutató Intézete által 1936-ban kiírt községmonográfia pályázat eredményét; a három első díj közül kettő jutott soproniaknak: Sarród és Sopronbánfalva monográfiájáért. Ezt az eredményt megénk kulturális és közigazgatási viszonyai is igazolják. Kéziratok alapján ismertetésükkel részletesebben foglalkozott annakidején a helyi napisajtó; most néhány hónapja Sarród monografiája nyomtatásban is megjelent.

A falvak helyzetének kutatása ma már országos érdeklődés tárgya. Egyes munkák, vagy csak riportok, nagy port vertek fel s bizonyítják, hogy a falukutató munkáját és a kutatók módszereit általános elvi szempontokból is szükséges tisztázni.

Élő Dezső könyvének igen nagy értékei vannak. Lelkes lendülettel, kitartó szorgalommal és őszinte szeretettel gyűjtötte össze és dolgozta fel szülőfalujának anyagát. Műve szakszerűségét és őszinteségét biztosítja az, hogy családja évszázadok óta a sarródi rögön verítkezett, ahol a szerző ismer minden embert, minden házat, minden darab földet; másrészt fővárosi tartózkodása megadta a szükséges távlatot és hozzásegítette a tudományos falukutató munkához megkívánt adatforrásokhoz.

Élő ír a falu történetéről, melyet a Fertővidék multjába illeszt s ebben a részben a Hanság irodalmára támaszkodik. Különösen gyakran szerepel az Ostffyak neve. A falu építkezésének tárgyalása alkalmat ad arra, hogy rámutathasson a hibákra és bűnökre, melyek az egészséges terjeszkedést meg-

akadályozták. A házakat kívülről-belülről alaposan ismeri. A népesedés családnév-történeti megalapozással érdekfeszítő része a könyvnek. Itt rámutat erkölcsi és gazdasági rúgókra. A lélek átalakulása, a család válsága és a megélhetés többszörösen összefüggnek. Színes vonásokban kapjuk a néplélek jellemzését. Ha képesek volnánk akár a közelmúlt történelméből is tanulni, akkor a vezető osztályok ennek a rajznak nagy hasznát vehetnék. A szerző okleveles gazda s ezért is veszi a mezőgazdálkodást szakszerű vizsgálat alá. Összefoglalja a szükségesnek vélt tennivalókat is; a jövő jobbítása érdekében azonban a népnek is tennie kell, nemcsak a felsőbb osztályoknak.

A könyv megírásában erős támasz volt Bodor Antal dr.-nak „A falukutatás vezérfonala” c. kérdéstanja. Élő munkája nem elmélet, nem általánosítások gyűjteménye, hanem valóság, mely mindig sok adatra hivatkozik s ezért is tudja az olvasót mindvégig lekötöni.

Az Előszóban azt írja: „Nem akartam mindenki szájaíze szerint beszélni. Fajtam iránti őszinte szeretet is irányított abban, hogy ha már irok, igazat írjak.” Méltó ebben annak a Széchenyinek a nevét viselő Szövetséghez, aki azt hirdette: Minden javítás és javíthatás legbiztosabb alapja az igazi önismeret.

R. K.

Thirring Gusztávné, Waisbecker Irén: Újabb adatok a magyarországi Waisbecker-család történetéhez és egyéb családi emlékek. Sopron, Székely és Társa könyvnyomdája, 1937, 20. l.

A korábban megjelent Waisbecker-család történetéhez nyújt pótlásokat ez a kis füzet, melyben legfontosabbnak a Németországból bevándorolt család 1550-ig visszamenő családfáját tartjuk, amint ezt Orb város helytörténetének neves kutatója: Dr. Schäfer Károly Henrik levéltárnok összeállította. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a család nevének a Weistümer-ekkel való kapcsolatba hozását erőltetett magyarázatnak tartjuk. Waisbecker Ferenc-ágra vonatkozó kiegészítések, kisújfalusi Wildner, majd Szovják és Schöpf-családokat érintő adalékok teszik tanulságossá e nagy szeretettel megírt munkát. Kívánatos lenne, ha minél többen nemcsak olvasnák ezt a munkát, hanem követnék is a jó példát családjaik multjának tanulmányozásával.

Vitéz Házi.

Felföldi János: Soproni Poncichter (Gazdapolgár). Néprajzi tanulmány. 8-r., 23 l., 15 kép. Rábaközi Nyomda, Sopron, 1937.

A szerző a régi sajtóságok nyomozására, a hagyományok megfigyelésére és megőrzésére alkalmas tárgynak találta a soproni „poncichter” életének és jellemének tanulmányozását. A szerző e munkában vázlatosan ismerteti a poncichter elnevezés eredetét, a faji jellegét, asszimiláló hajlamát, jellegét, szabadság-, szülőföldszeretetét, szellemi adottságát, népviseletét, vallásosságát, családi életét, megrajzolja háza és lakása képét, eleven színekkel festi meg a bormérésekben lüktető életet és a poncichter eredeti

humorát. Közmondásokat és népköltészeti töredékeket közöl és kiemeli e nép dal- és zeneszeretétét. Elismerés illeti a szerzőt e munkáért, mert első kísérlet, amellyel a soproni gazdák eredeti és különleges életmegnyilvánulását feltárja. A munka értékét emeli a gazdag képanyag, csak kár, hogy a népviseletet feltüntető rajzok helyébe nem tett fotókat, amelyek sokkal hívebben tükröznék vissza a hamisítatlan poncihtertípust. A füzet ára: 20 fillér.

Sopron szabályrendeleteinek gyűjteménye. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta **Dr. Heimler Károly.** Hivatalos kiadás. Sopron, 1937. Röttig-Romwalter-Nyomda Bérloi. (n 8 r. XI és 598 lap, 1 térképvázlattal.)

Ez a hatalmas kötet egyaránt dicséri a város áldozatkészségét és szerkesztőjének fáradhatatlan buzgalmát. Nem olvasásra szánt könyv, de mint a városi tisztviselők nélkülözhetetlen segédkönyve s a városi ügyekben tájékozatlan közönség tanácsadója, olyan alkotás, amelyre feltétlenül szükség volt. Egy fél századnál hosszabb idő alatt megalkotott szabályrendeletek áttekinthetőségére való törekvés természetesen nehéz feladat elé állítja azoknak szerkesztőjét. *Dr. Heimler Károly*-nak sikerült a városi jogalkotás óriási anyagát oly alakba önteni, hogy azok is, akik nem járatosak a közigazgatás útvesztőjében, benne könnyen igazodhatnak el. A nagy anyag, természete szerint, nyolc csoportba foglaltatott össze s a gondos szerkesztés a szabályrendeleteken időközben eszközölt módosításokat és szövegbeli változásokat is tüzetesen feltünteti, úgyhogy a könyv forgatója mindenütt a mai állapotnak megfelelő anyagot találja meg. A könyv használhatóságát gondos szám-soros mutató és betűrendes index emeli.

Sopron e könyvvel is megelőzte testvérvárosait, *Dr. Heimler Károly* pedig hosszú városi szolgálatának méltó emléket állította e művel. *Th.*

Sopron bibliográfiája.

- Bajzáth J.:* Sopron. (Zalai Közlöny, 1937. április.)
- Bedy Antal:* Sopron újjáéledése. (Soproni Hírlap, 24. évf., 109. sz. 1937. május 16.)
- Berecz Dezső dr.:* Sopron mai szellemi élete. (Soproni Hírlap, 24. évf., 1937. 98—100. sz.)
- Csatkai E. dr.:* Alte Ladenschilder. (Oedenburger Zeitung, 1937. július 6. 70. évf., 149. sz.)
- A modern Verdi és Wagner soproni ellenségei. (Soproni Hírlap, 24. évf., 133. sz. 1937. június 16.)
- Diószeghy Miklós:* A vidéki városok között Sopronban van a legnagyobb idegenforgalom. (Új Magyarország, IV. évf., 42. sz. 1937. február 21.)
- Élő Dezső dr.:* Sarród monográfiája. (Orsz. Széchenyi Szövetség könyvtára 2. (8-r., 167 l., 6 kép, 1 grafikon, 1 dülötérkép. Bp., 1937. Szalay S. ny.)
- Felföldi János:* Soproni Poncichter (Gazdapolgár). (Néprajzi tanulmány. 15 kép. 8-r., 23 l. Sopron, 1937. Rábaközi Ny. és Lapkiadó Vállalat. Ára: 20 fillér.)
- Harmuth Adolf:* Orts- und Flurnamen im Bezirk Eisenstadt. Eisenstadt, 1937. im Selbstverlag. (k. 8-r., 89 l.)
- Házi Jenő dr., vitéz:* Sopron a régi magyar irodalomban. (Kiadta és sajtó alá rendezte Dr. Augusztinovicz Elemér tanár és a soproni áll. Széchenyi István gimn. VI. o. tanulóinak közreműködésével.) Magyar Irodalmi Ritkaságok, 36. sz. 16-r., 120 l. Budapest, 1937. Magy. Egyet Ny.
- Sopron a régi irodalomban. (Soproni Hírlap, 24. évf., 109. sz. 1937. május 16.)
- Heimler Károly dr.:* Sopron szabályrendeleteinek gyűjteménye. (N. 8-r., I—XI + 598 l., 1 térkép. Hivatalos kiadás. Sopron, 1937. Röttig-Romwalter-Ny. Bérlői.)
- Martonos Lajos dr. és Udvardi Lakos János:* A Soproni Gyorsíró Egyesület Dr. Traeger Ernő ünnepélye 1936. június 14-én. (8-r., 27 l. Sopron, 1937. Az egységes magyar gyorsírás könyvtára, 131. sz.)
- Mihalovits János:* Soprontól Sopronig az Istenszéken és Muckon át. (Soproni Hírlap, 24. évf., 166. sz. 1937. július 25.)

- Németh, Samuel:* Neuere Melanchthon-Handschrift in der Bibliothek des ev. Lyzeums zu Sopron-Oedenburg. ((In „Gotthold“, 16. Jahrg., Folge 20. 31. Okt. 1936. Sopron. 4° 138—140 = 3 S.)
- Payr Sándor dr.:* Zrinyi prókátora, történeti színmű négy felvonásban egykorú dalokkal. (Zenei részét zongorára és énekhangra alkalmazta és saját szerzeményeivel is bővítette: Kapi Gyula.) 16-r., 96 l. Harangszó-könyvtár, Győr, 1937. Baross-ny.
- Liselotte hercegnő, Rákóczi rokona, XIV. Lajos udvarában. (Evangélikus Élet, 1936. 25—30. sz.)
  - Gárdonyi mint kérő a dabronyi papék házában. (Luther-Naptár, 1936.)
  - Testvéri közösség magyar protestáns énekeskönyveinkben. Kálvin és kálvinizmus. (Jubileumi Emlékkönyv. Debrecen, 1936. 403—440. lap.)
  - Berzsényi Dániel búcsúztatója. (Néhány versszak a Farádon őrzött kéziratból. Soproni Hírlap, 1936. február 23.)
  - Kis János levele Dukai Takách Judithoz. Milyen feltételek alatt lehetnek a szépnembeliek versírókká. (Soproni Hírlap, 1936. március 8.)
  - Dukai Takách Judit arcképe. Amilyennek Döbrentei és Berzsényi rajzolta. (Soproni Hírlap, 1936. május 17.)
  - A három Matkovich-gyermek áttérítése. (Evang. Élet, 1936. 51. sz.)
  - Dukai Takách Judit, a költőnő. Halálának századik évfordulójára. (Luther-Naptár, 1937.)
  - Az elveszett Csepregi Graduál. (Protestáns Szemle, 1937. 3. sz.)
  - Hogyan lett Torkos András győri lelkész, a magyar pietisták atyja? (Evangélikus Élet, 1937. 18. sz.)
  - M. Hegyfalusi György, a hitvitázó és imakönyvíró. (Evangélikus Élet, 1937. 27—32. sz.)
  - Vérteskethely, mint anyaggyülekezet és a Leposa-lelkészek és tanítók. (Harangszó, 1937. 31. sz.)
- Proszvimmer Margit:* Ahogy az idegen s ahogy a soproni látja Sopront. (Soproni Hírlap, 1937. 90. sz.)
- Soproni hangulat. (Magyarság, 1937. április 20.)
- Szádeczky-Kardoss Elemér dr.:* A Lajta-folyó kialakulásáról. (Földrajzi Közlemények, 65. kötet, 1937. évf., 1—3. sz. 27—31. l.)
- Szathmáry István:* A soproni fenyvesekben. (Vers. Soproni Hírlap, 24. évf., 139. sz. 1937. június 23.)
- Téglás J. Béla dr.:* Dunántúl népességének változása a török uralom megszűnése óta. (Történetírás, I. évf., 3. sz. 294—312. o. folytatás.)
- Thier, Ladislaus:* Ein Kardinal-Bischof, Gönner des ersten Soproner Buchdruckers. (Oedenburger Zeitung, 70. évf., 131. sz. 1937. június 13.)
- Kulturhistorisches aus einer Sammlermappe. IX. Keine unentgeltlichen

Arzneien mehr. X. Ein seltener Kultschar-Druck. XI. Dr. Karl Toepler, ein hervorragender Arzt und Geschichtsforscher. XII. Eine elegante Einladungskarte. XIII. Ein rares Cholera-Büchlein. XIV. Tanzordnung aus dem vormärzlichen Sopron. XV. Aus einem alten Kalender. XVI. Die älteste Soproner Feuer-Ordnung. (Oedenburger Zeitung, 70. évf., 95—96., 98—100., 103., 106., 109., 112—117., 119—121., 123—126., 129—130., 166—167., 172., 175. sz., 1937. ápr. 29—30, május 2, 5—6, 9, 13, 16, 21—23, 25—27, 30, június 1—2, 4—6, 8, 11—13, július 25, 27, augusztus 1, 5.)

Thirring Gusztávné Waisbecker Irén: Újabb adatok a magyarországi Waisbecker-család történetéhez és egyéb családi emlékek. (8 képpel. Sopron, 1937. Székely és Társa ny.)

Varga Lajos dr.: A Frankenburg-úti nyárfáról. (Soproni Hírlap, 24. évf. 82. sz. 1937. április 14.)

Wallisch, Friedrich: Zwischen Alpen und Steppe. Rund um den Neusiedlersee. („Tagespst“, Graz, 9. Mai 1937. Nr. 127.)

Sopron. Vasárnapi Könyv. 27. évf., 3. sz. 1937. II. félév.

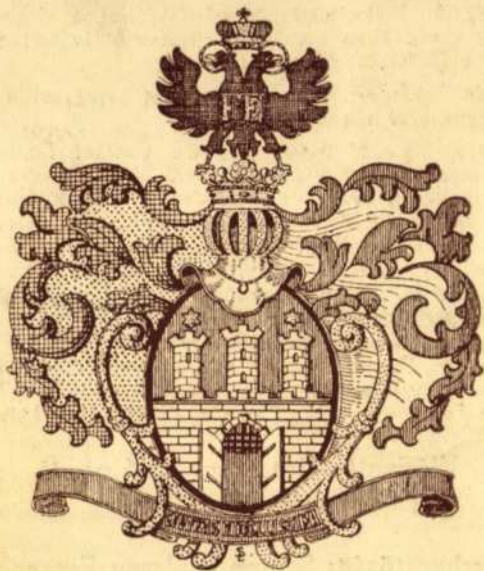
Amikor még vízbe mártották az árdragítókat. — A soproni tanács 350 év előtti rendelete. (Soproni Hírlap, 24. év., 29. sz. 1937. május 16.)

Dunántúli Képes Újság. (Szerkeszti és kiadja: Gantner Antal. 26. évf., 27. sz.)

Szerkesztői üzenet!

Többeknek. Anyagtorlódás miatt a beküldött cikkeket a legközelebbi számok egyikében közöljük.

Kérjük Sopron barátait, gyarapítsák a városi múzeumot és a levéltárakat soproni és sopronmegyei vonatkozású okmányok, képek, tárgyak stb. adományozásával vagy letétbehelyezésével, ez a legbiztosabb módja annak, hogy ezek az értékek az utókornak megmaradjanak.

Soproni Szemle

I. ÉVFOLYAM
1937. NOVEMBER 15
3—4. SZÁM

A SOPRONI VÁROSSZÉPÍTŐ EGYESÜLET KIADÁSA

A SOPRONI SZEMLE kulturtörténelmi folyóirat a *Soproni Városszépítő Egyesület* kiadásában évenként négyszer öt ív terjedelemben minden negyedév első felében jelenik meg.

Főszerkesztő: *dr. Heimler Károly* ny. városi főjegyző, a *Soproni Városszépítő Egyesület* elnöke.

Szerkesztőbizottság: *Becht Rezső* író, *dr. Csatkai Endre* művészeti író, *dr. Freibergér József* okl. közgazdász, *dr. Gombocz Endre* egyetemi tanár (Budapest), *dr. vitéz Házi Jenő* városi főlevéltáros, *Lauringer Ernő* m. kir. tanügyi főtanácsos, áll. gimn. igazgató, múzeumi igazgatóőr, *Leitner József* gimn. tanár, *dr. Mihályi Ernő* főiskolai tanár (Pannonhalma), *Németh Sámuel* m. kir. tanügyi főtanácsos, ev. liceumi (gimn.) igazgató, *dr. Ruhmann Jenő* ev. liceumi (gimn.) tanár, *dr. Romwalter Alfréd* műegyetemi tanár, *dr. Payr Sándor* ny. egyetemi tanár, *Storno Miksa* építési vállalkozó, *Sümeghy Dezső* vármegyei főlevéltáros, *dr. Szenci Vilibald* városi aljegyző, *dr. Thirring Gusztáv* m. kir. kormányfőtanácsos, ny. székesfővárosi stat. hivatali igazgató, *dr. Varga Lajos* egyet. magántanár, *dr. Vendl Miklós* műegyet. tanár.

Előfizetési ára évenként 6 pengő.

Egyes szám ára 1'80 P.

Szerkesztőség: Sopron, Kölcsey Ferenc-u. 1.

Kiadóhivatal: Sopron, Várkerület 44. (Idegenforgalmi Iroda.)

Postatakarék csekkszám: 43.705.

Külföldi érdeklődésre szánt közleményhez kérünk idegennyelvű kivonatot mellékelni.

Kéziratokat csak külön kívánságra a postaköltség megküldése ellenében küldünk vissza.

A dolgozatok szerzői 25 különnyomatot igényelhetnek.

T a r t a l o m :

<i>Thirring Gusztáv dr.:</i> Sopron népessége a 18-ik század elején	161
<i>Breuer György:</i> A sopronmegyei madárvárták	173
<i>Németh Sámuel:</i> Egy érdekes csaváros érem a soproni ev. liceum éremtárában	188
<i>Maár Károly:</i> Hol állott Rov vára?	194
<i>Lauringer Ernő:</i> A soproni városi múzeum legújabb római-kori sírkö-leletei	199
<i>Kapi-Králik Jenő:</i> A soproni Stark-féle virginalkönyv 1689-ből	205
<i>Storno Miksa:</i> Adatok a soproni festészet történetéhez. I.	210
<i>Romwalter Alfréd dr.:</i> Sopronban lelt ókori salakok és téglák	224
<i>Vendl Miklós dr.:</i> Egy soproni római kemenceboltozat téglájának kö-zettani vizsgálata	229
<i>Szádeczky-Kardoss Elemér dr.:</i> Sopron vármegye zsirakörnyéki (dél-nyugati) részének geológiája és morfológiája	245
<i>Soós Imre:</i> Adatok a sopronmegyei középbirtokok 16. századi tör-ténetéhez	259
<i>Heimler Károly dr.:</i> Adatok a soproni 48-as emlékmű keletkezéséhez	280
Soproni irodalom	282
Sopron bibliográfiája	285
Képek Sopron multjából	287

A szerkesztésért és ügyvitelért felel: *dr. Heimler Károly*.

hováki gyűjtemény

Sopron népessége a 18-ik század elején.

Irta: Thirring Gusztáv dr.

1. Az 1715. és 1720. évi conscriptiók.

Hogyha a 17. és 18. század uralkodói és kormányfőiről tudatában lettek volna annak, hogy a népesség számának, társadalmi és demográfiai tagozódásának ismerete mily nélkülözhetetlen alapfeltétele a helyes kormányzatnak: a jelenkor kutatói könnyen rekonstruálhatnák a múlt idők népesedésének képét és népességünk fejlődésének története már rég meg volna írva. Ennek a tudatnak hiánya azonban, párosulva a statisztikai érzék teljes hiányával, azt a sajnálatos tényt eredményezte, hogy a múlt idők népesedési viszonyait csak kevésbé ismerjük és nem tudjuk kielégítő módon kideríteni. Nem mintha a régi időkben nem hajtottak volna végre a lakosság állapotát feltűntető conscriptiókat; levéltárainkban bőven találunk legkülönbözőbb irányú összeírásokat, de olyat, mely statisztikai célokat követett volna, a II. József előtti időkből nem tudunk kimutatni. A régi összeírások adó- vagy katonai célokat követtek, ennek következtében nem ölelték fel az egész népességet, hanem csak részleges összeírások voltak, melyek rendszerint csak a családfőket vették számba, a családtagokat és cselédséget ellenben nem írták össze. Nemesség és papság ab ovo mentes volt minden összeírás alól, a nem adózó vagyontalan osztályok a legtöbb esetben szintén kimaradtak az összeírásból. Ilyen összeírások alapján a teljes népesség rekonstruálása nagyon nehéz és bizonyos becslések és számítások nélkül nem is lehetséges, amikor is az eredmények helyessége és megbízhatósága nagyrészt attól függ,

hogy a becslések és a számítás alapjául szolgáló kulcsok mennyire közelítették meg a való állapotot. A nyert eredményeket ezért mindig bizonyos fenntartással kell fogadnunk.

Ezekkel a fenntartásokkal kell élnünk akkor is, amikor a 18-ik század második évtizedében végrehajtott nagy országos összeírásoknak ránk maradt és az Országos Levéltárban őrzött — részben a törvényhatóságok levéltáraiban is fellelhető — anyagából *Sopron* városának 18. század eleji népességéről kívánunk képet vázolni. Ezekre az összeírásokra az ország zilált helyzetének orvoslására való törekvés adott okot. III. Károly király az állami adóteher arányosabb és igazságosabb elosztását kívánta elérni s e célból 1714. szeptember 20-án kelt leiratában felhívta a Karokat és Rendeket, gondoskodjanak oly szabályzatról, melynek alapján — a kiváltságos osztályok és a zsidóság kivételével — az ország összes lakóit vagyoni viszonyaikkal együtt össze lehesse írni. Az 1715. évi országgyűlés ezt a szabályzatot elkészítette és ennek alapján kellett az összeírást végrehajtani.¹⁾ A szabad királyi városokban össze kellett írni minden egyes polgári telket a tulajdonos nevével, minden egyes telektulajdonos összes ingatlan vagyonát, szántóföldjét, rétvét, szőlejét és mindennemű jövedelmét, továbbá a céhbeli mesterembereket, kereskedőket és ezek jövedelmét. Hogy pedig a munkálat minden részrehajlás nélkül, helyi érdekektől való befolyásoltatástól menten hajtassék végre, a törvényhatóságok nem saját közegeikkel, tehát nem maguk írták össze magukat, hanem egyik vármegyéből másikba küldetett két-két birtokos nemes, kik esküvel kötelezték magukat, hogy a leglelküimeretesebben végzik az összeírás munkáját. Ennek az eljárásnak sok előnyével együtt járt az a hátrány, hogy az összeírók nem ismerték a conscribálandó vármegyét vagy várost és annak speciális helyzetét sokszor félreismerték.

Sopron vármegyébe Turóc vármegye kiküldöttei kerültek és ezek végezték az összeírás műveletét Sopron, Kismarton és Ruszt városában is. A kiküldöttek Sopron városát 1715. augusztus 13.

¹⁾ A szabályzatot közli *Acsády Ignác*: „Magyarország népessége a Pragmatica sanctio korában 1720—21” című munkája (Magyar Statisztikai Közlemények, új folyam XII. kötet. Budapest, 1896) *12—*13. oldalán.

és 18-ika között irták össze és munkájuk eredménye egy 35 lapra terjedő füzet²⁾ az Országos Levéltárban, melynek anyagát az alábbiakban feldolgozzuk. A füzet először a Belváros, majd a Külváros polgári háztulajdonosait sorolja fel, azután a „házbirtokos lakókat“ (ezek alatt a részháztulajdonosokat kell érteni), kik részint polgárok, részint mások, végül a házbirtokkal nem rendelkező lakókat (részben polgárok, részben nem), mindenütt kitüntetve a birtokukban lévő szántóföld, irtvány, rét és szőlő térfogatát. Az összeírást befejezi a nemesek kezén lévő s hűbéri köteléknek alá nem vetett szabad birtokok (Allodia dominorum) és az idegenek kezében lévő szőlők kimutatása.

Az országszerte végrehajtott összeírás eredményei sok helyütt nem voltak kielégítők s nevezetesen az volt a gyanu, hogy az összeírásból sokfelé tömegesen maradtak ki adóképes lakosok és adóalapul szolgáló ingatlanok. Ezért a hiányok pótlására 1720-ban szigorúbb utasítás szerint és megfelelőbb felvételi minták alkalmazásával meg kellett ismételni, illetve felülvizsgálni és helyesbiteni az első összeírást.³⁾ Sopron városában 1720. július 10-étől kezdve eszközölték — ugyancsak Turóc vármegye kiküldöttei a rájuk bízott munkát. A kiküldöttek nem látták szükségesnek az egész összeírás megismétlését, hanem pusztán az 1715. évi összeírás eredményeinek felülvizsgálatára és némi pótlására szorítkoztak. Az új operátumban nem is sorolják fel a lakosságot névszerint, a vagyoni állapotot sem részletezik, hanem az 1715. évi eredmények pótlásával csak a végeredményt adják. Ezek a pótlások arra szorítkoztak, hogy összeírták a magistratus tagjait és birtokaikat, úgyszintén a nemesek és főurak kezén lévő szőlőket, amennyiben azok a hűbérnek, a tizednek vagy kilencednek alá voltak vetve. Nagyon becses munkát végeztek azonban azzal, hogy az iparos és kereskedő népesség foglalkozását és abból eredő tiszta jövedelmét megállapították,

²⁾ Címe: Anno 1715 inchoata die 13 usque 18 mensis Augusti continuata *Conscriptio* Regiae ac Liberae Civitatis Soproniensis, per nos infrascriptos juxta idaeam per Inclytos Status & Ordines Regni concinnatam peracte modo & ordine introscriptis.

³⁾ V. ö. Acsády idézett munkájában, a 16—18. lapon. E nagy munka az összeírások egész anyagát feldolgozta, az egyes törvényhatóságokra vonatkozó részek azonban természetesen nem ölelhetik fel az összes részleteket.

amely népelem ugyan az 1715. évi összeírásban is benne foglaltatott, de foglalkozásának megnevezése nélkül. Így a két összeírás olyan bő anyagot nyújt a város népességének és gazdasági viszonyainak megismerésére, melynek tüzetes feldolgozása, helytörténeti és általános gazdaságtörténeti szempontból tekintve, Sopron 18. századi állapotáról való ismereteinket számottevően gazdagítja.

2. A családok és a lakosság száma.

A népesség számának megbecslésére egyrészt a *házak számát*, másrészt a *családok* vagy *háztartások számát* szokták felhasználni. A házak száma alapján csak akkor lehetne megbízható eredményre számítani, ha a házak átlagos népszámát ismerünk. A régi összeírások erre módot nem nyújtanak, így az ilyen számítás eredménye csak bizonytalan lehet. Az 1715—20. évi conscriptiókból még a házak számát is csak az összeírás részleteiben való tüzetes elmélyedés útján lehet hozzávetőleg megbecsülni. Mellőzve ennek a részleteit, csak a végeredményt közöljük. Számításunk szerint a polgári tulajdont képező házak száma 406 volt s ezek közül 74 volt a Belvárosban, 332 pedig a Külvárosban. Az összeírás azonban nem ölelte fel a köztulajdonban volt házakat, mint városháza, kolostor, árvaház stb., sőt — úgylátszik — a nemesi házakat sem írták össze a maguk teljességében. Mivel az 1734. évi telekkönyv 13 ily középületet mutat ki, 1715-ben is legalább tízre tehető ezeknek száma s így a város összes épületeinek száma mintegy 416 lehetett.

Ha már most ezen adatok alapján kívánnók a lakosság számát megbecslni, úgy figyelemmel kell lennünk arra, hogy a belvárosi házak népesebbek voltak, mint a külvárosiak. Különböző forrásokból merített adataink alapján egy belvárosi házra átlag 15 lakót (léleket) vehetünk fel, míg külvárosi házra 12—13 léleknél többet nem számíthatunk. Ezen az alapon a Belváros lakosságát legfeljebb 1200 lélekre becsülhetjük, míg a Külvárosra mintegy 4300 lakót vehetünk fel. Ismételjük azonban, hogy ez tisztán becslés, melyet konkrét számbeli adatok nem erősítenek meg.

Biztosabb alagra lépünk, ha a lakosság számát a *családok*

vagy háztartások száma alapján próbáljuk kiszámítani. A családok lélekszáma sokkal kisebb határok között ingadozik, mint a házaké, így a számításban elkövetett esetleges hibák is sokkal kisebb mértékben érvényesülnek, mint a másik számítási mód szerint. Mennyi volt a családok vagy háztartások száma?⁴⁾ Ez az összeírók feljegyzése szerint ekként alakult:

A Belvárosban polgári család	74
A Külvárosban polgári család	332
„Házbirtokos lakók” (részházak tulajdonosai) családjai a Külvárosban	57
Házbirtokkal nem rendelkező lakók családjai (részint polgárok, részint nem)	188
Allodiumokon gazdálkodó családok ⁵⁾	46
Összesen	697

Ez a szám 1720-ig 760-ra emelkedett.

Az összeírás célja és természete magával hozta, hogy csak olyan családok kerültek összeírásra, melyeknek ház- és földbirtokuk vagy egyéb jövedelmük volt. Nem irattak tehát össze a teljesen vagyontalan és adót nem fizető elemek. Ezeknek számát *Acsády* — több helyen megállapított konkrét adatok alapján — általában és így Sopron városára is 20 százalékra vette fel. Alapul véve a családoknak 1720-ban összeírt létszámát (760) és növelve azt a kihagyottak (nem adózók) 20%-nyi hányadával (152), az összes családok (illetve háztartások) számát ez évben 912-re tehetjük. Egy háztartásra hat lelket számítva és hozzáadva a papok és tanítók számát (14), Sopron városának 1720. évi lakossága 5486 lélekre tehető, bele nem foglalva azt a — számra nézve ugyan jelentéktelen — nemességet, mely nem volt ház- vagy telektulajdonos.

Arra a kérdésre, hogy a lakosságnak mekkora része élt a Belvárosban és mekkora a Külvárosban, a családok száma alapján nem tudunk szabatos feleletet adni. Ismerjük ugyan a háztulajdonosoknak városrészek szerinti megoszlását, de mivel nem

⁴⁾ A régi összeírások nem tettek különbséget család és háztartás között. Akik egy lakásban laktak, azokat együttesen mutatták ki, tehát háztartásokat írták össze, bár családoknak nevezik.

⁵⁾ Allodiumnak nevezték a hűbéri köteléknek alá nem vetett szabad birtokot. Meg kell jegyeznünk, hogy a 46 család közt vannak olyanok is, melyeknek nevei az előző csoportokban is előfordulnak, de nem lehet megállapítani, hogy ugyanazon családokról, vagy hasonló két családról van-e szó.

tudjuk, hogy a házbirtok nélküli családokból, tehát a bérlakókból, mennyi jutott az egyik és mennyi a másik városrészre, csak azon hozzávetőleges becslésre vagyunk utalva, melyet fentebb a házak alapján kíséreltünk meg.

Régi idők népszámának megállapításához annyi érdek fűződik, hogy érdemes vele bővebben foglalkozni. Indokolttá teszi ezt már az a tudat is, hogy minden utólagos népszámbecslés kényes dolog, könnyen adhat téves eredményt, s azért kívánatos, hogy a becslésből nyert számot más forrásokból ellenőrizzük. Ezt tesszük most is, amikor *Acsády* becslésének helyességét vizsgálatunk tárgyává tesszük. Rendelkezésünkre állanak ugyanis a 17. század végétől kezdve a lakosság számára jellemző többrendbeli adatok. *Csányi János*, a város érdemes krónikása, kinek az 1670—1704. évek eseményeiről írt krónikája⁶⁾ a város közállapotait, gazdasági és kulturális viszonyait jellemző értékes adatoknak valóságos kincsesbányája, az 1678—1702. évek közötti időszak 8 évről közli az evangélikus hitközségben anyakönyvezett születési, esketési és halálozási esetek számát, amelyek lehetőséget adnak a lakosság számának megközelítő becslésére. Ezen adatok szerint — figyelmen kívül hagyva azon éveket, melyekben járványok zavarták meg a népmozgalom természetes alakulását — évi átlagban 155 születés, 133 haláletet és 66 házasságkötés fordult elő. Hogyha feltesszük, hogy ezer lakóra 40 születés esett — ami nem látszik túlzottnak —, úgy az ágostai evangélikusok száma mintegy 4000 lehetett, amely létszám mellett a halálozási hányados 34, a házassági arány 16 volna. Mivel pedig akkor a katolikusok száma az összlakosságnak mintegy harmadrésze volt,⁷⁾ más felekezetek pedig abban az időben egyáltalában nem éltek Sopronban, a város lakóinak száma 1680-ban mintegy 6000 lehetett.

Csányi krónikájából tudjuk, hogy az 1678—79. években Sopronban óriási pestisjárvány dühöngött, melynek nem keve-

⁶⁾ *Hanns Tschányi's* Ungrische Chronik vom Jahre 1670 bis 1704. Kiadta *Paur Iván*. (Magyar Történelmi Tár, V. kötet. Pesten, 1858. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása.)

⁷⁾ Erre vonatkozó egyetlen pozitív adat, hogy 1680-ban 124 evangélikus és 73 katolikus egyén halt meg (a pestisben elhaltakat figyelmen kívül hagyva). Ezt az arányt egyébként megerősítik a város túlnyomó protestáns jellegéről tanuskodó történelmi tények.

sebb, mint 2516 lakos esett áldozatul. A járványt megelőzőleg tehát 8500 lakosának kellett Sopronnak lennie, miből 5500 lehetett evangélikus és 3000 katolikus. Sopron eszerint abban az időben Magyarország legnépesebb városai közé tartozhatott.

A 18. század eleje a népesség gyarapodásának nem kedvezett. A Rákóczi-féle szabadságharc nyolc éven keresztül tartotta a várost nyugtalanságban; a kurucok állandóan zaklatták a várost, három erős ostrom alá fogták és 1705. december 24. és 25. napjain erős bombázás alá vették, amely alkalommal 150 ház elhamvadt. A támadókkal vívott küzdelmek is sok emberáldozatot követeltek, a lakosság rossz élelmezése és sanyargatása is növelte a halandóságot; nem csoda, ha a lakosság száma csökkent. Az 1720. évre kiszámított 5486 főnyi népszám nagyon is plauzibilisnek látszik s ha nem is tekinthető abszolút biztosnak, mindenesetre nagyon közel jár a valósághoz.

Lakosságának száma szerint Sopron ebben az időben az anyaország városai között a *hetedik*, Erdély betudásával a *tizenegyedik* helyen állott. Nála népesebbek az anyaországban Buda, Komárom, Debrecen, Pozsony, Győr és Selmecbánya, Erdélyben Brassó, Kolozsvár, Nagyszeben és Segesvár voltak. A mezővárosok közül csak Kecskemétnek volt több lakosa.

3. A lakosság felekezeti és nemzetiségi viszonyai.

A lakosság *felekezeti megoszlására* vonatkozólag a 18. század elejei összeírások nem hoztak semmiféle adatot. Különböző rég forrásokból azonban megítélhetni a felekezeti viszonyok változását a reformáció kezdetétől kezdve. Luther tanainak hatása alatt a város lakossága, kevés kivétellel, áttért az új hitre, külön magyar és német gyülekezet alakult és 1557-ben megnyílt az evangélikus (német) liceum, majd 1658-ban a magyar evang. iskola. A 17. század elején (1605) a 8000 lélekre becsülhető lakosságból — *Payr Sándor* szerint⁸⁾ — alig ezer lélek volt katolikus s a templomok közül csak a Szentlélek-templom maradt a katolikusok kezén. A jezsuitáknak Sopronban történt letelepedése (1636), majd az ellenreformáció idején a katolikusok száma

⁸⁾ *Payr Sándor*: A soproni evangélikus egyházközség története. I. kötet. Sopron, 1917. 214. lap.

erősen emelkedett. 1678-ban a mintegy 5500-ra becsülhető evangélikusok mellett már háromezer katolikus élt a városban. Számuk ezután erősen emelkedett, de a zavaros idők és a gyakori járványok mindegyik felekezeti számát erősen megritkították. Ezek alapján a 18. század első évtizedeiben a katolikusok száma mintegy 1800-ra, az evangélikusoké 3700-ra becsülhető.

A két felekezeten kívül más vallásúak a 18. század elején Sopronban nem éltek. A zsidóság, mely a középkorban elég nagy szerepet vitt Sopronban s 1522-ben mintegy 400 lelket számlált, a mohácsi csata után innen elmenekült, mire a városi Tanács azt kiüzte s olyan határozatot hozott, hogy ezentúl a városba zsidót be nem enged. Ezt a határozatot 1534-ben I. Ferdinánd király is jóváhagyta. II. József idejéig nem is éltek Sopronban zsidók s így ipar és kereskedelem, vagyon és jólét a város bennszülött keresztény lakóinak kezében maradt.

Ha van kérdés, mely felé érdeklődéssel fordulhatunk, úgy ez a lakosság *nemzetiségi*, illetve *nyelvi összetétele*. Hazánk nemzetiségi viszonyairól a 19. század előtti időből megbízható, közvetlen felvételen alapuló adataink nincsenek, természetesen Sopron városára vonatkozólag sem. Pedig ez a kérdés éppen itt, a magyar, német s horvát nyelvterület érintkezésénél kétszeres érdeklődésre számíthat.

A történet tanúsága szerint Sopron lakosságának erősen német jellege történeti fejlődés eredménye. A soproni vár lakossága és környéke eredetileg magyar volt. A 14. század elejétől fogva a magyarság a folytonos határvillongások miatt megritkult, lassanként elhúzódott Sopronból, sok magyar helynév eltűnt s az üres falvakba a németesség nyomult elő. Az 1409. évi pestisjárvány is oly mértékben pusztította a város lakosságát, hogy Zsigmond király megújította a németek bevándorlását.⁹⁾ Az osztrák területekről való bevándorlás is erősen németesítette a várost. Német iparosok és kereskedők települtek be, kik a polgárosodás gondolatát, de ezzel a német várostípust és német szellemet is plántálták hazánkba és városunkba.¹⁰⁾ A németté

⁹⁾ Dr. Házi Jenő: Négy év múlva ünnepli Sopron alapításának 2000. évfordulóját. Sopron, 1936. 11. oldal.

¹⁰⁾ Veszelka László: Sopron régi németisége és a német nyelv feltűnése a városi kancelláriában. Sopron, 1934.

vált környék is állandóan növelte a város lakosságát, mely így lassanként elvesztette régebbi magyar jellegét és túlnyomóan németajkú várossá lett. Az Ausztriával fennálló szoros kapcsolat is hozzájárult a nyelvi állapot megváltozásához. Nem csoda, hogy Sopronban a német nyelv vált túlnyomóvá, de — miként *Veszélka*¹¹⁾ találóan mondja — „ez a németség hamarosan beilleszkedett a magyar államhűség eszményeibe s állandó közvetítője lett a nyugati műveltségnek”.

Ha már most arra a kérdésre akarunk válaszolni, hogy a 18. század elején minő volt Sopron lakosságának nyelvi összetétele, úgy ennek megvilágítására alig kínálkozik más lehetőség, minthogy az összeírt adózók neveinek hangzásából következtünk az illetők anyanyelvére. Ez a módszer nem vezethet teljesen megbízható eredményekre, mert ha a 18. század elején a nemzetiségek között még nem is volt semmiféle számbavehető ellentét és így a nyelvek kicserélődése, elmagyarosodás és elmagyartalanodás még alig kapott lábra, mégis már akkor is voltak német eredetű és német nyelvű családok, melyek teljesen magyar érzelműek voltak és így német nevük ellenére is magyarokként veendőek számba. Hivatkozunk Sopron 17. századbéli híres polgármesterére és jogtudósára, dr. Lackner Kristófra és hivatkozhatunk az 1720. évi összeírásban szereplő Dobner, Artner és Wohlmuth családokra, melyeknek története magyarságuk ékes bizonyítéka. Ennélfogva Sopron magyarsága nagyobbnak veendő, mint amekkorának az összeírt magyar hangzású nevek szerint látszik. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni, hogy az összeírt adózók nem képviselik az egész lakosságot és hogy éppen az össze nem írt szegényebb sorsúak között lehettek nagyobb számmal magyarajkúak (a szomszédos magyar nyelvterületről beköltözött cselédek, kocsisok, napszámosok), kik a magyarság hányadát kétségtől fokozzák. Viszont az összeírás nem ölelte fel a maguk teljességében a nemeseket, kivált a leggazdagabb főnemeseket, kik túlnyomórésztben magyarok voltak. Ha tehát *Acsády Ignác*¹²⁾ a magyarok soproni arányszámát 35 név alapján 5:1 százalékra teszi, ez kétségtől a valóságnál kisebb arány, mely helyesbítésre szorul.

¹¹⁾ *Veszélka*, id. m. 3. lap.

¹²⁾ *Acsády*, id. m. 444. lap.

De *Acsády* számítása egyébként is téves, mert az összeírt adózók között a magyar hangzású nevek sokkal nagyobb számmal fordulnak elő, mint ahogy ő közli (35 nevet). Mintegy ötven azoknak a neveknek száma, melyeknek magyar voltában kételkedni nem lehet; ezek a következők:

Acsády István	Kövesdy János
Ágoston István (belv.)	Madarász Imre (belv.)
Ányos Zsigmond	Marton Pál
Balogh György (belv.)	Meskó Ádám (belv.)
Bósi Nándor	Ostffy Mihály (belv.)
Buday Tamás	Pogács Ádám
Csajka Márton	Sankó Miklós (belv.)
Csajka Mátyás	Sárkány András (belv.)
Csányi Fülöp	Sárkány Mihály
Csányi János	Sárffy Mihályné
Csereczky György	Somogyi Ferenc (belv.)
Csoky János	Széchenyi György gróf (belv.)
Czirák János	Széchenyi Zsigmond gróf (belv.)
Ebergényi tábornok (belv.)	Szalánczy Mihály
Esterházy József gróf (belv.)	Szép Bernát
Esterházy Mihály herceg (belv.)	Szelestey Ádám (belv.)
Fabriczy András (belv.)	Szerdahelyi Miklós
Festetics Pál	Szöllösy György
Hegyei János	Sziget Pál
Horváth György	Szundy Mihály
Horváth Zsigmond	Tábor Pál
Kabody Menyhárt	Török Ábrahám (belv.)
Kámán Györgyné	Török . . . .
Komáromy Ádám (belv.)	Ujváry Pál
Komáromy Péterné	Vaszy Ádámné
Kont Rozina	Visi István (belv.)
Koszár Mihály	

Ezekon kívül azonban nagyobb számmal vannak olyan családnevek, melyek szintén magyar eredetre utalhatnak, melyeket azonban — teljes bizonyosság hiányában — ezúttal nem vettünk figyelembe. Ilyen nevek: Ábel János (belv.), Lakits István, Liszt János, Makk János, Makk Mihály, May Pál, Poszvék János, Rátz György, Sip Anna Mária, Szártory Pál, Thoma János és mások. Mindezek alapján a soproni magyarság arányát — pusztán csak a kétséget kizáró nevek alapján — *tíz százalékra*, te-

hát *Acsády* számításának kétszeresére tehetjük. Ha most a magyar nevek viselőit városrészek szerint vizsgáljuk, úgy arra az eredményre jutunk, hogy a Belvárosban a magyar elem ereje mintegy 25—30 százalék lehetett, míg a Külvárosban 5—6 százaléknál magasabb alig volt. Mivel pedig a Belváros a vagyonos polgári családok, az értelmiség és a nemesség fészke volt, látható, hogy a magasabb értelmi osztályok szolgáltatták a magyarság zömét, míg a föld- és szőlőművelő osztályok, szóval az ős-termelő elemek óriási túlsúlyban németajkúak voltak. A csekély-számú horvát és tót hangzású nevek tanúsága szerint az idegenajkúak száma jelentéktelen volt, de nem lehetetlen, hogy éppen az összeírásba fel nem vett legszegényebb elemek között ez a két nyelv, különösen a horvát, a szomszédos horvát községek lakosságának lassú beszivárgása következtében, erősebben volt képviselve.

Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy Sopronban a magyar elem erősebb volt, mint a vármegye másik két városában, *Kismartonban* és *Ruszt*on, de jóval gyengébb, mint *Kőszegen*, ahol a magyarság — az összeírt nevek tanúsága szerint — a lakosságnak egyötöd részét tette.¹³⁾

Dr. Thirring Gustav: Die Bevölkerung der Stadt Sopron am Beginne des 18-ten Jahrhunderts.

Die durch König Karl III. angeordneten und in den Jahren 1715 und 1720 durchgeführten Conscriptionen der Bevölkerung Ungarns bieten ein reiches Material zur Erkenntnis der Bevölkerungsverhältnisse des Landes und somit auch der Stadt Sopron. Wenngleich diese Conscriptionen sich nicht auf alle Gesellschaftsschichten erstreckten, ist eine annäherungsweise Reconstruction der Bevölkerung dieser Zeit doch möglich.

Auf Grund der Conscriptionen kann die Zahl der Häuser im Jahre 1720 auf 416 angenommen werden, wovon 74 Wohnhäuser und einige öffentliche Gebäude auf die Innere Stadt entfielen. Da auf Grund verschiedener gleichzeitiger Aufzeichnungen die mittlere Seelenzahl eines Hauses der Inneren Stadt mit 15, desgleichen der Vorstadt mit 12—13 angesetzt werden kann, darf die Bevölkerung der Inneren Stadt auf 1200 Seelen, die der Vorstadt aber auf 4300 geschätzt werden. Diese rohe Schätzung kann auf Grund der Anzahl der in der Stadt vorhandenen Haushaltungen (912), mit

¹³⁾ V. ö.: *Dr. Thirring Gusztáv: Kőszeg népessége a 18. században.* (Vasi Szemle, III. évf. 1936, 140. oldal és Vasi Szemle könyvei, 73. sz., 6—7. lap.)

einer durchschnittlichen Seelenzahl von 6 Personen kontrolliert werden. Diese Berechnung ergibt für die ganze Stadt eine Bevölkerungszahl von 5486, somit eine Übereinstimmung mit der auf Grund der Häuserzahl geschätzten Volkszahl. ~~Ihrer Volkszahl nach war Sopron die siebente, mit Einschluß Siebenbürgens die elfte Stadt des Landes.~~

Im Vergleiche mit der Volkszahl der Stadt im vorhergehenden Jahrhundert muß eine bedeutende Verringerung der Bevölkerung konstatiert werden. Sopron hatte im Jahre 1677 etwa 8500 Einwohner, die ungeheure Pestepidemie der Jahre 1678—79 raffte 2516 Leben hinweg, auch die unruhigen Jahre des Rákóczi'schen Freiheitskampfes mit ihren Entbehrungen und Seuchen dezimierten die Bevölkerung derart, daß die sinkende Volkszahl auf 5486 vollkommen erklärlich ist.

Die konfessionelle Gliederung der Bevölkerung erlitt im Laufe der Jahrhunderte eine gewaltige Veränderung. Die ursprünglich rein katholische Bevölkerung nahm die Lehren Luthers in so großem Maße an, daß bis zum Beginne des 17. Jahrhunderts kaum ein Achtel der Bevölkerung katholisch verblieb. Die Niederlassung der Jesuiten (1636), sowie die scharfen konfessionellen Kämpfe erzielten eine so bedeutende Umwälzung des konfessionellen Bildes, daß im Jahre 1678 neben 5500 Protestanten schon etwa 3000 Katholiken in der Stadt lebten. Infolge der großen Epidemien und Kriegsverheerungen sank die Zahl der Katholiken in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts auf ungefähr 1800, die der Protestanten A. B. auf etwa 3700. Sonstige Konfessionen, auch Juden, lebten zu dieser Zeit nicht in der Stadt.

Die ursprünglich magyarische Bevölkerung der Festung und Stadt Sopron nahm vom 14. Jahrhundert angefangen, infolge der durch die Grenz-kämpfe verursachten Verminderung des magyarischen Elementes, sowie infolge starker Einwanderung aus den österreichischen Gebieten einen mehr und mehr deutschen Charakter an. Positive Angaben über die sprachliche Verteilung der Bevölkerung am Beginne des 18. Jahrhunderts stehen nicht zur Verfügung. Auf Grund der in den Conscriptionen namentlich angeführten Bewohner kann das magyarische Element auf mindestens 10% geschätzt werden. In der Inneren Stadt, wo der Adel, die Intelligenz und die wohlhabende Bürgerschaft vorwiegend lebte, konnte dieser Prozentsatz 25—30 betragen haben, während unter der in der Vorstadt lebenden Acker- und Weinbau treibenden Bevölkerung kaum mehr, als 5—6% Magyaren zu finden waren.

A sopronmegyei madárvárták.

Irta : Breuer György.

(A szerző három fényképével.)

A madárvilágnak a szabadban való megfigyelését és az összes, a madarak életével kapcsolatos kérdések tanulmányozását rendkívül elősegíti, ha a megfigyelő kint a terepen olyan helyiséggel rendelkezik, amely az idő viszontagságai ellen megvédi, ahol éjjelezhet, ahol összes könyveit, eszközeit, műszereit tarthatja, ahonnan a környékre kisebb-nagyobb kirándulásokat tehet. Az ilyen épületeket, amennyiben a madarak életmódjának megfigyelésére alkalmas helyen fekszenek és megfelelően vannak felszerelve, *madármegfigyelő állomásoknak*, vagy amennyiben nagyobbak, jobban berendezettek, szakszerűen felszereltek és onnan állandó szakképzett madárkutató végzi megfigyeléseit, *madárvártáknak* nevezzük.

Ha ezt a meghatározást elfogadjuk, akkor a s o p r o n k ö r n y é k i madárvártákat csak *madármegfigyelő állomásoknak* nevezhetjük, főleg azért, mert állandó megfigyelő egyik állomáson sem működik. Mindegyiken csak műkedvelő madárkutatók végzik tisztán a tudomány iránti szeretetből, teljesen önzetlenül, fáradságot nem kímélve, idő- és pénzáldozatok árán madárkutatásaikat. Minthogy pedig megfigyelőink mindegyikének más, kenyérkereső állása, vagy foglalkozása van, azért csupán szabad idejét töltheti a madárfigyelő állomáson, melyet röviden, bár nem egészen helyesen, madárvártának fogok nevezni. Megfigyelői nem fejthetik ki teljesen azt a komoly tudományos munkát, melyet a tudományos világ egy madárvárta vezetőjétől elvárhatna.

Mert a madarélettani adatok megfigyelése megkívánja, hogy a megfigyelő állandóan, heteken át egyfolytában figyelje és jegyezze az adatokat, fénykép- vagy mozgófénykép-, sőt esetleg hangfelvételeket is készítsen. A még felderítetlen madártani kérdések sokszor egy időben több helyen teszik kívánatosá az állandó megfigyelést. Kívánatos azért, hogy a madárvártán egyidejűleg többen végezzenek esetleg más és más irányú tudományos megfigyeléseket, vagy készítsenek felvételeket. Fentieknek előrebocsátásából már látjuk, hogy az épület maga még nem madárvárta; azzá csak akkor lesz, ha megfelelő, tudományosan felkészült olyan megfigyelő költözik beléje, aki nagy ügyszere-ttel, lankadatlan lelkesedéssel szenteli teljes idejét az alant ismertetendő hatalmas program keresztülvitelének.

Ha a madárvárta elhelyezését illetően módunkban áll szabadon választani, akkor lehetőleg olyan helyet válasszunk ki, ahol minél több madártani kérdést tanulmányozhatunk, így pl. figyelhetjük a madárvonulást és minél több madárfaj fészkelését is. Természetes, hogy ilyen helyet nehéz találni. Azért rendesen vagy az egyik, vagy a másik kérdés tanulmányozására vetjük a fősúlyt és annak megfelelően helyezük el a madárvártát. Hazánkban ilyen ideális terület nincsen. Mert pl. a Németország északkeleti részében levő rossitteni, vagy a helgoland-i madárvárta a madarak százezreinek fő vonulási útján épült, ahol a madarak hosszabb-rövidebb pihenőt tartanak, mely idő alatt megfigyelhetők, megjelölhetők, stb.

Hazai madárvártáink nem is épültek minden esetben tisztán a madarak megfigyelésére, hanem sok esetben már meglévő, e célra alkalmasnak látszó épületeket használtak fel. Ha az épület nem is esik bele nagyobb vonulási utakba, igen jó szolgáltatokat tesz akkor is, ha jó madárlakott vidék központjában fekszik. Fontos az, hogy a megfigyelő lehetőleg emberlakta helyektől távol, a terület szívében lakhasson, honnan minden irányban működhetik. Igen előnyös, ha a madárvárta mellett vagy közelében egy magas kilátótorony áll, honnan a megfigyelő a távolabbi környéket is áttekintheti, ami nagyon fontos a vonulás irányának, magasságának, sebességének megállapításánál, a vonuló csapatok alakulásából történő fajmeghatározásnál.

A jól berendezett madárvárta felszereléséhez a következő tárgyak tartoznak: 1—2 ág, egy jól zárható szekrény, asztal, két szék; egy igen jó, állványra szerelt, erős nagyítású távcső, váltható nagyítással; légsúlymérő, hőmérő, fokokra beosztott szélrózsa; szélerősségmérő (anemometer), jó iránytű; csapdák és fogókészülékek, megfelelő nagyságú kalitkák; madárjelző gyűrűk, fényképezőgép, állvány, térképek, jegyzetek, naplók, törzskönyvek. A repülési sebesség ellenőrzésére célszerű, ha van egy tábori távbeszélőberendezés, mérőszalag, fokív, rajzszerék, stb. Előnyös, ha egy a földön lévő madárfészkek felkutatására betanított spaniellel is rendelkezünk.

A megfigyelő felszerelését képezi: jó viharálló öltöny, magas, vízmentes csizma, jó tábori látszó, redőnyzárás, tükörreflexes fényképezőgép, lehetőleg háromszoros kihuzattal, legalább 1/1000" megvilágítási lehetőséggel, fényerős, nagy gyújtávolságú lencsével és teleobjektívvel; jó iránytű, erős kézilámpa, stopperóra.

Melyek a madárvárta feladatai?

Ha z a i madárvártáink mintaképéül a rossitteni és a helgoland-i madárvárták szolgálnak. A legrégebbi a Helgoland szigetén működő madárvárta, melyet *Gätke* madártudós tett híressé. Ötven évig figyelte a madarak vonulását. Őt követte *Weigold*, akinek neve ugyancsak ismert mindenki előtt, aki madártudománnyal foglalkozik. Ezt az állomást jelenleg *Drost* vezeti. A szigeten felállított világítótorony a madarak millióit vonzza oda. Az első időkben sok madár a fénytől megvakítva nekirepült a világítótoronynak és ott pusztult el; később azonban *Weigold* egy elmés berendezéssel annyira megvilágította magát a toronyt is, hogy a madarak azt jól meglátják és kikerülhetik.

Hasonlóan híres, ha nem híresebb az ugyancsak németországi rossitteni madárvárta, amely Észak-Németországban a Kurische Nehrungon, Rossitten község mellett létesült 1901-ben. Jelenleg a Kaiser Wilhelm Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft tartja fenn. Ennek a madárvártának vezetője hosszú időn át *Thienemann János dr.* egyetemi tanár volt. Jelenlegi vezetője *Schütz E.*

A rossitteni madárvárta földrajzi fekvése a legkiválóbb, mert

a Kurische Nährungon a vonuló madárvilág annyira összeszorul, hogy a madárvárta személyzete a közvetlen közelben figyelheti meg az egész madárvonulást.

* A rossitteni madárvárta programját mintaképpül véve, az ideális fekvésű és szakszerűen vezetett madárvárta feladata a következő pontokba foglalható össze:

1. A madárvonulás megfigyelése, a gyűrűzés és általában a vonulás minden jelenségének tanulmányozása.

2. A madarak életmódjának, valamint a táplálkozásukkal kapcsolatos kérdések megfigyelése, az itt költő, vonuló és kóborló madarak életmódja közötti eltérés tanulmányozása.

3. A vedlés és színeződés vizsgálata. A tollzat kor- és évszak szerinti megfigyelése, a tollszínváltozás kezdetének ideje és körülményei.

4. A madarak gazdasági jelentőségének vizsgálata, a madarak kára, haszna, közömbös volta.

5. Célszerű madárvédelmi berendezések tanulmányozása, gyakorlati madárvédelmi-kísérleti telep felállítása.

6. A madárvárta környékén előforduló madaraktól gyűjtemény berendezése.

7. Tudományos állami intézmények részére vizsgálati anyagok gyűjtése.

8. A 2., 4. és 7. pontok megszabta működés nem csupán a madarakra szorítkozik, hanem kiterjeszkedik az állatvilág többi tagjaira is.

9. A helyi madárvilág és különösen a madarak gazdasági jelentőségének szóban és írásban történő megismertetése.

10. A madarak, azok fészkei, tojásai, fiókái megörökítendőek fényképfelvételeken, a madarak élete mozgóképen, hangja lemezeken.

Nagy vonásokban ezek volnának az ideális madárvárta vezetőjének teendői. Olyan madárvártát, ahol ezeknek a pontoknak 100%-ban meg lehetne felelni, csonka hazánkban felállítani nem lehet, ahhoz hiányoznak a földrajzi adottságok is; de nincs is olyan műkedvelő madártudósunk sem, aki mindezeknek a tanulmányoknak elvégzésére vállalkozhatnék. Ha akadna is, sajnos, nem rendelkezünk a megfigyelések elvégzéséhez szükséges

anyagiak fölött. Így e nagy program csak kis részben oldható meg, egyik helyen az egyik, a másik helyen a másik kérdés tanulmányozására vetve a fősúlyt, egyrészt aszerint, hogy a madárvárta elhelyezése melyik kérdés tanulmányozására felel meg

Erdei füles bagoly fiatal, pehelytollas fiókái.

legjobban; másrészt, hogy a madárvárta vezetésével megbízott ismeretei, képessége, ideje és nem utolsó sorban anyagi viszonyai melyik kérdés tanulmányozását engedik meg neki.

A hazai madárvárták vezetői mind műkedvelők, akik kevés szabad idejükben végzik el a nagy programból azt, amit céljuk-

ként kitűztek és amit a rendelkezésükre álló idő alatt elvégezhetnek. A madárvárták vezetői működésükért semmiféle díjazásban nem részesülnek s mivel idejük nagy részét kenyérszerző hivatásuk leköti, nem is végezhetnek a madárvártán olyan tudományos munkát, mint amilyent az ügy megkívánna és megérdemelne.

Madártani szempontból csonka hazánk legértékesebb területe ma a Kis-Balaton és jóformán az egyedüli olyan terület, ahol nem műkedvelők végzik a madarak élettani megfigyelését és jelölését. A legkiválóbb madártudósunk, *Herman Ottó* alapította M. Kir. Madártani Intézet hivatásos és kiváló szaktudósai végzik a megfigyelést. Ha a Kis-Balatonnak madárvártája nincs is, de Vörsön a terület szélén van egy fizetett állandó kőcsagör, aki egyúttal szállást ad nemcsak a Madártani Intézet időközönként lejáró tudósainak, de az Intézet szívesen lát ott más madárbarátokat is. A Kis-Balatont külföldi nagynevű madártudósok is felkeresik.

A Kis-Balaton példája is azt mutatja, hogy nem a madárvárta épülete a fontos, hanem a megfigyelést végző szakemberek munkája.

Az állam költségvetése nem engedi meg, hogy az ország többi részein is végezhesünk hasonlóan rendszeres munkát, azért be kellett kapcsolódnia a nagyközönségnek is és keresni kellett áldozatkész embereket, madárbarátokat, akik részben anyagiakkal, részben munkájukkal, részben mindkettővel hozzájárultak egy országos madármegfigyelő hálózat kiépítéséhez. Ez az elgondolás vezette azokat, akik 1928-ban megalapították a Magyar Ornithológusok Szövetségét, amely mindjárt megalakulásakor programjába vette a madármegfigyelő helyek és madártani állomások (madárvárták) létesítését.

A Szövetség megalakulása után sorra létesültek hazánkban a madármegfigyelő állomások, ezek között is elsőnek a k a p u v á r i csikoségerben álló, igen szép fekvésű és mind a Hanság különleges madárvilága, mind az őserdőre emlékeztető mocsaras Égererdő madárvilágának, így főleg az ott fészkelő ritka ragadozó-madaraknak megfigyelésére alkalmas K a p u v á r i M a d á r v á r t a, amelyet *herceg Esterházy Pál dr.* nemes gesztussal bocsátott a Szövetség rendelkezésére.

E madárvárta Kapuvártól északra, a Csikoségererdő déli szélén áll; emeletes épület, a földszinten egy hercegi erdőőr lakik, az emelet a madárvárta céljait szolgálja, három személy kényelmesen elszállásolható benne; a megfigyelőnek élelmiszert nem kell magával vinnie, mert ott szerény díjazásért kiváló ellátásban részesül.

A kapuvári madárvárta vezetője *Király Iván* csornai tanár. Tudományos felkészültségű, alapos, kiválóan gyakorlati madártudós. Megfigyeléseit rendkívül értékes madárvárta-naplóban gyűjti össze, melyet madártani fényképfelvételekkel gazdagon illusztrál.

A kapuvári madárvárta m a d á r v o n u l á s i megfigyeléseket is végez, azonban azokat rendszeresen nem teljesítheti, mivel állandó megfigyelője nincsen. A madárvárta vezetője kiképezte a madárvártán lakó erdőőrt, aki idővel igen értékes munkát fog végezhetni és mivel így a madárvártának állandóan ottlakó megfigyelője lesz, továbbá mivel a madárvárta vezetője kiváló szakember, a közel jövőben ennek a madárvártának működésétől legtöbbet várhatunk.

A madárvonulás problémája egyes megoldatlan kérdéseinek kiderítéséhez nagyban hozzájárul a m a d á r j e l ö l é s, amely munkába a kapuvári madárvárta is bekapcsolódott. A kapuvári madárvárta madárjelző gyűrűinek felirata: „M. O. Sz. Hg. Esterházy Madárvártája Kapuvár Hungaria” és a szám. A gyűrűk négy nagyságban készülnek, részben alumíniumból, részben vörösréz-ből; az előállítási költségeket *hg. Esterházy Pál dr.* viseli.

A Kapuvári Madárvárta vezetője főleg a környék: a H a n s á g és É g e r e r d ő madárkataszterének megállapításán dolgozik, amit tojástan (oológiai) tanulmányok végzésével vél legbiztosabban elérhetni. A Magyar Ornithológusok Szövetségének egyik programpontját képezi az országos madárkataszter felvétele, és ezzel kapcsolatban az egyes madárvártavezetők megjelölik és nyilvántartják ama területeket, ahol valamely ritka madárfaj fészkel, vagy rendszerint található, nemcsak azért, hogy azokat jól ismerjük s így külföldi szaktársainknak bármikor bemutathassuk, hanem azért is, hogy azokat országos propagandával végre „természeti emlékké” nyilváníthassuk. Így töb-

bek között az Égererdőben a kis békászó-sas (*Aquila pomarina pomarina* Br.) is fészkel, amely fészkek környékén az erdő ősi állapotában meghagyandó volna. A madárvárta vezetője megialálta a hamvas rétihéja (*Circus pygargus pygargus* L.) több fészket, a nagy póling (*Numenius arquata arquata* L.) fészket, amely az ország kevés vidékén és kevés párban fészkel.

Király Iván működéséről állandóan olvashatunk napi- és szaklapjainkban. Nem egy kiváló cikke jelent meg a különböző folyóiratokban és szaklapokban és több igen sikerült fényképfelvétele díszítette már a szaklapokat. Eredményes munkálkodásáról folyóiratunkban részletesen fog beszámolni egy külön cikk keretében.

A kapuvári madárvárta létesítésével egyidejűleg *hg. Esterházy Pál dr.* felépített és a Magyar Ornithológusok Szövetségének rendelkezésére bocsátott egy a Fertő dél-délkeleti részén, a hansági csatorna torkolatánál levő kis madármegfigyelő állomást, amelynek főfeladata a Fertő és az ahhoz csatlakozó Hanság madárvilágának tanulmányozása. Ez a csinos, nádfedele, cölöpökön épült házika a „Fertői Madárvárta” nevet kapta. E madármegfigyelő állomás fekvése ideális; mind csónakon, mind gyalogszerrel, legtöbbször kocsin, sőt gépkocsin is elérhető. Környékén a madárvilág eléggé zavartalan, legfeljebb az utóbbi időben — a fertői vízisport felkarolásával — viszi le gyakran a vitorlásokat az észak-déli szél, az hozza le különben a vizet is és azzal együtt a halakat, de a motorcsónakosokat is. Ha ezektől a zavaró körülményektől el is tekintünk, a madárvártán működő megfigyelő szempontjából sokkal kedvezőbb a déli szél, mert az felnyomja a vizet a Fertő északi részére és a víz elvonnulása folytán felszínre került iszapos, homokos partok nyüzsögnek a tó rovarvilágától, ahol terített asztalt találnak a különböző vízimadarak, különösen a lilefélék (*Charadriidae*), a sirályfélék (*Laridae*) és a guvatfélék (*Rallidae*), melyeket a megfigyelő a madárvártáról jó távcsövel, vagy sátorból, vagy a nádasban elrejtözve kitűnően megfigyelhet, sőt, ha csalogató madárral rendelkezik, a sátorból jó felvételeket, vagy mozgófényképeket is készíthet.

A fertői madárvárta földrajzi fekvése távolról sem olyan kedvező, mint a külföldi madárvártaké, mivel nem esik bele a fő vonulási utakba. Vonuláskor ugyan egy kis sűrűsödést okoz az a körülmény, hogy az Oroszország irányából hazánkön át

A Fertői Madárvárta a Fertő délkeleti sarkában.

vonuló madarak egy része a kárpáti magas hegyekkel találván magát szemben, útjából eltérítve részben a Hortobágyon keresztül, részben pedig a Fertőn át folytatja útját délnyugat felé és itt megfelelő életfeltételeket találva, rövid időre meg is pihen.

A madárfigyelő állomás lakott helyektől gyalog majdnem egy órányi távolságra van, aminek azonban a madárvilág tanul-

mányozása szempontjából való előnyös volta mellett az a hátránya, hogy igen gyakran betörnek az épületbe, úgyhogy ott értékesebb berendezési tárgyakat, felszereléseket, vagy műszereket tartani nem lehet. Természetes azonban, hogy ez a megfigyelő munkáját megnehezíti, mert akár csónakon a Fertő felől, akár a szárazföld felől, nagy teherrel (felszereléssel) való megközelítése igen körülményes és nehéz. Fertőrákosról csónakkal három óra alatt közelíthető meg; légirányban kb. 10 kilométer, csakhogy a csónakkal nagy kerülőket kell tenni, mivel közben kisebb-nagyobb szigeteket kell kikerülni, vagy csatornákon kell áttolni a csónakot, ami a közlekedést meglassítja. A madárvárta Sopronból vasúton is elérhető Eszterházán a Nezsider felé menő vonatra való átszállással, amely esetben az Eszterházától 10 kilométerre fekvő Mexikó-puszta megállónál kell leszállni és onnan egy órát gyalogolni a csatorna mentén. Kocsival vagy gépkocsival ugyanezen úton érhető el, utóbbival csak száraz időben és ha nem fúj északi szél, mely a Fertő vizét egész a madárvártáig hozza, minekfolytán a cölöpök ilyenkor vízben állanak, úgyhogy a csónakok egyenesen az épület lépcsőjénél köthetnek ki.

A fertői madárvárta elsősorban szintén a madárvárták főfeladatával, a madárvonulás megfigyelésével, a vonulás különféle jelenségeinek tanulmányozásával és a madárjelöléssel foglalkozik. Ezzel kapcsolatban meteorológiai megfigyeléseket is végez. Feljegyzi, hogy milyen befolyása van a szélnek, irányának és erősségének, a hőmérsékletnek és általában az időjárásnak a vonulásra. Ezeket az adatokat azért a vonulás alatt, előtt és után méri.

Mínthogy azonban ez a madármegfigyelő állomás sincsen állandóan üzemben, a madárvonulási adatoknak hézagos feljegyzései a vonulásnak is csak egyes fázisait világítják meg, s belőlük végleges következtetéseket levonni nem lehet. Ideális lenne, ha egy állandó megfigyelő a házban és környékén tartózkodva, a vonulás ideje alatt lehetőleg óránként, de legalább háromszor naponként ellenőrizné és feljegyezné az időjárási adatokat, a napot, órát, a szélirányt és erősséget, barométerállást, hőmérsékletet, esőt, felhőzetet, napsütést stb. Különösen a barométeringa-

dozásnak van befolyása a madárvonulásra. Az így nyert adatokat egybevetve azoknak a helyeknek meteorológiai adataival, ahonnan és ahová a madarak vonulnak, igen érdekes és értékes adatok birtokába jutnánk, melyek valószínűleg előbbre vinnék a madárvonulás problémájának megoldását.

Tudjuk azonban, hogy az időjárás egyedül nem mozgatja meg a madártömegeket; tudjuk azt is, hogy esőben, viharban, hidegben a madarak nem vonulnak. De nem is egyedül a kedvező időjárás a vonulás okozója, hanem a madárban fellépő leküzdhetetlen erő, mely a vándorlás, a vonulás megkezdésére készíti.

Mivel az egyes vonuló madárfajok vonulási magasságának kérdése sem tisztázott még, ennek tanulmányozásához a megfigyelőnek állványra szerelt erős nagyítású távcsövekkel és megfelelő mérőműszerekkel is kell rendelkeznie. Ugyancsak kellő felszereléssel és egy segítő társsal a vonulás gyorsaságát is mérheti. Ilyen mérések eszközzésére az annyira nyílt terep, mint a fertői madárvárta környéke, kiválóan alkalmas. A vonulás sebességét illetőleg igen érdekes megfigyeléseket eszközölhetünk a madarak bizonyos időn és távolságon belüli szárnycsapásainak számlálásából. Stopperórával, mérőszalaggal és jó távcsővel megállapíthatjuk, hogy egyes madárfajok vonulásakor tíz másodpercenként, vagy 100 méterenként — ahogy éppen az adott esetben könnyebb — hány szárnycsapást végeznek. Ezeket az adatokat pontosan feljegyezzük s a vonulási sebesség és a fajok meghatározásánál felhasználjuk.

A fertői madárvártát e soroknak az írója vezeti. Behatóan foglalkozik a madarak táplálkozási viszonyainak és gazdasági jelentőségüknek vizsgálatával. Gyomortartalmakat és köpeteket gyűjt, melyeket további tudományos feldolgozásra a Kir. Madártani Intézethez továbbít.

Madártani gyűjteményt rendez be a Sopron környékén előforduló madarak bőréből.

Fészektani (nidológiai) tanulmányt végez; katasztert készít arról, hogy mely faj megközelítőleg hány párban fészkel a környéken; a fészkek helyeit térképen berajzolja.

Főfigyelme arra irányul, hogy a madárvárta közelében lévő állandó gémtelpekre évenként visszatérő költőmadarak költési

idejük és fiókáik felnevelése alatt ne zavartassanak. Különösen a szürke és vörös gémelek telepén, azok között csak néhány párban költő nagy kócsagok (*Egretta alba alba* L.) és a nyári ludak (*Anser anser* L.) fészkeiket őrzi és távol tartja azoktól a tojásgyűjtőket, fészekrablókat, valamint orvdászokat és azokat az egyik szomszédos osztrák természetvédelmi egyesülettel karöltve, egy ezért külön tiszteletdíjban részesülő fertőrrrel őrizteti. Elkövet mindent, hogy a Fertőn sajnosan még mindig dívó nádégetés a gémtelpeket ne érintse.

Előadásokkal és újságcikkekben, szaklapokban ismerteti Sopron környékének madárvilágát és az aktuális kérdéseket.

Allandó összeköttetésben áll a szomszédos osztrák madártudósokkal, azokkal karöltve dolgozza fel a Fertő és környékének madárkataszterét, így különösen rámutatva a ritkább fészkelőkre, amilyenek pl. a nagy kócsag (*Egretta alba alba* L.), az újonnan visszatelepült kanalas gém (*Platalea leucorodia leucorodia* L.), a rejtett életmódot folytató és csak kisebb telepekben fészkelő bakcsó (*Nycticorax nycticorax* L.), a keleti parton csak elvétve fészkelő pocgém (*Ixobrychus minutus* L.), a szalonkafélék közül kb. 50 párban fészkelő gulipán (*Recurvirostra avosetta* L.), az ugyancsak szép számban fészkelő pajzsos cankó (*Philomachus pugnax* L.), a dél felől határoló Hanságban, mint igen ritkán fészkelő nagy póling (*Numenius arquata arquata* L.), a fertőbozi nedves réteken több párban fészkelő középső sárszalonka (*Gallinago gallinago* L.), a récefélék közül mint ritkán fészkelők a kanalas réce (*Spatula clypeata* L.), az itt igen ritkán fészkelő nyilfarkú réce (*Anas acuta* L.), az elég gyakran költő bőjti réce (*Anas querquedula* L.), a fészkelve igen nehezen megtalálható guvat (*Rallus aquaticus aquaticus* L.), a fertőrákosi nedves réteken fészkelő pettyes vízcicsibe (*Porzana porzana* L.), a liléfélék közül a kis lile (*Charadrius dubius curonicus* Gm.), melyből néhány pár az apetloni határban fészkel.

Ugyancsak ritka a széki lile (*Charadrius alexan-*

drinus alexandrinus L.), mely szintén az apetloni parton fészkel. A cinegefélék közül a madárvárta közelében fészkel és igen bizalmas, kíváncsi természetű, úgyhogy majdnem kézzel elfogható a szakállas cinege (*Panarus biarmicus*

Fiatal kócsag (*Egretta alba alba* L.) a Fertőben.

russicus Brehm), és sajnos igen kis számban fészkel a függő cinege (*Anthoscopus pendulinus pendulinus* L.), melynek nem egy, nádszálak közé szőtt, zárt, hazavitt fészket találhatjuk a fertőrákosi nádvágók és halászok lakásaiban, végül még említésre érdemes az igen ritkán fészkelő

fehércsillagos kékbegy (*Luscinia svecica cyanecula* Wolf).

A batla (*Plegadis falcinellus falcinellus* L.) igen sok gondot okoz a fertői madárkutatóknak; némely évben igen nagy számban jelenik meg, némely évben pedig teljesen hiányzik. Azokban az években, amikor nagy számban fordul elő, az egész költési időszak alatt itt tartózkodik, de a Fertőnek a jelenlegi csonka Magyarországhoz tartozó részén fészkelve nem találtuk; az Ausztriához csatolt Fertő északnyugati partján, az elcsatolt Fertő madárvilágát legjobban ismerő *Seitz Alfréd* osztrák madártudós megállapítása szerint némely évben költ is. Feladatunk most annak megállapítása, mi okozza e madár időnkénti teljes távolmaradását.

*

A harmadik sopronmegyei madárvárta most van épülőben és reméljük, hogy ez évben tető alá is kerül. Soproni Madárvárta lesz a neve. A soproni Dudlesz-erdő északkeleti részén az úgynevezett Kahle Leiten gerincén épül. Sopron város közönsége áldozatkészségének köszönhetjük az építőanyag nagyrészét; a Magyar Ornitológusok Szövetsége pénzbeli segéllyel járult hozzá olyképpen, hogy megengedte, hogy soproni körzete, mely a madárvártát építi, tagjai 3 évi tagdíját a madárvárta felépítési költségéhez felhasználhassa. Reméljük, hogy a még hiányzó összeget a tagoktól és nemes adakozóktól, főleg madárbarátoktól összegyűjthetjük.

A madárvárta főfeladata lesz a vonulási adatok feljegyzésén és a gyűrűzési munkák elvégzésén kívül a sopronkörnyéki erdők madárvilágának pontos kataszterét elkészíteni és az egész Dudlesz-erdőből egy gyakorlati madárvédelmi kísérleti telepet létesíteni.

Bár a madárvárta még nem áll, a Hubertus környékén az erdő máris tele van lakott műodúkkal. Ez *Graeser Frigyes dr.* főorvosnak, a lelkes madárbarátnak érdeme, aki nagy fáradsággal és anyagi áldozatokkal megvetette az alapját a gyakorlati madárvédelmi kísérleti telepnek. Mivel ez a madárvárta a három közül a legközelebb esik lakott helyhez és legkönnyebben elérhető, remény van arra, hogy az év nagy részében üzemben lesz

és így a Bécsidomb és környékének madárvilága és átvonuló madarai majdnem állandóan és rendszeresen megfigyelhetők lesznek.

Mind a kapuvári, mind a fertői madárvártának az a legnagyobb hibája, hogy megfigyelőik nem tartózkodhatnak az egész éven át ott; ezért a hozzájuk tartozó terület rendszeres megfigyeléséről nem lehet szó. A másik nehézség mind a három madárvártánál az anyagi eszközök hiányában mutatkozik. Így a madárvártákat nem tudjuk megfelelően felszerelni, de nem is merjük; különösen vonatkozik ez a fertői madárvártára, melyet állandóan a betörés veszedelme fenyeget.

A vázolt mostoha körülmények eddig nem engedték meg, hogy kitűzött programunknak teljesen megfeleljünk.

Mondanom sem kell, hogy a madárvártákon nemcsak azok vezetői dolgozhatnak, hanem felkereshetik azokat és megfigyeléseiket végezhetik és végzik is más soproni és környékbeli, sőt külföldi madárkutatók is.

Ha e közleménnyel elértem annyit, hogy a madárbarátok és a madártannal foglalkozók érdeklődését a sopronmegyei madárvártákra felhívtam és reményem lehet arra, hogy azok, ha csak a magunkéhoz hasonló műkedvelői tudással, de erős akarással és kitartással bekapcsolódnak megfigyelő hálózatunkba, néhány napot, hetet egyik vagy másik madárvártán töltve, hézagos adatainkat saját megfigyeléseikkel kiegészítik, akkor közleményem megírásával nem végeztem hiábavaló munkát.

Breuer: Die Vogelwarten des Soproner Komitates.

Der Verfasser schildert Ziele, Aufgaben und Arbeit der Vogelwarten. Nach der Mitteilung der Ergebnisse der Vogelwarten von Helgoland und Rositten beschreibt er die Vogelwarten des Soproner Komitates. Das Personal der Vogelwarten im Soproner Komitat, die in Kapuvár am Fertő (Neusiedlersee) und im „Dudleß“-Wald bei Sopron sind, ist kein ständiges; das ist der Grund, daß die wissenschaftliche Arbeit nicht so umfangreich ist wie in Deutschland. Der Führer der Warte in Kapuvár ist *Iván Király*, derjenigen am Neusiedlersee der Verfasser. Hand in Hand arbeitet der Verfasser mit den österreichischen Ornithologen. Die Vogelwarte im „Dudleß“-Wald bei Sopron befindet sich im Bau.

Egy érdekes csavaros érem a soproni ev. líceum éremtárában.

Irta: Németh Sámuel.

A soproni evangélikus líceum éremtárában egy érdekes csavaros érem van, amely a benne elhelyezett képsorozat, s ennek a képsorozatnak történeti háttere miatt érdemes az ismertetésre. A csavaros érem képei ugyanis szoros összefüggésben vannak egyrészt az ágostai hitvallás kétszázéves évfordulójával, másrészt a salzburgi protestánsok száműzetésével.

Firmian Lipót Antal salzburgi érsek az ellenreformáció idején: 1731 október 31-én kelt pátensével Salzburgból mintegy 20.000 evangélikust száműzött, javaikat lefoglalta. A száműzöttek több irányban indultak el új haza keresésére. Egy 445 főből álló csoport 1731 december hó 31-én Augsburg elé érkezett. Ebben az időben a katolikusok és az evangélikusok létszáma körülbelül egyenlő volt Augsburgban, s ez kifejezésre jutott abban is, hogy a polgármester egyik évben katolikus, a másikban evangélikus volt. Az augsburgi evangélikusok készek voltak a száműzötteket hajlékukba fogadni és élelmezni. A katolikusok azonban kifogást emeltek ez ellen a terv ellen, mert úgy vélekedtek, hogyha a száműzötteket a városba beeresztik, esetleg állandóan letelepülnek, a lakosok számbeli egyensúlya ezzel a katolikusok kárára megváltozik. A száműzöttek tehát a város kapuja előtt telepedtek le, s itt rendezkedtek be úgy, ahogy tudtak. Itt voltak 1731 decembertől 1732 júniusáig. Ekkor I. Frigyes Vilmos a száműzött salzburgiakat Kelet-Poroszországban telepítette le.

Az augsburgi evangélikusokra igen nagy hatást gyakorolt a város kapuja előtt szenvedő hittestvérek sorsa. Annál is inkább,

mert hiszen éppen 1730-ban, pár hónappal az emigránsok megérkezése előtt ünnepelte az egész protestáns világ Augsburgban az ágostai hitvallás 200 éves évfordulóját. Összefoglalták tehát ezt a két eseményt s megörökítették a csavaros érmekkel, illetőleg a csavaros érmekben elhelyezett képsorozattal, s ezeket árusították egyrészt a 200 éves évforduló emlékére, másrészt az exulánsok megsegítésére. A csavaros tallérok az augsburgi iparművészetnek sajátos, kedvelt alkotásai voltak. Két fedőlappal állanak, a két fedőlappal közé rendszeresen egymással összefüggő kis képecskékből álló képsorozatot helyeztek el. Ilyeneket készített-

Diebold Foto.

A csavaros érem első lapja.

Diebold Foto.

A csavaros érem hátsó lapja.

tek az augsburgi hitvallás 200 éves évfordulóján s már előbb 1717-ben a reformáció jubileumára is.

Természetesnek látszik, hogy az augsburgiakra olyan nagy hatást gyakorolt exulánsok esetét is ilyen csavaros érmekben örökítették meg. A bécsi Kunsthistorisches Museumban 12 típusa található ezeknek az érmeknek, s bennük hatféle változatú képsorozat.

A líceum példányában egyesítve van az ágostai hitvallás 200 éves évfordulójának és a salzburgi menekülteknek emléke.

Az érem ezüstből van; átmérője 44 mm. Egyik oldalán Luther és Melancthon képe a következő felirattal: D. MARTIN LUTHER—PHILIPP MELANCTON. A másik oldalon az

augsburgi országgyűlésnek azt a jelenetét látjuk, amikor Bayer szász kancellár felolvassa az ágostai hitvallást. Körirat: EIN GUT BEKENTVS VOR VIELEN ZEUGEN; I Tim. VI. 12. Alul: AUG; CONF. MEMORIAE RENOV; MDCCXXX.

Az érem mindkét felében hat mezőre osztott, papírra festett képecske van. Az egyiknek közepén ezek a betűk: V. D. M. I. AE. (Verbum dei manet in aeternum). A hat mezőben hat jelenet Luther életéből: 1. Luther kiszégezi a 95 tételt. 2. Tetzeli bűnbocsátó cédulákat árul. 3. Kajetán bíboros kihallgatja Luthert. 4. Luther és Eck vitája. 5. X. Leó elégeti Luther iratait. 6. Luther elégeti a pápai kiátkozó bullát. A másik éremben elhelyezett kerek képecske közepén a jubileumi évszám áll: ANNO 1730. Itt is hat képecske van a reformáció történetéből: 1. Luther a wormszi birodalmi gyűlésen. 2. Luther Wartburgban. 3. Luther a bibliát fordítja. 4. Az augsburgi országgyűlés. 5. Melancton, Wimpina, Eck és Ch. Chalaus tanácskozása Augsburgban. 6. A schmalkaldeni szövetség megalakulása.

Különösen érdekes azonban az érem belsejében elhelyezett, egymással ügyesen összefűzött, az éremből kivehető 24 képecske. Ezek a képecskéken fűződik össze az ágostai hitvallás és a salzburgi emigránsok ügye. Olyanformán t. i., hogy ezek a képecskék az ágostai hitvallás első főrészének 21 cikkét illusztrálják jórésztben a salzburgi száműzöttek életéből vett jelenetekkel. P. o. a VI. cikk az új engedelmességről, a jó cselekedetokről szól. Az ezt illusztráló képen az augsburgi polgárokat látjuk, amint a jellegzetes salzburgi ruhába öltözött exulánsoknak szeretetadományokat: kenyeret, pénzt, élelmiszert nyújtanak át.

A képecskék sorozatában legfelül egy háromszögben a mindentlátó Isten szeme van ábrázolva. Lejjebb jobbról Luther, balról Melancton képe áll. A többi 21 kép az ágostai hitvallás 21 első cikkének illusztrálása a következőképpen:

A cikkelyek tartalma	A képek tárgya
1. Az Istenről	A Szentháromság rajza.
2. Az eredendő bűnről	A bűnbeesés rajza
3. Isten fiáról	Jézus mint Megváltó.
4. A megigazulásról	Szimbólikus kép a megigazulásról.
5. Az egyházi hivatalról	Prédikáció a templomban.
6. Az új engedelmességről	Az emigránsok segélyezése.

A csavaros éremben levő képecskék.

Diebold Foto.

7. Az egyházzól	A salzburgiak megmentik hajón templomukat: egyházukat.
8. Mi az egyház?	A salzburgiak megvetéssel fordulnak el attól, aki otthon maradt, hitét megtagadta.
9. A keresztségről	Egy exuláns gyermekének keresztelese.
10. Az Úr vacsorájáról	Egy exuláns házaspár Úrvacsorához járul.
11. A gyónásról	Salzburgiak gyónása.
12. A megtérésről	Egy salzburgi megtérése. Jézus és Mózes között ábrázolva.
13. A szentségekkel való éléről	Kehely és ostyatartó, köztük Jézus. Szemléltetése annak, hogy az úrvacsorai borban és ostyában Jézus vére és teste van jelen.
14. Az egyházi rendről	Egy lelkész felavatása.
15. Az egyházi szokásokról	Egy exuláns házaspár esketése.
16. A világi dolgokról	A salzburgiak honpolgári esküt tesznek.
17. Krisztus ítéletre jöveteléről	Az utolsó ítélet rajza.
18. A szabad akaratról	Egy salzburgi hivatása körében. A földműves eszközeivel.
19. A bűn okáról	Különféle bűnök ábrázolása, felettük ördögök.
20. A jó cselekedetről	A farizeus és a publikánus a templomban.
21. Krisztushoz való imáról	Egy salzburgi imádkozik Krisztushoz.

A képek finoman megrajzolt, kézfestésű színes képek. Egyiknél, másiknál gyenge előnyomás látszik. Mindegyik felett német magyarázó szavak vannak; p. o. a kereszteleésnél (9. cikk): „Lasset die Kleinen zu mir kommen“. A színek élénkek, anélkül, hogy ríktók volnának. A kompozícióban sok találékonyságot, ügyes térkihasználást találunk. A képecskék átmérője átlag 33 mm. A kismartoni Wolff-múzeumban is van egy hasonló érem. Ezt ismertette D. Dr. Karl Völker: „Ein Salzburger Emigranten Schraubentaler“ (Wiener Zeitschrift für Volkskunde, Heft 2, Jahrgang 1929). A kismartoni éremből a leírás után ítélve, egy-két kép hiányzik, ami a liceumi példányban megvan.

Samuel Németh: Ein Schraubentaler im ev. Lyceum zu Sopron.

Verfasser beschreibt einen in der Münzensammlung des ev. Lyceums zu Sopron befindlichen Schraubentaler. Dieser wurde zu Augsburg 1730 anlässlich der 200-Jahr-Feier des Augsburger Glaubensbekenntnisses verfertigt. In der Münze befindet sich eine interessante Bilderreihe. 21 Bilder stellen die 21 ersten Artikel des Augsburger Glaubensbekenntnisses dar, ein Bild versinnbildet Gottes Auge, 1—1 Bildnis von Luther und Melancthon. Außer diesen 21 Bildern ist in jeder Hälfte des Talers ein kreisförmig-

ges Bild, an jedem 6—6 kleine Bilder aus der Geschichte der Reformation. Die vorgedruckten Bilder sind mit lebhaften Farben bemalt. Diesen kleinen Bildern verleiht einen eigenartigen geschichtlichen Hintergrund jener Umstand, daß in diesen die aus Salzburg 1731 vertriebenen Evangelischen und die Erscheinungen aus ihrem Leben dargestellt sind; die Bilder wurden zur Unterstützung der Exulanten durch die Augsburger hergestellt. Von den aus Salzburg vertriebenen Evangelischen lagerten nahe an 500 im Dezember 1731 vor den Toren der Stadt Augsburg, ohne eingelassen zu werden, denn die Katholischen befürchteten, daß dadurch das zahlenmäßige Gleichgewicht zu Gunsten der Evangelischen verändert würde. Die Salzburger hausten daher bis Juni 1732 vor den Toren Augsburgs, von wo sie dann in Ostpreussen angesiedelt wurden. Mit dem Erlös vom Verkauf dieser Schraubentaler wurden die Salzburger unterstützt. Ein Schraubentaler befindet sich auch im Wolff-Museum in Eisenstadt.

Hol állott Rov vára?

Irta: Maár Károly.

Közel ötszáz esztendeje, 1457-ben említi utoljára egy oklevél a várhoz tartozott ugyanazon nevű birtokot.¹⁾ Maga a castrum *Rov* ekkor már nem állott fenn. 1409-ben Zsigmond király engedélyével a Kanizsaiak lerombolták.²⁾ Okleveles adatunk aránylag kevés van róla,³⁾ neve leginkább birtokperekben, vagy adománylevelekben szerepel. Mindezideig nem dőlt el, határvár volt-e, vagy másfajta erősség, bár első okleveles említése⁴⁾ és egyéb megfontolások arra utalnak, hogy a határvédelmi rendszer egyik erőssége volt.⁵⁾ Történetével behatóbban még nem foglalkozott senki, egykori helyét sem határozták meg pontosan.⁶⁾ Ez szinte természetes, mert sem a vár és a hozzátartozó birtok nem volt oly nagy, sem szerepe nem volt oly fontos, hogy azzal foglalkozni érdemesnek találták volna. Pedig a kérdés helytörténeti szempontból érdekes tanulságokat rejt magában.

¹⁾ *Nagy I.*: S. v. m. okm. tára. II, 396.

²⁾ *Csánki* II. 589, 625, csak az oklevelet idézi, de annak keltét nem közli. Mivel Zsigmond király 1409 március 17-én erősítette meg újra a Kanizsaiakat Kapu, Léka, Rov és Oszlop vára birtokában, lerontatása tehát ez időpont után, de még ugyanebben az évben történt. L. *Nagy I.*: S. v. m. okm. tára I. 586.

³⁾ Az egykori Kanizsai-birtokok az Esterháziak kezére kerülvén, e család hozzáférhetetlen levéltárában (több Nyugatmagyarországra nézve bizonyára döntő fontosságú okmány között) mind a várra, mind a birtokra vonatkozólag találhatnánk adatokat.

⁴⁾ *Wenzel*: A. új okm. III. 249.

⁵⁾ *Könyöki*: A középkori várak. 290.

⁶⁾ *Csánki*: III. 589. U. o. *Nagy I.* véleménye idézve *Tagányi*: M. Ny. IX. 256. *Stessel*: Századok, 1897. 31. *Herczegh R. Frigyes*: S. v. m. tört. a Hunyadiak korában. 123. *A. Harmuth*: Orts- und Flurenamen im Bezirke Eisenstadt. 60.

Arra a kérdésre, hogy hol állott a vár, amelynek sem romjait nem találjuk, sem emléke nem él, az eddig ismert okleveles adatok megközelítő helymeghatározásán kívül, a helynévkutatás sem tudott, vagy tud egészen biztos választ adni. Feltevéseit csak az ásatás, vagy egy esetleg előkerülő oly okleveles adat igazolhatná, amely adat minden kétséget kizárólag a szomszédos ismert helynevekkel együtt említené a vár, illetőleg az ezt jóval túlélő birtok nevét.⁷⁾

Az 1271-ben V. István és II. Ottokár között létrejött békeszerződés egyik pontja felsorolja az Ottokár által visszaadandó várakat, közöttük *Rov* várát is.⁸⁾ Az 1273-as hadjárat rendelkezésünkre álló forrásai nevét nem említik, de valószínű, hogy Ottokár eme harmadik hadjáratában, a Fertő körüli többi várral együtt ezt is újból elfoglalta.⁹⁾ Csak 1355-ben bukkan fel újra a neve és innen kezdve egészen 1457-ig kilenc ízben szerepel különböző írásmódon.¹⁰⁾

Szerepe, jelentősége az említett adatokból nem tűnik ki, csak annyit tudhatunk meg, hogy a vár és néhány határos község, illetőleg egyes birtokrészek birtokosa a *Gyanur*-nemzetség volt,¹¹⁾ de nem sokáig, mert birtokaikat egymásután adják el, elzalogosítják, vagy elvesztik. Az új tulajdonosok nagyobbára a Kanizsaiak, akiknek kezén van már 1390-ben *Rov* vára.¹²⁾

A vár helyére nézve a kutatók véleménye mindaddig megoszlott. Leghelyesebb Csánki megállapítása, amely szerint a vár helyét valahol Szaka, Szék és Csákány között kell keresnünk, vagyis a mai Oka, az elpusztult Szék, amely Sércről északnyu-

⁷⁾ V. ö. 3. számú jegyzet.

⁸⁾ *Wenzel*: i. h.

⁹⁾ *Huber A.*: Ausztria története. I. 463. és *Pauler*: A magyar nemzet története, II. 288. old. és 214. sz. jegyzet. *Ottokár* rimkrónikája (M. G. V. 1—3) nem említi nevét, de talán az egyéb források (Cont. Vindob. stb.).

¹⁰⁾ *Csánki*: III. Row 1271, 1406, 1409. Raw 1390. Rowo 1401 körül. Rawo 1409, 1420, 1457. Rov 1375. Roy 1382, 1355, 1382, 1393.

¹¹⁾ *Wertner Mór*: Újabb nemzetiségi kutatások. Turul, XXII. 137. Már *Kézai* is az előkelő idegen nemzetségek közt említi. Karácsonyi- és Gatal-nemzetséggel kapcsolatban a Gyánur-nemzetség tagjai közül csak a Csákányiakról tesz említést. A Gyánur-nemzetséghez tartoztak még a Koloniak, Roviak és Székiek, amely családok azonban nem voltak a Gatal-nemzetség tagjai, mint ahogy a Csákányiak sem tartoztak ahhoz.

¹²⁾ *Nagy I.*: S. v. m. okm. tára I. 495. A Roviak hűtlenségbe esvén, Zsigmond a várat és birtokát a Kanizsaiaknak adományozta.

gatra, a mai vadaskert és Fertőfehéregyháza között állott.¹³⁾ Nagy Imre Ruszttal azonosítja, míg Stessel először úgy vélte, hogy a feketevárosi határban fekvő *Rougraben* dülönév lehet az, amely a vár vagy birtok nevét megőrizte. Később határozottan a Lajta mellett keresi.¹⁴⁾ Tagányi Stesselre támaszkodva, a gyepű és gyepüelvéről szóló cikkében kritika nélkül elfogadja Stessel első feltevését. Herczegh Csánkit kivonatolja. Könyöki a nyugati határvédelmi láncba tartozónak mondja, anélkül, hogy egyikük is pontosan meghatározná a helyét.¹⁵⁾ A. Harmuth véleménye még kevésbé helytálló, mint az eddigiek.

Mivel az 1457-es oklevél Szarvkő várának tartozékai között sorolja fel a birtokot Pordány (ma Lajtapordány), Cseke (ma Vimpác), Szarvkőalja, Büdöskút birtokokkal együtt, azért a kutatók Szarvkő környékén keresték. Perdöntő azonban az 1382-es oklevél, amelyet Nagy Imre nem közöl, csak Csánki kivonatából ismerjük, amely szerint „... castrum Roy et villa eiusdem castris similiter Roy vocata sub comitatu Mosoniensi... usque ad metas possessionis Zaka penes lacum Ferteu...”, azaz a vár és a hasonló nevű birtok Moson megyében, a fertőmelletti Szaka (Oka) mellett fekszik. Ez az oklevél kétségen kívül bizonyítja, hogy *Rou* várát nem kereshetjük Szarvkő táján, mert sem Szarvkő, sem közvetlen környéke nem tartozott Mosonhoz, legalább is semmi adatunk sincs erre.¹⁶⁾ Ellenben Csákány (Fertőfehéregyháza) és Feketeváros, lehetséges, hogy Szék is, egy ideig Moson megyéhez tartoztak.¹⁷⁾ Abban az időben ugyanis, amikor *Rou* birtokot Szarvkő tartozékaként említik, már csak a birtok volt meg, tehát az, hogy egy viszonylag távolabb álló birtok tartozott Szarvkő várához, történelmi szempontból nem okozhat nehézséget.

Stesselnek az a véleménye, hogy a vár és a birtok neve valamely dülönévben megmaradhatott, helytálló, mert a kutatásnak újabb irányt ad. Mindamellet az a véleményét, hogy a vár és a

¹³⁾ Csánki: u. o.

¹⁴⁾ Századok, 1903, 441; 1897, 404.

¹⁵⁾ L. még Arch. Ért., 1885

¹⁶⁾ Au, Hof, Mannersdorf és Sommerein, valamint Scharfeneck vára egy időben Moson vármegyéhez tartoztak, de Szarvkő és környéke eddigi tudásunk szerint soha. Csánki: i. h.

¹⁷⁾ Csánki: i. h.

birtok neve a *Rougraben* dülönévben maradt volna meg, sem történeti, sem nyelvészeti szempontból nem fogadhatjuk el; ő maga sem volt meggyőződve feltevése helyességéről. Harmuth már az említett oklevelek és a saját dülönévkutatása alapján teljes bizonyossággal véli megállapítani a vár helyét. Ő is azon a véleményen van, hogy a vár helyét Szarvkő környékén kell keresnünk; ismervén a környék összes dülöneveit, kapcsolatba hozza a *Rov* nevet egy, Lajtapordány közelében fekvő *Reut* nevű dülövel.¹⁸⁾ Az 1382-es oklevél világos szövege okozta nehézséget, hogy t. i. *Rov* Szaka mellett feküdt, olymódon akarja áthidalni, hogy Lajtapordánytól kezdve a mai Lorettó és Lajtaszék területét beleszámítva, egészen Okáig az egész területet *Rov* vára birtokának mondja, sőt a Székiek Horros és Romsau nevű erdeit, valamint a romsai szőlőit is idesorolja. Ez a vélemény, mind nyelvészeti, mind történeti szempontból tarthatatlan.¹⁹⁾

Az okleveles adatokból mindenesetre megállapíthatjuk, hogy Csánki véleménye határozza meg azt a szűkebb területet, ahol a vár helyét keresnünk kell.

A vár helyére és történeti szerepére a történeti adatokon kívül neve is vethet némi világot. Már Tagányi megállapította,²⁰⁾ hogy a név a szláv *rov* szóval függ össze, amelynek jelentése árok, Graben, mégpedig védelmi célokat szolgáló árok, földhányás. A név első előfordulási alakja is megerősíti ezt a származtatást. Ez pedig arra mutat, hogy a vár oly helyen épült fel, amely a magyar gyepüvédelmi rendszerbe tartozott. Most tehát az a kérdés, hogy Oka környéke beletartozott-e a határvédelmi rendszer övébe és vajjon találunk-e ezen a vidéken a szláv *rov* szóval összefüggésbe hozható dülönévet?²¹⁾ Tudjuk, hogy a Vulka völgyének északi bejáratánál feküdt a hajdani Felsőlövő,

¹⁸⁾ *Harmuth*: i. h. A Reut—Rov nevek azonosítása nyelvészetiileg lehetetlen. A Reut dülönévre vonatkozólag l. *Harmuth* által is használt forrásmunkát, *Vollmann*: Flurnamensammlung.

¹⁹⁾ *Nagy I.*: S. v. m. okm. tára. I., 584. Ha ez a nagyon is nagy terület tényleg egy birtoktest lett volna, akkor ennek bizonyára nyomára akadnánk.

²⁰⁾ *Tagányi*: M. Ny. IX., 256 és Ung. Jahrbücher 1, 3. *Moór E.*: u. o. IX., 41, 230. Mint szláv helynévről *Miklosich*: Denkschriften d. W. Ak., XI. v. és XXI.

²¹⁾ A szlávok szerepe a határvédelemben *Pais*: M. Ny. XII., 14, stb. Az erre vonatkozó akkori német forrásokról l. *Schünemann*: Ungarische Jahrbücher, IV, 99.

a mai Sérc, amely örtelep volt. Ennek környékén található a *Pruja*-dülő, amelynek neve nézetem szerint könnyebben hozható a *Rov* névvel kapcsolatba. A dülőnévnek ezt az alakját csak a nép száján találjuk, ami származására nézve döntő. A név hivatalos alakja a *Pruenhut*, vagy *Pruinhut*. Ezen a néven azonban a nép nem ismeri. Ez a dülőnév a német nyelvkincsből mind-ezideig nem látszik megfejthetőnek. Még akkor sem, ha az írásnak inkább megfelelően ejtenék ki, akkor is nehéz volna a *Brunnen* szóval összefüggésbe hozni, amint Harmuth gondolja, aki a népnyelvi alakot nem ismeri. A német helynévalakulás törvényei szerint valószínűbb az, hogy a nép a birtokot, illetőleg a környékén fekvő földeket „*bei die Rujer*“-nek hívta.²²⁾ Ez a dülő Sérc és Oka között fekszik a fertőmelléki dombsor északi végén. Fekvésénél fogva nagyon alkalmas arra, hogy itt egy, a védelmi rendszerbe beilleszkedő gátvár épüljön, amelynek helyén épült fel később a birtokosok kisebbfajta vára, a várvédelmi rendszer kialakulása idején. (A hegysornak a Vulka felé eső oldalán húzódott az a római eredetű kereskedelmi út is, amely azonban a 14—15. században jelentőségét elvesztette.²³⁾

Az eddig elmondottak alapján valószínűnek gondoljuk, hogy ez a dülőnév őrizte meg a vár nevét. A teljes valóságot azonban csak esetleges későbbi ásatások alapján lehetne megállapítani.

Maár Karl: Wo lag die Burg Rov?

Über die ehemalige Lage der Burg Rov sind die Meinungen verschieden. Csáki suchte die Burg neben Szaka (Oggau). Die Burg wurde 1409 mit Genehmigung des Königs Sigismund abgetragen. Das Gut Rov gehörte nachher zur Herrschaft Hornstein. In ihrer ersten Erscheinung war die Burg vermutlich ein als Grenzschutz dienender Erdwall, eine Erdburg, worauf später eine kleine Burg durch die Besitzer erbaut wurde. Laut Urkunde von 1382 stand die Burg unstreitbar neben Szaka; demnach sie keineswegs in der Gegend von Leithaprodersdorf zu suchen ist, wie es A. Harmuth meint. Die Identifizierung der Namen Reut—Rov ist unbegründet.

²²⁾ A név különféle alakjainak magyarázatánál csak a Rawo, Rowo alak okoz némi nehézséget. A Row alak az eredeti kiejtést jelzi; ebből fejlődött a Roy és ezzel az alakkal függ össze az említett dülőnév. A név nyelvészeti fejtegetéséről külön cikkben, egyéb helynevekkel kapcsolatban szándékozunk írni.

²³⁾ Vanyó: Föld és Ember. 1924. 3—4. f. 2.

A soproni városi múzeum legújabb római-kori sírkőleletei.

Irta: Lauringer Ernő.

Megcsonkított hazánk területén kevés hely van, ahol a római kori emlékek oly nagy számban és értékben fennmaradtak volna, mint éppen Sopronban. A Kr. u. I. évszázadtól a IV. század végéig tartó római uralom mély, sőt maradandó hatást gyakorolt az itt meghódított népekre: a közeli hegyekben letelepedett thrák-illyr törzsekre és legyőzöikre: a városalapító keltákra, akik maguk is rövid időn belül teljesen beleolvadtak a római művelődésbe.

Római-kori emlékek Sopron város minden tájékán találhatók, a Váris erdejében épúgy, mint a Csalánkertben, a Szent Mihály-temető helyén ugyanúgy, mint a Rózsa-utcában és a Várkerületen, valamint a Hofäckereken („Udvarnoki földek“, a mai Rákóczi Ferenc reáliskolai nevelőintézet területén) stb. Különösen nagy számban találhatók a római-kori szarkofágok: kököporsók, sajnos többnyire megbolygatott állapotban, amelyeket valószínűleg a római uralmat követő népvándorló népek feldúltak és kiraboltak. A római-kori emlékek javarésze a város központjából, a mai városház építésekor, 1893-ban került felszínre, míg a legszebb és legtöbb feliratos követ érintetlen állapotban a bennük elhelyezett tárgyakkal együtt a Deák-tér és Csengery-utca jelenlegi házainak megalapozásakor találták a múlt század 80-as és 90-es éveiben, valamint a jelen század legelején. Az utolsó nagyértékű sírkő (C. Sextilius Senecio-é) lelőhelye a postapalota alapzata, felfedezésének ideje pedig 1911.

A világháború és összeomlás idején szünetelt mindennemű építkezés s így római leletek sem igen kerültek felszínre. Annál lázasabb építkezési tevékenység tapasztalható az utolsó másfél évtizedben. Egész új városrészek keletkeztek pl. a Kurucdombon,

Római korú oltártárgozat.

Diebold Foto.

Bécsidomb alján, Meyne-telepen stb. Az utolsó 15 esztendőben (1922—1937) épült házak száma 1000-re tehető, köztük a legmonumentálisabb a pénzügyi palota, Szent Imre-kollégium, a pécsi tudományegyetem evang. teológiai fakultása, Lövér-szálló s legújabbban az ú. n. Tschurl-átjáróban épült magánházak és.

társasházépületek. Ily nagyarányú építkezés mellett jogosan hittük, hogy sok és értékes lelet kerül majd felszínre. Sajnos, várakozásunkban csalódnunk kellett. Még a Deák-téri új épületek megalapozásánál sem bukkantak érdemleges régisé-

Petronia Januaria családi sírköve. Diebold Foto.

gekre. Találtak ugyan néhány kősírt, azokat azonban már korábban feldúlták, kirabolták. Dr. Khoór Ödön főorvos mai háza helyén (Deák-tér 37) egy felirat nélküli hatalmas kősírt emeltek ki a munkások; ebben találtak egy csontvázat s mellette egy igen szép és ép gömbalakú üvegpalackot. A kősírt a főorvos kert-

jében állították fel, az üvegpalack a főorvos tulajdonában van.

Az utóbbi években talált római-kori emlékek közül az alábbi kettő a legértékesebb: egy római oltár befejező tagozata és Petronia Januaria sírkövének töredéke.

Az *oltártagozat* a Deák-téren, a szentdomonkosrendi Credo-ház építése alkalmával 1934-ben került felszínre, s Vörös Fülöp perjel ajándékaképpen 1935-ben jutott a múzeum birtokába. Anyaga mészkő. Magassága 75 cm. Négyzetes alappal (oldala 45 cm) bíró 7 cm magas rétegből felfejlődő, befelé hajló éllel és lapokkal határolt csonka-piramisszerű tagozat, tetején négyzetes alapú (oldala 26 cm) vékony réteggel lezárva. A piramisszerű tagozat egyik oldalán dombormű: a hosszanti tengely irányában, középen háromágú szigony, köréje és egymásba csavarodó két delfinnel. A másik három oldal sima, minden díszítés nélküli. A domborműves oldal teljesen ép, a többi három töresek nyomát mutatja. Befejező díszül valószínűleg fenyőtobozszerű faragvány, talapzatul pedig négyzetes hasábalakú, párkánnyal ellátott feliratos oltárkő szolgált. Ennek nyoma azonban nem volt fellelhető.

Petronia Januaria sírkövének töredéke Sopron város külterkén, az ú. n. „Edelbrunn“-dülőben (Fertőrákos felé) *Friedl Antal* gazdapolgár földjén vetődött felszínre szántás közben 1935 őszén s a földtulajdonos ajándékaképpen 1935 december havában került a múzeum tulajdonába. Ezen a területen már más alkalommal is találtak szarkofágokat, de feliratosat csak ezt az egyet; valamennyi megbolygatva és kirabolva. Anyaga mészkő. Magassága a középtengely irányában 95 cm, legnagyobb szélessége 90 cm, vastagsága 16—20 cm. A feliratos rész három első sorának betűmagassága 6 cm, a többié 4 cm. A kissé mélyített írásmezőt pálcatagos és szőlőindás szalag keretezi, fürtökkel és levelekkel. Háromszögű, párkányos orommal záródik. Mélyített mezejében dombormű: középen Medusa-fő, tőle jobbra és balra egy-egy csukottszárnyú álló madár.

Felirata a következő:

PETRONIA·IANV
 ARIA·SIBI·ET·T·PĒRO
 NIO·VERECVND
 FIL·MIL·LEG·XV·A·AN·XX
 T·PĒTRONIO·NIVALI·F·A·V
 PETRONIAE·MVSSAE·F·A·X
 PETRONIAE·QVARTILLAE
 FAN.....'I·PĒTRONIO·SALV
 TARI·FIL·AN·XXX·PĒTRONI
 AE.....F·AN·XL·T·PE
 TRONIO.....F·AN·VII

Olvasása:

1. PETRONIA JANV-
2. ARIA SIBI ET T (ito) PETRO-
3. NIO VERECVND
4. FIL (io) MIL (iti) LEG (ionis) XV AP (ollinaris) AN (norum) XXV.
5. T (ito) PETRONIO NIVALI F (ilio) A (nnorum) V.
6. PETRONIAE MVSSAE F (iliae) A (nnorum) XX.
7. PETRONIAE QVARTILLAE
8. F (iliae) AN (norum) .... PETRONIO SALV-
9. TARI FIL (io) AN (norum) XXX. PETRONI-
10. AE... F (iliae) AN (norum) XL. T (ito) PE-
11. TRONIO... F (ilio) AN (norum) VII.

Ezt a családi sírkövet Petronia Januaria állíttatta magának és fiának Titus Petronius Verecundus-nak, aki az Apollinaris-nak nevezett XV. Legio katonája volt és 25 éves korában meghalt. A többiek (Nivalis, Mussa, Quartilla) szintén családtagok voltak.

A sírkő valószínűleg a Kr. u. I. század végén készült, kár, hogy csak töredékképpen maradt fenn; a kiegészítő résznek még nyomai sem voltak megtalálhatók a szarkofág lelőhelyén.

Lauringer Ernst: **Die neuesten römischen Funde im städt. Museum zu Sopron.**

Verfasser berichtet über die römischen Funde der letzten Zeit. Am Deák-Platz wurde 1934 ein Altarstück (Abb. 1) und gegen Fertőrákos (Kroisbach) zu in der Ried Edelbrunn 1935 ein Grabstein (Abb. 2) der Petronia Januaria gefunden. Der Grabstein stammt vermutlich aus dem 1. Jh. n. Chr. her.

A soproni Stark-féle virgínalkönyv 1689-ből.

Irta: Kapi-Králik Jenő.

Amikor még nem ismerték a nyelvújításkor meghonosodott zongora szót, a 17. században a virgína, virgínál vagy klavikordium néven emlegetik a mai zongora ősét. Mindhárom név olyan hangszert jelöl, ahol a húrok a billentyűzet irányára merőlegesen voltak kifeszítve. Ezzel a hangszerrel, főleg pedig a virgínállal függ össze a 17. század régi magyar hangszeres zenéje. Az ekkori zeneműveket ugyanis — akár népi, akár főúri kastélyokban megszólaló muzsikát — virgínálra átírva, vagy néha eredetileg is virgínálra elképzelt módon írják le s gyűjtik szorgalmasan össze. A virgínálra készült átírások s eredeti kompozíciók között találunk angol, francia és olasz hatást mutató szvit-muzsikát, külföldről behozott egyházi népéneket (korált), népi eredetű tánczenét és dalokat. Az átírás néhol meglehetősen primitív: csak a dallam lejegyzése található meg s alatta a basszus szólam. Máshol pedig a többi kísérő szólam is meg van, sokszor gondos kidolgozásban. A virgínálirodalom szinte mint valami gyűjtőmedence foglalja össze a 17. század hangszeres zenéjét: a várak, főúri rezidenciák, kastélyok miliójében felhangzó udvari zenekarok s toronyörök zenéjét. Nagy népszerűsége ellenére, úgy látszik, már a 17. század elején kezdett az énekes zene hatásaitól eltávolodva, önálló hangszeres stílus kialakulása felé haladni. A puhább s könnyebb melodika, az egyszerűbb formák, bizonyos hangszerfigurációk felé való törekvés mindenesetre az egykori virgínálzene népszerű hajlamait mutatja.

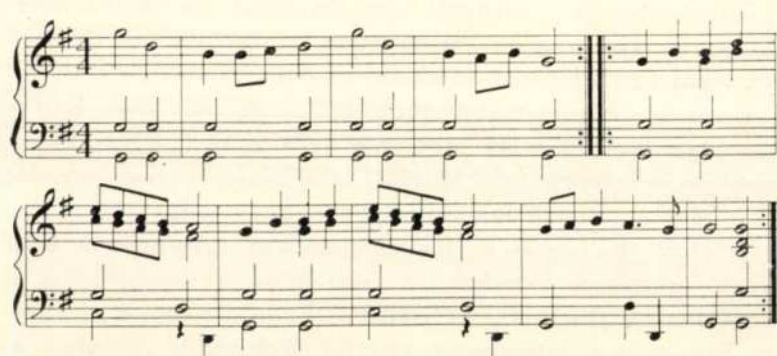
A magyar zenetörténelem a 17. század hangszeres zenéjének a forrásául a Kájoni-kodex (1634—1671), a löcsei tabulaturás könyv (1670 körül) és a Vietorisz-kodex (1680 körül) mellett egy érdekes zenetörténeti emléket is számon tart: a soproni Múzeum birtokában levő Stark-féle Tabulatur-t 1689-ből. Ellentétben a 17. század hangszeres zenéjének a tabulatura alakban való leírásával (mint a Kájoni-, a Vietorisz-kodex és a löcsei), a soproni Stark-féle gyűjtemény rendes kótairással készült. Így tehát tulajdonképpen nem annyira tabulatura cím

A Stark-féle virginalkönyv 3. számú magyar tánca. (Eredeti kézirat.)

illetné meg, mint az első oldalán olvassuk (Tabulatur, Johann Jacob Starcken zugehörig, welcher den 3. Dezember 1689. in Gottes Namen den Anfang zum Schlagen gemacht. Gott gebe seinen Segen darzu.), hanem virginalzenei gyűjtemény vagy virginal-könyv. (Lásd az angolok ugyanilyen kéziratot virginal és orgona darabokat tartalmazó gyűjteményeit: a Virginal-Book-címen).

A Stark-féle gyűjtemény 56 virginaldarabot tartalmaz öt-vonalas vonalrendszerre lejegyezve; a felső szólamok c-kulcsban (első vonalra helyezett szoprán-kulcs), az alsók f-kulcsban. Tartalmának magyar zenetörténeti szempontból a legértékesebb része a négy magyar tánc-a „Ungarischer Tanz” címen (a 3., 4., 29. és 33. számúak). A 17. század magyar hangszeres zenéje az akkori határszéli városok részben német eredetű kultúrája

közepette éppen ezen a ponton mutat rendkívüli fontosságot: milyen mértékben hagy nyomot az ekkori hangszeres zenében a népi muzsika és mennyire mutat önálló tendenciát. Ilyen szempontból a soproni Stark-gyűjtemény négy magyar tánc a külföldi (Pierre Phalèse, Jacob Paix, a boroszlói kézirat stb.) és az előbb említett magyar gyűjtemények magyar táncai közt joggal foglal el értékes és a zenetörténelem által méltányolt helyet. Érdekes a négy magyar tánc kísérete. A kísérő hármashangzatok változtatásában annyira takarékos, hogy megelégszik

A Stark-féle virgínálkönyv 3. számú magyar tánc hegedűkulcsban.

a tónikai, szubdomináns és domináns funkciót helyettesítő oktáv és kvint fogásokkal. Gazdagabb harmóniai elképzelést nyújt a 33. és a 29. számú magyar tánc. Ez utóbbi azonban kivételesen csak primitív módon, kétszólamban van lejegyezve. Maga a primitív basszus azonban, a többi háromban is, a szinte orgonaponttá merevedett állapotában kétségtelenül a duda emlékét őrzi.

A négy magyar táncnak formai felépítése egy kétütemes motívum variált ismétlése periodizált sorokba foglalva. A periódus végén rendszeresen melódiafordulatba ágyazott záróformulát találunk. Ha a kétütemes motívumokat betűkkel jelezzük, a táncok formai felépítése a következő:

3. szám: a a₁ b b c
 4. szám: a a₁ a₂ a₁
 33. szám: a b c b

A 29. szám a párhuzamos dúr felé való modulációt is mutatja: első periódusa a-moll záradékkal, másik periódusa C-dúr záradékkal szerepel. (Ennek külön címe: Ungarischer Tanz des Fürsten aus Siebenbürgen.) Érdekes, hogy a 33. számú magyar táncban a zenei formafelépítés olyan, mintha a zenei mondatok szerepét motívumokra áthárítva egy kétszakaszos dalforma koncepcióját keresné.

Ennek a négy magyar táncnak a tematikája a 17. század zenei levegőjének: a francia, olasz és német hatást mutató szvit-muzsika dacára is határozott népi karaktert és népies instrumentális vonást mutat. Sőt bizonyos rejtett stílusösszefüggéseket lehet már kiérezni az ekkori magyar táncok és a későbbi hajdutánc és verbunkos tánc között. Az viszont ismét külföldi hatás, hogy mind a négy tánc után ugyanannak a tematikának a páratlan ütemnemű feldolgozását találjuk proporció cím alatt.

A Stark-féle virginalgyűjtemény a négy magyar tánc mellett értékes zenetörténeti dokumentumokat tartalmaz a benne szereplő egyházi énekekkel is. Több mint tiz evangélikus korált találunk a Stark-féle kéziratban. (Ezen a nyomon elindulva Payr Sándor a gyűjtemény másolóját Wohlmuth Jánosban keresi.) Mindegyik korál az eredeti reformáció-korabeli gazdag ritmusban van lemásolva. Tehát az itt szereplő korálok ritmikái struktúrája s átfutó hangokkal diszített melódiavonala világosan és tisztán igazolja azt, hogy az evangélikus korálok, amikor itt Magyarországon elterjedtek, milyen gazdag ritmikai erőt képviseltek még. Az új egyházzenei mozgalom éppen ehhez a ritmikái elevenséghez akar visszatérni, amikor a ritmikus korálok bevezetését szorgalmazza.

A magyar táncok és az egyházi énekek mellett szerepel még a Stark-gyűjteményben a 17. század külföldi szvitzenéjének a hatásaképpen menuett, praeludium, courante, sara-bande, gavotte stb. Kiegészíti ezenkívül az első négy oldalon található zeneelméleti összefoglalás, valamint a zenei részt követő családi naplószerű feljegyzés.

Sopron 17. századbéli fejlett zenekultúrájáról tanúskodik Rauch András, Kusser János (az operaszerző apja), Psyllius Lukács, Wohlmuth János működése és művészete. Ugyanazt

igazolja a Stark-féle virginálkönyv is. Méltó tehát, hogy városunk kultúrájának e régi bizonyítékát megbecsüljük s emlékezetünkben tartsuk.

Kapi-Králik Eugen: Die Stark'sche Tabulatur aus dem Jahre 1689 im Museum zu Sopron.

Die Sammlung ist in regelrechter Notenschrift hergestellt und folgend betitelt: „Tabulatur, Johann Jacob Starcken zugehörig, welcher den 3. Dezember 1689 in Gottes Namen den Anfang zum Schlagen gemacht.“ Die Sammlung enthält 56 Stücke, darunter ungarische Tänze, kirchliche Gesänge, mehrere evangelische Chorale, außerdem Präludium, Menuette, Gavotte usw. Diese ergänzt auf den ersten vier Seiten eine musik-theoretische Zusammenfassung und Aufzeichnungen nach Art von Familientagebücher. Die Sammlung ist ein Zeichen der hochentwickelten Musikkultur der Stadt Sopron im 17. Jahrhundert.

Adatok a soproni festészet történetéhez.

Írta: Storno Miksa.

I.

A soproni festészet legrégebb emlékeit azok a 15. századbeli egyházi falfestmények képezik, amelyek régi templomainkban maradtak fenn s amelyeket a múlt század 50—60-as éveiben *idb. Storno Ferenc* fedezett fel és részben helyreállított.¹⁾ Ezek között hatalmas alkotások is voltak. A legnagyobbik az a nagy freskó volt, amely a Szt. Mihály-templom tornyának déli oldalát díszítette és Krisztust a keresztfán ábrázolta. *Idb. Storno Ferenc* pontos felvétele szerint e festmény magassága kb. 28 láb (= 8'84 méter), szélessége kb. 18 láb (= 5'68 méter) volt és a rajta feltüntetett évszám szerint 1481-ben készült, vagy — amint azt Rómer is véli — akkor javították. Amidőn 1907-ben a templom külsejét tatarozták, ezt az értékes freskót — sajnos — leverték, s így ma csak Storno másolatáról ismerjük azt. A templom nyugati oldalfalán Szt. Kristófot ábrázoló freskó szintén elpusztult, anélkül, hogy erről felvétel maradt volna.

De nemcsak az egyházi épületek külső falai voltak régen festményekkel díszítve, hanem igen gyakran a profán épületek homlokzatait is freskókkal látták el. Festménnyel volt díszítve közvetlen a várostorony előtt állt kapu tornyának külső homlokzata is a város címerével, amely festmény nyomai még a torony lebontása előtt (1892) is megvoltak.

Idb. Storno Ferenc vázlatkönyveiben két feljegyzést találunk régi soproni festőkre vonatkozólag. Az egyik szerint (1873.

¹⁾ Ismertetésük: Magyarországi régészeti emlékek III. kötet, első rész, Budapest, 1874. Régi falképek Magyarországon. Írta Dr. Rómer Ferenc Flóris. 138—140. oldal.

évi vázlatkönyv) az újkéri templomban lévő oltárkép jelzése: „*Stephanus Schaller, Mahler in Ödenburg. 1773.*” Hogy mit ábrázolt e kép, arravonatkozólag megjegyzés nincsen. Úgy tudom, hogy ez a festmény ma már nincsen meg a község templomában és vagy ismeretlen helyre került, vagy talán már teljesen elpusztult.

A másik feljegyzés (1878. évi vázlatkönyvben): „*Steva. Mandata. Maler aus Ödenburg um 1770—80. Bild von ihm ober dem Eingang in das Benediktiner-Kloster. Math. XIX—XXI. Deutsch-Kravn. Preuss. Schlesien.*”

Diebold
Foto.

Sedlmayer András sírköve a Szt. Mihály-temetőben.

Sedlmayr András soproni festőre vonatkozólag némi adatot szolgáltat az a szép rokokóstilű síremlék a régi Szt. Mihály-temető előkertjében, amelyet felesége emlékének állíttatott. E sírkő felírása szerint: „welchen Ihr lieber Ehwirth Der Wohl-edle Kunsterfahrne Herr Andreas Sedlmayr des äusz. Raths all-hier zum ewigen Gedächt. hat setzen lassen im Jahr 1766 den 4. Juli“. Sedlmayr a külső tanácsnak volt tagja. A síremlék tervét, amely hír szerint ma Kladneck Johanna úrnő (Kaposvár) birtokában van, valószínűleg maga Sedlmayr készítette.

Sedlmayr nemcsak festésszettel, hanem aranyozással is foglalkozott, s érdekesek azok a szerződések, amelyeket a győri jezsuiták Szt. Ignác-temploma szószékének, orgonájának stb. aranyozására 1753-ban és 1757-ben kötött, s amelyek egyikét mint: „Andreas Södlmayr m. p. burg. Maller in Ödenburg“; míg a másikat mint: Andreas Sedlmayr burg. Mahler und Vergolter in Ödenburg“ írt alá.²⁾

Úgy látszik a régi soproni festők közül egyesek nagyon jó anyagi viszonyok között élhettek. Áll ez különösen *Schiller János József* arcképfestőre is, akinek életrajzi adatait elég jól ismerjük, s amelyeket Schiller Chr. Vilmos: „Chronik des ungarischen Adelsgeschlechtes von Schiller 1633“ című munkájában (1912) közöl.

Schiller J. József 1756 augusztus havában született Sopronban és az ev. egyházközség anyakönyvei szerint augusztus 31-én keresztelték. Atyja Schiller János György tekintélyes kereskedő volt. Anyja Seiler (Sáler) Zsuzsanna Rozina még röviddel fia születése előtt végrendelkezett, amely körülményből az áldott állapotban lévő anyát ért valamilyen balesetre következtethetünk, s tényleg a gyermek mint néma látott napvilágot s ezen fogyatékoságát egész életén át megtartotta. Érdekes az a házassági szerződés (eredetije a Storno-gyűjteményben), amelyet 1787 május hó 15-én kötött menyasszonyával, s amelynek szövege a következő:

„Anheute zu Ende gesetztten Dato haben nachbenannte beide Braut Persohnen als der Wohledlgebohrne Herr Johann Joseph Schiller kunster-

²⁾ Ezeket a szerződéseket Dr. Pigler Andor: A győri Szent Ignác-templom és menyezetképei 1923. című munkájában (78., 79., 80. oldal) közli.

fahrner Portrait Mahler, des Wohledlgebohrnen Herrn Georg Schiller, Bürgerlicher Kauf und Handelsmannes alhier mit der Wohledlgebohrnen Frauen Susanna Rosina, dessen gewesenen Ehe Consortin, nunmehr Seelig, ehelich erzeugter Herr Sohn als Bräutigam, dann die viel Ehr und Tugendgezierte Jungfrau Susanna Catherina, des weyland Ehrsamem und wohlgeachten Herrn Adam Gottlieb Weyrauch, gewesenen Bürgerl. Seifensieder-

Schiller János József. (Sopron, 1756—1820.)

Archép. Ceruzarajz.

meisters, in der königl. freyen Stadt Preßburg, mit Eva Rosina dessen gewesenen Eheconsortin, beyder nunmehr Seelig ehelich erzeugte Jungfrau Tochter als Braut, nachdem besagter Herr Breutigam, welcher stumm ist, durch Zeichen zu verstehen gegeben, daß er sich mit vorbenannter Jungfrau in ein eheliches Verbündniß einlassen will, gedachte Jungfer Braut aber solches Ehe Verbündniß mit Worten bekräftiget, Eines den

Schiller János József, (Sopron, 1756—1820)

Női fej. Szénrajz.

Schiller János József, (Sopron, 1756—1820.)

Női fej. Szénrajz.

Schiller János József, (Sopron, 1756—1820)

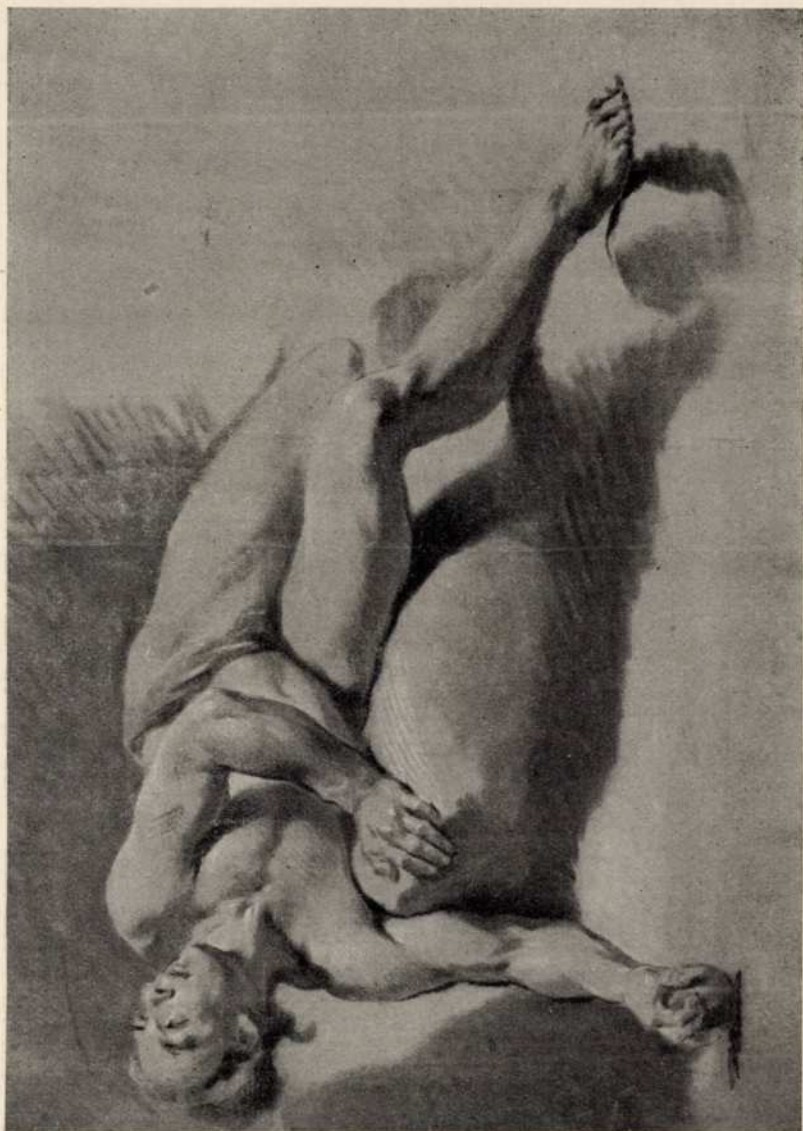
Férfi fej. Szénrajz.

Schiller János József, (Sopron, 1756—1820)

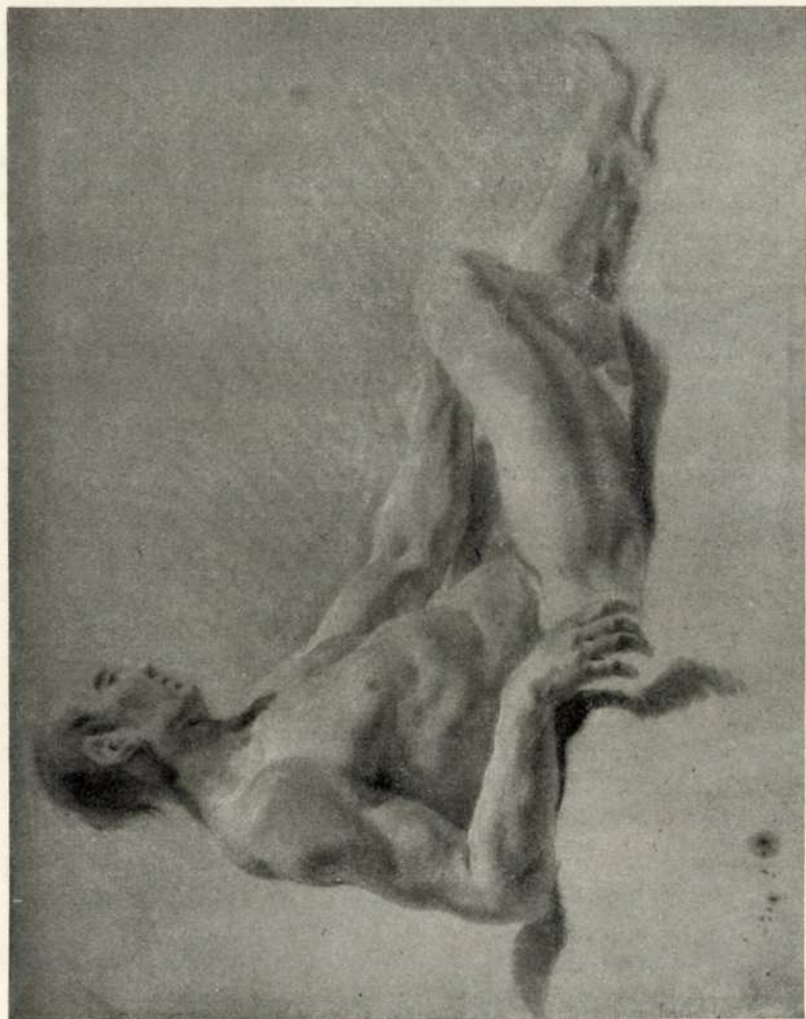
Női fej. Szénrajz.

Schiller János József. (Sopron, 1756—1820.)

Akttanulmány. Szénrajz.

Schiller János József, (Sopron, 1756—1820.)
Akttanulmány. Szénrajz.

Schiller János József. (Sopron, 1756—1820.)

Akttanulmány. Szénrajz.

Anderen alle eheliche Liebe und Treue versprochen und zugesaget. Da hingegen constituiret Zweitens: Herr Georg Schiller als Bräutigams Vater, vorgedachten seines Sohnes Jungfer Braut, und seiner künftigen Schwieger Tochter, zu einen Heyrath Guth Ein Hundert Species Ducaten, außer diesen aber, drittens: Verobligiert sich wiederholter Herr Georg Schiller, auf den Fall, so es den Allmächtigen gefiele, besagt seinen Sohn, vor Seiner, von dieser Zeitlichkeit abzufordern, und dieser sein Sohn- keine Leibes Erben hinterließe, seiner künftigen obbemelten Schwieger Tochter, und dermaligen Braut, solange dieselbe seines Sohnes Nahmen führen, und bey Ihm Herrn Georg Schiller im Hause verbleiben würde, ihre ehrliche und Bürgerliche Versorgung zu verschaffen. Und wenn Viertens: Auch er Herr Georg Schiller nach gedacht seinen Sohn, mit Tod abgehen würde, so sollen obbericht seiner künftigen Schwiegertochter und dermaligen Braut, ohngedacht dessen, daß von seinem Sohne keine Kinder hinterblieben, in so lange als dieselbe seines Sohnes Nahmen führen, und sich also nicht verheheligen wird, von seinem zurückbleibenden Vermögen, alljährlich Ein Hundert und fünfzig Gulden, zu Ihrer Unterhaltung baar bezahlet werden. Urkund dessen ist gegenwärtiger Heuraths Contract durch mehrberührten Herrn Georg Schiller in Beysein der hierzu gebetteten Herren Gezeugen ordentlich gefertigt worden. So geschehen Oedenburg d. 15-ten Maij. Ao 1787." Johann Gottfried Kunze als der Jungfer Braut Oheim und Zeuge L. S. Johann Georg Stretsko als Zeuge. Matthias Szölösy als Zeug. L. S. Xstoph Ernst Weyrauch als Bruder und Zeug.. Georg Schiller als Bräutigams Vater L. S. M. Joseph Torkos als Zeuge. L. S. Christian Schiller als Zeug. L. S. Ferdinand Richard Wohlmuth als Zeug. L. S. Johann Gottlieb Schiller als Zeug. L. S."

Schiller J. Józsefnek nemcsak életrajzi adatait, hanem rajzai egy részét is ismerjük; művei arról győznek meg, hogy országos vonatkozásban is kiváló hely illeti meg őt. Hagyatékából nagyobb számú rajz van a Storno-gyűjteményben, ezeknek egy-része még a művész ifjúkorából való, s ilyeneket *dr. Stráner Gyula* családja is őriz, míg a másik része már nagy művészi tudásról tesz tanúságot. Portrérajzai közül több a kisebb ceruzarajz, amelyek felírásuk szerint: „Hl. Hauptmann Graf Haller, Hl. Hauptmann Kisch és Hl. Ober Lieutenant Paron Gilany“-t ábrázolják. Ezek nem alkalmasak reprodukcióra, jobb munkái közül azonban néhányat közlünk, hogy ezáltal is ismertté tegyünk a nevét úgy a soproni, mint a magyar festőművészet története számára. Valószínű, hogy Sopronban még több portréja lappang az egyes régi családok birtokában.

A 18. század helyi művészeitől alig maradtak meg rajzok s így annál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk éppen

Schiller János József hagyatékának, akinek viszont a kész festményei várnak felkutatásra. Közölt rajzai közül az egyik egy előkelő urat ábrázol, amint csellót játszik. A rajz a vonalak mentén tüvel sűrűn átylukasztott, tehát átrajzolásra készült.

A többi szénrajz enyvfestékekkel alapozott színes papíron készült fej- és akttanulmányok. Hagyatékában még néhány portrérajz szerepel, ezek közül egy férfifej szintén másolásra készült, egy női fej ceruzával és színes krétával kezelve. Egy kisebb, vörösesharna krétával készült Krisztus a keresztfán vázlat kockabeosztással van ellátva, tehát nagyobb festmény készítésére szolgált alapul.

Schiller János József a soproni evang. egyházközség anyakönyvei szerint 1820 május hó 2-án hunyt el Sopronban. Neje 1826 január 28-án követte őt.

A Schiller-családdal került később rokonságba idb. Storno Ferenc, lévén anyósa, Langthaler Lőrincné született Schiller Zsuzsanna.

(Folytatjuk.)

Storno Max: Daten zur Geschichte der Malerei in Sopron.

I.

Die ältesten bekannten Malereien in Oedenburg stammen aus dem 15. Jahrhundert und sind jene Freskobilder, die sich in unseren kirchlichen Bauten erhielten. Darunter waren auch Gemälde von ganz beträchtlicher Größe, so das Wandbild Christus am Kreuz an der südlichen Seite des Turmes zu St. Michael, welches jedoch anlässlich der im Jahre 1907 erfolgten Renovierung des Kirchenäußeren zerstört wurde.¹⁾ Zum Glück besitzen wir wenigstens eine genaue Aufnahme von F. Storno sen.

Auch Profanbauten hatten an der Fassade bildlichen Schmuck, hauptsächlich religiösen Charakters.

In den Skizzenbüchern Franz Storno seniors finden wir zwei Anmerkungen über Oedenburger Maler. Die erste Anmerkung (Skizzenbuch 1887) besagt: das Altarbild in Ujkér ist signiert *Stephanus Schaller* Maler in Ödenbrg 1773. Bezüglich der Darstellung des Bildes ist nichts angeführt, und befindet sich dasselbe nicht mehr in genannter Kirche. Die zweite Anmerkung lautet: *Steva Mandata* Maler aus Ödenburg um 1770—1780. Bild von

¹⁾ Beschreibung dieses und anderer von F. Storno sen. entdeckten Bildern siehe: Régi falképek Magyarországon. írta Dr. Römer Ferenc Flóris. 1874. Seite 138—140.

ihm ober dem Eingang in das Benediktinerkloster. Math. XIX—XXI. Deutsch-Kravaru, Preuß. Schlesien. (Skizzenbuch 1878.)

Über Andreas Sedlmayr gibt der Rokoko-Grabstein im Vorfriedhof zu St. Michael einigen Aufschluß.

Genauere Daten sind uns über den Portraitmaler *Johann Josef von Schiller* bekannt, die Chr. Wilhelm von Schiller in: „Chronik des ung. Adelsgeschlechtes von Schiller 1633“ im Jahre 1912 herausgab.

Johann Josef von Schiller wurde 1756 zu Ödenburg geboren, und am 31. August desselben Jahres nach evang. Ritus getauft. Sein Vater: Johann Georg Schiller war angesehener Kaufmann, seine Mutter hieß Susanna Rosina Seiler (Säler). Der Sohn, der von Geburt aus stumm war, schloß am 15. Mai 1787 mit Susanna Catharina Weyrauch einen Ehekontrakt, dessen Original sich in der Sammlung Storno befindet, und dessen Wortlaut wir zwischen dem ungarischen Text bringen. Aus dem Nachlasse des Portraitmalers Schiller besitzen wir mehrere Studien und Zeichnungen, die ein großes Talent beweisen und Genanntem nicht nur unter den Malern Ödenburgs jener Zeit, sondern des ganzen Landes einen Platz sichern.

Aus seinen Jugendjahren besitzt neben der Sammlung Storno auch die Familie Dr. Julius Stráner mehrere Zeichnungen. Einige kleine Porträts in Bleistiftzeichnung mit Kreide aufgelichtet, laut Aufschrift Hauptmann Graf Haller, Hauptmann Kisch und Oblt. Baron Gilany vorstellend, sind gut gemacht. Von seinen Arbeiten, welche wir hier bringen, ist die eine ein Portrait mit Nadeln durchstochen, also als Pausen behandelt, die anderen Zeichnungen auf mit Leimfarbe grundiertes Papier angefertigte Kohlenzeichnungen. Es ist anzunehmen, daß sich im Besitze Ödenburger Familien noch Portraits von ihm befinden. Leider sind von alten Ödenburger Malern des 18. Jahrhunderts kaum einige Zeichnungen erhalten geblieben und kommt somit dem Nachlasse Schiller's schon deshalb besondere Bedeutung zu. Schiller starb laut Eintragung der evang. Sterberegisters am 2. Mai 1820 in Ödenburg. Mit der Familie Schiller trat später Franz Storno sen. in verwandtschaftliche Beziehung, da dessen Schwiegermutter Frau Lorenz Langthaler eine geborene Schiller war.

(Fortsetzung folgt.)

Sopronban lelt ókori salakok és téglák.

Irta : Dr. Romwalter Alfréd, tanár.

I.

Az utóbbi 30 esztendő folyamán *Reitter Mihály* harkai gazda Sopron határában három helyen (a Kányaszurdokban, a Harkától északra fekvő „Jezsuita-szántók” közelében és egy a katonai lövölde mögötti szántón) falazott tüzelőberendezések romjaira bukkant, amelyek téglái — részben még néhai *Bella Lajos* vizsgálatai alapján — római korúaknak bizonyultak.

A Kányaszurdokban lelt rom mellett a rét földjében sok lepényalakú, sötétszínű, nagy sűrűségű salak akad, amelyek jelenlétét *Reitter Mihály* markolós, vastag vashuzalnak a földbedőlése révén elég nagy területen kitapintotta. A salak előfordulásmódja arra vall, hogy ezen a területen egykor hányó volt. A szóban forgó salaklepények sűrűsége hólyagos voltuk ellenére meghaladja a szilikátközetekét. Tulajdonságaik alapján *Reitter Mihály* arra gondolt, hogy a hányó egykori vastermelés helyét, sőt esetleg valamely vasérc közeli előfordulását jelöli. Egy ilyen salaklepény porának elemzése a következő eredményt adta:

SiO ₂	32'80%
Al ₂ O ₃	18'50%
FeO	46'28%
CaO	1'59%
MgO	0'85%
Összesen	100'02%

A por sósavban, vagy tömény kénsavban csak tökéletlenül táródik fel. Egy sósavas feltárási kísérlet alapján a sósavban oldhatatlan maradvány és szilíciumdioxid együttesen 38'03%. Fluorhidrogénsav a salak porát könnyen és teljesen feltárta, az oldat oxidimetriás titrálása pedig megmutatta, hogy a salak csakis ferrovasat tartalmaz. A salak összetétele, valamint tulajdonságai az ősi vastermelési módnak megfelelők.

Önként felötlik a kérdés, hogy honnan származik a salak és kapcsolatban van-e a keletkezése avval a rommal, amelynek közelében fekszik? Vasérc a közelben nincsen és nem valószínű, hogy hajdan távolról ércet szállítottak ide, még kevésbé lehetjük, hogy a salakot szállították volna. Ennélfogva igen valószínű *Széki János* egyetemi tanár azon feltevése, hogy ez a salak nem vastermelés, hanem vASFeldolgozás nyoma. Hajdan a mai Stájerország területéről hozhattak ide vastuskókat, amelyekből a kovácsok itt alakítottak fegyvert és szerszámot. Ilyen ókori vastuskókból a kovácsoláskor valóban mindig számottevő mennyiség a fentinek megfelelő összetételű salak szorult ki, tehát az egyre szaporodott a műhely hányóján. A salakelőfordulás és a tüzelőberendezés romjának a szomszédsága azonban nem bizonyítja a két lelet történelmi összetartozását, sőt a tüzelőberendezés alkata ellene szól ennek a kapcsolatnak.

Igen sajnálatos, hogy a salak szomszédságában lévő és a többi két ilyen romról méretes rajz egyáltalában nem készült, mielőtt tovább pusztult, vagy teljesen megsemmisült. E sorok írója ezt a nagy hiányt saját mulasztásának is érzi, mert volt alkalma a kányaszurdokbeli romot még elég jó karban, a lövölde mellett pedig első feltárása alkalmával látni. De mindenki vendégnek érezte magát a feltárásnál és senki sem vette észre, hogy a munkának vezetője, szervezője nincsen. Sőt úgy látszik, hogy ez valamennyi megelőző kiszállás alkalmával így történt, mert *Reitter Mihály* minden feltáráshoz Sopronból kért segítséget, de fedezet hiányában szakszerű munka sohasem indulhatott meg. Ezért csak emlékezés az alapja a következő leírásnak, amely a kányaszurdoki és a lövölde melletti romra vonatkozik. Alapvonásaikban nagyon hasonlítanak ezek a romok, de a lövölde melletti talán nagyobb. A kányaszurdokbelinek

már nyoma is alig maradt, míg a lövölde melletti ismét be van temetve és talán még valamelyest épségben lehet. Téglából falazott, fekvő hasábalakú volt mindkettő. A hossz mentén boltozott tüzelőtér nyúlt végig, ennek sík talpát feltáráskor még hamu fedte. A boltozathból a felső vízszintes lap felé, jobb- és baloldalt részarányosan és lejtősen füstcsatornák húzódtak két sorban; a füstcsatornák két sora a felső sík lapon, annak jobb és bal szélével párhuzamosan torkolt, a szélek közelében. A csatornák torka, illetve keresztmetszete talán négyszögletes volt. A lövöldei rom a feltáratlan alap nélkül (esetleg igen durva hibával) 4 m hosszú, 1'5 m magas és ugyanilyen széles lehet. A tüzelőtér magassága talán 50 cm, szélessége talán 40 cm, mert felnőtt ember csak nehezen bújhatott beléje. A boltozat tégláinak felszíne olvadt volt, az illesztésekből olvadt habarccsapok függtek alá. A lejtős füstcsatornák igen szűkek, keresztmetszetük talán 50 cm². Érdekes körülmény, hogy a kányaszurdoki rom közelében sok égetett agyagcső is került elő a földből, némi ilyen cső belszinén világosan látszott a nagy hőmérséklet nyoma. Miután a római épületek és főleg fürdőmedencék fűtőberendezése a földbemélyített hypocaustum volt, amelyeknek számos füstcsatornája a falazatban felhúzódo agyagcsövekbe torkolt, igen valószínű, hogy a szóban forgó maradványok is ilyen fűtőberendezések romjai, amelyek a vasipari salaklelettel legfeljebb közvetve lehetnek kapcsolatban. Lehet azonban a salak az épületmaradványoknál régebb, vagy fiatalabb, vagyis azoktól merőben független, mert bizonyára kovácsoltak vasat Scarbantia kelta alapítói, valamint a római telep feldúlása után itt élő utódaik is. Igen megnehezíti az eligazodást az a körülmény, hogy a tüzelőberendezésekben salakká olvadt téglá- és habarccsanyag is bőven akad a romok környékén, amiért igazában két-féle salak fordul elő, amint erre már régebben utalás történt.¹⁾

A téglák mindenesetre jóval nehezebben olvadnak, mint a jelenleg Sopronban gyártott téglák. Helyi iparunk szempontjából tehát érdekes kérdés, hogy a szóban forgó hypocaustumok

¹⁾ *Dr. Romwalter*: Die Steine sprechen. Oedenburger Zeitung, 57. évf., szeptember 4.-i szám. (Ez a cikk Reitter Mihályt tévesen Reitter Mátyás néven említi.)

tüzelőterét milyen téglából falzták. A kányaszurdoki rom tüzelőterének a falából származó téglapora a következő elemzési adatokat szolgáltatotta:

SiO ₂	62'42%	
Al ₂ O ₃	12'25%	
Fe ₂ O ₃	6'65%	
CaO	13'60%	
MgO	2'34%	
alkalifém-dioxid	0'60%	(differenciából)
izzítási veszteség	2'14%	(főleg CO ₂ és víz)
összesen	100'00%	

A téglapor vízzel pépesítve platinadrót horgán a Bunsen-láng hevében negyedóráiig izzítva üveggé olvadt, tehát sokkal nehezebben, mint a mai soproni téglák pora. Ez a körülmény, az elemzés eredménye és a téglapora meglehetősen egyenetlen szövete némileg valószínűsítik, hogy a vizsgált ókori téglapora talán mesterségesen kevert nyersanyagból is készülhetett. Feltehető volt, hogy a téglapora petrográfiai vizsgálata eldöntheti ezt a kérdést, sőt esetleg az elegyanyag összetevőire nézve is útbaigazítással szolgálhat. Ezt a vizsgálatot Sopron geológiájának kiváló ismerője, *dr. Vendl Miklós* egyetemi tanár volt szíves elvégezni és eredményeit folyóiratunk ezen számában közli.

Valószínű, hogy a hypocaustumok lelőhelyének a környéke sok érdekes maradványt rejteget, amelyből történelmünk és iparosaink hasznos tanulságokra, idegenforgalmunk új vonzóerőre tehetnének szert. Igen kívánatos, hogy *Reitter Mihály* önzetlen, hosszú fáradozásának gyümölcse parlagon ne maradjon és főképp feledésbe ne merüljön. Ő szülőföldjének legszűkebb környékét annyira részletesen ismeri, hogy közreműködése a maradványok felkutatását mindenesetre nagyon megkönnyítené.

Prof. Dr. Alfred Romwalter: In der Gemarkung Sopron's (Ödenburg's) aufgefundenene Schlacken und Ziegel aus dem Altertum.

Die durch den Harkauer Landmann *Michael Reitter* im Laufe von 30 Jahren in der Umgebung seiner engsten Heimat aufgefundenen Gebäude-

reste und Schlackenhalde werden besprochen. Die Gebäude sind als Reste der Feuerungsanlagen altrömischer Hypocausta anzusprechen, die Schlacken nach *Prof. Johann Széki* zum Teil als Garschlacken damaliger, vielleicht sogar älterer, oder aber jüngerer Schmieden des Altertums, welche Schweiß-eisen aus dem nicht allzufernen norischen (steierischen) Eisengebiet verarbeitet. Die Ziegel der Feuerungsgewölbe schmelzen schwerer als die hier gegenwärtig erzeugten. Es scheint sogar möglich, daß diese alten Ziegel aus künstlich gemischtem Rohstoff erzeugt wurden. (Mit dieser Frage beschäftigt sich *Prof. Dr. M. Vendl* in dieser Nummer unserer Zeitschrift.) Es wird empfohlen, von der überaus genauen Ortskenntnis des schon seit so langer Zeit ganz selbstlos im Dienste dieser Fundstätten arbeitenden *Michael Reitter's* bei weiteren Nachforschungen Gebrauch zu machen.

Egy soproni római kemenceboltozat téglájának közettani vizsgálata.

Irta: Vendl Miklós.

A téglát *Romwalter Alfréd dr.* professzor gyűjtötte, aki az előző dolgozatban kémiai elemzését s a lelőhely részletesebb leírását is közli. *Romwalter* professzor petrográfiai vizsgálatokra rendelkezésemre bocsátott egy kisebb téglaszilánkot, amely darabocská szerinte a téglának a tüztől elálló végéről származott.

A szóbanforgó tégladarab *makroszkópos* képe a következő: Színe nem egyöntetű, sötétebb zöldesszürke, sárgászöld, majd löszsárga. Szabad felületén veresbarna földes bevonatú, amelyben szabad szemmel muszkovitpikkelykék ismerhetők fel. A téglá belsejében csak kalcitos-meszes foltocskákat láthatunk imitt-amott. A téglá texturája kis hólyagos-likacsos. A nagyobb hólyagok környéke szivacsos szerkezetű, sötét zöldesfekete színű s olvadt salakos.

a) A mikroszkópi kép.

Mikroszkóppal a téglá kiinduló közetének leglényegesebb ásványait — az agyagos ásvány, vagy ásványok kivételével — még meghatározhattam. Leggyakoribb ásványnak a *kvarc* bizonyult. Ez néha zavaros, rendszeren azonban víztiszta xenomorf, éles szemekben jelentkezik. A szemnagyság átlagosan 8—240 μ között változik. Igen gyakoriak benne repedések, a tengelykép néha gyengén anomális, az izogirakereszt ugyanis kissé szétnyílik. Hullámos kioltású szemek sem ritkák. Imitt-amott végtelen parányi, 1—2 μ -nyi, éles kontúrú gázzárványok is jelentkeznek a kvarcokban.

Elég gyakori ásvány egy *csillám* is. Egy kitünő, csillámos hasadás jelentkezik foszlányos pikkelyeiben, amellyel $c' 0^{\circ}$ -ot zár be, tehát a kioltás egyenes. Barnássárga színű, nem pleokroós. Kettöstörése a szokott csillám-kettöstörésnél jóval alacsonyabb, a kvarcé ($0'009$) körül van. A csillámfoszlányok nagyságát pár egyéneken mértem: a szélesség átlagosan $8-52 \mu$, a hosszúság pedig $50-260 \mu$ között adódott. A csillám eredetileg vagy *baueritosodott biotit*, vagy pedig *muszkovit* lehetett, amely azután termikusan még tovább változott. A biotitnak mállott agyagokban, márgákban való kifakulására és ezzel egyben karöltve a kettöstörés nagy csökkenésére a magyar irodalomból is ismerünk példát. Így pl. *Vendl Aladár* a kiscelli agyagból (1. p. 113), *Sztrókey Kálmán* pedig a budai márgából említ ilyet (2. p. 95). Ugyancsak van adat a muszkovit kettöstörésének erős csökkenésére vonatkozóan is. (l. *Sztrókey Kálmán* idézett (2.) munkáját). Az is ismeretes, hogy barnássárgás színeződés muszkoviton hőhatásra bekövetkezhetik. Így *Rinne* szintelen muszkovitot 1000° -ra hevített s azt tapasztalta, hogy az narancs-színű lett (3.).

Igen gyér elegyrésze a téglának a *földpát*, amelyből egyébként háromféle is van, mégpedig: *ortoklász*, *mikroclin* és *albit*.

Az *ortoklász* általában többé-kevésbé kissé zavaros; a kvarcnál gömbölyödöttebb szemekben jelentkezik. A szegélyen gyenge olvadási jelenség mutatkozik, az üveges alapanyaggal helyenként össze is olvad úgy, hogy a kontúr nem mindenütt látható élesen. Egy elég tiszta $60 \times 70 \mu$ nagyságú szem γ -ra $\perp$ metszetén az $a' P$ -szöget 4° körül mérhettem. A $\{001\}$ (P)-szerinti hasadáson kívül élesen jelentkezett a Murchisonit-hasadás is. Amint ismeretes, e hasadás egy kb. (15, 0, 2) indexű másodikfajta véglap szerint jelentkezik s a $\{001\}$ szerinti hasadással a (010) lapon *Des Cloizeaux* szerint $72^{\circ} 1' - 74^{\circ} 15'$ közti szöveget zár be (4. p. 661). Én e szöveget a szóbanforgó metszeten 73° -nak mértem, ami arra mutat, hogy a földpát tényleg *ortoklász* s nem *mikroclin* és így tulajdonképpen nemcsak γ -ra $\perp$, de egyben a (010) lappal is egybeesik a metszet. Egy, a földpát közelébe eső kvarc szem segítségével, amelynek metszete optikai tengelyével párhuzamosnak bizonyult, megállapíthattam *Berek-*

kompenzátorral a β — a értékét is. Ezt 0'0031-nek találtam, ami közel áll egyes ortoklászok β — a kettőstöréséhez.

Találtam egy másik γ -ra elég közel $\perp$ -metszetet is. A $\{001\}$ szerinti hasadás mellett itt is jelentkezik a *Murchisonit*-féle. A két hasadás által bezárt szög 72° , az a' P kioltási szög pedig 6° körül van. Mindkét adat ismét jellemző az *ortoklászra*.

Egy másik ikerlemeztelen, két hasadási irányt mutató, $87 \times 110 \mu$ nagyságú, binormálisra ferdén metszett szemén a binormális diszperziót $\rho < \nu$ -nek találtam s ugyanezen a szemén nagy tengelyszögre is lehetett következtetni. Mindkét adat az *ortoklászra* is jellemző.

Találtam egy $87 \times 121 \mu$ -nyi olyan szemet is, amelynek metszete igen ferde α -tengelyképet adott. Ez a szem is teljesen *ikerlemeztelen* vagy *ikerrácsosság* nélküli volt, tehát ez is a legnagyobb valószínűséggel *ortoklász*nak minősíthető.

E földpát-féleségnek végül a kanadabalzsamhoz viszonyított fénytörését is megállapíthattam. A kanadabalzsam fénytörése 1'533-nak vehető. Egy α -ra elég ferdén metszett s a balzsammal érintkező szemnek mind az α' -je, mind pedig γ' -je jóval kisebb volt, mint a balzsam n -je. Hasonló eredményt adott egy, a balzsammal érintkező γ -ra elég ferdén metszett szem is.

Összegezve a megfigyeléseket: ezt a földpátot *ortoklász*nak minősíthetjük. Míg érdekes módon az egyik vékonycsiszolatban mikroklint nem, csak ortoklászt találtam, addig egy másikban ikerrácsossága következtében biztosan felismerhető *mikroklín* jelentkezett. Erre a jelenségre később még kitérek. A *mikroklín* egyébként az *ortoklászhoz* teljesen hasonló megjelenésű, olvadást alig mutat, szemnagysága megegyező az ortoklászéval.

Az *ortoklásznál* és a *mikroklínnál* még ritkábban előforduló földpátoknak minősíthetjük a harmadik földpátot, egy *albitikresedést* mutató *plagioklászt*. Megjelenése egyébként egyező a káliföldpátokéval. Ez is gömbölyödöttebb a kvarcnál, többé-kevésbé ez is zavaros s ennek a szegélye is mutat gyenge oladási jelenséget. Az albitikerlemezek száma csak egynéhány s emellett vékonyak is ezek. Nagyságrendben megegyezik a plagioklász a káliföldpátokkal.

A plagioklászon a következőket mérhettem:

Egy γ -ra kissé ferdén metszett szemén az α' P-kioltás $17'5''$ -nak adódott. Ez az érték egy $Ab_{96}An_4$ összetételű albitot, vagy egy $Ab_{55}An_{45}$ összetételű andezint jelezhet.

Egy másik, $60 \times 70 \mu$ nagyságú, α -ra közel $\perp$ -metszeten az albitikerlemeznek nyomának a P hasadással bezárt szögét $87''$ -nak, az α' M kioltásszöget pedig $14''$ -nak mérhettem. E kioltás $Ab_{98}An_2$ összetételű albitra, vagy $Ab_{68}An_{32}$ összetételű andezinre utal.

Egy harmadik, $145 \times 275 \mu$ nagyságú albitikres plagioklász egyik ikerlemezrendszere α -ra kissé ferdén metszettnek bizonyult. Ebben az albitikernyom és a $\{001\}$ szerinti hasadás által bezárt szög $82''$, az α' P kioltás pedig $16''$, a másik ikerlemezrendszeren pedig utóbbi $10''$ volt. Középtértékben $13''$ -nak véve a $\perp$ α -metszeten feltételezhető α' M értéket, ez $Ab_{94}An_6$, vagy $Ab_{71}An_{29}$ összetételre mutat.

A valószínű kioltásokat is felhasználtam a plagioklász meghatározására. Megjegyzem azonban azt, hogy rendkívül gyér megjelenése következtében — sajnos — nem sok kioltás állott ezekből rendelkezésemre. Ezek alapján is egyébként albitra, vagy savanyú andezinre következtethetünk. Végül a szimmetrikus zónában jelentkező maximális kioltást is figyelembevettem. Ez $13''$ — $13''$ volt, ami ugyancsak $Ab_{93}An_7$ albitra vagy $Ab_{67}An_{33}$ andezinre utalhat. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezekből is csak egy-két értéket mérhettem.

Sajnos, a kanadabalsamhoz viszonyított fénytörést nem sikerült megállapítanom, jóllehet több csiszolatot is készítettem e célból. Rendkívül gyér jelenléte miatt egyetlenegy olyan szemet sem találtam, amely a balsammal érintkezett volna.

A vizsgálatok alapján a plagioklász vagy egy $Ab_{93}An_7$ — $Ab_{98}An_2$ összetételű albit, vagy pedig egy $Ab_{55}An_{45}$ — $Ab_{71}An_{29}$ összetételű andezin, andezinligoklász lehet. Amint később látni fogjuk, a termikus adatok biztosan *albit* mellett szólnak.

Megjegyzem végül még, hogy mértem 30 — 35μ körüli plagioklász nagyságokat is.

A mikroszkópi képben feltűnik egy-egy áttetsző, barna-színű, *ércesnek* minősíthető ásvány is, végtelenül vékony — mintegy $10\ \mu$ körüli vastagságú — s éppen ezért pontosabban meg nem határozható, magas fénytörésű, zavaros, szürkéssárgás színű ásványból álló burokkal övezve. Ez a burok *kalcit* vagy *leukoxén* lehet. A barna ásvány pleokroizmust nem mutat, rajta tengelykép nem figyelhető meg. Vashidroxidos ásványnak, aminek a színe alapján tarthatnók, nehezen minősíthetjük, mert hiszen a téglá magas hőmérsékletre volt hevítve s így hidroxidos ércet tényleg nem tarthatunk valószínűnek. A barna szemek átlagnagysága $15\text{—}135\ \mu$ között mozog. Bomlott ércnek tartható, esetleg *Ti*-tartalmú *magnetit* lehetett eredetileg.

A nagyobb hólyagokban, üregecskében áteső fényben teljesen opak, fekete, szenes bevonat jelentkezik, amely e helyeken az alapanyag üvegbázisába is beszüremkedett. E fekete színezőanyag nyilvánvalóan a tűz kormából származott.

Nem túlrítka elegyrésze a téglának a *kalcit* sem. Rendszeresen apró halmazocskákat alkotnak parányi, xenomorf szemecskéi, de hintve is feltűnnek gömbded-elliptikus szemecskékben. A kalcitszemek rendszeren kissé zavarosak, színük szürkéssárga vagy sárgásszürke, a nagyobb szemek azonban tisztábbak. Akad teljesen víztiszta szem is. Végtelenül kicsi *kalcitszferolit* is akad, amely *x*-nikolok között párhuzamos fényben a jellegzetes *Bertrand*-, vagy *szferolitkeresztet* mutatja.

Egy tojásdad átmetszetű, $35 \times 52\ \mu$ nagyságú, xenomorf, pleokroós *rutil* szemecskét is láttam. A pleokroós színek sötétbarnássárgák. Ezenkívül egy nagy, $150\text{—}240\ \mu$ *rutilszem* is feltűnt az egyik csiszolatban. Az alapanyagban továbbá lehet még találni *rutilszerű*, végtelenül parányi szemecskéket is.

A *rutil* egyébként nagyon ritka elegyrész.

Több kristályos elegyrészt biztosan felismerni nem lehetett, bár az alapanyagban még láthatók végtelenül apró, meghatározhatatlan egyéb ásványos szemecskék.

A téglá anyagának zömét zavaros, zöldesbarnásszürke izotrop, üvegesnek minősíthető alapanyag alkotja, amely a kiinduló közet agyagos részletének megolvadásából származtatható.

b) A téгла kiinduló kőzetének genezise.

Ha a téгла valószínű kiinduló kőzetét kutatjuk, akkor e kérdés megoldására felhasználhatjuk a kémiai analízist, továbbá az ásványos összetételt és végül a szemmagyságeloszlást.

A kémiai analízis alapján vagy egy mészben dúsabb kissé homokos agyagra vagy agyagmárgára (kb. 25% körüli karbonáttartalommal), vagy pedig egy kissé agyagosabb löszre következtethetünk, mint kiinduló kőzetre. Sopron környékén mind lösz, mind pedig mészdús agyagok, márgák előfordulnak, így mindkét származással számolnunk kell. Minthogy azonban a sopronkörnyéki löszök és meszes agyagok kémiai analízisei még hiányoznak, azért az irodalom egyéb adatai alapján kell elindulnunk. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a téгла izzításánál a víztartalom mind, vagy legalább is legnagyobb része, továbbá minden valószínűséggel a kőzetben eredetileg volt CaCO_3 és esetleges MgCO_3 CO_2 -jének is egyrésze eltávozott, akkor, hogy a kiinduló kőzet kémiai összetételét közelítően rekonstruálhassuk, még bizonyos mennyiségű vizet és CO_2 -öt hozzá kell számítanunk a téгла jelenlegi anyagához. (Az *Osann* etc.-értékek kiszámítását mellőzhetők tartom, mert feltevésével dolgozva, nagyobb exaktságot úgysem várhatunk.)

Először vegyük szemügyre azt, hogy löszös kőzetből levezethető-e kémiailag a téгла.

Mint löszet felfogva a kiinduló kőzetet, a következő megfontolások alapján kereshetjük a kiinduló kőzet kémiai összetételét. Minthogy az alkáliák értékét csak differenciából ismerjük, nem lehetetlen, hogy ezeknek értéke a megadottnál valamivel nagyobb is lehet. Erre mutathat az, hogy a kőzetben nemcsak földpát, de csillám — igaz, hogy átalakultan — is van. Az izzítási veszteséget lényegében CO_2 -ként foghatjuk fel (mert az izzítás következtében csak 110° alatti, utólagosan a téglába került vízzel számolhatunk, ami pedig lényegileg nem lehet valami sok), erre utal a téгла *kalcit*-tartalma is. Az elemzés CaO -ját teljes egészében CaCO_3 -ra számítottam át. A MgO szerepére nézve két-féle valószínűséggel is számolhatunk. Az egyik szerint ez is kar-

bonátalakban, a másik szerint pedig a szilikátokban (agyagos ásványok, csillám) lehet az. Minthogy nincs sok belőle, lényeges szerepet úgysem játszik a kérdés megvizsgálásában, ezért tehát egyszerűsítés céljából, karbonátként vettem számításba. Az a) oszlop adja a téglá kvantitatív elemzését, a b) pedig a vázolt módon átszámítottat. *Vendl Aladár, Takáts Tibor és Földvári Aladár* abból a tényből kiindulva, hogy egy-egy vidék löszének kémiai összetételében a szekundér származású kalcit miatt tetemes eltérések lehetnek (6. p., 774—778), az eredeti összetétel megközelítésére azt ajánlják, hogy a karbonátokat meg a $H_2O^{-110^\circ}$ -et vonjuk le az elemzésből s csak a maradékot számítsuk át 100%-ra. Sajnos, ezt a számítást a mi esetünkben elvégezni és az általuk közölt számos löszanalízissel összehasonlítani teljes pontossággal nem lehet, mert az eredeti $H_2O^{+110^\circ}$ - és a $H_2O^{-110^\circ}$ -értékek teljesen ismeretlenek. Ezért először vízmentes kiinduló anyagra számítottam át a CaO és MgO elhagyásával (amely oxidok karbonátban való fellépését tételeztem fel) az elemzést, majd egy budafoki lösz — amely lösz közel hasonló

	a)	b)	c)	d)	e)	f)	g)	h)
	°/o							
SiO ₂	62·42	56·18	71·89	54·19	58·97	66·85	55·43	54·55
TiO ₂	—	—	—	0·64	—	0·79	0·46	—
Al ₂ O ₃	12·25	11·02	14·10	12·28	9·97	15·15	13·84	10·64
Fe ₂ O ₃	6·65	5·98	7·66	3·20	4·25	3·95	4·00	1·59
FeO	—	—	—	0·55	—	0·68	1·74	1·16
MnO	—	—	—	0·08	—	0·10	ny.	1·53
MgO	2·34	2·11	—	3·44	2·04	2·96	2·67	1·29
CaO	13·60	12·24	—	8·55	11·32	—	5·96	14·30
Na ₂ O	} 0·60 ¹⁾ }	} 0·54 }	} 0·69 }	0·97	0·84	1·19	1·80	2·60
K ₂ O				1·81	1·11	2·23	2·67	1·68
H ₂ O ^{+110°}	—	—	5·66	4·62	1·37 ²⁾	5·70	3·45	1·60
H ₂ O ^{-110°}	—	—	—	2·24	—	—	2·11	—
P ₂ O ₅	—	—	—	0·24	—	0·30	0·20	0·10
CO ₂	2·14 ³⁾	11·93	—	7·84	11·07	—	4·62	9·05
SO ₃	—	—	—	0·06	—	0·07	0·78	0·10
Cl	—	—	—	0·02	—	0·03	0·69	0·72
Σ	100·00	100·00	100·00	100·73	100·94	100·00	100·48	100·31

¹⁾ Különbségből számítva. — ²⁾ Izz. veszt. — ³⁾ Izz. veszt.

kémiai összetételű a mi téglánkhoz — víztartalmának figyelembevételével 6% H_2O -t adtam a 100%-hoz s az így nyert 106%-ot redukáltam 100%-ra. Ez értékeket a c) oszlop adja. Összehasonlításként közlöm egy siebengebirgei német [e] (8. p. 565.) és a már említett budafoki magyar lösznek [d] az eredeti összetételét (6. p. 775., 779.), s végül a budafoki lösznek *Vendl Aladár* és munkatársai által a vázolt módon átszámított „kiinduló” összetételét is idézem az f) oszlopban.

Amint látjuk, a megegyezés mind a siebengebirgei lösszel, mind pedig a budafokival elég jó. Számbavehetőbb eltérést jóformán csak a vasoxid és az alkáliák mennyiségében észlelhetünk. Az alkáliákra vonatkozólag egyrészt feltehető, hogy ezek értéke a differenciából számítottnál kissé nagyobb is lehet, másrészt pedig a másik két közetben sincs különösen lényegesebb mennyiség. A sesquioxidok összege viszont jól egyezik a két átszámított magyar analízis között. Az agyagos ásványokban, a csillámokban stb. a vasnak is szerep juthat, tehát az Al_2O_3 -ot helyettesítheti Fe_2O_3 .

Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a téгла kiinduló közete tényleg *lehetett* egy kissé agyagosabb löszös közet.

Lássuk, hogy állunk a kissé homokos meszes agyag, agyagmárgás származtatással. A kémizmus alapján *tényleg* ilyen közet is elképzelhető kiindulási közet gyanánt. Ennek bizonyítására idézem *F. W. Clarke* „*The Data of Geochemistry*” című művéből 27 mezozoikus és kenozoikus „shales” analízisének középértékét (g) s ezenkívül ugyanabból a műből még egy kalcitmentes homokkő analízisét is (h). Amint látható, mindkét közettípussal vonatkozásba hozható a téгла összetétele, mintegy középhelyzet adódik ki reá s így nem lehet elvetni egy homokos meszes agyagnak-agyagmárgának, mint kiinduló közetnek, a lehetőségét sem.

Végeredményben a kémiai összetétel alapján mondhatjuk, hogy *a téglát égethették löszből, vagy egy homokos agyagmárgából, vagy két ilyen közetnek a keverékéből is.*

Lássuk, mire következtethetünk az ásványos összetétel, a mikroszkópi kép alapján; származhatik-e *Sopron* környékéről a kiinduló közet anyaga s milyen közet lehetett az?

A felismerhető ásványok: *kvarc, ortoklász, mikrolin, albit, csillám, egy barnán áttetsző érces ásvány, kalcit, rutil és leukoxén* (?). Ezekon kívül *szenes anyag* is van a téglában. Ez utóbbi a tüzeléskor képződő koromból származtatható s így nem tartozik a primér összetételhez. A kalcit zavaros, halmazos, máskor hártyás bevonat alakjában való, majd szferolitos megjelenését tekintve, szintén nem biztos primér, hanem lehet a diagenézisnél keletkezett ásványnak is tartani. Megjegyzem azonban azt, hogy a kalcitot a hevítésnél beállott termikus disszociáció folytán nem tartom a származás eldöntésében szerephez jutó ásványnak. A bomlott érc s a leukoxén nem vehető tekintetbe, így tehát csak *a kvarc, a három földpát, a csillám és a rutil* marad számbaveendő ásványul. Különösen fontos ebből a szempontból *a kvarc, a mikroklin, az ortoklász és az albit*. Amint más helyen közöltem már (9.), a *soproni hegység, továbbá a ruszt—fertőrákosi dombvonulat* magyar területekre eső kristályos rögei lényegében gnájszokból, gránitokból, csillámpalákból, kvarcitokból és leukofillitekből állanak. A kvarc és a rutil a kristályospalákból könnyen származtatható. Mindkettő ismeretes a környék paláiból is. A palák nem mindegyike tartalmaz földpátot, de amelyik igen, azokban csak mikroklin és albit, meg albit-oligoklász volt kimutatható. A plagioklász szélső értékét a sopronkörnyéki kőzetekben $Ab_{89}An_{11}$ — $Ab_{100}An_0$ -nak találtam. A téglában is van mikroklin és $Ab_{93}An_7$ — $Ab_{98}An_2$ összetételű plagioklász (albit-albitoligoklász) is. Az albitok egyezése jó, tehát a mikroklin és a plagioklász a sopronkörnyéki kőzetekből levezethető. Honnét származtatható azonban az ortoklász? A sopronkörnyéki palákban nincs ortoklász. Az ortoklász azonban téglánk esetében nagyon könnyen leszámaztatható a mikroklinből.

Dittler és Köhler megfigyelése szerint a *perthi* pertites mikroklin finom rácsossága 500 órán át 1000° -ra, a *Pikes Peak*-i mikroklin ikerrácsossága pedig 700 órán át tartó 1000° -ra való hevítésre eltűnt (10. p., 251.). Az előbbi mikroklinen megfigyelték azt is, hogy ennek kioltása a (001) lapon közelítően egyenes lett, tehát ortoklászjelleg jelentkezett. *A mi ortoklászunk is ilyen mikroklinnek tartható:* keresztarácsossága az 1000° fölé való

hevítésre tünt el. Az a körülmény pedig, hogy míg az egyik csi-szolatban nem volt mikroklin, csak ortoklász, a másikban viszont már mikroklint is találtam, arra mutat, hogy a téglának nem mindenegyes része volt huzamosabb ideig 1000° fölötti hőmérsékleten. Hogy a téglá, vagy legalább is annak egyes része tényleg 1000° feletti hőmérsékleten is volt, arra a földpátok szegélyén jelentkező gyakori gyenge olvadási jelenségek utalnak.

A környék kristályospaláinak pusztulásából származott törmelék tehát szerepelhetett a téglá kiinduló üledékközetének a felépítésében.

A kiinduló közet mibenlétét azonban a téglában jelenleg megállapítható ásványos összetétel nem dönti el. Az ásványtársaság ugyanis agyagos löszre és homokos mészes agyagra, agyagmárgára egyaránt utalhat.

Még egy lehetőség mutatkozott a származás eldöntésére, mégpedig a *szemcsenagyság-eloszlás* vizsgálata.

Ecélből a vékonycsiszolatokban mikrométerokulárral nagyobb hosszúságot mértem át s megállapítottam a $0\cdot02$ mm-nél nagyobb és kisebb részlet hozzávetőleges mennyiségét majd ezzel kapcsolatban a kb. $0\cdot02$ mm-nél nagyobb ásványok volumszázalékát s átlagnagyságát. E mérésekkel együtt meghatároztam még a lyukak, hólyagok térfogatszázalékát is közelítően. Alábbi táblázat adja a volumszázalékos ásványos összetételt. Megjegyzem, hogy a kb. $0\cdot02$ mm-en aluli kis ásványszemeket az alapanyagtól való nehéz különválasztásuk miatt az alapanyaghoz számítottam.

Alapanyag (ércsel és a $0\cdot02$ mm alatti egyéb ásványokkal)	69·7%
Kvarc és alárendelten földpát	10·1%
Kalcit	6·5%
Csillám	3·4%
Lyuk	10·3%
	<hr/>
	100·0%

A kb. 10·3% hólyagür leszámítása után pedig a következő volumszázalékos összetételt kapjuk:

Alapanyag (ércsel és a 0'02 mm alatti ásványokkal)	77'7%
Kvarc és földpát	11'3%
Csillám	3'8%
Kalcit	7'2%
	<hr/>
	100'0%

A súlyszázalékos összetétel pontos kiszámítása lehetetlen, mert az alapanyag fajsúlya teljesen ismeretlen. Közelítő fajsúlyt, mint egy vasdúsabb üvegnek, lehetne ugyan megadni, ha az alapanyag teljes tömörsége biztos lenne. Minthogy azonban az alapanyag nem tömör, azért fikció lenne csak teljesen a volumszázalékokra épített minden további pontosabb számítás.

A budapestkörnyéki löszökben a 0'02 mm-nél kisebb szemcse nagyságú részlet középértékben 47'07%-nak, a börszönyi löszökben pedig 42'95%-nak adódott *Vendl Aladár* és munkatársai megállapítása szerint (6., 7.). A mi téglánkban viszont 77'7% 0'02 mm-nél kisebb és 22'3% nagyobb részlet volna. Figyelembevételévé továbbá még azt, hogy az üveges alapanyag nagyon apró hézagai nem voltak mind kimérhetők (mert ha a hézagocskák felett vagy alatt a kb. 30 μ vastag csiszolatban volt még alapanyag, akkor a lyukat felismerni már nem lehetett), s ha ezekre maximálisan 10%-ot számítunk, a 0'02 mm alatti rész 67'7%, tehát még mindig jóval magasabb, mint a Magyarországról általában ismert löszök hasonló részletei. Egyéb külföldi löszelőfordulásokkal való összehasonlításkor is kiténik ez a körülmény. (V. ö. pl. 11. 83—87. oldalt.) Abban azonban megegyezik a téglá szemcse nagyságeloszlása a löszökével, hogy a 0'1 mm-nél nagyobb szemcse nagyságú részlet szemmel láthatóan teljesen elenyésző mennyiségű s a 0'02 mm-nél nagyobb részlet zöme 0'030—0'100 mm közé esik, továbbá a súlypont 0'02—0'05 mm körül van s végül 0'2 mm-nél nagyobb szem csak nagy ritkaságként jelentkezik. Ennek alapján tehát lehetne még lösz a kiinduló közet, *a tiszta löszös származásnak azonban ellenmond a nagy 0'02 mm alatti részlet.* Ez inkább agyagos-agyagmárgás származásra utal. Itt is vannak azonban némi bajok. A tiszta agyagból való származástatással ugyanis nincs összhangban

az alacsony Al_2O_3 -tartalom. A legnagyobb valószínűséggel vagy egy agyaggal kevert löszből, vagy pedig egy soványabb agyagmárgából, vagy kissé homokos meszes agyagból származtatható le a téglakiinduló anyaga. Mechanikai összetétele meglehetősen hasonlít a *Vendl Aladár* által közölt ama meszes kiscelli agyagokéhoz, amelyek a budapesti Gellértfürdő hullámfürdő medencéjéből származnak (12. p., 254.).

Kék agyag:

0'0—0'002	0'002—0'02	0'02—0'06	0'06—0'2	0'2—2'0 mm.
31'12	29'20	23'87	15'16	0'65
60'32%		39'68%		

Sárga agyag ugyanonnet:

27'71	47'33	20'15	4'48	0'37
75'04%		25'00%		

Mérlegelve az eddig elmondottakat, a nagyobb valószínűség inkább az utóbbi származás mellett szól, azaz *egy meszes és gyengén homokos agyag lehetett a kiinduló anyag, azonban a keverékanyag lehetősége sem vethető el teljesen.*

Érdekes, hogy a jelenlegi soproni téglák veresekké vagy sárgásra égetődnek, ezzel szemben a római téglakiinduló anyaga zöldes, barnás és sárgás színű. Ezt a körülményt a származtatásban figyelembe venni azonban nagyon nehéz volna, mert hasonló jelenség várható itt is, mint pl. a nyers agyagok színében. Sopronban pl. a balfiút-menti téglavetőknél pannon homokos agyagjai közt találunk szürke és zöld (ú. n. kékaagyagok), azután sárgás agyagokat is. A badeni agyag Sopron körül üdén általában szürke vagy sötétzöld (ú. n. kékaagyagok), mállottan pedig sárgás. Eme körülmény azonban nem lényegbevágó sajátossága ez agyagoknak, hanem oxidációs folyamat következménye. (V. ö. pl. *Vendl Aladár* munkáját a kiscelli agyag mállásáról. 12. p., 251—254.)

Amint említettem már, a földpátok szegélyén gyakori gyenge olvadási jelenségek is mutatkoznak. Ez a tény azonban arra utal, hogy a téglakiinduló anyaga a földpátok olvadási intervallumának kezdőpontját már elérő hőmérsékleten is volt. A káliföldpát 1170°-on leucitkiválással inkongruensen olvad

(13.), a pflitschi albit pedig *Doelter C.* szerint 1120°-on, a schmirni pedig 1130°-on kezd olvadni (14.). *Bowen* a különböző összetételű mesterséges plagioklászok oladási intervallumát vizsgálva, közölte ezek oladási intervallumának diagrammját is. Ebből a 2 An mol-%-ot tartalmazó albitra kb. 1100° solidus- és 1120° liquiduspont, 7 An mol-% összetétel esetére pedig kb. 1110° solidus- és 1240° liquiduspont olvasható ki (15.). Minthogy a plagioklász csak kezdődő olvadást mutat, következik, hogy oladási intervallumának csak az alsó hőmérsékletét, tehát csupán csak az 1100—1110°-ot fogadhatjuk el oly hőmérsékletnek, amelyen téglánk tényleg volt. Az ortoklászon észlelt gyenge oladás pedig időnkint 1170° hőmérséklet fellépését is jelenti. Mindenesetre a megadott hőmérséklet hosszabb ideig nem állhatott fenn, mert különben a földpátok mind megolvadtak volna.

Jóval előbb említettem már, hogy a plagioklász különböző metszetein mért kioltások egy kb. $Ab_{55}An_{45}$ — $Ab_{71}An_{29}$ összetételű *andezinre* és *oligoklászra* is utalhatnak. Minthogy azonban egy ilyen összetételű plagioklász solidus görberészlete 1185—1260° közé esik, következik, hogy, ha a plagioklász tényleg ilyen s nem albitorbéli lenne, akkor a mikroklinnek — amelynek oladási pontja alacsonyabb e megadott értékeknél — a plagioklásznál erősebben olvadtnak kellene lennie, ezzel szemben pedig a plagioklász mutatkozik erősebben megtámadottnak. Ez a tény tehát amellettszól, hogy a plagioklász *tényleg albit és nem oligoklász vagy andezin.*

A kvarc olvadásponjtját *Endell* és *Rieke* 1685 ± 10°-nak adják meg (16. p. 252.) Ezzel szemben *Fenner* szerint — abban az esetben, ha a hevítés oly gyors volt, hogy tridymitté való átalakulás nem következhetett be — az oladás már 1470° alatt megtörténik (17. p. 479). A kvarc olvadást nem mutat. A megadott hőmérsékleteken téglánk tehát már nem volt. A kvarc tridymitté 870°-on alakul át. A téglában azonban nincsen tridymit. Ennek hiányából azonban nem következtethetünk arra, hogy a téglá 870° hőmérsékleten nem volt. Ennek ugyanis teljesen ellentmondanak egyrészt a földpátok oladási jelenségei, továbbá a mikroklinnek ortoklásszá való átalakulása, másrészt pedig az az ismeretes tény, hogy a tridymitté való átalakulás reverzibilis

s ezenkívül mindkét irányban rendkívül lassú, minek következtében a kvarc az átalakulási hőmérséklet felett még hosszú ideig létezőképes (18. p. 208).

A kémiai elemzés CaO- és MgO-mennyiségének megfelelően kevés a CO_2 (a megadott izzítási veszteség tekinthető nagy részében ennek). A CaO-tartalom és valószínűleg a MgO-tartalom egyrésze is karbonát alakjában kellett, hogy jelen legyen a kiinduló kőzetben. A kalcit ugyan még most sem túl ritka ásványa a téglának, azonban — a magas CaO-ból következtetve — eredetileg jóval többnek kellett a kiinduló anyagban lennie. A kalcitfogyás oka a kalcit *termikus disszociációjában* kereshető. Azt a hőmérsékletet, amelynél a CO_2 disszociációs nyomása 1 Atm. lesz Zavriev 910°-nak (19. p. 31), Hedwall pedig 912°-nak adja meg (20. p. 37). E hőmérsékletet pedig, amint a földpátocon észlelt oladási jelenségek mutatják, a téglafeltétlenül elérte. A hólyagos-üreges textúra nagy mértékben elősegíthette a CO_2 eltávozását. Hogy pedig nem minden kalcit disszociált, annak oka nyilvánvalóan az, hogy helyenként a CO_2 eltávozására nem volt meg a lehetőség — gondolunk a téglamöreg részre — s így a disszociáció a magasabb nyomás miatt nem következhetett be. A disszociációnál képződött CaO az alapananyagüvegben lesz kereshető.

Összefoglalva a termikus következtetéseket: A téglafeltétlenül magasabb hőmérsékleten is volt. 1000° hőmérsékletet jelez a mikroklin homogénizálódása. Az albitok és α káliciföldpáto gyengébb oladási jelenségei pedig 1170° körüli maximális hőmérsékletet jeleznek.

A téglában eredetileg jelen volt agyagos inhomogén alphananyag a megadott hőmérsékleten megolvadhatott már s így származott az üveges alphananyag.

Készült a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem ásvány-földtani tanszékén Sopronban.

M. Vendl: Petrographische Untersuchung eines Ziegels aus einem römischen Feuerungsgewölbe in Sopron (Ödenburg).

Die Abhandlung berichtet über die petrographische Zusammensetzung und die Art des Stammgesteines eines alten, aus römischer Zeit stammen-

den Ziegels, der dem Feuerungsgewölbe eines Hypocaustums entstammt und dem Verfasser zur Untersuchung von *Prof. Dr. A. Romwalter* überlassen wurde. Über den Fundort und die Bauschanalyse hat *Prof. Dr. A. Romwalter* gleichfalls in dieser Nummer unserer Zeitschrift berichtet.

Die noch bestimmbar mineralischen Bestandteile des Ziegels sind die folgenden: Quarz, Orthoklas, Mikroklin, Albit, Glimmer, Rutil, Kalzit, endlich ein näher nicht bestimmbares, braunes Erzmineral. Die aufgezählten Komponenten sind in einer grünlichbraunen, glasigen Grundmasse eingebettet. Zur Bestimmung des mutmaßlichen Stammgesteines schlug der Verfasser drei verschiedene Wege ein. Zuerst verwendete er hierzu die Ergebnisse der Bauschanalyse, dann die gefundene mineralogische Zusammensetzung und zum Schluß die Körnungsanalyse des Ziegels. Auf Grund dieser Untersuchungen stellte sich als wahrscheinlichstes Stammgestein ein kalkiger und schwach sandiger Tegel heraus, jedoch gibt der Verfasser die Möglichkeit der Verwendung eines aus Löß und Tegel künstlich gemischten Rohmaterials zu.

Zum Schluß bespricht der Verfasser noch die bei dem Brennen des Ziegels und im Hypocaustum obwaltenden Temperaturverhältnisse auf Grund der beobachteten Schmelzerscheinungen der mineralischen Bestandteile des Ziegels. Diese Schmelzerscheinungen beweisen eindeutig, daß der Ziegel einer über 912° C liegenden Temperatur ausgesetzt war, dieselbe aber 1170° C kaum wesentlich und keinesfalls auf längere Zeit überschritt.

Irodalom.

1. *Vendl Aladár*: A kiscelli agyag. Földt. Int. Évk., 1932. XXIX. 113.
2. *Sztrókay Kálmán*: A budai márga közettani vizsgálata. Földt. Közl., 1932. LXII. p. 95.
3. *F. Rinne*: Ber. sächs. Akad. d. Wiss. 1924, okt. 27.
4. *Rosenbusch—Wülfing—Mügge*: Mikroskopische Physiographie der petrographisch wichtigen Mineralien. 1927. p. 661.
5. *Harrassowitz H.*: Die chemische Zusammensetzung der Löße. Zeitschrift der Deutsch. Geol. Ges. 83. 1931. p. 659.
6. *Vendl Aladár, Takáts Tibor és Földvári Aladár*: A budapestkörnyéki löszről. Mat. és Természettud. Értesítő. 1935. LII. pp. 713—787.
7. *Vendl Aladár, Takáts Tibor és Földvári Aladár*: Újabb adatok a Börzsönyi-hegység löszének ismeretéhez. Mat. és Természettud. Értesítő 1936. LIV. pp. 177—206, p. 200.
8. *Rosenbusch—Osann*: Elemente der Gesteinslehre. p. 565.
9. *Vendl Miklós*: Die Geologie der Umgebung von Sopron. I. Die kristallinen Schiefer. Föisk. Közlem. 1929. pp. 225—291.
10. *Dittler—Köhler*: T. M. P. M. 1925. 38. p. 251.
11. *Allred Schedig*: Der Löß. 1934. pp. 83—87.
12. *Vendl Aladár*: A kiscelli agyag mállása. Mat. és Természettud. Értesítő, 1932. XLVIII. p. 254, pp. 237—255.

13. *Morey and Bowen*: Am. Journ., 1922. 4. 1.
  14. *Doelter C.*: Handbuch der Mineralchemie, 1912 Bd. I. pp. 656—657.
  15. *Bowen*: Am. Journ., 1913. 35. p. 577.
  16. *Endell und Rieke*: Zeitschr. f. anorg. Chemie, 1912. 79. p. 252.
  17. *Fenner*: Journ. Wash. Ac. Sc., 1912. 2. p. 479.
  18. *Klockmann—Ramdohr*: Lehrbuch der Mineralogie, 1936. p. 208.
  19. *Zavriew*: Journ. Chem. Phys., 1909. 7. p. 31.
  20. *Hedvall*: Zeitschrift f. anorg. Chem., 1916. 98. p. 57.
-

Sopron vármegye Zsira-környéki (délnyugati) részének geológiája és morfológiája.

Irta: Szádeczky-Kardoss Elemér dr., egyet. m. tanár.

Hazánk geológiailag egyik legjobban ismert területét Sopron közelebbi környéke képezi. E város vidékével már a mult század magyar és osztrák geológusai is különös érdeklődéssel foglalkoztak. A selmeci főiskola Sopronba-kerülésével a földtani kutatás nagy lendületet vett e területrészen. Ma már — főképpen *Vendl Miklós* monografikus feldolgozása révén (idézett irodalom: 13—16.) — a város környékének alapos modern geológiai leírásával rendelkezünk. De a távolabbi környék, a megye északi része, továbbá a szomszédos osztrák és vasmegyei terület is tárgya volt újabb földtani kutatásoknak (pl. *Horusitzky, Mayer, Janoschek, Kümel, Lóczy, Ferenczi, Benda*, irodalom: 4—5, 10, 6, 8, 9, 3, 2.)

E területek közt szigetként csodálatos módon egy geológiai terra incognita húzódik meg: Sopron vármegye délnyugati része. Zsirának például valószínűleg még a neve sem fordul elő a geológiai irodalomban! Azt a keveset, amit erről a vidékről eddig tudtunk, a m. kir. Földtani Intézet mult századbeli felvételeinek köszönhetjük. Ennek az eredményei 1879—1885 táján a Dunántúl 1 : 144000 méretű geológiailag színezett térképlapjai formájában jelentek meg, sajnos azonban minden közelebbi leírás nélkül.¹⁾

E sorok szerzője legújabbán a Kisalföld geológiai tanulmányozásával kapcsolatban Zsira vidékén is végzett megfigyelése-

¹⁾ A szóbanforgó zsiravidéki területet a „Sopron vidéke” és a „Kapuvár vidéke” c. lapok (Irod. 1.) foglalják magukba.

ket. E területrészre vonatkozó adatainak jelen önálló közlését a soproni faluszemináriumnak *Udvardi Lakos János* szerkesztésében készülő zsirai monográfiája hívta életre.

A zsirakörnyéki geológiai és morfológiai viszonyok alábbi vázolásában két szempont vezet: egyrészt az, hogy a területet felépítő képződmények anyagát, keletkezési viszonyait, tektonikai és morfológiai szerkezetét könnyen érthető formában ismeressem, másrészt pedig az, hogy a geológiai viszonyoknak az emberi életre gyakorolt közvetlen hatásait is feltüntessem.

Tárgyalásunkat — a geológiában szokott módon — az itteni legidősebb képződménnyel kezdjük s fokozatosan haladunk a fiatalabb (általában magasabban fekvő) üledékek felé.

Zsira környékét geológiailag egészen fiatal, nevezetesen főleg a harmadkor legfiatalabb időszakában: a pliocénben és a negyedkorban keletkezett üledékek építik fel.

Ugyanilyen korú lerakódásokból áll a Dunántúl egyrésze, ill. a Kis- és Nagyalföld túlnyomó része több 100, sőt helyenként 1000 m-t is meghaladó mélységig.²⁾

A medence peremén fekvő Zsira vidékén ezek az üledékek valószínűleg jóval kevésbé vastagok. Erre mutat az is, hogy a közelben, pl. Kőszeg vidékén, már a kristályos alaphegység kerül a felületre. A fiatal üledékek alatt a mélyben tehát feltételezhetően területünkön is a kristályos pala-alaphegység következik részben talán miocénkorú üledékek közbeiktatásával. A Zsirához ÉK felé csatlakozó területrészen, Pulya vidékén u. i. a kristályos pala és a pliocénüledékek között miocénkorú lerakódások is a felületre kerülnek.

A kislalföldi medencét kitöltő üledékek zömét túlnyomóan idősebb pliocén-, azaz „pannon“-korúnak szokás tekinteni. Így Zsira környékének mélyebb üledékeit is „pannon“-korúnak tüntetik fel az eddigi geológiai térképek. Ez a kormeghatározás azonban a legújabb vizsgálatok szerint nem látszik egészen pontosnak. Bár Zsira közvetlen környékéről közelebbi kormeghatározásra alkalmas kövület eddigelé nem került elő, az itteni kér-

²⁾ A kislalföldi ártézi kutak nem érik el eme üledékek bázisát. A medence belsejében a pliocén üledéket egyedül a mihályi fúrás hatolta át, amely mintegy 1600 m-ben a pliocén üledékekből közvetlenül a kristályos pala alaphegységbe nyomult.

déses üledékek korát bizonyos valószínűséggel a következő adatokból állapíthatjuk meg:

A Kisalföld e részének idősebb-pliocén üledékeiben egy mélyebb, túlnyomóan zöldes agyagokból, ill. márgákból álló rétegcsoporthoz és egy magasabb, váltakozóan zöldes agyagokból, ill. márgákból és finom csillámos kloritos kvarchomokokból álló rétegcsoporthoz lehet megkülönböztetni. E két rétegsor határán egy vékonyabb kavicsos betelepülés is jelentkezik, amely pl. Iván vidékén kerül felszínre.

Az idősebb, túlnyomóan márgás-agyagos üledékek közvetlenül csatlakoznak a medence peremének kétségtelenül pannonkorú üledékeihez, amelyekről a kutatók számos kövület alapján egybehangzóan kimutatták, hogy korban a bécsi medence idősebb pannon üledékeivel (nevezetesen a *Congeria ornithopsis* és *Congeria partschi*-szintekkel és részben már a középső pannonba sorolt *Congeria subglobosa*-szinttel) párhuzamosíthatók (irodalom 13, 6, 15, 16). A peremi alsópannon üledékektől korban nem állhatnak távol a medence belsejének említett mélyebb, túlnyomóan zöldes agyagos-márgás rétegei sem.

A medence belsejének magasabb, váltakozóan finomabb csillámos homokokból és márgákból-agyagokból felépített üledékeit viszont a legújabb leletek alapján a pannonkorú üledékek zöménél fiatalabbnak, nevezetesen közép-pliocénkorúnak kell tekintenünk.³⁾

Zsira környékén olyan pliocén rétegsor található, amely kőzettani jellegei és tektonikai helyzete alapján ennek a magasabb,

³⁾ A Zsirához legközelebbi területekről származó ilyen fontosabb leletek: *Tacheocampylea doderleini*-t és egyéb szárazföldi csigákat tartalmazó fauna Fertőbozról, *Rhinoceros leptorhinus* Cuv. (= *megarhinus* Christ) Sopronkövesdről, *Mastodon longirostris* Kaup. erősen evolúált alakja, amely már a *Mastodon longirostris*—*Mastodon arvernensis* fiatalabb átmeneti alakhoz áll közel, továbbá *Hipparion gracile* Kaup., *Cervus* sp., *Sus* sp. Fertőszéplakról. Ha e kövületeket a régebbi középeurópai és magyarországi szintezés szerint értelmezzük, úgy némileg különböző korúnak, nevezetesen részben legfelső pannonnak (Fertőszéplak), részben tipikus közép-pliocénnek (Kövesd), részben pedig pleisztocén jellegeket is mutató fiatalabb pliocénnek (Fertőboz) minősíthetnők. Tekintetbe véve azonban azt, hogy e különböző jellegű faunák sztratigráfiai kétségtelenül egymáshoz közelálló szintekből kerültek ki, rétegeink nyilván az idősebb és fiatalabb pliocén közti átmeneti, közép-pliocén időszakot képviselik, amely nálunk eddig kevésbé volt ismeretes. E korszak üledékei szépen vannak kifejlődve DK-Európában és szóbanforgó üledékeink leginkább az ottani dáciai emelet üledékeivel párhuzamosíthatók.

uralkodóan márgából és homokból álló csoportnak felel meg, és így szintén középpliocénkorúnak tekinthető. (E kérdés részletesebb taglalása meghaladná e kis ismertetés kereteit.) Kőszeg felé közeledve azután túlnyomóan ismét a mélyebb csoportnak megfelelő, pannonkorú, uralkodóan agyagos rétegek kerülnek a felszínre, ami ennek a területnek a kristályos palákkal szomszédos, peremi helyzetével is összhangban áll.

A közép-pliocén rétegek főleg a Répce jobb oldalán figyelhetők meg.⁴⁾

Vizsgáljuk most, hogy milyen körülmények közt keletkeztek ezek a pliocén üledékek. A közelebbi területünkön fel nem tárt, mélyebb, uralkodóan zöld agyagos és márgás üledékek lényegileg sekélyebb tavi lerakódásoknak tekinthetők. Valószínűleg nem egyetlen nagy összefüggő tóról, hanem számos kis kiterjedésű, sekély, időközönként elmocsarasodó, sőt teljesen ki is szá-

⁴⁾ Szép feltárásai vannak főleg a magas felszínhez felvezető lejtőn. Az egyik legnagyobb ilyen feltárást a kislocsmánci téglagyár 200—220 m magasságban levő fejtője képviseli. Itt 0,5 m lösz alatt 2—5 m sárga finom löszös homok, majd 2 m szürkés fehér kemény mészkőpad és csak ezalatt következik a sárgás és zöldes csillámos márga. A Kígyósforrás melletti 200 m magasságban levő homokgödörben (1936 őszén) felül szintén 2 m sárga és zöldes márga, alatta 1,2 m sárga finom homokos agyag, legalul pedig 5 m vastagságban feltárt, keresztretegezett, 0,2—0,4 mm átlagszemmagyságú finom kloritos csillámos kvarc-homok található. A rétegsor itt világosan DNy-i irányba 1—2° alatt dől. Répcevis É-i részén is szépen fel van tárva e sárgás márga, illetve agyag, alárendeltebb világosszürke csillámos homokrétégekkel és mészkőpaddal váltakozva. E rétegeket eróziós felületek is megszakítják. Répcevis D-i szélén a rétegsor agyagosabb tagjait ismét a téglagyár műveltei tárták fel.

A Répce baloldalán fekvő alacsonyabb területnek Zsira, Völcselj, Szopor és Gyalóka közti részén a közép-pliocén rétegeknek néhány lapos gerince emelkedik ki. E gerinceket a Pös- és Metőc-patakoknak és ezek mellékágainak a fiatalabb pleisztocénban bekövetkezett eróziója hozta létre. E gerincek párhuzamosak a Répccével. Az erózió a kavicsstakarót e területről túlnyomóan lepusztította. A pleisztocén-korú barna agyag és lösz itt tehát részben közvetlenül a közép-pliocén rétegekre települ. Legjellemzőbb példája e gerinceknek Zsira és Gyalóka közt húzódik 3 km hosszúságban és ½ km szélességben. Ennek szerepe a következőkből tűnik ki. A zsirai temetőnél 198 m magasságban még fiatal Répce-kavics van feltárva, 2 m sárgásbarna agyagos löszfedővel. Ettől K-re 50 m-re azonban már a gerinchez tartozó feltárás emelkedik ki, amelyet zöldes és sárga középpliocén márga és homokos agyagrétegek képeznek, 1 m vastagságú pleisztocén, sárga, csillámos, löszös agyagtakaróval. Salamonfán, a répcevisi út torkolatánál a közép-pliocén sárga és világosszürke márga, továbbá mészkonkréciókat is tartalmazó finom homok és mindössze 2 cm vastag lignitrétegből álló feltárás szintén erősen kiemelkedik a Répce-kavicsok szintjéből. A zsira—gyalócai gerinc tehát a fiatalabb Répce-kavicsok elterjedésének kelet felé éles határt szab.

radó és helyét változtató tónak rendszeréről lehetett szó, mint azt a mocsári eredetű humuszos agyag- és lignit-közbetelepülések és eróziós felületek is mutatják. A közelebbi területünkön is feltárt magasabb, finom csillámos homokokból és márgákból álló üledékek lerakódása idején viszont e tóvidék dél felé, Szombathely és Zalaegerszeg vidékén keresztül lefolyást nyert. Területünkön ekkor sűrűn váltakoztak a folyóvízi, mocsári és teljesen szárazföldi periódusok. A finom csillámos homokok túlnyomóan folyóbeli-, a zöldes és sötétszürke, humuszos agyagok, valamint lignit rétegek túlnyomóan mocsári üledékeknek felelnek meg, a rétegeket megszakító eróziós felületek pedig a szárazföldi periódusokat képviselik. Az említett szárazföldi, illetve mocsári csiga- és emlős-faunákat márgák tartalmazzák, a homokokban pedig helyenként (pl. Szombathely és Vasvár—Zalaegerszeg vidékén) a fluvialis *Unio wetzleri*-tartalmú faunák találhatók.

E homokokat lerakó folyóvizek folyásirányát a homokok ferde rétegzése alapján lehetett egy újabban kidolgozott módszer segítségével megállapítani. Közelebbi területünkön szépen észlelhető a ferde rétegzés pl. a Kigyósforrás melletti feltárásban, ahol uralkodóan délnyugati folyásirányt lehetett megállapítani. Ugyanezen módszer segítségével az is kiderült, hogy a szóbanforgó vízrendszer a bécsi medencéből Bruck a. L. felől érkezett a Kisalföldre és innen uralkodóan dél felé haladva Zalaegerszeg táján keresztül a Dráva és a Balaton közti területre irányult. (Ennek a vízrendszernek egy, a szombathelyi peremi süllyedés felé haladó mellékágát nyomozhatjuk ki Zsira vidékén.) E vízrendszer — mint a medence tóságait lecsapoló első határozott irányú folyóvíz — még nem fejlesztett ki egyenletes lejtésű medert, melyben durvább üledékeket is szállíthatott volna. A magasabb (bécsi) medence ez esetben az alacsonyabban fekvő (kisalföldi) medence számára az ülepítő teknő szerepét játssza. Ezért e folyó lerakódásait a Kisalföldön csaknem kizárólag finom, kavicsmentes homokok képviselik.

Ebben az időben tehát még a maitól teljesen elütő viszonyok uralkodtak területünkön. Az emberi életre azonban ezeknek az üledékeknek is fontossága van hasznosítható anyagainál fogva.

Agyagját pl. Répcevisen és Kislocsmádon téglagyártásra használják. A községek finomszemű homokszükségletét pedig ezen üledékek csillámos homokrétegei fedezik. Ilyen homokbánya van pl. a Kigyósforrásnál, Tormáspusztánál és a nemeskéri Zsigamajornál. A lignitek főleg a mélyebb, felsőpannonkorú üledékekben érnek el helyenként, pl. Kőszeg vidékén művelésre is alkalmasnak tekintett vastagságot.

A középpliocén korszak vége felé lényeges változás áll be területünkön. A Kisalföld vizei — valószínűleg azokkal a tektonikus mozgásokkal kapcsolatban, amelyek középpliocén üledékeinket is enyhén meggyúrték — most a visegrádi kapun keresztül Budapest felé kaptak lefolyást. Az új viszonyok az erősebb folyóbevägódást és a több medencén keresztül haladó egyenletesebb lejtő kifejlődését is lehetővé tették. Így jött létre a bécsi medence és a Kisalföld Dunaszakasza. Ez a legmélyebbre vägódó folyó csakhamar ön maga felé irányította a terület többi folyóvizét és azoknak főlevezető csatornájává vállott.

Ennek a folyamatnak az egész Kisalföldre és így területünkre is jelentékeny befolyása volt. Először is megfordította a vizek folyásirányát: az eddig uralkodóan déli áramirányú vizek most uralkodóan ÉK felé vették útjukat. Másodsor egyenletesebb és nagyobb esésű folyók kifejlődését tette lehetővé, aminek következtében az eddigi finomszemű üledékképződést durvább kavicsok lerakódása váltotta fel. Végül pedig az erősebb bevägódás következtében a területnek erősebb lepusztulása is megindult és így az eddigi túlnyomóan lerakodási, feltöltődési időszak után egy túlnyomóan lehordási, eróziós időszak következett, ami még ma is tart. Természetesen időközönként és helyenként ezután is rakódtak le üledékek, de ezeknek alemeletekként néhány méteres vastagsága az eddigi több 100 m-es felhalmozódáshoz képest elenyésző. E vékonyabb új üledékek egyébként is könnyen áldozatul esnek az erózióknak. Ezért az új időszaknak legelső lerakódásai valószínűleg az egész Kisalföldön sehol sem maradtak meg. A megmaradt legidősebb kavicsos üledéket jelentékeny időbeli hézag: eróziós felület (sőt, minthogy közben tektonikus mozgás is történt: rendszerint diszkordanciafelület) választja el a közvetlenül alatta fekvő középpliocén homokos-agyagos üledékcsoporttól.

E korszaknak területünkön megmaradt legidősebb üledéke Zsirától É-ra található egy NyDny—KÉK irányban Gyirót vidékéről az undi Imre-major táján keresztül Lövvő felé húzódó kavicsvonulat alakjában.⁵⁾ E kavicsokat lerakó folyó a mai Répce-től eltérően KÉK irányba folyt. Fokozatosan finomodó kavicsai ebben az irányban tovább is követhetők Csapod vidékén keresztül a fertőszentmiklós—vitnyéd—höveji terraszlépcsőig. Az üledék közettani összetétele és görgetettsége azt mutatja, hogy ennek az ősi folyónak lehordási területe, ill. forrásvidéke a keleti Alpok szomszédos részén volt, tehát kb. megegyezett a mai Répce lehordási területével. A szóban forgó kavicsvonulat tehát a mai Répce ősenek lerakódása.⁶⁾ Korát a jegyzetben felsorolt adatok és távolabbi analógiák alapján legfelső pliocén-alsópleisztocénnek tekinthetjük.

A kavics széles kiterjedésének magyarázatára szükségtelen törmelékkuportokat vagy deltákat feltételezni, mint azt a régebbi kutatók tették. A folyókon jelenleg is gyakran megfigyelhető jelenség a medernek lassú oldalas eltolódása és ez a folyamat teljesen magyarázza a kavicsvonulatunk széles elterjedését. Az Ős-Répce esetében ez az eltolódás valószínűleg déli irányban történt a terület fokozatos ilyenirányú tektonikus lejtősődésével kapcsolatban. A szóbanforgó kavicssterület uralkodó D-i lejtője tehát a folyó délre tolódásával állhat összefüggésben.

⁵⁾ Túlnyomóan vörös kötőanyagú, átlag tojás-ökölnyi kavics képviseli ezeket az üledékeket. Helyenként, pl. az undi Imre-major táján, azonban fejnői nagyságot is elér, máshol, így különösen e kavicsvonulat déli szélén, pl. az undi Irén-majori kavicsgödörben viszont diónyi átlagnagyságig is elfinomodik. A kavics átlag 2—5 m vastag. Az ilyen nagyobb vastagságban megmaradt vörös kavicsokat a rendszerint meszes kötőanyag csaknem konglomeráttá ragasztja össze. A kavicsgyének csak kevésbé vannak legörgetve (görgetés 1—2°; irodalom 11). A túlnyomó kvarcanyagban kevés fekete grafitpala, halványlila kvarcsemcséket tartalmazó szericites Semmering-kvarcit, nagy muszkovit-csillámpikkelyeket tartalmazó pegmatitos kvarcit és egyéb szericites kvarcitézeségek, továbbá kivételesen turmalinos kvarcit, mállott gneisz és csillámpala található. E köztételek a mai Répce-hordaléknak kémiaiailag legellenállóbb fajaival azonosak. A folyásirány ebben az üledékben is megállapítható volt a ferderétegzések módszerével: pl. a gyiróti templomtól DK-re 1 km-re 5—6^h, az Östör-major mellett 6^h, alárendeltebben 3^h, az Imre-major és Und község közti kavicsgödörben 6—7^h.

⁶⁾ Az a körülmény, hogy a mai Répce hordalékának kémiaiailag kevésbé ellenálló közetet nem találhatók meg e kavicsban, az utólagos, diagenetikus elmállás, ill. kioldódás következménye. Ugyanezen folyamat eredményezte a vörös színeződést is. Éppen ez az erős diagenézis is mutatja — a mai Répce-től távolabbi helyzetén és eltérő folyásirányán kívül —, hogy ez a kavicsvonulat a legidősebb tagja területünk kavicsos üledéksorozatának.

Vizsgáljuk most a Zsirától Ny-ra és DNy-ra eső vidék geológiai viszonyait. A Zsira—Horpács—Völcsej—Alszipor—Szakony közti terület részben kavicsmentes. A Földtani Intézetnek említett 1 : 144000 méretű geológiai térképe szerint itt lösz uralkodik és alatta gyakran közvetlenül „pannon” (tehát újabb adataink szerint túlnyomóan középpliocén) üledékek következnek. A tovább DK felé eső területet, Alszipor—Makkoshetye—Iklanberény vidékét viszont újból kavicsok takarják. Az alábbiakban ezeket a kavicsokat a „középső öv” üledékeinek fogjuk nevezni, míg az előbb leírt vonulatot „északi öv” néven említjük.⁷⁾

A Répcehez közeledve egy harmadik kavicsöv is kinyomozható. Ez az öv Zsiránál még egészen keskeny és a tulajdonképeni Répce-völgyre szorítkozik. K-i határát itt a már leírt zsira—gyalókai pannon gerinc képezi. Szakonytól kezdve azonban mindinkább kiszélesedik K, ill. ÉK felé. Csepreg magasságában már egészen a Meggyes-pusztáig nyomozható. Lócs táján pedig csaknem határossá válik a középső kavicsövvel. Nyugat felé viszont ez az öv fokozatosan átmegy a Répce jelenlegi völgyének kavicsos üledékeibe.⁸⁾

⁷⁾ A középső öv kavicsai sokkal apróbb szeműek, mint az É-i öv kavicsai, nevezetesen átlag dió-tojás nagyságúak. A kavics anyagi összetétele, vörös színeződése és erős cementációja viszont hasonló az É-i öv kavicsaihoz és így koruk is kb. megegyezik.

⁸⁾ A harmadik övnek és a mai Répce-völgynek kavicsai kőzetfésélyekben sokkal gazdagabbak az É-i és középső övnel. Az azokban kimutatott kőzetfésélyekben kívül tartalmaznak aránylag friss állapotban kémiaileg kevésbé ellenálló kőzeteket is, nevezetesen még jól felismerhető csillámpalát, gneiszt, gránitgneiszt, pegmatitot, injicált migmatitos kristályos palákat, kevés amfibolitot, ill. amfibolgneiszt és egy mállott sötét, sűrű bazaltos kőzetet. E kőzettani összetétel teljesen megfelel a Répce jelenlegi lehordási területe elméleti hordalékának. A kavics a mai Répce-től távolabb (pl. Meggyespusztánál) barna színeződésű. Ez a barna színeződés a vörös színeződésnél gyengébb dehidrációnak, kisebb fokú diagenezisnek felel meg. A jelenlegi Répce-völgy közelében (pl. a zsirai temetőnél) pedig a kavicsok már csak halványabb sárga színeződésűek, sőt alig színezettek. Csak helyenként, a szemnagyságilag osztályozott, tehát nagy pórusterfogatú kavicsrészletekben észlelhető sötét szepiaszíneződés, amely mangántartalmú színező anyagra vezethető vissza. A diagenezis tehát a jelenlegi Répce felé közeledve csökken.

A harmadik öv feltárásaiban lényegileg a mai Répcevel azonos folyásirány volt megállapítható. A kavics Zsira és Csepreg közt még meglehetősen durva, átlag lúdtojás nagyságú, viszont a folyásirányban lefelé a szemnagyság csökken (Büknel pl. átlag dió-tojás nagyságú). A görgetettség ugyanazon kőzetfésélynél és szemnagyságnál azonos az É-i és középső öv kavicsaival.

A harmadik öv kavicsa a jegyzetben közölt adatok szerint a fiatalabb pleisztocénkorú Répce üledékének tekinthető.

Ez a kavics rendszerint csak 2—3 m vastagságban van feltárva és nincs okunk feltételezni, hogy a kavics teljes vastagsága ennél lényegesen nagyobb lenne. A harmadik öv kavicsait legtöbb helyen 1—2 m vastag sárga-barna (néhánykor löszös), agyagos finom homok fedi. Ez utóbbi üledék részben a folyó öntésiszapjának, részben pedig a folyó laza üledékeiből kifújtt és löszsége alakult anyagnak felel meg.

E tekintetben a harmadik öv lényegesen különbözik az É-i és középső kavicsövtől, amelyről az öntésiszap már nagyobb részt lepusztult, vagy talán arra már eredetileg sem rakódott le. Ez a kavicsok mezőgazdasági szerepe tekintetében is mélyreható különbséget okoz. Ugyanis az idősebb kavicsvonulatok területén, ahol tehát a kavics közvetlenül a felületen van, szükségképpen főleg erdők foglalnak helyet. Viszont az öntésiszappal fedett fiatal kavics területét szántóföldként használják, mert az öntésiszap rendszerint jól művelhető, termékeny talajt szolgáltat. A jelenlegi völgylapály nedves területén pedig túlnyomóan kaszálók találhatók.

Hogyan alakult ki a Répce zsirai kanyara és nagy, délre nyúló íve? Láttuk, hogy a legfelső pliocén- és alsópleisztocénban Locsmánd—Gyirót felől még ÉK felé folyt az Ősrépcé. Viszont a felsőpleisztocénban a harmadik kavicsöv tanúsága szerint már létezett a Répce dél felé irányuló kanyara. A folyónak ezt az áthelyeződését kétféleképpen értelmezhetjük. Egyrészt feltételezhetjük, hogy az Ősrépcének fent leírt fokozatos oldalas eltolódása dél felé a pleisztocén későbbi folyamán a Locsmánd alatti szakaszon különösen nagy mértékben folytatódott. Egy ilyen folyamat természetesen végeredményben az Ősrépcének a mai Répce-völgybe való fokozatos eltolódását eredményezi.⁹⁾

Fel lehet tételezni azonban azt is, hogy a KÉK felé folyó

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a harmadik öv lerakódásai is ősi Répce-hordalékot képviselnek, csak hogy ezek a kavicsok a középső és É-i öv kavicsainál már fiatalabbak.

⁹⁾ Ebben az esetben azonban azt is fel kell tételezni, hogy a fiatalabb kavicsok területéből kiemelkedő középpliocén gerinceken eredetileg szintén lerakódtak a folyókavicsok.

Ősrépcét eredetileg egy Meggyespuszta—Lócs táján működő patak jobbratolódás és visszavágódás közben Zsiránál megcsapolta és vizét ezzel hirtelen saját medrébe terelte.¹⁰⁾

Mialatt e mélyebben fekvő síkságon a fiatal kavicsok rakódtak le, azalatt a magasabb területeken és ezeknek a lejtőin a „diluviális barna agyag” és később a lösz keletkezett. A barna agyag főleg az idősebb pleisztocénkori, uralkodóan nedvesebb klíma barna (erdei?) talajának felelhet meg. Típusosan főleg agyagokon fejlődik ki. A lösz viszont a legfiatalabb pleisztocén egy vagy több szárazabb időszakában, nagyjából a folyók hordalékából a szél által kifújtt és talajjá alakult anyagot képviseli.¹¹⁾

Míthogy a lösz káligazdag talajokat szolgáltat, a löszterületen megfelelő kitettség mellett szőlőművelés is lehetségessé váltott. A locsmándi szőlők tehát főleg a lösz megjelenésével hozhatók kapcsolatba. Erre egyébként a közelben az alsóausztriai, szintén löszön jelentkező kiterjedt bortermelés is példát szolgáltat. Zsira vidékén azonban, éppúgy mint Sopron környékén is, a szőlőművelés pliocén finom homokos-márgás területekre is kiterjed.

Ugyancsak a fiatalabb pleisztocénben ment végbe a felületi kavicsos rétegeknek az a gyűrődésszerű megzavarodása, amely a Kisalföldön meglehetősen elterjedt jelenség (Irod. 12.) s szűkebb területünkön is pl. a Meggyespuszta melletti kavicsbányában észlelhető. Az újabb vizsgálatok szerint ez a rétegzavarodás a jégkorszakban a Kisalföldön uralkodó periglaciális klíma hatására keletkezett fosszilis talajsintet képvisel. Ma ilyen talaj (az ú. n.

¹⁰⁾ Ebben az esetben lehetséges, hogy pl. a zsira—gyalóközi gerinc területén sohasem folyt keresztül a Répce.

¹¹⁾ A barna agyagnak több jó feltárása található Répcevidéktől É-ra és a község Ny-i szélén. A barna agyagra itt lösz rakódott rá, ami a Répce jobbparti magas terraszlépcső lejtőjén helyenként 5 m, sőt talán még nagyobb vastagságot is elér. Fenn a magas fennsíkon viszont a lösz valószínűleg általában vékonyabb, pl. a locsmándi téglagyár fejtőjének tetején kb. 0'5 m vastag. A Répce jobboldali terraszlépcsőjén a lösz, ill. löszös finom homok rendszerint kissé rétegezett és enyhe, de határozott dőlést mutat a folyó felé. Területünkön a lösz sok helyen tartalmazza a tipikus löszcsigákat és pedig nagyobb mennyiségben főleg a *Helix hispida*, *Pupa muscorum* és *Succinea oblonga* fajokat. Végül agyagos lösz található a Répce balparti vidékén is, bár nem oly nagy kiterjedésben, mint az 1880. évi felvétel ábrázolja. Ez a térkép „lösz” néven foglalja össze a diluviális barna agyagot és az öntésiszapot is.

„strukturalaj”) csak a sarkvidékeken és magas hegységekben képződik.

Végül röviden meg kell emlékeznünk még egy vörös kavicsról, amely területünk DNy-i szélén, Tömörd táján jelenik meg. Ez a felsőpliocén-alsópleisztocén kavics az ősi Gyöngyös lerakódásának tekinthető a kavics összetétele és sajátosságai, valamint a morfológiai viszonyok alapján.

Ezekben sorolhattuk fel területünk legfontosabb geológiai képződményeit.

Területünk *tektonikáját* a következőkben foglalhatjuk össze. Arra nézve, hogy területünkön töréses szerkezeti elemek keresztül húzódnának, eddigelé egyetlen biztos adatunk sincs. Egészen enyhe (lapos), gyűrődéses szerkezetet viszont kétségtelenül van okunk feltételezni. Területünkötől északra eső vidéken egy nagyobb teknőrészletet lehet kinyomozni, amelynek közepe Fertőszéplak táján kereshető. E teknőhöz dél felől csatlakozó redős szerkezeti tag búbja körülbelül Völcsej—Ujkér vidékén fekszik. E redőnek nyugati szárnyán terül el Zsira közelebbi vidéke.

Míthogy a középpliocén rétegeken jelentkező gyűrődés nyilván a fiatalabb pliocén és a pleisztocén folyamán mehetett végbe (sőt talán még ma is tart), és így e kéregmozgások a folyók működésére és ezáltal a terület morfológiai viszonyaira is hatással vannak. A fiatalabb pliocén óta kimutatható Répce működését, mint láttuk, fokozatos jobboldali eltolódás és ezzel kapcsolatban feltételezendő oldalerózió jellemzi. E működés valóban pontosan megfelel a tektonikus kéregmozgásoknak: a Zsira—Csepreg vidéki DNy-i lejtésű redőszárny lassú felemelkedése a folyónak ebben az irányban való oldalas eltolódását és erre merőleges csapású oldaleróziót eredményez. Az oldalerózió hozta létre a Répce jobboldalán húzódó meredek magas terraszlépcsőt („wagram”-ot). A Répce folyásiránya is ilymódon szükségképpen összeesik a rétegek csapásirányával.

Míthogy területünk *morfológiáját* lényegileg a folyóműködés és pedig elsősorban a Répce működése alakította ki, a felszíni forma elsősorban szintén a tektonika függvénye. A területünkön a Répcehez való viszonylagos helyzet szerint a következő morfológiai egységeket különböztethetjük meg (e felsorolás egy-

szersmind a geológiai és települési viszonyok összefoglalását is tartalmazza):

1. A Répce-jobbparti magas fensík az a terület, amelyet a Répce (még) nem tarolt le. Itt részben a pliocén rétegek vannak a felületen, de ezeket részben pleisztocén agyag és lösz fedí. Helyenként, éspedig főleg a déli részen egy régi, az Ősgyöngyösnek tekinthető folyó kavicsstakarójának roncsai is felismerhetők. A fensíkot a Répce jobboldali mellékvizei (az Ablánc-patak és a zsidány—peresznyei patakok) jobboldali erózióval kisebb aszimmetrikus völgyekre taglalják. E kis völgyekben a községek terülnek el; a régi kavicsok kevésbé termékeny területén szűkséggéppen az erdők maradtak meg; míg főleg a löszterületen megfelelő kitettség mellett szőlőművelés folyik.

2. A Répce-balparti mélyebb síkság alig észrevehetően lejtősödik a jelenlegi Répce felé. Ezt a síkságot lényegileg a fokozatosan jobbra tolódó Ősrépcé teremtette. E területen belül háromféle morfológiai típust különböztethetünk meg, aszerint, hogy idős-, fiatal-, vagy semmi kavics sem takarja. a) Az idős kavicsok vidéke (a gyirót—lövői északi vonulat) az uralkodóan KÉK-folyásirányú ősfolyó lerakodási területét képezi. Minthogy e folyó jobbra tolódott, ez a térszín DDK-felé lejtősödik. Felülete nem teljesen sík, mert a folyó eltávazása óta eltelt hosszú idő alatt a lejtőn lefolyó konzekvens vízfolyások már enyhén felbarázdáltak. Minthogy itt a kavicsok többnyire a felületen vannak, ezt a területet részben ma is erdők borítják. b) A fiatalabb kavicsok területe (Gyalóka—Bük—Lócs és Meggyespuszta közt) még teljesen sík. A kavicsokat itt főleg az öntésiszap rétege takarja, amelynek jó termőtalaján szántóföldek vannak. c) Ettől északra fekvő, eredetileg talán régi kavicsokkal fedett részt az erősebben bevágódott konzekvens patakok már világosan ENy—DK-irányú gerincekre taglalták. Az erősebb relief arra vezethető vissza, hogy kb. erre a részre esik a tektonikus kiemelkedésnek viszonylagos maximuma. Az erózió a kavicsfedőt is nagyrészt eltávolította. A lapos völgyületekben itt is települések találhatók (Horpács, Kisgógánfa, Egyházásfalú, Daszti-falu, Keresztény, Iklanberény, Tormáspuszta, Meggyespuszta, stb.). A kiemelkedéseken pedig részben erdők, de túlnyomórésztben szántóföldek fekszenek.

3. E két morfológiai egység közt helyezkedik el a mai fővölgy síksága, amelynek két széle az emberi településnek és közlekedésnek legfontosabb helye (Répczevis, Zsira, Salamonfa, Gyálóka, Szakony, Csepreg, Bük, stb.). Középen, a nedvesebb völgy-síkon pedig nagyobbrészt kaszálók terülnek el.

Kogutovicz Károllyal (Irodalom 7.) a Répce hegyvidéki szakaszt Locsmándig lehet számítani. Locsmándnál lép a folyó a Kisalföldre s válik síksági folyóvá. Ezzel a természeti határral összeesik a nyelvterületi határ is.

*

Zsira példáján is világosan kitűnik tehát, hogy a geológiai és geomorfológiai szerkezetnek nagy hatása van az emberi életmegnyilvánulásokra. Példánkon ezt kimutathattuk a település helyére, a területnek mezőgazdasági beosztására, sőt bizonyos mértékig a nyelvterületek elhatárolódására vonatkozóan is.

Kelt Sopronban, a Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Ásvány- és Földtani Tanszékén.

Idézett irodalom.

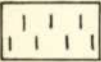
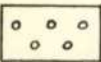
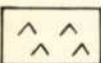
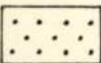
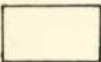
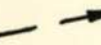
1. „Kapuvár vidéke” és „Sopron vidéke” geológiai színezett térképlapok, 1 : 144000, M. kir. Földtani Intézet kiadványai, Budapest; 1880.
2. *Benda László*: Vas vármegye és a Zalavidék artézi kútjai és mélyfúrásai, Hidrológiai Közöny X. (1930), pp. 82—100.
3. *Ferenczi István*: Geomorfológiai tanulmányok a Kismagyar-Alföld D-i öblében, Földtani Közöny LIV. (1925), pp. 17—38.
4. *Horusitzky Henrik*: Sopron vármegye csornai és kapuvári járásainak artézi kútjai, Földtani Intézet Gyakorlati Füzetek, Budapest, 1929.
5. *Horusitzky Henrik*: Sopron vármegye északi részének föld- és talajtani arculata. Földtani Intézet Évi Jelentése az 1925—28. évről. pp. 101—105.
6. *Janoschek R.*: Die Geschichte des Nordrandes der Landseer Bucht im Jungtertiär. Mitteilungen der Geolog. Gesellschaft in Wien. XXIV. (1931), pp. 38—132.
7. *Kogutovicz Károly*: A Dunántúl és Kisalföld, I. kötet, 1930; II. kötet, 1936, Szeged.
8. *Kümel, Fr.*: Vulkanismus und Tektonik der Landseer Bucht im Burgenland, Jahrbuch der Geol. Bundesanstalt, Bd. 86 (1936), pp. 203—235.
9. *Lóczy Lajos*: A Balaton környékének geológiai képződményei. Bal. Tudom. Tanulm. Eredményei, I. kötet, 1. rész, Budapest, 1911.

10. *Mayer, R.*: Morphologie des mittleren Burgenlandes, Denkschr. d. Akad. d. Wiss. in Wien, Math.-Naturw. Klasse, 102. Bd., 1929.
  11. *Szádeczky-Kardoss, E.*: Die Bestimmung des Abrollungsgrades, Centralblatt f. Mineralogie etc. Jahrg. 1933, B. pp. 389—401.
  12. *Szádeczky-Kardoss, E.*: Pleistocäne Strukturbodenbildung, in den ungarischen Tiefebene und im Wiener Becken, Földtani Közlöny, LXVI 1936, pp. 213—228.
  13. *Vendl Miklós*: Sopron környékének geológiája, I. Teil. Die kristallinen Schiefer (csak németül), Föisk. Közlem. 1929. II. rész. A neogén és a negyedkor üledékei, Erdészeti Kísérletek, XXXII. (1930), pp. 1—161.
  14. *Vendl M.*: Daten zur Geologie von Brennbérg und Sopron, Mitt. d. berg- u. hüttenmännischen Abteilung zu Sopron, Bd. V. (1933), pp. 386—412.
  15. *Vendl M.*: Sopron város földének földtani felépítése, *Heimler K.*: Sopron topografiája, 1936, pp. 18—25.
  16. *Vendl M.*: Geologischer Aufbau der Umgebung von Sopron und geologischer Führer in den Waldungen d. k. ung. Freistadt Sopron. IX. Kongr. des Internat. Verb. Forstlicher Forschungsanstalten, Ungarn, 1936.
-

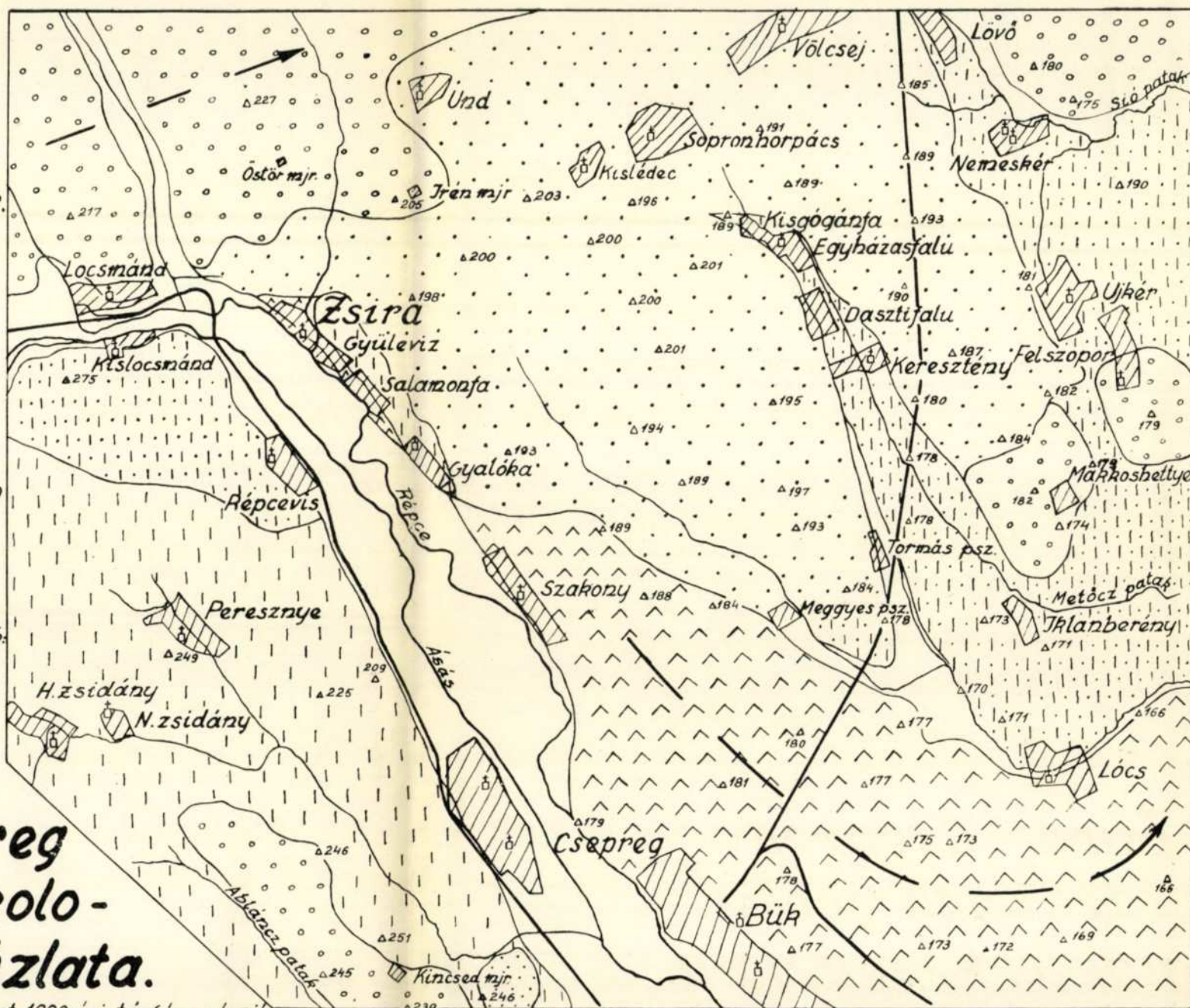

Jelmagyarázat.

- Alsó és középpliocén agyag, márga, homok.
- Felső pliocén folyó-kavics.
- Pleisztocén folyó-kavics.
- Pleisztocén lösz, agyag és öntés-iszap részben a fekvő fel-tüntetésével.
- Holocén folyóüledékek kavics és öntés-iszap.
- Egykori folyásirányok.

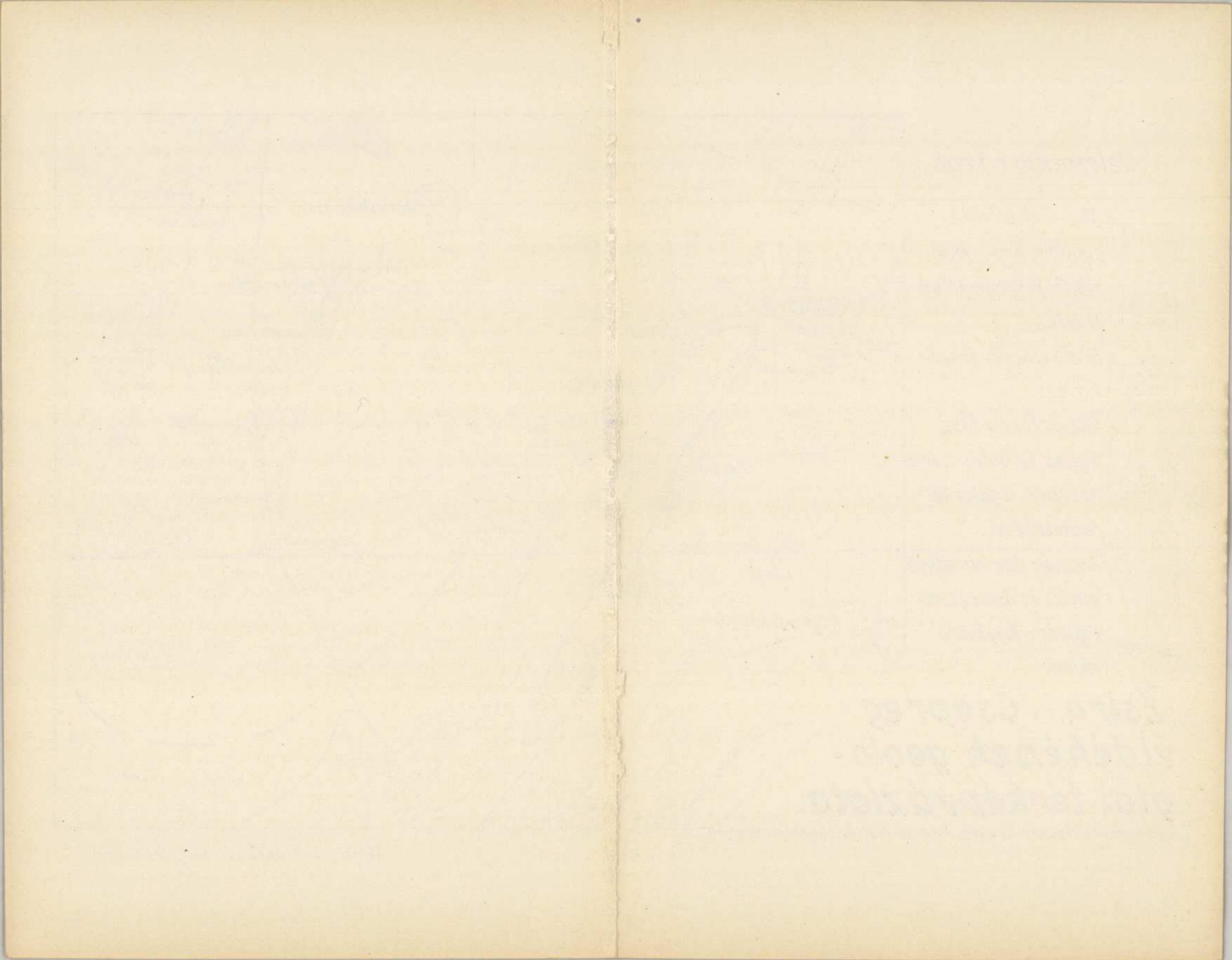
Zsira és Csepreg vidékének geolo-giai térkép vázlata.

Túlnyomóan a m. kir. Földtani Intézet 1880. évi térképe alapján.

Méret: 1:81.000 (1 cm = 0.81 km).

Adatok a sopronmegyei középbirtokok 16. századi történetéhez.

Irta: Soós Imre.

Ez a kútfőszerű közlés a megyei birtoktörténet leghomályosabb részének, a 16. századnak ismeretéhez szolgáltat legnagyobb mértékben kiadatlan forrásokat. A célkitűzés nem lépi túl az adatközlés kereteit, teljességre sem törekedhetik ilyen hatalmas méretű anyagban, csupán a birtoklás irányát, a tulajdonosok egymásutánját akarja megállapítani. Az adatok elsősorban a községtörténet szempontjából bírnak jelentőséggel. A birtoklástörténeti áttekintésen kívül éppen ezért közlésre kerülnek az itt-ott előforduló jobbágynevek, a sopronmegyei dicalis összeírások adatai, különösen az 1598. évi füst(ház)összeírás értékes eredményei. Nagy kár, hogy ez a házszámlálás a Rábaközre nem terjedt ki. Ezt a vidéket ugyanis az 1594. évi török betörés anynyira elpusztította, hogy egyes községek teljesen lakatlanokká váltak, minek folytán a Rábaköz az 1594—1604 közt eltelt tíz évben nem adózott s így az 1598. évi házösszeírást sem hajtották itt végre.

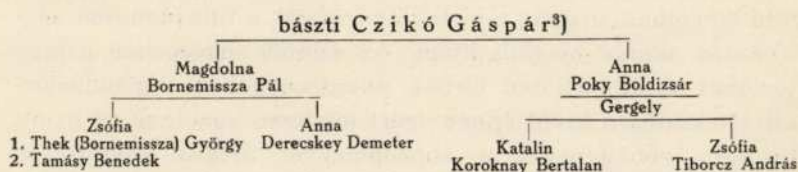
A 16. századi sopronmegyei középbirtokok mozgalmasságában szembeeső jelenség az a körülmény, hogy a középkori nagy nemzetségi birtoktestek kicsúsznak az ősi nemzetségekből sarjadt családok kezéből, jöhetnek maguk a 15. századi nemzetségek (Osl, Csák, Vezekény, Pok, Ják) egytől-egyig — ha kis területre szorulva is —, de megmaradnak a 16. századra, sőt későbbre is.

Az Osl-nembeli birtokoscsaládok közül a 15. század végén férfiágon kihalt Csornai és Bresztolczi családok örökségeként adomány tárgyát képező és Farád, Fertőszéplak, Veszvény,

Szár föld, Csorna, Szilsárkány, Sopronnémeti és Beled községekben fekvő birtokok egy 1536. körül történt adományozás útján *enyingi Török Bálint* kezére jutottak.¹⁾ Ugyanő János király adományaképp megkapta Pápa várát a hozzátartozó és a 15. században még a Pok-nembeli Móriczhidai család tulajdonát képező Egyed, Sobor, Árpás és Rábaszentandrás községekkel.²⁾ Török Bálint leszármazottai a 17. század elejéig voltak birtokosok a megyében. Családja István halálával 1618-ban férfiágon kihalt. István egyetlen leányát Nyáry Pál vette nőül s 1636-ban adományt is szerzett a Török-birtokra. Amikor két évtizeddel később a Nyáryak férfiágának is magva szakadt, az egész birtok együtt került Nyáry Krisztina férjének, Esterházy Miklós nádornak kezére.

Még a 15. században szerzett Osl-nemzetségbeli birtokokat megyénkben a *Czikó* család két ága, a bászti és pomázi ág.

A 16. század első felében csak a bászti ág élt Beled, Csorna, Farád, Fertőszéplak, Sarród, Sopronnémeti és Szilsárkány községekben fekvő birtokjogaival és pedig a Czikó Magdolnával házasságot kötött kapornaki Bornemissza Pál deák személyében. Minthogy ennek fiúgyermeke nem volt, birtokát 1550. körül előbb Zsófia nevű leányának első és második férje (Bornemissza György és Tamásy Benedek), majd Anna nevű leányának férje, Derecskey Demeter örökölték.⁴⁾ 1560-ban jelent-

¹⁾ Az adománylevélnek nem sikerült nyomára jutni. Hogy az adományozás 1536-ban történt, arra a győrmegyei Török-birtokok eladományozásának időpontja alapján lehet következtetni. V. ö.: *Borovszky*: Győr vármegye és város monográfiája. 32., 37. old.

²⁾ Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. IV. 420. old.

³⁾ Vasvár—szombathelyi székeskáptalan hiteleshelyi levéltára (ezenül: V.), birtokfelvállási jegyzőkönyvek, 1584. évi 12. számú bejegyzés.

⁴⁾ Országos Levéltár (ezenül: OL.) dicális összeírások sopronme gyei kötete. Mivel az adatok túlnyomó része innét származik, mindig ezt kell előhelynek tekinteni, ha a forrást különben nem jelölöm meg. Ugyanitt található az 1598. évi házösszeírás, valamint az 1599. évi taksás névsor is.

kezett birtokigényeivel a Czikó család pomázi ága Sárándy László személyében, aki pomázi Czikó Jánosnak dédunokája volt. Sárándyt beiktatták a fentebb felsorolt községekben fekvő Czikó-féle ingatlanok öt illető részének birtokába (1560), de a Czikó-vagyon így annyira széttöredezett, hogy nagyságát csak a portaszámnak törtrészeivel lehetett kifejezni.⁵⁾ Sárándy 1580. körül túladott a jelentéktelen sarródi, széplaki, németi és szilsárkányi birtokdarabokon s 1588. után özvegye, majd veje, Poky Boldizsár csak a beledi, farádi és csornai birtokrészeket tartotta meg magának. A század végére a Czikó-család férfiága mind a bászti, mind a pomázi részen kihalt, birtokain a beházasult Tamásy és Derecskey, illetve Koroknay és Tiborc osztozkodtak.

Desewfy Ferenc pozsegai főispán gyermekei 1525-ben kaptak adományt bizonyos, korábban Osl-nemzetségbeli tulajdont képező farádi, fertőszéplaki, sopronnémeti és szilsárkányi ingatlanokra.⁶⁾

1552-ig az ifjabb Desewfy (másként Cserneky) Ferenc majd ennek halála után Bóday, Geletfy és Tahy örökölték a birtokot. Bár az egész Desewfy-rokonság sokkal több gondot fordított gazdag sárosmegyei uradalmaira, mint jelentéktelen sopronmegyei birtokrészeire, mégis Geletfy és Bóday veje, Zoltay István élénk szerepet vittek a rábaközi földesurak életében. Geletfy 1575-ben Joó Balázs kir. jogügyi igazgatónak zálogosította el összes ingatlanait,⁸⁾ 1581-ben pedig — fiúutódja nem lévén — végleg átadta sopronmegyei birtokait Zoltay Istvánnak, cserébe

⁵⁾ V. Jk. 1560/222.

⁶⁾ Nagy Iván: Magyarország családjai III. 299. old.

⁷⁾ Csornai konvent hiteleshelyi levéltára, birtokfelvallási jegyzőkönyvek (ezentúl: Cs.). V. 99; V. 1590/66.

⁸⁾ Cs. II. 24

ennek sárosmegyei birtokaiért. Zoltay István széplaki birtokrésze vejének, Martonfalvy Imre deáknak kezére került, míg a farádi és szilsárkányi részt Megyery Imre vette meg 1589-ben.⁹⁾ Zoltay távoztával 1590. körül a Desewfy-rokonság hetvenéves szereplés után végkép eltűnt a megyéből.

Az Osl-nemzetségnek a 16. századra is fönmaradt családjai közül az *Ostffyak* a 16. század negyvenes éveiben Bálint, Domonkos és János egytestvérek, továbbá László, 1550. körül ezeknek gyermekei: Tamás, Mihály és Jakab személyében birtokolják farádi, szilsárkányi, sopronnémeti, sarródi, beledi, magyarkereszturi, vásárosfalui és a Pokyaktól vásárolt undi birtokrészeiket. A század végén csak egyetlen férfi családtag van életben: Mihály. Személyében a család férfiága fönmaradt ugyan a 17. századra, de a korábban egységes birtokot szétördelték a családba beházasultak és pedig: Ostffy Erzsébet férje, Hosszutóty Farkas, majd ennek veje, Seged György, továbbá Ostffy Sarolta férje, Keszy János és Ostffy Orsolya férje, Virginás György. Rokoni kapcsolatban volt az Ostffyakkal Kolonay György is. Ez utóbbiak kezén a beledi, vásárosfalui és sopronnémeti birtokrészek jobbágytalan nemesi kúriákká zsugorodtak össze a század végére.

Az Osl-nemzetségből származott *Viczay*-család tagjai közül 1543-ban Gáspár és István özvegye tünnek föl birtokosok gyanánt Nagylozson, Vicán, Ebergöcön és Fertőszéplakon. A század végén Viczay György özvegyét, Kávásy Margitot Maróthy Mihály vette nőül s néhány évig kezében tartotta a Viczay-birtok ügyeinek irányítását.¹⁰⁾ A 16. század elején újra együtt van a birtok Viczay György gyermekeinek (Tamás, Sándor és Ilona férj. Hagymásy Kristófné) kezén.

A *Pinnyeyek* családja is az Osl-nemből származott le. Birtokaik Pinnye, Oslí és Sopronszécsény községek voltak. A család férfiága a 16. század közepén Antal személyében kihalt. Két leánya közül Katalin Zalay Péterhez, Hedvig pedig előbb Laczovics Miklóshoz, majd Zalay Benedekhez ment nőül. A

⁹⁾ Cs. II. 45.

¹⁰⁾ Sopron vármegye levéltára (ezentúl: S.), közgyűlési jegyzőkönyvek (Jk.) I. 415. old.

Pinnyey Katalint illető ingatlanokat a század végén unokája, Zalay Gábor bírta, míg Pinnyey Hedvig birtokán megosztott első férjétől született fia, Laczovics Gáspár és második férje, Zalay Benedek. A század végére ez utóbbi birtokdarab Laczovics Gáspár vejének, Niczky Istvánnak, illetve Zalay Benedek két vejének, előbb Nádasdy Andrásnak, majd Botka Imrének kezére jutott. 1578-ban a Chernelekkel kötötték a Zalayak egy szerződést, melynek értelmében Oslí Chernel Tamás tulajdona lett.¹¹⁾

A nagyterjedelmű birtokokban és családokban oly gazdag Osl-nemzetség a 16. század folyamán tehát mind birtokterülete, mind családjai szempontjából nagy mértékben megfogyatkozott. A Kanizsai-féle nagybirtok a Nádasdyaké lett, a férfiágon kihalt Csornai, Pinnyey és Bresztolczi családok ingatlanai idegenek kezére kerültek, a nemzetséget csak az Ostffy és Viczay családok származtatták át a 17. századra, de birtokterületben szintén megfogyatkozva.

A Csák-nemzetségből származott Csáky-család ősi birtoka Mihályi község volt, melynek nagyobb felét bírták a 16. században a rokon Ládonyiak mellett. Kisebb terjedelmű ingatlanuk volt a Mihályihoz tartozó Linkóhát- és Szentandrás-pusztákon. Az egész család Szapolyai-párti volt. Ezért Ferdinánd király az összes Csáky-javakat elkobozta s gersei Pethő János sopronmegyei főispánnak adományozta. Erre Csáky István jónak látta Ferdinánd hűségére térni. Pethővel kiegyezett s birtokában többé nem háborgatta senki. Gyermekei közül 1560 körül János örökölte a birtokot az 1590-es évekig. Ennek halálával a Csákyak ezen ágának magva szakadt s a birtok 1609-ben Kisfaludy Balázs kezére került.¹²⁾

A Csák-nembeli *Kisfaludy*-család a 16. században Pál személyében alispánt adott a vármegyének (1543). Kisfalud községnek ő az egyedüli birtokosa az 1560-as évekig. Halála után két nővére, Ilona (Niczky Ferencné) és Borbála (Ujszászy Györgyné) kezén találjuk a községet, amikor Pál fia, Balázs személyében nagytehetségű egyéniség veszi át a birtok ügyeinek

¹¹⁾ OL. Libri donationalium (Donat.), III. 81.

¹²⁾ Turul, 1896. 60; V. 1567/108.

irányítását. A férfiágon kihalt mihályi Csákyak vagyona ölébe hullt, a Ládonyi Zsuzsannával kötött házassága után pedig a Ládonyiak birtokainak nagy részére tette rá kezét.

Ládonyi István — szintén a Csák-nemzetség sarja — még a XV. század második felében feleségül vette a férfiágon kihalt Mihályi Ugrin-család utolsó nőleszármazottját, Zsófiát s így feleségben megkapta a Mihályi, Linkóhát, Szentandrás, Győr, Agyagos községekben fekvő birtokrészeket s a nemesládonyi nemesi kúriát. Gyermeük, László, felesége, Gyalókay Dóra után bírta a férfiágon kihalt egyik Gyalókay-család tulajdonát képező gyalókai, nemesvisi, gyülevizi és gereblyéni birtokrészeket. László özvegye 1545-ben a Szentiványi Mihály javára történt birtokátruházással túladdott a Gyalókay-örökségen.¹³⁾ László dédunokája, Miklós 1571-ben török fogságba került, a kiváltásához szükséges összeg előteremtése erősen megterhelte a birtokot. Ládonyi Miklós halálával 1598-ban egyébként férfiágon kihalt a család. A birtok az utolsó Ládonyi-leszármazott, Zsuzsanna kezével együtt ennek férjére, Kisfaludy Balázsra szállt.¹⁴⁾

A **Vezekény**-nemzetség ősi birtokainak (Cirák község, Dénesfán és Veszkenyben részbirtokok) 1544-ben *Cziráky György* volt a tulajdonosa. 1545 körül bekövetkezett halála után özvegye, Blagay Katalin még kétszer lépett házasságra: előbb Eszéky Pál deákkal, majd ennek elhúnyta után Káldy Alberttel.¹⁵⁾ Eszéky 1546-tól 1551-ig, Káldy 1552-től 1557-ig névleg birtokosa volt a Czirákyak vagyonának, a tulajdonjog azonban az elhalt Cziráky György örököseit: Cziráky Cirjéket, Tamást, Miklóst és Mátyást, továbbá Cziráky Erzsébet férjét, kispadányi Szakáll András deákot illette már ebben az időben is. Az örökösök összeférhetetlensége alapjaiban ingatta meg a birtok sorsát. Állandóan pörösködtek, vagyonukat egyre-másra elzálogosították idegeneknek, hogy az így befolyt pénzt testvéreiknek a birtokból való kiforgatására fordíthassák. Ebben a tekintetben Cirjék járt elől s 1571-re sikerült is minden ingatlanát elpöröl-

¹³⁾ V. Statutoriae familiae Szentiványi.

¹⁴⁾ Győri Tört. és Rég. Füzetek. III. 305. Győri káptalan hiteleshelyi levéltára, birtokfelvallási jegyzőkönyvek (ezentúl: Gy.). 1589/29.

¹⁵⁾ Cs. I. 80; V. 1557/131.

nie.¹⁶⁾ Minthogy Cirjék tönkrement, Miklós pedig fiutód nélkül halt el, csak Mátyás és Tamás ágában maradt fenn továbbra is az örökség. Mátyás fia, Mózes a következő század ügyes birtokszerzője és súlyos egyénisége lett, Tamás pedig fiutód hiányában végrendeletében három vejére: Tömördy, másként Tulok Benedekre, kispardai Theek Györgyre és Oroszi Miklóstra hagyta vagyonát.¹⁷⁾

A középkori **Ják**-nemzetséget a *Niczky*-család képviselte s a 16. században Sajtoskál, Pörládony és Ligvánd községekben bírt tekintélyes ingatlanokkal. Sajtoskálon és Pörládonyban Bagody Györggyel, Ligvándon pedig Seged Györggyel együtt szerepel birtokos gyanánt. A családtagok közül az ötvenes években Gáspár a birtokos, őt Boldizsár követi, majd Gáspár fia Benedek s Boldizsár fia György, míg a század végén egy Niczky János is feltűnik Benedek és György mellett. A Niczkyekkel kötött házassági kapcsolat révén a Gerdák-, Hahóty- és Söbercsaládok is részt kaptak a pörládonyi és sajtoskáli ingatlanokból.

A **Pok**-nemzetségből származott Pokyak birtoka a 16. században Und község, ezenfelül részbirtokokat kaptak a Czikó-családdal létrejött házassági kapcsolataik révén ezeknek rábaközi ingatlanaiból is.

Az itt felsoroltakon kívül több középkori nemzetségi birtok nem maradt meg a 16. századra. Az idő különben sem kedvezett a régi birtokszervezet fennmaradásának vagy megerősödésének, mert a megyei birtokpolitika irányítása átcsúszott egy olyan „új embernek” kezébe, aki szívesebben emelte föl maga mellé az ismeretlen katonanemzedéket, mint a fejhajtásra és alkalmazkodásra kevésbé hajlandó régi földesurakat. Ez az új ember Nádasdy Tamás volt, a megye legtehetősebb nagybirtokosa. Három évtizedes szereplése nyomán a megye birtokképe nagy átalakuláson ment keresztül. Birtokterület, vagyonosság s az ezen alapuló katonai és politikai súly áttolódik a középkori eredetű nemzetségi birtokosok kezéből a Nádasdyak által beplántált új katonanemzedék kezébe. Nádasdy Tamás birtokpolitikáját szemelláthatóan kíséri az a törekvés, hogy hű katonáit

¹⁶⁾ V. 1571/172.

¹⁷⁾ V. 1574/187.

nemcsak egy-egy vár parancsnokságával, hanem birtokadományozással is meggyökereztesse a vármegye területén. A Nádasdyaktól birtokot nyert Sennyey István, Kapuvár, Sárvár és Léka várak kapitánya, Seged György szigetvári kapitány, Hirnyik Lőrinc lékai várgondnok, Ághy Miklós kapuvári várgondnok, Tahy Bernát, Komlós Tamás, Giczey Farkas mindannyian Nádasdy-familiárisok voltak. Rajtuk kívül a gazdag Récsey István, Csányi Ákos, Szentgyörgyi Gábor, Megyery Imre, valamennyi Nádasdy lekötelezettje. A megyei élet politikai szintjén mutatkoztak meg leginkább ennek az új birtokpolitikának a következményei: a közgyűléseken olyan tekintélyes számmal jelentek meg a Nádasdyak birtokain felnövekedett új birtokosgárda képviselői, hogy ott alig történhetett más, mint amit ők akartak.

Ezekre a 16. században kialakult középbirtokokra, valamint minden más, nem a középkori nemzetségi szervezetből származott birtokokra vonatkozó adatokat községenként csoportosítva az alábbi felsorolásban találjuk:

Agyagos. Birtokosai a Kisfaludy- és Ládonyi-családok. Csekély terjedelmű ingatlanai vannak a szentandrásai Monthoroknak, illetve ezek örököseinek, a Garázdáknak is. (Ez utóbbiakra vonatkozólag v. ö. Gyórá községgel.) A török fogságba került Ládonyi Miklós birtokát ebben a községben Bejczy György leánya, Dóra, férjezett Káldy Péterné vette rövid időre zálogba, míg nem 1600. körül Dobos György árváinak tulajdonába került.¹⁸⁾ 1598-ban Kisfaludy Balázs 8, özv. Káldy Péterné 8 és Szecsődy Gergely 1 jobbágyház tulajdonosa volt.

Alsópásztori. Pásztory László családjának magva szakadván, 1541-ben Laky Balázs keszői várnagy szerzett adományt a községre.¹⁹⁾ Ennek örökösei 1556-tól Laky Fülöp deák és Laky Mihály, majd az 1588-ban feltűnt Laky Gáspár. A községben 1571-ben 3 menekült nemes család telepedett meg. 1638-ban Megyery Zsigmond a község földesura.

Alsópulya a Nádasdyaké volt. Sennyey Ferenc kapitány hűséges szolgálatai jutalmául ennek fia, Sándor 1570-ben örök tulajdonul kapta meg a községet Nádasdyéktól. 1571-ben iktatták be őt a község birtokába.²⁰⁾ 1588-tól kezdve Sennyey Sándor mellett Beleznay István tűnik föl mint 6 zsellérral bíró kuriális hely tulajdonosa. Ennek örököse a 17. század elején Stansics Gáspár, míg Sennyey II. Sándor, illetve ennek özvegye, Paczolt Judit még 1638-ban is birtokosa a községnek.

¹⁸⁾ Gy. 1598/29.

¹⁹⁾ OL. Donat, I. 304.

²⁰⁾ V. Statutoriae fam. Sennyey.

Beled község állandó birtokosai az Osl-nemzetségből leszármazott Ostffyak, a Kanizsai-hagyatékot öröklő Nádasdyak, továbbá a kihalt Csornai-család örökségére adományt szerző enyingi Törökök. A Cziko-család bászti ágának ingatlanait Bornemissza Pál bírja az 1540-es években, de ez a birtokrész annyira csekély, hogy amikor a pomázi ág igényeiért harcoló Sárány László beiktattatja magát a Cziko-örökségbe, Bornemisszáék végkép kiszorulnak. 1549-ben Akács Antal birtokában látunk két jobbágytelket. Ezt a birtokot a század második felében Polányi István kezén találjuk, aki azt a század végén átszámztatja vőire: Párnás Jánosra, Rajky Györgyre, Akács Gáspárra, Hosszutóty Kristófra és Káldy Demeterre.²¹⁾ Az Ostffy vagyonát 1588. körül Ostffy Sarolta férje, Keszy János és a szintén rokon Kolonay György vették át. A 17. század első felében Cziráky György hatalmas birtokszerző lendületével megszerezte magának a község tekintélyes részét.

Borbolya község a 16. század közepén sávolyi Józsa Farkas és sógora, Rauscher Sebestyén birtoka volt. Mindkettő Moson megyében viselt tisztségeket. 1557-ben Józsa Farkas mosoni alispán új adományt szerzett Borbolyára.²²⁾ 1558-ban azonban a Józsákkal rokon Kolos Erzsébet régi jogaira hivatkozva, a birtok tetemes részét a maga számára követelte s rövid pörösködés után meg is kapta, Rauscher és Józsa rovására.²³⁾ A nyertes felperes férje Halthalmy Miklós volt. Ettől kezdve a következő század elejéig Halthalmy Miklós és gyermekei: Mátyás, Miklós, Pál és Zsófia, férjezett Lengyel Istvánné kezén volt a község.

Bő község a soproni johanniták birtoka volt, 1598-ban 49 házat írtak itt össze. Jobbágynevek 1580-ból: Karató, Zeke, Böjtös, Lakos, Végh, Fölső.²⁴⁾

Bük a 16. században három telepéből áll. Ezek közül *Felsőbük* (Vizlóbük, Székelybük) már a század közepén eléggé apró birtokdarabokra töredezett s a három Bük közül ez haladt leggyorsabb iramban a jobbágytalan kuriális község irányába való fejlődés felé, jóllehet sohasem lett egészen azzá. 1544-ben Terestyén Tamás, Büky János és a Cseme-örökség birtokába jutott Kovács Tamás a birtokosok. 1548—1580. közt a Czirákyak is birtokosként szerepelnek. 1570-ben a Terestyén Krisztinával kötött házassága folytán földbirtokos lesz Döbörhegyi Ambrus deák is, Léka vár provisor a s elfoglalja a kihalt Terestyének helyét.²⁵⁾ 1564-ben két jobbágytelke volt egy Telekessy nevű johannitának, kinek rokona, Telekessy Katalin nőül ment Gregoróczy (Tolmács) Vince győri gyalogskapitányhoz, aki neje hozományán kívül akkor is birtokhoz jutott itt, amikor a török fogságba került Karre Mihály ingatlanából kapott zálogos birtokrészeket.²⁶⁾ Ugyancsak Karre Mihály váltságdíjának előteremtése céljából zálogbavetett birtokrészeket vett

²¹⁾ S. Jk. I. 227.

²²⁾ OL. Donat. II. 314.

²³⁾ V. 1558/255.

²⁴⁾ S. Jk. I. 80.

²⁵⁾ V. Statutoriae fam. Döbörhegyi.

²⁶⁾ Gy. 1585/502.

át 1584-ben Meszleny Benedek is Gondán Gergelytől.²⁷⁾ A felsőpulyai Kulcsár-család 1580. körül Felsőbükön is ura lett bizonyos kuriális telkeknek.²⁸⁾ Kovács Tamás vejét, Ághy Miklós kapuvári várgondnokot 1572-ben iktatták be a felsőbükői Cserme-hagyaték birtokába.²⁹⁾ Az ő birtokait a század végén sógora, Zeke János vette át. Erős birtokszerző egyéniségnek mutatkozott a XVII. század elején Ebergényi Péter, Nagy Gondán Sebestyén veje.³⁰⁾ 1598-ban özv. Zeke Jánosné és Büky Mátyás 2—2, Gondán Gergely, Ebergényi Péter, Tóth János, Sárszeghy Lukács, Nagy Antal, Nagy Imre, Nagy Péter, Nagy Mihály 1—1 zsellérház tulajdonosai voltak. Özv. Zeke Jánosné és Tóth János kivételével az itt felsoroltak mind egytelkesek, de egytelkesek még a házatlan Székely György, Czimber Istvánné, Tarródy László, Kulcsár Ferenc, Töttösy Benedek, Török Ferencné, Molnár Mihályné és Bokor Ambrus. 1549-ben 3 nemesi kúriát írtak össze a községben. Jobbágynevek 1579-ből: Kis, Zalai, Katona, Szántó, Fejér, Király, Tóth, Lukács, Nagy.³¹⁾ *Középbüki* (Egyházásbüki) községben 1549-ben 3 kúriát írtak össze. Voltak jobbágyos birtokoscsaládok is: az Ivánczyak és Gosztonyiak. Mellettük a Dömölky- és Saller-családok, továbbá Móré Tamás sárvári porkoláb kisebb ingatlanok urai 1550—1570. közt. Káldy Miklós leszármazottai is állandó birtokosai voltak bizonyos kuriális telkeknek.³²⁾ 1599-ben egytelkesek Mesterházy Benedek, Szappanfőző Miklós libertinus, Noszlopy Boldizsár és Dömölky István. 1598-ban Lóránt Ferenc 8, Hollósy Ferenc 5, Botka Ferenc 3, özv. Gosztonyi Jánosné 5, Mesterházy Benedek 2, Szappanfőző Miklós 1, Tapolczay Gergely 2, Hosszutóty Kristóf 1, Kávássy Jakab 2, Móré Pál 1, Noszlopy Boldizsár és Dömölky István 1—1 ház tulajdonosa volt. *Alsóbük* (Mankóbük, Tivánfalvabük) községben 1549-ben 1 nemesi kúria volt. 1546-ban szecsődi Tarródy Péter és Benedek adományt szereztek a Mankóbüky György magszakadása folytán uratlanná vált birtokokra.³³⁾ Az ötvenes években rajtuk kívül Cseszneky György, Szalay Ferenc, Káldy Bernát és Karre Imre szerepelnek birtokosok gyanánt. 1552-ben jelentkezik a később oly nevezetes szerepet betöltő Dely (Gyely, Jely) és mankóbüki Balogh-család, Dely György és Balogh János személyében. 1556-ban megjelenik a mankóbüki Horváth-család is. 1598-ban Jely Tamás, Balogh Boldizsár és István, Büky János, Tömördy Gáspár, Dörögdy János 1—1, Horváth Bálint 2, Horváth Ferenc 2, Bejczy Miklós 3 ház tulajdonosa. Egytelkesek: Horváth Péter, Horváth Bálint, Horváth Ferenc, ifj. és id. Balogh Boldizsár, Balogh István, Balogh Gáspár, Keszy Ferenc, Sédenyi János, Kis Jánosné, Tarródy György, Somogyi Benedek, Bodola Ferenc.

Círák községben 1545-ben a török elől menekülő 3 nemes és 3 jobbágy-

²⁷⁾ S. Jk. I. 225.

²⁸⁾ S. Jk. I. 72.

²⁹⁾ V. Statutoriae fam Ághy.

³⁰⁾ S. Jk. I. 77.

³¹⁾ Úgyanott I. 45.

³²⁾ Cs. I. 78.

³³⁾ OL. Donat. I. 365.

család telepedett meg. A Cziráky Cirjék és Tamás állandó viszálykodását kísérő elzálogosítások következtében 1550-ben Seged György, 1555. körül Ládonyi Demeter és Kisfaludy Pál, 1557-ben Pelérdi Ádám deák és Sennyei Ferenc lettek hosszabb-rövidebb ideig ciráki zálogosföldrök birtokosai. 1570-ben Sennyei már majorságot is létesített. Részint zálog jogán, részint családi kapcsolatok következtében szereztek birtokot Cirákon Niczky Boldizsár, izsákfai Márk János és mezőlaki Zámbo György.³⁴⁾ 1588-ban 6 nemesi kúria és protestáns lelkészség van a községben. 1593-ban Márk János, Morgay Miklós, özv. Zámbo Istvánné és Sitkey Gergely egytelkesekként tűnek föl. 1598-ban Cziráky Mózes 5, Szántóházy Ferenc megyei nótárius 10, Plakovic János és Andocsi János 2—2, Tömördy Gáspár 1 ház tulajdonosa volt.

Csorna község birtokosai: a csornai premontrei prépostság, az enyingi Törökök, továbbá jelentéktelen ingatlanokon a Cziko-család mindkét ága. Kisterjedelmű ingatlanhoz jutott 1560. körül Csiki Tamás gazdatiszt a Török-birtokból, továbbá 1571-ben Kothlóczy Vince deák és Boldizsár deák, 1588-ban pedig egy Sebestyén néven említett egyén a prépostsági birtokból. A község az 1543. évi törökjárás alkalmával teljesen elpusztult, lakói még 1548-ban is hevenyészett kalyibákban húzták meg magukat. Prépostszeri jobbagyenevek 1582-ből: Sugó, Bacsó, Olasz, Bakó, Kothlóczy, Zege, Töke.³⁵⁾

Darufalva község 1543-ban Cseh (Behem) Ferenc soproni polgár tulajdonát képezte. Leánya, aki a bécsújhelyi Poll Benedek neje lett, 1557-ben beiktattatta magát az atyjától maradt örökségbe,³⁶⁾ de Nádasdy Tamás — valószínűleg erőszakos módon — rátette kezét a birtokra s még özvegye sem bocsátotta azt ki az arra igényt tartó Sárkány Antalnak.³⁷⁾ Darufalva a Nádasdyak birtokában maradt, mígnem 1568-ban Pistalotti Miklós, a Nádasdyak derék háziorvosa kapta meg egy időre.³⁸⁾ 1591-ben a pénzkölcsönző Megyery Imre, Nádasdy Pál gyámja vásárolta meg a községet.³⁹⁾ Ennek fia, Megyery Zsigmond a 17. század közepéig bírta Darufalvát, Megyery Imre különben a 16. századi Sopron megye legnagyobb birtokszerzője, egyetlen a polgári rendben, ki pusztán ügyes családi politikával, zálogbirtokok jövedelmező kezelésével nagyobb középirtokot tudott magának összekovácsolni. A Viczay Magdolnával kötött házassága után Fertőszéplakon, majd Ebergőcön kezdte meg birtokszerző tevékenységét, 1580-ban megvásárolta Polányi István széplaki és sarródi birtokrészeit, 1588. körül megvette a széthulló Zoltay-vagyont Farádon, ugyanitt kezébe került Török István és Ostffy Anna ingatlana is. Megválasztották alispánnak, királyi tanácsos lett, az országgyűlésen nagyon élesen hallatta szavát. Megvásárolta Pelérdi Ádám sütőtőri birtokrészeit, zálogbavette 1596-ban a Dersfy-féle Sopronkertest, birtokrészeket szerzett a Nádasdyaktól Szerdahelyen, Segedtől Ligvándon.

³⁴⁾ V. 1574/157.

³⁵⁾ S. Jk. I. 162.

³⁶⁾ Gy. Statutoriae. III. 679.

³⁷⁾ V. 1571/33.

³⁸⁾ V. Statutoriae fam. Pistalotti.

³⁹⁾ Statutoriae fam. Megyery.

Megvette Darufalvát. A századfordulón egyike lett a megye legtekintélyesebb urainak.

Dénesfa községet a később mag nélkül elhalt Dienesfalvy Tamás és unokaöccse, Benedek, majd ennek fia, Tamás bírta. Ez utóbbi Tamás is magtalanul halt el s a Dienesfalvy-örökségre 1576-ban Nádasdy Kristóf és Poltran Balázs vasmegyei nótárius szerzett adományt.⁴⁰⁾ A Dienesfalvyak birtoka különben annyira kicsiny volt, hogy állandóan kuriális helynek tekinthető s ezért az adóajtsromok sem említik. A Cziráky-család is birtokos a községben. 1560—70. közt Cziráky Cirjék és Tamás zálogosításai következtében Noszlópy Menyhért, özv. Zalay Andrásné, özv. Kisfaludy Benedekné és Zichy Ráfael kisebb zálogosföldek tulajdonosai lettek. 1570-ben Zalay András majorsági földeken is gazdálkodott. 1599-ben Andocsi János, Bartha Péterné és Tamásné, Tömördy János és György egytelkesek mellett a Czirákyaknak volt nagyobbterjedelmű birtoka. 1600-ban 8 házat írtak össze a községben.

Dérföld Nádasdy-birtok volt, de 1570-ben az özvegy Nádasdy Tamásné eladta azt Szentgyörgyi Gábornak, aki férjének titkára volt.⁴¹⁾ Szentgyörgyi Gábor utódai, Szentgyörgyi János és Gábor a 17. század közepéig bírták a községet s egyidőre megszerezték zálogképpen Répcekarolyt is.

Ebergőc község a 16. század elején lakatlan volt, lehetséges, hogy az 1543. vagy az 1529. évi törökdúlást szenvedte meg. 1548-ban Viczay Mihály és István, továbbá Vághy László, Viczay Zsófia férje, hat portát kitevő jobbágylakosságot telepítettek a községbe. 1552-ben a török elől menekülő vagyontalan nemesség szállta meg egyidőre a falut. Különben a század második felében egyre-másra a Viczay-családba házasult vők lesznek itt az urak s a Viczayak lába alól kicsúszik a talaj. Vághy Lászlón kívül, aki Viczay Zsófia férje volt, 1560. körül Ajkay Gergely; Viczay Veronika férje, Zongor János; V. Piroska férje, Hirnyik Lőrinc lékai porkoláb; V. Ilona férje kaptak itt birtokrészeket. Hirnyik Brigitta neje lett Récsey Istvánnak, Viczay Magdolna pedig Megyery Imrének s így ez a két nagy birtokszerző is helyet kapott Ebergőcön. 1598-ban Megyery Imre 8, Vághy György 6, Vághy János 5, Ajkay Ferenc 13, Récsey Imre 6, a Viczay-család és Szomay Pál 1—1, Nagyvály Boldizsár egytelkes 2 ház tulajdonosa volt.

Egyed községre a 15. század végén birtokos Móriczhidai-család kihaltával 1527-ben Thurzó Elek szerzett adományt s Pápa várához csatolta, melyet 1536-ban enyingi Török Bálint kapott meg. Majorsági földjeinek 1571-ben látjuk először nyomát. Ugyanakkor Csiki Tamás csornai provisor, Rácz Lázár, Gazdag Gergely említettnek mint libertinus vagy nemes háztulajdonosok. 1588-ban protestáns lelkész házáról találunk említést. A falu egészen áldozatul esett a szomorú emlékü 1594. évi török pusztításnak. A megürült jobbágyhelyekre a földesúr rácokat telepített. 1610-ben a falu

⁴⁰⁾ V. Statutoriae fam. Nádasdy.

⁴¹⁾ OL. Donat. III. 408.

összes (10 portányi) jobbágylakossága csupa rác. Ezek 1619. körül elszöktek s a község újból pusztán maradt.

Farád község birtokosai az Ostffy-, enyingi Török-, Desewffy-családok és a Czikó-család mindkét ága. Az utóbbi két család széttöredezett birtokrészeit a század végén jórészt Megyery Imre vásárolta össze.⁴²⁾ A község sokat szenvedett az 1570. évi pestis alkalmával, amikor húsznál több jobbágytelekből haltak ki a lakók, továbbá az 1594. évi törökdúláskor. Valószínű, hogy ekkor egészen elpusztult, mert még tíz év múltán is csak egy jobbágházat találtak benne.

Fertőszéplak ősi birtokosain, a Viczayakon kívül a Nádasdyak és a csornai premontrei prépostság tulajdonában is voltak ingatlanok. A kihalt Csornai-család birtokára enyingi Török Bálint szerzett adományt, majd átadta azt hűséges jószágkormányzójának, Martonfalvy Imre deáknak. A Desewffy-család jogán birtokot nyert Zoltay István vagyona valószínűleg Megyery Imre kezébe került. 1550 körül egyidőre megjelenik Bornemissza György és Sárányi László is a Czikó-család jelentéktelen birtokdarabján, de 1564. körül ennek is nyoma veszik. Kisterjedelmű, 1 portányi birtoka volt 1548-ban Akács Antalnak és Terpendy Lukácsnak. Akács hagyatéka 1557 körül Polányi István kezén látható. 1580 körül Fodor, másként Balog Farkas, valamelyik földesúr gazdatisztje, szerzett magának nemesi telket. Hasonló módon juthatott ingatlanokhoz az a Czákó Mátyás is, akinek özvegye 1588-ban tűnik föl mint egy jobbágyporta birtokosa. Az 1580-as években jelenik meg itt a nagy birtokszerző Megyery Imre, megvásárolván Polányi István itteni birtokrészeit.⁴³⁾ Az 1594. évi házsámlálás alkalmával Megyery Imre 20, Maróthy Mihály özv. Viczay Györgyné helyett 10, Cziráky Mózes zálogbirtokos 5, Czicz Gotthárd 4, a Nádasdyak 2, a csornai premontrei prépostság 3, továbbá özv. Viczay Istvánné, Martonfalvy Mihály és özv. Martonfalvy Lászlóné 1—1 jobbágház birtokosa volt. Majorsági földjei vannak 1571-ben Zoltay Istvánnak, később Megyerynek. 1571-ben protestáns lelkeszség van itt.

Füles község a Nádasdyaké volt s Léka várához tartozott, viszont a hozzá közelfekvő Kisfüles vagy Gálosháza pusztát a XV. század végétől fogva a Mánthai-család bírta. 1545 körül Hirnyik, másként Porkoláb Lőrinc lékai várnagy megvásárolta Gálosházát Mánthai Pétertől és Füles község felét Nádasdytól.⁴⁴⁾ Füles másik felét Nádasdy 1000 frt-ért hűséges familiárisának, Csányi Ákosnak adta el.⁴⁵⁾ Csányi Ákos halála után, 1571-től kezdve leánya, Orsolya s ennek férje, Sitkey György örökölték a fülesesi Csányi-birtokot. A Hirnyik-féle fülesesi birtokrész 1570 körül Hirnyik Lőrinc vejére, Récsy Istvánra maradt.

Gyóró község egyik fele a Kisfaludy- és Ládonyi-családok tulajdona

⁴²⁾ Cs. V. 99.

⁴³⁾ V. 1580/54.

⁴⁴⁾ V. 1561/43.

⁴⁵⁾ S. Jk. I. 160.

volt, a másik résznek a szentandrászi Monthorok voltak urai már a 15. század végén. A 16. század első felében Monthor Tamás, Szapolyai János párthíve volt a földesúr, akinek halálával 1530. körül magva szakadt a Monthorok férfiágának. Leánya, Magdolna, előbb gönyőfalvi Seged Györgynek nyújtotta kezét s így 1548-ban Seged volt a győrói Monthor-örökség tulajdonosa, de ez 1550. körül meghalt s amikor Magdolna második férje, Csombord Mátyás nádori ítélőmester 1564-ben be akarta magát iktattatni a birtokba, az már akkor az iborliszki Garázda Ambrus és Mátyás kezén volt, akik tiltakoztak Csombord beiktatása ellen. Ügylátszik, Monthor Magdolna időközben eladta Gyórót a Garázdáknak, akik 1555-ben tűnnek föl először a községben.⁴⁶⁾ Garázda Ambrus fia, János nem tudott békén élni szomszédjaival s Kisfaludy Balázs mihályi és agyagosi birtokrészeit foglalgatta. 1568-ban egész győrói birtokát elzálogosította Bejczy Györgynek, aki férje volt az ő Katalin nevű hugának.⁴⁷⁾ Magtalan halála után öccse, Garázda Benedek és két sógora, az említett Bejczy, illetve Gergőcz Farkas örökölték a Monthor-hagyatékot. 1598-ban Kisfaludy Balázs 4, Pathy Imre (valószínűleg zálogbirtokos) 9, Szecsődy Gergely 2 és Gergőcz Ferenc 1 jobbágyház birtokosai voltak. 1604-ben Bornemissza György, 1619-ben Kisfaludy Balázs és Gergőcz Ferenc, 1622-ben egyedül Kisfaludy szerepel győrói birtokosként.

Káptalanvis község a győri káptalan tulajdonát képezte. 1598-ban 24 jobbágyházat írtak össze benne.

Kiscenk (Dávidcenk) község 1543-ban martonfalvi Ember Demeter birtokában volt. Ennek leánya, Katalin, előbb Czakó György, majd ennek halála után Komlóssy Tamás felesége lett s így 1554–56. közt Czakót, 1564-ben Komlósyt említik földesúr gyanánt. Az Ember-család leszármazottai elhaltak, a községre 1570. körül az özvegy Nádasdy né szerzett adományt.⁴⁸⁾ A század végén a kaszaházi Joó-család bírta zálogképpen, a 17. század elején újból a Nádasdyak kezén volt, akik 1619-ben Andi, másként Kozma Vidnek zálogosították el. 1598-ban 18 jobbágyházat írtak itt össze. Volt Kiscenken egy kis Cziráky-birtokrész is, amely 1571-ben vétel útján a Nádasdyak tulajdonába jutott.⁴⁹⁾

Kisfalud egészen a Kisfaludy-család tulajdona volt, de Kisfaludy Pál halála után, 1560. körül Niczky Ferenc és Ujszászy György Kisfaludy-lányokat vévén nőül, rövid időre kaptak itt kisebb terjedelmű birtokrészeket. A község szegény volt: 4–5 telkesjobbágyhoz viszonyítva a zsellérek száma (23) meglepően nagy.

Kisgógánfa a Nádasdyak birtoka volt s mint ilyet, familiarisaikkal adományozgatták. 1564-ben Magyar Bálintot, 1570-től kezdve pedig Giczy Farkast találjuk itt földesúr gyanánt. 1598-ban Giczy Péter tulajdonában 15 házat írtak össze. A 17. század elején Hagymásy Kristóf, 1635-ben pedig Palásty Péter volt a község ura.

⁴⁶⁾ V. Statutoriae fam. Csombord.

⁴⁷⁾ V. 1574/118.

⁴⁸⁾ V. Statutoriae fam. Nádasdy; Jk. 1571/1.

⁴⁹⁾ V. 1571/272.

Küllő (másként Vadasfalva) a Vadasfalvyak birtokában volt. Mellettük kuriális telkeket szereztek a családdal rokonságba jutott cseglei Józsa Benedek (anyja Vadasfalvy Katalin), Koltay Ferenc (anyja Vadasfalvy Borbála), köveskúti Sall Balázs (anyja Vadasfalvy Orsolya), Senye György (anyja Vadasfalvy Borbála), Erdőszezgy Kristóf (neje Vadasfalvy Erzsébet).⁵⁰⁾

Ligvándon 1543-ban mikebudai Soós Ferencnek és Niczky Gáspárnak voltak egyenlő nagyságú birtokai. A Niczkyek az egész századon keresztül megmaradtak a község felerészének birtokában, csupán 1570. körül kapott rövidebb időre ingatlanokat a családdal rokon Rajky és Szenlászlay István. Soós 1548-ban fiává fogadta Seged György szigetvári kapitányt s összes ingó és ingatlan javait reáruházta.⁵¹⁾ Soós halála után özvegye, Ladiszlavics Katalin többször is kísérletet tett az adoptált Segednek az örökségből való kizárására, 1549-ben soproni házából akarja kiforgatni, de a helytartótanács Seged pártjára áll.⁵²⁾ Az 50-es évek elején, amikor Seged halála után fia, az ifjabb Seged György védelmét nagybátyja, Kecskés György vette át, Ladiszlavics Katalin — akkor már Vadasfalvy Dávidné — újból föllépett birtokigényével és sikerült is az uralkodótól a régebbi Soós-birtokok felére adományt szereznie, minek folytán 1560-ban a ligvándi Szeged-birtokot kettéosztották s egyik felét visszajuttatták Ladiszlavics Katalin kezére.⁵³⁾ Ladiszlavics Katalin halála után unokaöccse, Káldy Demeter lett a Soós-féle örökség felerészének tulajdonosa, a századfordulón pedig ennek fia, Káldy Péter. A Seged-család tulajdonában maradt és II. Seged György ifjúsága idején gyámok kezén hányódott másik darab ingatlant az erőszakosságairól nevezetes ifj. Jurisics Miklós foglalta el egyidőre, utána pedig vejének, petrinyei Horváth Gergely győri kapitánynak kezére játszotta át. Kecskés, Seged gyámja végül is leszerelte a birtokfoglalók igényeit s Ligvánd negyedrésze visszakerült Seged tulajdonába. Az ifjabb Seged 1563-ban Doborjában vásárolt kúriát s neje, Hosszutóty Zsófia segítségével az Ostffy—Megyery-rokonság területén, Sarródon is kapott 1590 táján kisebb területű ingatlanokat.⁵⁴⁾ 1604-ben Ligvándon Seged Ferenc 6, a Niczky-birtok ideiglenes haszonélvezőjének tekinthető Szombathelyi Ferenc 3, Székely György, özv. Kürtösy Jánosné, Telekesy István, Pozsony Zsigmond és Hetey Balázs 1—1 ház tulajdonosai voltak.

Lócs (Alsó- vagy Egyházaslócs) község 1550. körül a vasmegyei Nagycsemetére szakadt Ládonyi Pál és József birtokában volt, akik azt 1553-ban elzálogosították, majd 1568-ban eladták Bejczy Ambrusnak és Györgynek.⁵⁵⁾ 1588-ban már újból Csemetey (Ládonyi) kézen találjuk a községet.⁵⁶⁾

⁵⁰⁾ V. Statutoriae fam. Józsa.

⁵¹⁾ OL. Donat. I. 422.

⁵²⁾ Kiss: A helytartótanács I. Ferdinánd korában. 202.

⁵³⁾ V. 1560/225.

⁵⁴⁾ V. 1563/118.

⁵⁵⁾ V. 1552/202, 1568/143.

⁵⁶⁾ V. 1566/12; S. Káldy: XVI. sz. Okl.

ahol rajtuk kívül Döbrösy Pál, Pongrácz Ferenc, Serged Bálint szereztek kuriális telkeket. 1598-ban Csemetey István kezén 10 jobbágyházat irtak össze.

Magyarkeresztur állandó birtokosai az Ostffyak és a csornai premontrei prépostság. Az Ostffyak 1548-ban majorsági földeken gazdálkodnak. A század végén az Ostffyakkal rokon Keszy János és Kolonay György kapnak itt kisebb ingatlanokat, amelyekből Megyery Imre is vásárolt. A községet erősen sujtotta az 1549. évi török pusztítás.

Mihályi birtokos urai a Csákyak s kisebb terjedelmű ingatlanokon a Ládonyiak. Utóbbiak élénk birtokcserét folytattak a Kisfaludyakkal s így időnkint a Kisfaludy-család is hozzájuthatott Mihályiban kisebb zálogosföldredekhez. A Monthor-család hagyatéka nagyon csekély: 1548-ban 1 portát tesz ki s 1549-től annak zálogosbirtokosa, Seged György, majd Garáza Ambrus csupán egy-két fizetésképtelen jobbágyot mondhat a magáénak. A XVII. század elején az egész falu Kisfaludy Balázs kezére került, mert ő örökölte a Csáky- és Ládonyi-családok hagyatékát. Ugyanezen időben rácok szállták meg a községet.

Muzsaj községet Dóczy Simon 1549-ben újjáépítette, 4 portát kitevő jobbágylakosságot telepítvén az ismeretlen körülmények között elpusztult helyekre. 1564-ben a Dóczyak mellett megjelennek a Chernelek, a század végére pedig a környékbeli birtokoscsaládok legtöbbje megveti lábát egy-két vásárolt vagy házassági kapcsolat útján szerzett muzsaji jobbágytelken. A birtok széttördelése oly gyors ütemben haladt, hogy 1600-ban már 6 család volt jobbágytalan kurialista. 1598-ban a Párnás-család 2, Chernel Ambrus 6, Mesterházy János, Berényi György, Dóczy Boldizsár, Berényi Jánosné, Ebergényi Péter, Szabó János és Balázs 1—1, Joó László 2, Dóczy Bálint 3, Gurdács Bálint 3, Zalay Gábor 3 jobbágyház tulajdonosa volt.

Nagygeresd a század közepén Nádasdy és Szecsödy Osvát birtokában volt. Nádasdy hosszabb-rövidebb időre átadta a maga részét hűséges udvarmesterének, Tahy Bernátnak, majd visszavette tőle, hogy újból ráruházza. Amikor azonban Tahy halála után 1580 körül Sennyey kapta meg a birtokot, akkor ennek kezén állandósult annak tulajdonjoga, 1619-ig, amikor Eörsy Zsigmond vette át a Sennyeyek hagyatékát. A másik, a Szecsödy-féle nagygeresdi birtok oszlásnak indult s részben kuriális telkekké alakult át. 1598-ban özv. Sennyey Sándorné 8, Szecsödy Márton 2, Csoma Menyhért, Tulok Tamás 2—2, Patyi Péter 6, Koroknay Bertalan, Visy József, Szabó Balázs és Seregély Miklós 1—1 ház tulajdonosa volt, közülük Patyi, Csoma és Visy kurialisták.

Nagylozs már a középkorban oppidum, mezőváros rangján állott. 1548-ban Nádasdy Tamás 12 jobbágyot elszöktetett innét a földbirtokos Viczayaktól sopronkövesdi birtokára. 1588-ban két nemesi kúriát, egy várkastélyt s négy zsellérral rendelkező protestáns lelkészséget irtak össze benne. 1598-ban Viczay Istvánné 50, Maróthy Mihály (özv. Viczay Györgyné helyett) 45 jobbágyház tulajdonosa volt.

Osló a XVI. század közepén a Pinnyey-, majd Zalay-család földesurasága alatt nagyon megfogyatkozott lakosságában. 1554-ben még összeírtak benne négy jobbágyportát, az 1570. évi pestis idején azonban hét házból elhaltak a lakók s csak egy fél porta maradt lakott. Amikor 1578-tól kezdve a Chernelházán nemesi telkekkel bíró Chernel Tamás lett a község földesura, itt is szélnek eresztette a telkesjobbágyságot s zselléreket rakott a nemesi telkekké nyilvánított helyekre. 1588-ban már azt vallotta a dicatornak, hogy a község sohasem volt alávetve a portális adózásnak.

Páli a pápóci Szentlélekről nevezett premontrei prépostság birtokában volt. 1571-ben említik majorsági földjeit, 1588-ban a plébániát. Az 1594. évi törökjárás alkalmával elpusztult.

Pervány községet 1570-ben alapították a Nádasdyak az Alsópulyát övező erdőségek területéből. 1571-ben a Sennyey-család kapta meg Alsópulyával együtt.

Petőháza 1543-ban — de mindössze egy éven át — Nádasdy nevében szerepel s bár 1558-ban meg is történt a nádornak Petőháza birtokába való beiktatása, mely ellen a tényleges birtokosok tiltakoztak, mégis a valóságban a XVI. század folyamán az alsószopori Cseme-család leszármazottai bírták ezt az örökségképpen rájuk maradt birtokot, éspedig 1544 után Kovács Tamás, Pető Piroska első férje, majd ennek halála után 1564—1571 között leányuknak, Annának férje, Ághy Miklós kapuvári provizor, 1580 táján pedig Pető Piroskának második férjétől, Zeke Györgytől született fia, Zeke János.⁵⁷⁾ Ezután a Zekék állandó birtokosok lettek itt. 1598-ban 29 házat írtak össze a községben.

Pinnye a Pinnyey-, majd Zalay-családok birtokában volt, 1548-ban 10, idegenből betelepült jobbágycsalád talált itt otthont. 1570-ben Zalay Péternek majorsági földjei vannak. 1588-ban a Zalayak várkastélyán kívül hat nemesi kúria van a községben. 1598-ban Nádasdy Andrásné 9, Tury Farkas 7, Zalay Gábor 6, Biczó Bálintné és Joó Pál 3—3, Joó László 2 ház tulajdonosa volt. Kispinnyén, mely egytelkes község volt, 1549-ben egy kúriát írtak össze. 1561-ben Koltay István, továbbá a dasztifalui Karre Mihály és Baszty Damján egytelkesek tölnek föl birtokosok gyanánt, míg 1580-ban Bejczy Miklós birtokában látnak egy nemesi telket.⁵⁸⁾

Pórládony a Niczkyek birtoka volt. 1593-ban Niczky János 6, özv. Niczky Boldizsárné 4, özv. Niczky Benedekné 5, Söber Tamás 2, Telekesy István, Vály Miklós, Gerdák János, Sall István 2—2, Chernel Pál 3, Horváth Miklós 2, özv. Csöle Tamásné, Belezny István, Mesterházy Péter 1—1, Rajky István 2 jobbágyház birtokosa volt. 1588-tól kezdve majorsági földek vannak. Jobbágynevek 1581-ből: Kálmán, Nagy, Boczor, Pribék.⁵⁹⁾

Rábasebes a pápóci pálosrendi prépostság birtoka volt. 1570 körül — talán zálogosítás következtében — Sennyey Ferenc kezén találjuk. 1548-

⁵⁷⁾ V. Statutoriae fam. Ághy.

⁵⁸⁾ V. 1561/2, 1580/141.

⁵⁹⁾ S. Jk. I. 78, 136.

ban már megvoltak a majorsági földek. Az 1594. évi törökdúlás itt is teljes pusztulással járt

Rábaszentandrás Pápa várához tartozott s az enyingi Törökök birtoka volt. 1588-ban Zoltay István kúriáját és a plébániát említik. Török pusztítás következtében két ízben (1543, 1594) vált néptelenné.

Répceszemere községben 1549-ben egy kúriát írtak össze, 1599-re a község legtöbb jobbágykapuja nemesi telekké lett. 1546-ban Ujszászy György és Gyármán Gáspár, 1556-ban vasdinnyei Vas István, 1570 körül az Angyal-, Cziráky-családok és Nádasdy Kristóf a község földesurai, akik mellett 1552 óta 6—7 menekült nemes keres védelmet. 1570 körül már 11 nemesi kúriája van a községnek, ezek előbb jobbágytelkek voltak, de a földesurak a jobbágyokat kilakoltatták belőlük részint a menekült nemesek kedvéért, részint a saját érdekükből, hogy birtokaik ily módon meneküljenek a portális adózás terhei alól. 1570-ben a hét menekült nemes családon kívül kúrialisták: Batthyányi Lukács, Kupa Antal, Gyármán Miklós, Tulok Mihály. 1598-ban Rjczy János és Cziráky Mózes 3—3, Nagy Mihály 2, Somogyi Benedek és György, Baksai Ferenc, Ujszászy Főrenc, Nagy János, Iványi Gáspárné, Ajkay Péter, Nádasdy László, Debreczeny János, Gyármán Balázs, özv. Zoltay Istvánné, Cséry Menyhért és Visy József 1—1 ház tulajdonosa volt. Taksások 1599-ben: Ujváry Pál, a két Somogyi, Baksai, Ujszászy, Nagy Mihály és Nagy Istvánné, Ajkay, Zoltayné, Gyármán és Cséry.

Rőjtők a Vághy-család birtoka volt. A 16. század elején birtokot kapott Vághy Zsuzsanna két férje: előbb Mestery Bernát, majd Vatay Ferenc is. 1543-ban Csáky István, Vatay Zsófia férje irányította a birtok ügyeit, majd Vatay Lőrinc vette át ezt a szerepet, mígnem 1557-ben Vághy Kristóf és Vághy Lászlóné szül. Viczay Zsófia beiktattatták magukat rőjtöki ingatlanai birtokába, hogy az oldalági rokonok lassú foglalásai ellen biztosítsák azokat.⁶⁰⁾ Ugyanezen időben kisebb részirtokokat szerzett Ajkay Ambrus, Bodor János és Ozla Miklós.⁶¹⁾ A szomszédos nemesség nagy számmal jelenik meg itt is a század végén s ennek folytán sok lesz a jobbágytalan kúriális telek. 1598-ban Király Pál 2, Vatay Ferenc 4, Nagy István 2, özv. Vághy Jánosné 4, Damonyay Péter 5, Vághy György 3, Poky Péter 3, Vághy János 1, Sárándy Lászlóné 2, Tompa Balázs 1, Sitkey György 2, a Chernel-család 3, Bogáthy Imre 1 ház tulajdonosa volt. 1548-ban már majorsági földek voltak a községben.

Sajtoskál a Niczkyek birtoka volt. 1598-ban Niczky János 6, özv. Niczky Boldizsárné 2, Niczky Benedekné 7, Telekessy István 3, Söber Tamás, Borbély János, Beleznay István, Chernel Pál, Szentlászlay István 1—1 ház tulajdonosa volt.

Salamonfai Gróf-család a 15. század eleje óta birtokos Salamonfán. A 16. század elején Gereblyén egy része, Borosszáka-major, majd Und fele került a család birtokába. A család utolsó férfisarja, Bernát 1543-ban

⁶⁰⁾ V. 1557/162

⁶¹⁾ Ugyanott.

zálogba vetette birtokait valkóvári Alya Mátyásnak, a birtok visszaváltását már nem érte meg, ezt özvegye közölte 1562-ben.⁶²⁾ Két leánya maradt: Katalin Rudnyay Miklósnak, Orsolya Tarnóczy Jánosnak lett felesége. Az özvegy Gróf Bernátné nem sokkal férje halála után új házasságra lépett Gerdák István szigetvári számtartóval, aki még jegyességük idején, 1562-ben sietett adományt szerezni a Gróf-vagyonra.⁶³⁾ Donációval akarta rátenni kezét a birtokra még Pécsy Gáspár és Szentgyörgyi Gábor is, mindkettő Nádasdy familiárisa, de egyikük sem kapott részt a birtokból. Gerdák ugyanis eljátszotta ügyének sikerét akkor, amikor az említett zálogbirtokos Alya-családdal együtt cselhez és erőszakhoz folyamodott, hogy a két árvát, illetve azok férjét kizárhassa az örökségből. Gerdák fegyveres erővel megszállta a várkastélyt épített Gróf-udvarházat s az erőszakoskodások közben néhány embert megölték. Sopron vármegye az országgyűléshez fordult panaszával, végül pedig saját fegyveres erejével távolította el Gerdáktól.⁶⁴⁾ Ezután Rudnyay és Tarnóczy szereztek adományt a birtokra. A Gróf-birtok így Rudnyay Miklós két vejére, Bakolcsa Istvánra és Rátky Menyhértra, illetve Tarnóczy vejére, Szelestey Jánosra maradt. Salamonfán 1546-ban öt horvát szökevény család telepedett meg. 1570 körül a földesurak a telkesjobbágyokat eltávolították, a megürült telkekből majort alakítottak s a községet ezután csak zsellércsaládok lakták. 1598-ban Rátky Menyhért 7, Szelestey János 7 zsellérház tulajdonosa volt. Gréblin csak a 17. században olvadt össze Salamonfával. 1544-ben Koroknay Péter, 1549-ben Polányi György, Kozma László és Akács Antal birtokában volt. Gróf Bernát is vásárolt itt majorsági földeket. 1564-ben a Gyalókay-család említettik egyetlen földesúr gyanánt. 1598-ban a Gróf-féle majorságot öröklő Rátky Menyhért 3, Szelestey János 2 ház tulajdonosa. Rajtuk kívül egy-egy füsttel bír: Akács Gáspár, Patyi Imre, Gyülevizi István, Kulcsár Mihály, Bük Gotthárd.

Sarród urai az Ostffyak, Nádasdyak. Akács Antal csekély terjedelmű ingatlanait a század második felében Polányi István kezén találjuk. Martonfalvy Imre, a Törökök hű embere, a hetvenes években vásárolt kisebb terjedelmű birtokrészeket Polányi a Fertőn halastavakat tartott fönn s Oláhcsászár Miklós özvegyének meg Pelérdi Ádám deáknak zálogosította el.⁶⁵⁾ 1560-ban Sárányi Lászlót beiktatták a Czikó-hagyaték birtokába. Sárányi azonban hamarosan eladta ezt ügyvédjének, Bejczy Ambrusnak.⁶⁶⁾ A század végén az Ostffyakkal rokon Seged, Virginás, Kolonay és a nagy birtokszerző Megyery Imre bírták a községet. 1570-ben négy halászcsaládról, 1588-ban vámházról kapunk adatokat. Az 1598. évi házszámáláskor Megyery 7, Seged György 6, özv. Ostffy Mihályné 5, Virginás György 2, Nádasdyak 2, Joó Pál 1 jobbágyház birtokosa.

⁶²⁾ V. 1543/153.

⁶³⁾ OL. Donat. I. 512.

⁶⁴⁾ 1569 : 56. t.-c. — V. 1580/34.

⁶⁵⁾ V. 1575/106.

⁶⁶⁾ V. 1561/126.

Sobor az enyingi Törökök birtoka volt s Pápa várához tartozott, 1571-ben Magyar Sebestyén és Nagyváthy Zakariás nemes servitorok, 1588-ban Zsebeházy Miklós kúriáit említik. 1594-ben teljesen fölégették a községet a törökök s a földesúr rácokat telepített bele.

Sopronnémeti birtokosai az Ostffy-, enyingi Török-, Desewfy- és Czikó-családok. A század végére Sárándy, Koroknay, Tiborc és Tamásy birtokrésze jobbágytalan kúriális telekké zsúgorodott össze. Ennek az elszegényedésnek okát az 1543. évi török pusztításban és az 1571. évi pestisben kell keresnünk. A járvány hatásaképpen 1571-ben csak Török Ferencnek volt egyetlen jobbágykapuja, a többi birtokos tulajdonát képező 13 ház lakatlan.

Sopronszécsény községet 1548-ban Zalay Benedek és Péter 22 jobbágykaput kitevő néppel újjátelepítette. Valószínűleg az 1529. évi törökjáráskor pusztult el. 1598-ban özv. Nádasdy Andrásné 7, Tury Farkas 10, Zalay Gábor 6, Biczó Bálint 7, Joó László 2 és Joó Pál 5 ház tulajdonosa volt.

Sopronudvard község birtokosa a 16. század közepén Mesterházy József, az Udvardy-család csak bizonyos kúriális telkek tulajdonosa. Ez utóbbiakat vette meg 1558-ban Sennyey Ferenc s rövid időn belül fordult a kocka: ez a vásárolt birtok megnövekedett, a Mesterházy-vagyon szét-darabolódott. 1588-ban Sennyey Sándoron kívül Párnás Mihály és Tompa István is birtokosok a községben, Bársony Ambrus, Szabó János, özv. Kámonyi Gáspárné, Bászty Bernát, Ráczy András, Mesterházy István és Imre, Balkó Mátyás pedig kúrialisták.

Szár föld az enyingi Törökök birtoka volt. 1556-ban a Sármellékről a török elől menekült hat nemes család telepedett meg itt. 1594-ben a községet teljesen elpusztították a törökök.

Szilsárkány község birtokosai az Ostffy-, enyingi Török-, Desewfy- és Czikó-családok. Az Ostffyaknak 1548-ban majorsági földjei voltak. 1594-ben teljesen elpusztították a községet a törökök, 1622-ig nem lehetett megadóztatni s ekkor is 19 üres házat írtak össze benne. Jobbágynevek 1580-ból. Dóczy, Szabó, Huszár, Fazék, Bakonyi, Beke, Varga.⁶⁷⁾ 1588-ban szent Mártonról nevezett plébániáját említik.⁶⁸⁾

Und a Pokyak fészke volt, de 1543 óta birtokuk az Ostffyak kezére került. 1541-ben Gróf Bernát már az Ostffyaktól vásárolt itt tekintélyes birtokrészeket, Ostffy Tamásnak már 1549-ben volt majorja, de 1564-ben újból két jobbágytelket vett hozzá. 1588-ban említik a papok házát. Az 1596:57. t.-c. arra enged következtetni, hogy a Pokyak visszakövetelték birtokrészüket az Ostffyaktól. Az országgyűlés Nádasdy Ferenc főkapitányt bízta meg az ügy megvizsgálásával. Ennek nyomán az Ostffyak többé nem találhatók Und földesurai között, helyüket a Pokyak leszármazottai foglalták el. 1598-ban Rátky Menyhért 14, Szelestey János 17, Koroknay Bertalan és Tiborczy András 7, Poky Mihály 4, Poky Ambrus és Péter 3, Szilágyi András 2, Guary Pál, Polányi Farkas és Eggerszegi István 2—2, Vály Miklós és Móre László 1—1, Nagy István 2 füst birtokosai voltak.

⁶⁷⁾ S. Jk. I. 87.

⁶⁸⁾ Ugyanott 325.

Vág. A község a 16. század folyamán két telepből áll: Nagyvág (Sikatonvág) jobbágyközség, Kisvág nemesi kuriális község. Mindkét Vágnak ugyanazok a földesurai: a Vágnyak, illetve Vág Zsuzsanna két férjétől leszármazott Mesteryek és Vatayak. A Vatay-családnak Nagyvágon 1570 körül várkastélya van, melynek alkalmazottai Kisvágon szereztek kuriális telket. 1582-ben a mohamedánná lett Vágny Ambrus birtokaira szerzett adományt Szelestey Dénes és Kelemen.⁶⁰⁾ A község mindkét törökjáráskor (1543, 1594) elpusztult. 1609-ben Nagyvágon Barcza Ambrus, Poky Boldizsár, Köcsky Ádám és Tevely Ferenc; Kisvágon Vágny György, Vágny János, Vágny István, Vatay Ferenc és Sitkey Ádám szerepelnek egytelkes nemesek gyanánt.

Vásárosfalu. A község állandó birtokosai az Ostffyak és a csornai premontrei prépostság. Mindkét földesuraság birtokai mindössze 2—2 jobbágyportát és 3—3 zsellércsaládot tesznek ki. 1588-ban az Ostffyak nőága anyyira apró darabokra tördelte szét a birtokot, hogy a tulajdonosok — Keszy és Kolonay — saját kezelésükbe vették az összesen 12 telekből álló ingatlant.

Vica községben a jobbágytelkek nagysága nem haladta túl a 3 holdat, ezért állandóan adómentes, kuriális községnek számított s a 17. század folyamán megyei taksát fizetett. 1564-ben két jobbágykapu és hat zsellércsalád van benne.

Veszkény. Az enyingi Török-család és a Czirákyak birtoka volt. A községet erősen sújtotta az 1594. évi török pusztítás.

---

⁶⁰⁾ Gy. Statutoriae I. 15.

Adatok a soproni 48-as emlékmű keletkezéséhez.

Ez év szeptemberében avatták fel a Horthy Miklós-úton a volt cs. és kir. 48. gyalogezred hősi halottainak emelt soproni emlékművet. Különös története van ennek az emlékműnek. Néh. *Szilvásy Márton dr.* volt országgyűlési képviselő 1915. azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a sarajevói áldozat: Ferenc Ferdinánd kir. hercegnek, a trón várományosának Sopronban a Dudlesz-erdőben emléket állíttat. *Ferenc Ferdinánd* ugyanis mint a Nádasdy gróf nevét viselő 9. huszárezred parancsnoka 1890—92. Sopronban állomásozott és így gyakran részt vett, mint Szilvásy vendége a Dudlesz-erdőben tartott vadászaton. Az emlékműről több terv készült és szűkebb körben, különösen a főherceg barátai körében, a gyűjtés is megindult. A limanovai ütközet után Szilvásy megváltoztatta az eredeti tervét és most már a Nádasdy-huszároknak kívánt emléket állíttatni azon a helyen, ahol ma a Hubertusz-vadászlak áll. E célból egy hármás bizottság alakult, amelynek tagjai voltak: *Szilvásy Márton dr.*, *Rothenthal Béla báró ezredes*, a 9. huszárezred pót századának parancsnoka és *Heimler Károly dr.* akkori városi rendőrfőkapitány, akikhez később *Cziráky József gróf* főispán is csatlakozott.

A bizottság felhívására megindult gyűjtés rövid időn belül több mint 6000 koronát eredményezett és így a terv kivitelezésének mi sem állotta útját, különösen amikor *Esterházy Miklós* herceg az emlékhöz szükséges köanyagot a szentmargitbányai kőfejtőből ingyen bocsátotta rendelkezésre. A bizottság a munkálatok végrehajtásával a Soproni Városszépítő Egyesületet

bízta meg. Az emlékmű tervét *Kunt Mihály*, a korán elhalt tehetséges építőmester készítette, a szobrászati részt *Vašata József*, Dr. Max Klinger lipcsei szobrászművész-tanár első se-

Diebold
Foto.

A 48-as emlékmű a Horthy Miklós-úton. (1937.)

gédje mintázta, aki akkor a Sopronban állomásozó 11. osztrák Landwehr-ezredben szolgált. A mű elkészítése körül nagy nehézségek támadtak, hol anyagihiány, hol pedig munkáshiány aka-

dályozta a munka menetét, de Szilvásy bámulatos agilitással leküzdötte az akadályokat s fáradságot nem ismerve eljárt a hadügyminisztériumban, a különböző parancsnokságoknál és hatóságoknál, csakhogy biztosítsa a mű mielőbbi befejezését. A sors nem engedte meg, hogy ezt a művet készen láthassa, 1918. meghalt.

Az ezután következő események nem voltak alkalmasak az emlékmű felállítására. A nyugodtabb idők beálltával, amikor Sopron vármegye közönsége a limanovai hősök emlékének megörökítését elhatározta, a bizottság felajánlotta a kész művet erre a célra, azonban a vármegye egy nagyobb és művészesebb emléket kívánt állíttatni s azért az ajánlatot nem fogadta el. Így az emlékmű mostanáig Fasching kőfaragócég telepén hevert, amikor a 48-as bajtársi szövetség soproni csoportja a bizottságtól átvette és a jelenlegi helyén némi módosítással felállította.

Heimler Károly dr.

Soproni irodalom.

Dr. Thirring Gusztáv: Magyar László élete és tudományos működése.

Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. A Magyar Földrajzi társaság támogatásával kiadta a szerző. Kilián Frigyes utóda, m. kir. egyetemi könyvkereskedése főbizománya. Ára 3 pengő.

Ennek a munkának tárgya ugyan nem soproni vonatkozású, mégis foglalkozunk vele lapunkban, mert Sopronnak nagynevű fia írta, akit ma is rajongó szeretete köt a szülővárosához.

A munka tárgya különben olyan, mely minden magyar embert érdekelhet. Magyar Lászlóról, az első magyar földrajzi kutatóról, már sok ismeretetés és munka jelent meg. Ezt a jeles kutatót nagy népszerűség övezte különösen a múlt század második felében s azóta is szívesen olvas a magyar ifjúság erről a bátor és kitartó földrajzi utazóról. Magyar László életéről — mint azt szerzőnk megállapította — sok téves és valótlan adat, sok fantasztikus, sőt badar állítás terjedt el. Thirring Gusztáv dr.-nak e munka megírásával az volt a célja, hogy Magyar László életének hű leírását s tudományos működésének pártatlan méltatását adja.

A munka három részre oszlik. Az első részben Magyar László életét ismerteti a szerző. Érdekes, hogy a szerző már soproni licista korában

nagy lelkesedéssel foglalkozott Magyarral s iránta való érdeklődése azóta sem szűnt meg. Thirring Gusztáv dr. fáradságot nem ismerve, felhasználta minden alkalmat, hogy Magyar László életéről fellebbentse a fátyolt s a tévedéseket kiküszöbölje. Így kutatásaival minden kétséget kizáró módon megállapította Magyar László szülőhelyét, születésének időpontját, családi leszármazását s ifjúkori tanulmányait. Éles kritikával boncolgatva az adatok helyességét, végigvezeti az olvasót Magyar László érdekes életén.

A munka második része Magyar László tudományos működésének kritikai méltatása. Megvédi azokkal szemben, akik Magyar művének s közléseinek tudományos értékét kétségbe vonják, vagy lekicsinylik. A szerző e részben sorra veszi Magyar László utazásait, egybeveti közléseit a későbbben e vidékről megjelent leírásokkal és térképekkel s megállapítja, hogy *nem talált utazónk írásaiban egyetlen oly adatot sem, amelynek alapján Magyar szavahihetőségét kétségbe kellene vonni.*

A munka harmadik részében a szerző Magyar Lászlónak eddig kiadatlan és az általa összegyűjtött leveleit s útleírásait teszi közzé. Rendkívül érdekes levelek ezek, amelyek bepillantást engednek Magyar László küzdelmes életébe.

Azoknak, akik foglalkozni akarnak Magyar Lászlóval, jó szolgálatot tehet az a részletes bibliográfia, amelyben a szerző összegyűjtötte mindazokat a cikkeket és munkákat, amelyek Magyarról 1852—1937-ig a magyar s a külföldi irodalomban megjelentek.

Emelik még a munka értékét az érdekes képek és a hozzátartozó térképek. Az egyik térkép Magyar László utazásainak átnézetét adja, a másik Magyar László középafrikai térképe, amely 1860-ban Petermann Mittheilungjeiben jelent meg.

Thirring Gusztáv dr. munkája nagy nyereséget jelent a magyar tudományos földrajzi irodalom számára. Minden magyar köszönettel és elismeréssel tartozik Thirring Gusztáv dr.-nak azért, hogy e munkájával egyik legnagyobb utazónk emlékét felelevenítette, életének hű leírását adta s tudományos munkásságának értékét valóban mesterien méltatta.

Leitner J.

Dr. Thirring Gusztáv: A soproni idegenforgalmi statisztika és a város idegenforgalma. Magyar Statisztikai Szemle 1937. 7. szám. 653—665. lap.

Dr. Thirring Gusztáv értekezésének bevezető részében rámutat arra, hogy a vidéki városok közül Sopron volt az első, ahol ennek a statisztikának szükségességét felismerték. Az Idegenforgalmi-Irodában 1932 óta folyik a Sopronban megfordult idegenek statisztikai kimutatása. Meglehetősen nehéz munka ez, különösen vidéki városban, ahol nincs statisztikai hivatal. Fokozza a nehézséget, hogy még nincs e téren általánosan elfogadott, jól bevált módszer.

Az Idegenforgalmi-Iroda statisztikájából a szerző megállapítja, hogy

„módszere, anyagának beszerzése s feldolgozása tekintetében annyira új nyomokon jár, hogy igényt tarthat a szakkörök figyelmére s bíráló ismertetésére”. Az eddigi statisztikák jóformán csak a szállodai vendégeket mutatták ki, az egy napra érkezőket és a magánházakban megszállókat nem vették figyelembe. A soproni Idegenforgalmi-Iroda eljárásával ezek számbavétele is lehetővé vált. A szerző részletesen ismerteti a soproni idegenforgalmi statisztika szervezetét és módszereit, különösen az adatgyűjtés módozatait, végül rámutat azokra a szempontokra, melyek figyelembevételével annak pontossága még növelhető volna.

A második részben Sopron 1932—1936. években elért idegenforgalmát ismerteti. Az érdekes táblázatokból örömmel állapítjuk meg Sopron idegenforgalmának növekedését.

Leitner J.

Missuray-Krúg Lajos: Otthon. II. kiadás, Sopron. Röttig-Romwalter Nyomda Bérlői kiadása, 1937.

Az ízléses kiállítású, finom nyomású kis kötetbe, amely egy fél év alatt két kiadást ért meg, hét lírával átítatott leírást, hangulatképet, vagy elmefuttatást foglal össze a szerző. Prózában írt költeményekként hatnak ezek a színes szavakba öntött írások; valami ideges, nyugtalan érzés, amely helyenként viharos szenvedélyig fokozódik, ömlik el a gondolatokon, de éppen az a feszültség, amely az első laptól az utolsóig hatalmában tartja az olvasót, végül is fárasztó lesz. A gondolatok szövedéke nem simul ki harmóniává s helyenként még a szép és mélyértelmű reflexiók is inkább vesztenek erejükből, mint nyernek a nyugtalan előadás következtében. A hangfógó alkalmazása s a felkiáltójelek használatának csökkentése mindenestre emelni fogja a kétségtelenül gazdag lelkiéletet élő szerző későbbi műveinek értékét.

rj.

Leopold Breiner: Mein Liederbuch.

A finom papírra nyomtatott, néhány versből álló kis kötet nem jelent meg könyvvárosi forgalomban s régen sírban nyugvó szerzőjének nem is költői ambíciók adták kezébe a tollat, hanem csak néha egy-egy hangulatát öntötte őszintén s egész formásan német versekbe. Főkép szülőföldje, Sopron iránt érzett ragaszkodása szólaltatta meg lantja húrjait s lelkesen ünnepelte a magyarságnak a népszavazásban nyert győzelmét. A természet szeretete is többször megnyilatkozásra készítette a természet nagy barátját. A szerző hozzátartozói és egykori barátai bizonyára meghatottan forgatják e kis könyv lapjait.

rj.

Sopron bibliográfiája.

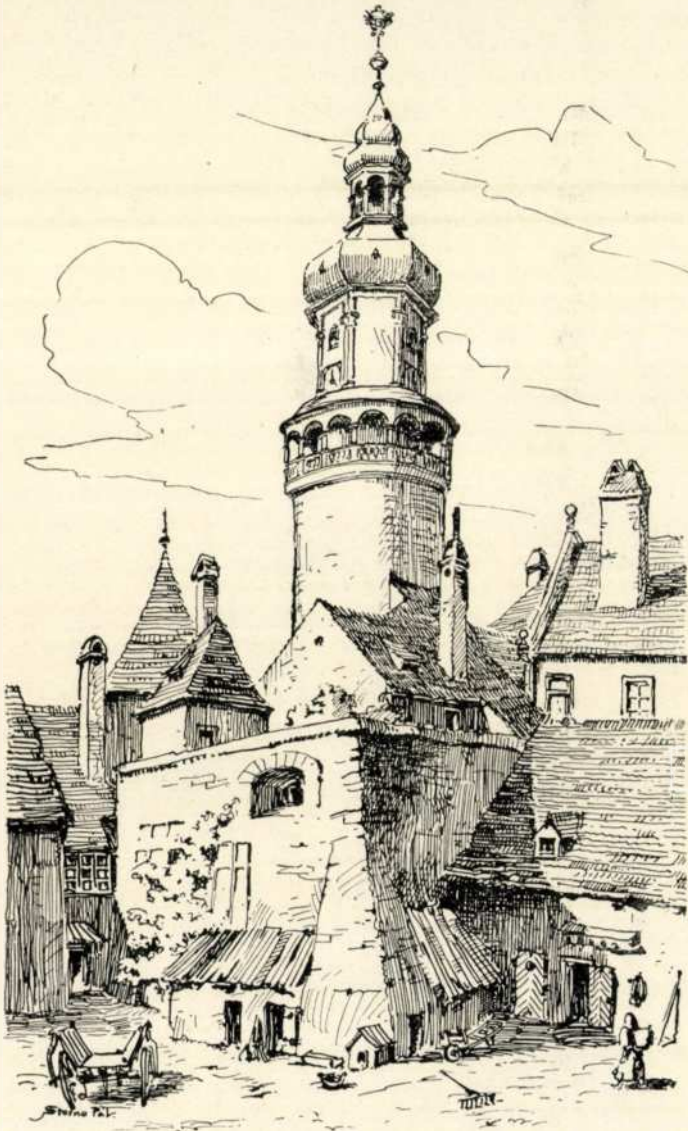
- Bakonyi László*: Savanyúkút. (Soproni Hirlap, 24. évf., 145. sz., 1937. júl. 1.)
- Bárdy István dr.*: Hogy látják Sopront az idegenek? (Esztergom és Vidéke, 1937. szept.; Soproni Hirlap, 24. évf., 200. sz., 1937. szept. 4.)
- Becht Rezső*: Sopron a legnyugatibb magyar város. (Rádióelőadás. Közvetítette a budapesti rádió 1937. aug. 20-án) 16—r. 16. l. Különlenyomat a Soproni Hirlap 1937. aug. 22., 24., 25.-i számaiból. — Sopron, Székely és Társa ny.
- Berecz Dezső dr.*: A Frankenburg Irodalmi Kör működése 1931. július 1-től 1937. július 1-ig és a legutóbbi tíz év statisztikája. (Sopron, 1937. Székely és Társa ny. — n 8—r. 20 l.)
- Berger, Hans*: Besuch in Oedenburg. (Neues Wiener Tagblatt, 1937. aug. 25.)
- Breiner Leopold*: Mein Liederbuch. Sopron für ewig „Allgetreu“. Klimes Ottó előszavával. (K—8—r. 13 l. Budapest, 1937. Breiner E. ny.)
- Csatkai Endre dr.*: Adalékok a sopronmegyei céhtörténehez „Történetírás“, I. évf., 4. sz., 1937. szept., 440—444. o.
- A százesztendőös Nemzeti Színház és Sopron. (Soproni Hirlap, 24. évf. és köv. sz., 1937. szept. 17.)
  - Egyik község csúfolja a másikat. (Népies szólások.) (Soproni Hirlap, 24. évf., 174. sz.; 1937. aug. 4.)
  - Zrinyi prókátora. Payr Sándor színműve nyomtatásban. (Soproni Hirlap, 24. évf., 209. sz., 1937. szept. 16.)
- Czenk*: A legnagyobb magyar a kópházai kegyhelyen. (Sopronvármegye 39. évf., 223. és köv. sz., 1937. okt. 2.)
- Gantner Antal*: Dunántúli Képes Ujság. 26. évf., 27. sz., 1937. aug. hó. (4—r., 8 l., 31 képpel, életrajzi adatokkal, régi okmányok másolataival.)
- Heimler Károly dr.*: A Tschurl-átjáró ügye. (Soproni Hirlap, 24. évf., 227. sz., 1937. okt. 8.)
- Horusitzky Henrik*: A Fertő-tó földtani és vízrajzi viszonyai. (Földtani Értésetítő, I. évf., 1936., 3. sz., 76—78. l.)
- Kamenszky Árpád dr.*: Városrendezés. (Soproni Hirlap, 24. évf., 216. és köv. sz., 1937. szept. 23.)
- Kárpáti Sándor*: Sopron, a virágváros. (Soproni Hirlap, 24. évf., 178. sz., 1937. aug. 8.)
- Karsai-Kurzweil Géza*: J. R. Bünker und die deutsche Volkskundeforschung. (Südostdeutsche Forschungen. II. 364—378. München, 1937.)
- Missuray-Krúg Lajos*: Otthon... (n. 8—r., 59 l. Ákos Ernő címlapjával. — Sopron, 1937. Röttig-Romwalter Nyomda Bérlői.)
- Morvay Károly*: A Várkerület úttestének átépítési terve. (Soproni Hirlap, 24. évf., 232. sz., 1937. okt. 14.)
- Polány István*: Nyugatmagyarország néprajzi története. XVI. Német telepedések, német vendégek (997-től 1150-ig). XVII. Települések II. Géza korától a 15. századig. (Vasi Szemle, 4. évf., 1937., 5—6. sz., 330—434. l.)

- Seidl János Ferenc*: Soproni hegység térképe. 1 : 100.000. Útjelzésekkel és magyarázó szöveggel. Rajzolta és köre átvitelezte Szakál Ede.
- Soós Imre*: A sopronmegyei kurialisták taksája. (Történetírás, I. évf., 1937. szept., 376—397. o.)
- Sopronyi-Thurner Mihály dr.*: Mit tett eddig Sopron a közművelődés szolgálatában? (Soproni Hirlap, 24. évf., 81—84. sz., 1937. ápr. 13—16.)
- Szádeczky-Kardoss, Dr. E.*: Über die Entwicklungsgeschichte des Leithaflusses. (Bulletin international de la Société Hongroise de Géographie. LXV., 1937. K. 1—5., 50—54. l., 1. vázlattal.)
- U. I.* Soproni mozaik. (Győri Hirlap, 1937. aug. 20.)
- Thier, Ladislaus*: Kulturhistorisches aus einer Sammlermappe. XVII. Totenfeier für König Franz I. XVIII. Die Geschichte eines Triumphbogens. XIX. Eine Nestroy-Aufführung. XX. „Seelen-Beschreibung“ wird fortgesetzt. (Oedenburger Zeitung, 70. évf., 178., 182., 185—189., 191—196., 198., 201—203. sz., 1937. aug. 8., 13., 17—20., 22., 25—29., 31., szept. 2., 5., 7., 8.)
- Báthori-Kultus in Polen. (Oedenburger Zeitung, 70. évf., 184. sz., 1937. aug. 15.)
- Aus alten Büchern. I. Der „Neuhoff“: die Lieblingspromenade der alten Soproner. II. Was Korabinskys Lexikon über Sopron wusste. (Oedenburger Zeitung, 70. évf., 208—211., 215—217., 222., 224., 229—230., 232., 235—236., 248. sz., 1937. szept. 15—18., 22—25., okt. 1., 3., 10., 12., 14., 17., 19., nov. 3.)
- Thirring Gusztáv dr.*: A soproni idegenforgalmi statisztika és a város idegenforgalma. (Magyar Statisztikai Szemle, 1937., 15. évf. Különlenyomat.)
- Varga Ferenc Elemér dr.*: Bella Lajos, a soproni Várhely felfedezője, meghalt. (Soproni Hirlap, 24. évf., 154. sz., 1937. júl. 11.)
- Varga Lajos*: A Fertő-tóról. (Földtani Értesítő, I. évf., 1936., 118—121. l.)
- Vitális L.*: Orygocerasok a sopronvidéki alsópontusi üledékekben s elterjedésük hazánkban és a környező országokban. Német kivonattal. (Math. és Természettud. Értesítő, 54. kötet, 1936. 626—641. l.)
- Zweig Anikó*: Soproni séta (pályamunka). (Pesti Napló, 1937. szept. 18.)
- A Győr-Sopron-Ebenfurti vasút menetrendje. Érvényes 1937. május 22-től. (16-r., 80 l., 16. képpel.) (Egyes helyek leírását és soproni útmutatót is közöl.)
- Dunántúli Tárogató. Humorisztikus, satirikus alkalmi lap. Szerkeszti és kiadja *Gantner Antal*. 26. évf., 27. sz., 1937. aug. hó. (Sopron, Röttig-Romwalter ny. Ivr. 4 l. — Ára a Dunántúli Képes Ujsággal együtt 50 f.)
- Egyszerű írás Sopronról. (Győri Nemzeti Ujság, 1937. szept. 8.; Soproni Hirlap, 1937. szept. 10.)
- Idegenforgalmi Értesítő. A Soproni Idegenforgalmi Iroda Közleményei. 1937. jún. 14-től kezdve. 4. sz., n 8-r., 16 l. (A megszállt idegenek névsorát, kirándulási programokat és az idegeneket érdeklő egyéb közleményeket hoz.)

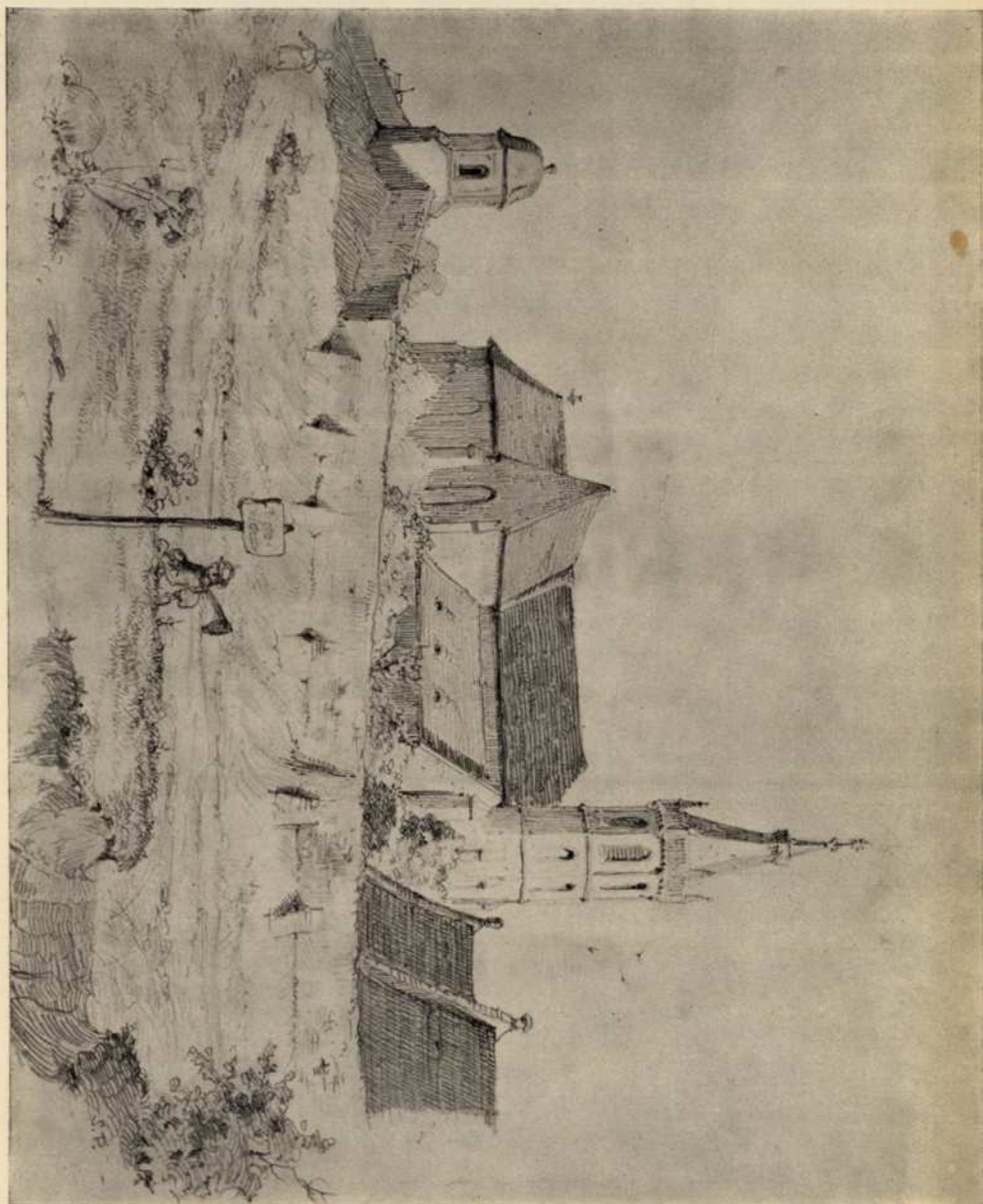
Képek Sopron multjából.

Copyright by Storno.

Bástyarészlet a várostorony mellett.
(id. Storno Ferenc vázlatkönyvéből.)

A Szt. Mihály-templom.

[d. Storno Ferenc 1851. évi vázlatkönyvéből.]

Az olvasóhoz!

Ezzel a kettős számmal lezárul a „Soproni Szemle” első évfolyama.

Leraktuk az alapot és kitűztük a keretet, amelyet a következő években minél tökéletesebben szeretnénk kitölteni a városunkra és megyénkire vonatkozó kutatások és tanulmányok értékes anyagával.

Igen tisztelt előfizetőink és olvasóink, akik az első év nehéz, úttörő munkájában mellettünk állottak, az eddig megjelent négy számból meggyőződhetnek törekvésünk komolyságáról és szükségességéről. Tudjuk, hogy még csak az út kezdetén állunk, hogy a „Soproni Szemle” arca még nem bontakozott ki teljesen, de bízunk magunkban és barátainkban, hogy közös erővel elérjük célunkat.

Hálás szívvel köszönjük előfizetőinknek, olvasóinknak és munkatársainknak eddigi támogatását, de egyben kérjük is őket, hogy

őrizték meg hűségüket lapunkhoz,
szerezzenek új barátokat és
közöljék velünk észrevételeiket és kívánságaikat,

hogy összeforrva és folyton erősödve azzá tehessük a „Soproni Szemlét”, amire hivatva van: Sopron város és vármegye szellemi gazdagságának méltó képviselőjévé.

A szerkesztő-bizottság.

A SOPRONI SZEMLE KIADVÁNYAI.

(Kaphatók a kiadóhivatalban.)

	Ara:
1. <i>Becht Rezső</i> : Az én városom	20 f
2. <i>Thirring Gusztáv dr.</i> : Az első soproni népszámlálás	30 f
3. <i>Varga Lajos dr. és Mika Ferenc dr.</i> : A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán	50 f
4. <i>Lauringer Ernő</i> : A rekonstruált capitoliumi trias-szobrok Sopron város múzeumában	30 f
5. <i>Lauringer Ernő</i> : Bella Lajos	30 f
6. <i>Payr Sándor</i> : Zinsendorf és Sinzendorf grófok Sopronban	30 f
7. <i>vitéz Házi Jenő dr.</i> : Schlippergasse	30 f
8. <i>Gombocz Endre dr.</i> : Kitaibel Pál sopronmegyei útja	30 f
9. <i>Romwalter Altréd dr.</i> : Római korú sajtolt üveg Sopronból	20 f
10. <i>Csipkés Kálmán</i> : Soproni órakiállítás	50 f
11. <i>ilj. Gallus Sándor dr.</i> : A zárt település nyomai Sopron környékén	30 f